ODJEL ZA DRUŠTVENE NAUKE

Urednik
akademik GRGA NOVAK

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

STARINE

KNJIGA 54

ZAGREB

1969

Tisak, uvez i oprema:
Izdavački zavod Jugoslavenske akademije – Zagreb

LASZLO HADROVICS

MAĐARSKI ELEMENTI U SREDNJOVJEKOVNOM LATINITETU HRVATSKE*

I

Poznata je činjenica da latinski jezik u srednjem vijeku nije bio mrtav jezik u običnom smislu riječi, nego se kao službeni jezik crkve i države u svim zapadnim i srednjoevropskim zemljama razvijao isto tako kao što se danas razvijaju nacionalni jezici. Razlika je bila samo u tome što je srednjovjekovni latinitet imao jednu za cijeli svijet zajedničku, obaveznu osnovu, a u pojedinim zemljama unosili su se u tu zajedničku riznicu specifični produkti lokalnog nacionalnog razvitka. Zbog toga je latinski jezik u srednjem vijeku, iako jedinstven u glavnim crtama, vrlo šaren u pojedinostima. Varira ponešto i gramatički sistem, pojavljuju se npr. galicizmi ili germanizmi, ali se najznatniji razvitak pokazuje u rječničkom blagu. To je sasvim prirodno, jer su za nove pojmove državnog i pravnog života, društvene organizacije, vojne tehnike, kao i za sve grane materijalne kulture, bili potrebni adekvatni jezični izrazi, tako da se latinski jezik postepeno prilagođivao potrebama javnog i privatnog života. Zato možda i nije pretjerano mišljenje filologa koji srednjovjekovni latinski jezik ne smatraju stranim jezikom ni u nelatinskim zemljama, nego službenim jezikom koji pokazuje ista nacionalna obilježja kao i domaći narodni, tzv. vulgarni jezik.

Ta konstatacija važi, razumije se, samo za srednji vijek, jer razvitak latiniteta traje samo do pobjede humanizma ili, još tačnije, do pobjede humanističke škole. Pobjeda staroklasičnih ideala u umjetnosti i književnosti, u filozofiji i u praktičnim životnim načelima znači ujedno i pobjedu staroklasičnog jezičnog ideala, tj. prekid sa srednjovjekovnim »barbarskim« tradicijama i zaokret prema jeziku Cicerona, Vergilija i Ovidija.

Time počinje novi vijek i u razvitku latiniteta Evrope, koji traje sve do prvih decenija devetnaestoga stoljeća. Za taj period karakterističan je klasičarski purizam, tj. svjesno njegovanje tako zvanog čistog

* Predavanje održano u Historijskom institutu Jugoslavenske akademije u Zagrebu 29. ožujka 1967.

latiniteta u rječničkom blagu, u sintaksi i stilu, a zajedno s time i izbjegavanje mnogobrojnih barbarizama koji srednjovjekovnom latinitetu daju poseban čar.

Sentimentalniji filozofi smatraju taj prelom pravom tragedijom, jer je time srednjovjekovnom latinitetu prekinut razvoj pa mu je oteto i svako nacionalno obilježje, a umjesto toga uvedena je neka međunarodna, umjetno rekonstruirana jezična norma, koja je možda pravilna i elegantna, ali je posve hladna.

Međutim, ni taj novovjekovni latinitet nije sasvim jedinstven, jer i u novom vijeku ima boljih i slabijih stilista, a ima ih koji i nehotice čuvaju neklasični stil srednjega vijeka.

Srednjovjekovni je, dakle, latinitet prava riznica i domaćeg rječničkog blaga, a to je za historiju jezika od presudne važnosti, osobito u zemljama gdje se suvisli tekstovi na narodnom jeziku javljaju srazmjerno kasno, kao npr. u Mađarskoj ili u Poljskoj.

U Mađarskoj je najpoznatiji takav izvor isprava o osnutku opatije u Tihanju iz godine 1055, koja u popisu dobara sadržava oko sto pedeset mađarskih riječi.

Govoreći o domaćim riječima u latinskim izvorima, treba prije svega razlikovati dvije vrste riječi. Ima ih koje su ušle u sustav latinskog jezika, dobile latinski nastavak pa se mijenjaju prema pravilima latinskih deklinacija i konjugacija. Takve su npr. riječi u ugarskom latinitetu *aprodio,* ili *aprodianus* (mađ. *apród*); lat. discipulus, puer, tj. paž; *jobagio* (mađ. *jobbágy*) lat. 'colonus, sudbitus'; *chyko* 'Wettergrundel, Schlammbeisser, npr. »piscibus et *chykonibus*«; *czipo* 'panis siligineus', npr. »teneantur persolvere duos tortos panes et unum *cziponem*«.

U Hrvatskoj, tačnije u Dalmaciji, općepoznati su nazivi dostojanstvenika i činovnika,ka o npr. *banus, suppanus, pristaldus, dvornicus, setnicus.* U Dalmaciji je mjera za površinu, za zemljište *gonjaj* u latinskom obliku *gognale, gognalius, gognalium;* poznati su izrazi: *zavodzare, zavodzatio.* U Hrvatskoj se često puta spominje *kita* u značenju 'svežanj', tako npr. »sex *kitas* de lino«.

Ali sve te riječi, iako su mnogobrojne, skoro iščezavaju prema onima koje se bez ikakvog prilagođivanja duhu latinskog jezika pojavljuju svagdje gdje ili u latinskom jeziku nema adekvatnog izraza, ili je zbog preciznog formuliranja upotreba domaće riječi neizbježna. Takvi su slučajevi npr. tačno određivanje granica nekog posjeda u ispravama, nabrajanje različitih trgovačkih artikala u carinskim pravilnicima i u tzv. limitacijama, kao i nabrajanje imovinskih predmeta u inventarima, oporukama, ugovorima i sudbenim spisima.

Bogat je materijal sačuvan i u ličnim imenima tipa »dictus«, kao što su npr. »Georgius dictus *bojnik*«, »Petrus dictus *mečotreb*« ili »Nicolaus dictus *hlebopek*«.

II

U većini slučajeva ti domaći izrazi, hrvatski ili mađarski, stoje u latinskom tekstu kao tuđi elementi bez ikakvog znaka gramatičke asimilacije, često puta čak i s dodatkom »vulgo, vulgariter, in vulgari«. Zato se u mađarskoj filologiji takve riječi ne smatraju organskim elementima srednjovjekovnog latiniteta, a nisu ušle ni u Bartalov rječnik,[1] nego su obrađene u posebnom glosaru[2] koji ne samo bogatom sadržinom nego i filološkom akribijom daleko nadmašuje Bartalovo djelo. Materijal za taj glosar skupljao je sve do svoje rane smrti István Szamota, činovnik Državnog arhiva, a poslije je njegovu ostavštinu obradio i izdao god. 1906. Gyula Zolnai. Szamota, razumije se, nije pregledao možda ni desetinu danas poznatog arhivskog materijala, ali je taj glosar i u takvom obimu jedan od najvažnijih izvora za srednjovjekovno jezično blago, a važan je priručnik i za hrvatskog historičara.

Kao što je poznato, mađarske riječi ne dolaze samo u izvorima koji se odnose na područje nekadašnje uže mađarske države nego vrlo često i u izvorima Hrvatske i Slavonije, tj. u izvorima tzv. udruženih zemalja historijske Ugarske.

Prije svega nameće se pitanje: odakle u latinskim ispravama hrvatskih zemalja toliko mađarskih riječi? Na to pitanje ne možemo dati jedinstven odgovor. Treba prije svega razlikovati kasniju Slavoniju, tj. istočni dio srednjovjekovne Slavonije, od kasnije (i današnje) Hrvatske, tj. od zapadnog dijela srednjovjekovne Slavonije. U istočnim županijama između Drave i Save u srednjem vijeku svakako moramo računati i s mađarskim stanovništvom. To pokazuju mnogobrojna lična imena i toponimija, čak i mikrotoponimija srijemske, vukovarske, virovitičke, a donekle i požeške županije. Pored mnogobrojnih hrvatskih imena ima tu i priličan broj mađarskih, što svjedoči o prisutnosti mađarskog elementa ne samo u slojevima feudalaca nego i u narodnoj masi.

Takvi su, na primjer, geografski nazivi: *Ilok* (mađ.: *Ujlak*), *Grgeteg (Görgeteg)*, *Kuveždin (Kövesd)*, *Manđelos (Nagyolasz)* itd.

Sasvim drukčija je situacija u zapadnim krajevima, tj. u kasnijoj Hrvatskoj, u križevačkoj, varaždinskoj, zagrebačkoj i još više u južnijim županijama. U tim su krajevima mađarska lična imena rijetka, a mađarskih geografskih naziva gotovo i nema tako da možemo tvrditi da tu brojnijeg mađarskog stanovništva nikad nije ni bilo. A nije bilo ni u Međumurju, koje je doduše politički pripadalo Mađarskoj, i to saladskoj županiji, ali i tu od oko sto dvadeset srednjovjekovnih imena naselja ima svega 16 mađarskih, a i od tih su se neka upotrebljavala paralelno s hrvatskima, kao npr. *Buzádtornya* ~ *Buzinec*, *Terestyéntornya* ~ *Tri-štanovec*, kasnije *Krištanovec*, *Porboszlóháza* ~ *Pribislavec* itd.[3]

[1] *Bartal, Antal:* Glossarium mediae et infimae Latinitatis regni Hungariae, Budapest 1901.

[2] *Szamota, István – Zolnai, Gyula:* Magyar Oklevél-szótár. Budapest, 1902–1906.

[3] *Hadrovicz László:* Muraköz helynevei. Budapest, 1934. (Posebni otisak iz Nyelvtudományi Közlemények 48.)

Isto to važi i za tzv. donju Slavoniju, tj. za županiju vrbasku, sansku i dubičku, gdje isto tako nije bilo znatnijeg broja mađarskog stanovništva.

Da spomenem samo jednu karakterističnu notu u geografskoj nomenklaturi tih zapadnih i jugozapadnih hrvatskih krajeva, interesantno je ovdje odsustvo paralelnih hrvatsko-mađarskih naziva. Dok su u sjevernoj Ugarskoj (u današnjoj Slovačkoj) vrlo česta imena tipa *Hruševo* ~ *Körtvélyes*, gdje jedan geografski naziv jezično tačno odgovara drugome, takvi su nazivi u Hrvatskoj (osim u Međumurju) vrlo rijetki. Ja sam ih našao svega nekoliko. U Međumurju se god. 1226. spominje neki posjed pod imenom *Otoc Sciget* (Monum. ep. Zagrab. I 56), a u požeškoj županiji opet neki *Kakwkwelgh* (1486), koji kasnije dolazi pod imenom *Kwkawichdol* (1525. Thallóczy-Horváth 228 i 290). Slična su paralelna imena god. 1394. »in possesione *Kedhel* alio nomine *Torchech* vocata«, gdje mađarskom *kedd* 'utorak' odgovara kajk. *tork*, *torek*, a mađarskoj složenici *Kedd-hely* hrvatska izvedenica *Torčec* (Héderváry Oklevéltár I 109). Jedan brod na Savi spominje se god. 1242. kao *Kyralrewy*, a god. 1514. kao *kralew-brod* (Monum. Zagrab. I 17, dotično XI 95). To su rijetki slučajevi, a baš rijetkost takvih naziva dokazuje da o simbiozi narodnih masa, koja je bila tipična za Slovačku, na hrvatskom području ne može biti govora.

Česti su, međutim, hrvatski nazivi u mađarskom obliku tipa *Kemlek (Kalnik)*, što znači da su Mađari jednostavno preuzeli hrvatsko ime, a česta su i imena u kojima je osnovnom hrvatskom elementu dodan neki mađarski atribut, kao npr. *Alsó Lukavec*, *Felső Lukavec*, *Alsó Gradec*, *Felső Gradec*, *Közép-Stajnica* (1361: *Kuzepztaynycza* u Dubičkoj županiji, Thallóczy-Horváth 66).

Sve te primjere naveo sam samo zato da pokažem kako prisustvo mađarskih riječi u srednjovjekovnim latinskim ispravama hrvatskih krajeva ne možemo objasniti jednim jedinim principom. Za istočne županije između Drave i Save moramo uvijek voditi računa i o tome da je dotična mađarska riječ bila poznata i u narodu, koji je tamo živio dosta ispremiješan mađarskim elementima, dok je u zapadnim krajevima između Save i Drave, kao i u županijama južno od Save, takva mogućnost gotovo isključena. Tu su mađarske riječi ušle u isprave administrativnim putem, tj. čovjek koji je kao izaslanik ugarsko-hrvatskog kralja ili kao predstavnik zagrebačkog, odnosno čazmanskog kaptola, obilazio granice nekog posjeda, ako je bio Mađar, unosio je u ispravu mađarska imena drveća i topografskih formacija.

Da je tomu tako, najljepše dokazuju isprave u kojima je inače cijela toponimija hrvatska, a samo su imena drveća mađarska.

Drukčija je bila situacija u gradovima, o kojima imamo dosta podataka u srednjem vijeku. U Zagrebu su živjeli pored Hrvata i Nijemci, Talijani i Mađari. Sve su te narodnosti stalno zastupane i u magistratu. U Varaždinu, pored pretežnog hrvatskog elementa, bilo je i Mađara i Nijemaca. U zagrebačkim se spomenicima, na primjer, isti čovjek koji se obično zove *Kruhopek* najednom pojavljuje pod imenom *Pfister*

(Monum. Zagrab. XIII 372–376). U Varaždinu su poznata imena nekoliko građana Mađara. Tako u gradskim spisima, a osobito u spomenicima grada Zagreba, iako ne često, nailazimo i na mađarske riječi.

Sve te riječi pripadaju određenim predmetnim grupama, i to zavisno od karaktera dotičnog latinskog izvora.

U ispravi koja određuje granice nekog posjeda najobičnija su imena drveća i topografskih formacija, kao npr. *tülfa, nyirfa, égerfa* ili *bérc, hegy, erdő, öttevény* itd. U carinskim pravilnicima i zapisnicima to su imena razne uvozne i izvozne robe. U inventarima i oporukama kao i u tužbama o izgredima to su predmeti domaće upotrebe. U gradskim dokumentima, osim toga, dolaze najrazličitije riječi u vezi s pravnim, društvenim i privrednim životom grada ili u vezi s njegovom obranom.

U okviru ovog predavanja ne mogu navesti sve te riječi. Većina ih je razumljiva ili se barem nalazi u današnjim rječnicima. Zato ću odabrati samo nekoliko težih slučajeva za koje je potrebna detaljnija filološka interpretacija. Prije nego prijeđem na pojedine riječi, želio bih da kažem nešto o fonetskim i ortografskim problemima mađarskih elemenata. Konstatacije o ortografiji važit će i za hrvatske elemente.

III

Neke mađarske riječi u srednjovjekovnim izvorima dolaze u sasvim drukčijem obliku, nego što ih upotrebljavamo danas. Razlike su i fonetske i ortografske prirode.

U fonetici je najveća razlika u vokalima. Vokalni sistem starog mađarskog jezika zatvoreniji je nego današnji. To znači da npr. riječi kao *hegy* 'gora', *tölgy* 'hrast', *bokor* 'grm', *homok* 'pijesak', *farkas* 'vuk' u najstarijim spomenicima obično dolaze u obliku: *higy, tül, bukur, humuk, forkos.* Druga je velika razlika što u starom jeziku ima diftonga, kao npr. *aų, oų, eų,* kojih danas nema. Mjesto njih imamo danas duge vokale *ó, ő.* Tako npr. današnjem obliku *mogyoró* 'lješnik', *disznó* 'svinja' u starini odgovaraju *munoraų* i *gisnav* (= *gyisznaų*); ili današnjemu *mező* 'polje' odgovara *mezeų.*

Karakteristično je za stari mađarski jezik i to da su riječi koje danas imaju konsonantski završetak nekad imale na kraju riječi vokal, tako npr. *út* nekada *utu, vár* nekada *varu.* Osim tih osobina, karakterističnih samo za stariji period, ima ih koje kao konstantne crte prate cijeli tok razvoja mađarskog jezika. Od tih ću spomenuti samo dvije najvažnije pojave. To su: tako zvana vokalna harmonija i eliminiranje konsonantskih skupova u početku riječi. Vokalna harmonija znači da u većini slučajeva u nekoj mađarskoj riječi dolaze ili samo vokali prednjeg ili samo vokali zadnjeg reda. To se najbolje vidi u padežnim nastavcima i u sufiksima za tvorbu riječi. Tako imaju neki nastavci dva, a neki i tri oblika: *ház-at* 'kuću', *kert-et* 'vrt' (acc.), *ökr-öt* 'vola'; ili npr. *vad-ász* 'lovac', *kert-ész* 'vrtlar'.

To pravilo važi i za strane riječi kojima se dosljedno vrši asimilacija: tako npr. slavenske riječi *obědъ* ili *večera* daju *ebéd, vacsora.* Od njemačkog *Herzog* imamo *herceg.*

Elimininiranje konsonantskih skupova u početku riječi znači ili da se umeće vokal: slav. *brěg* > *berek,* lat. *planta* > *palánta,* njem. *Schnur* > *zsinór;* ili da se dodaje vokal na početku riječi: lat. *Stephan(us)* > *István,* slav. *špan* > *ispán, stol* > *asztal, dvor* > *udvar;* ili da se odbacuje jedan konsonant: slav. *stoklas* > *toklász, zli vetar* > *zivatar.*

Poznavanje tih pojava važno je zato što često i hrvatske riječi, koje inače nisu ušle u mađarsko rječničko blago, u ispravama mogu dolaziti u mađariziranom obliku. Identifikaciju takvih riječi možemo samo onda pravilno izvršiti ako znamo šta treba da pripišemo mađarizaciji i kako treba da restituiramo iskonski hrvatski oblik. Neke takve slučajeve navest ću još kasnije.

Što se tiče grafije, prva je konstatacija da već u najstarijim spomenicima opažamo izvjesnu dosljednost u bilježenju nelatinskih apelativa, geografskih naziva i ličnih imena, tj. grafija je već u najstarijim izvorima zapravo ortografija, u kojoj se jasno razlikuju razne tradicije, razne ortografske škole.

Pojedine riječi razbacane po raznim ispravama dragocjeni su izvori za povijest mađarskog jezika, za koji prvi suvisli tekst potječe tek iz početka 13. vijeka. Zato su mađarski filolozi vrlo brižljivo ispitivali te skromne jezične spomenike i s obzirom na ortografiju. Najveća zasluga u tome pripada baš mađarskim slavistima, pok. prof. J. Melichu i pok. prof. I. Kniezsi, koji su u mnogobrojnim člancima, a Kniezsa i u posebnoj monografiji,[4] obradili najstariji period mađarske ortografije sve do vremena prvih štampanih knjiga, tj. do prvih decenija 16. vijeka. Najbitniji rezultati tih istraživanja su ovi:

1. Mađarski se pravopis uglavnom razvio pod utjecajem srednjovjekovnog latinskog izgovora, tj. latinska se slova, pri bilježenju mađarskih riječi, upotrebljavaju u istoj glasovnoj vrijednosti koju imaju i u srednjovjekovnom latinitetu Ugarske. Budući da su klerici latinsko slovo *s* na cijelom području Ugarske izgovarali kao š, a u intervokalnom položaju kao ž (dakle *šorš* i *roža),* to je slovo uzeto kao znak za mađarsko š i ž. Dakle:

pisani oblik:	izgovor:	današnji oblik:
kues	*(küeš)*	*köves*
syher	*(šiher)*	*sír*
sar	*(šar)*	*sár*

[4] *Kniezsa, István:* Helyesirásunk története a könyvnyomtatás koráig. Budapest, 1952.

Zato se slovo *z*, koje je inače znak za glas *z*, uzima i za *s*. Dakle:

pisani oblik:	izgovor:	današnji oblik:
mezee	*(mezeje)*	*mezeje*
luazu	*(luasu)*	*lovász*
ruuoz	*(ruvos)*	*ravasz*
zena	*(zena)*	*széna*
ziget	*(siget)*	*sziget*

2. Za glasove kojih u latinskom jeziku nije bilo upotrebljavali su se ili znakovi najbližih glasova, npr. *munorau* = *-nyo-*, *gisnav* = *gyi-*, ili kombinacije poznate iz drugih pravopisa, uglavnom iz talijanskog i francuskog ili njemačkog: *gnir* = *nyír* 'breza'.

3. Već i isprava tihanjske opatije iz god. 1055. pokazuje mješavinu raznih tendencija, tj. osim latinskog fonda ima tu pojava koje se mogu objasniti djelomično romanskom (talijanskom ili francuskom), a djelomično njemačkom tradicijom.[5]

4. Ni dalji razvoj mađarske ortografije nije jedinstven. U vrijeme Arpadovaca, u vezi sa školovanjem klerika na francuskim univerzitetima pojavljuje se dosta jak starofrancuski utjecaj, npr. kombinacija *sc* za glas *s* (= *sz*): *scilfa* ili kombinacija *ch* za glas *č* (= *cs*): *chuda*.

5. Kasnije se opet opaža jak utjecaj njemačke carske kancelarije; tom utjecaju treba npr. pripisati znak *cz* za glas *c*, ili upotrebu *w* za *v*.

6. Pored tih pravopisnih tradicija kraljevske kancelarije, u mađarskim tekstovima 15. vijeka dolaze i znakovi češkog husitskog pravopisa.

Sve osobine u razvoju mađarskog kancelarijskog pravopisa opažaju se i u listinama onih hrvatskih krajeva koji su vjekovima bili državopravno spojeni s Ugarskom. Na prvi pogled čovjek bi mislio da u bilježenju hrvatskih riječi nema dosljednosti, jer se npr. jedanput piše *Zepnicha, Zuyblie*, a drugi put *Scepnicha, Scuiblan, Scuibla*. Ali ti su oblici rezultat raznih utjecaja u razvoju pravopisa i svaki odgovara posebnoj tradiciji.

Neću ovdje govoriti o Dalmaciji. Tamo mađarskog utjecaja nema, a hrvatski se pravopis razvija paralelno s talijanskim.

IV

Što se tiče pojedinih mađarskih riječi, mislim da će biti najpodesnije ako ih podijelim na grupe po njihovu značenju i porijeklu.

1. Prvu, a možda i najvažniju grupu sačinjavaju imena drveća. Te riječi nisu jedinstvenog porijekla, ima ih tu koje potječu iz ugrofinskog

[5] *Bárczi, Géza:* A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék. Budapest, 1951. 121–130.

prajezika, ali ima i pozajmica iz osetinskog (iranskog), protobugarskog (bugarsko-turskog) i iz slavenskih jezika. Ali za nas ovdje nije važno da su npr. *nyír* 'breza', ili *szil* 'brijest' iz ugrofinskog prajezika, *tölgy* 'hrast' valjda iz nekog iranskog dijalekta, a *gyertyán* 'grabar' iz protobugarskog jezika.

Takve riječi dolaze prije svega u listinama koje određuju granice nekog posjeda: *bükk* ili *bik*, *éger* (u starini *egur*), *fűz*, *gyertyán*, *hárs*, *nyár*, *nyír*, *szil*, *tölgy*.

Kod svih tih imena može biti dodana i riječ *fa* 'drvo'. Spomenuta imena mogu dolaziti i u obliku: *bykfa*, *gertanfa*, *narfa*, *tulpha*, *zylfa*, što svakako olakšava identifikaciju rjeđih naziva.

Među imenima drveća ima i slavenskih naziva, koji u mađarskom jeziku pokazuju karakteristične glasovne promjene, npr. eliminaciju konsonantske grupe: *hrast* > *haraszt*, *klijen*, *klen* > *kilin;* ili asimilaciju vokala *rakitje* > *rekettye.*

Filološki je interesantan mađarski naziv *jegenye*, ili u starijem obliku *jegnya*, *jagnya*, *jagnyafa*. To je slavenska riječ *jagnjed*. Preuzimajući tu riječ, Mađari su završetak *-d* osjećali kao deminutivni sufiks pa su apstrahirali fiktivnu osnovu koja s vokalnom asimilacijom glasi *jegnye* ili *jegenye*. Slična je apstrakcija *medve* od slavenskog *medvědь*.

Ima i slučajeva kad mađarski i hrvatski izraz dolaze zajedno kao složenica, npr. u listini iz god. 1258/1479 »in arborem, que wlgo dicitur *tulharast*« (Monum. Varasd. I 249), tj. *tölgy* ili *hrast*.

U vezi s nazivima drveća htio bih spomenuti još neke slučajeve u kojima se zbog posebnih glasovnih promjena i grafijskih osobina stari oblik mnogo razlikuje od današnjega.

Tu je prije svega podatak iz god 1255 (Codex IV 25) »apud metam sub iarfa positam«. Drugi dio riječi iarfa nije ništa drugo nego mađarsko *fa* 'drvo', prema tome nije teško odrediti ni prvi dio. To je varijanta mađarske riječi *juhar* (slav. *javor*). U mađarskom jeziku slogovi *ju-*, *jo-*, *gyu-*, *cso-* itd. često puta daju *(j)i-*, *gyi-*, *csi-*, tako npr. pored *juhász* 'ovčar' ima *ihász*, pored *gyortyán*, *gyertyán* 'grabar' ima i *gyirtyán*, pored *csolán* 'kopriva' ima i *cselán*, *csilán* itd. Tako je oblik *ihor*, *ihar* u ispravama vrlo čest prema običnom *juhar*, a iz godine 1257. imamo potvrdu baš *za yarfa* (OklSz.), što tačno odgovara našemu podatku *iarfa* u Smičiklasovu Codexu. Slično možemo objasniti i slučaj u ispravi iz god. 1273.: »pervenit ad arborem *kuguen* . . .«. To je opet mađ. *kökény* u starijem obliku *küken* 'trnjina, kukinja' (Codex VI 62). Grafija *ue* je starofrancuska osobina da se spriječi palataliziran izgovor znaka *g*. Ni *moghol* iz g. 1263. (Codex V 284) nije nikakva zagonetka, jer je to mađarsko *magyal* 'ilex', 'Stecheiche'.

Slavenska je riječ u mađarskom jeziku *boz* ili *bodza*. To je *bъzъ* 'sambucus', 'Hollunder', hrvatski *bazga*, *bazag*, *zova*, kajkavski *bezg*, slovenski *bezek*. Mađari su tu riječ preuzeli u dva oblika, s jedne strane oblik *bъzъ* dao je *buz* > *boz* s dodatkom *fa*, ili *bokor*, dakle *buz-fa*, *boz-fa*,

a s druge strane oblik s kolektivnim sufiksom *-bje: bъzbje* dao je *buzja* > *bozja* i kasnije *bodza: bozja-bokor.* Potvrda iz godine 1309. »... ab arbore *boz* ...« pokazuje mađarski vokalizam, a primjer iz god. 1331. »... ad unam arborem *baz* ...« odgovara hrvatskom razvitku (Codex VIII 251 i IX 566).

Isto tako je slavenska riječ u mađarskom obliku *venez* u ispravi god. 1265.: »exit aput arborem *venez*«. Riječ dolazi u latinskim izvorima počevši od god. 1257, i to u raznim oblicima: *venuz, venz, veniz, venez, venic-fa* (OklSz.). Svim tim varijantama zajednički je izvor slavensko ime drveta koje dolazi u svim slavenskim jezicima, tako u hrvatsko-srpskom *vez,* u slov. *vez,* u češkom *vaz,* u poljskom *viąz,* u ruskom вяз. Praslavenski je oblik, dakle, morao biti *vęzъ.* Mađari su tu riječ preuzeli još s nazalnim vokalom u obliku *venz,* iz kojega su nastale sve ostale varijante.

U vezi s imenima drveća mogu da spomenem još neke mađarske nazive, tako npr. *erdő (erdeu)* 'šuma', kojemu je osnova glagol *ered-ni* 'potjecati, izvirati, rasti'. Od istog je glagola obrazovano *eresztvény* 'silva succrescens'. Na oblik šume ukazuje naziv *kerek.* Ova je riječ zapravo pridjev, a dolazi vrlo često u vezi s različitim imenicama, npr. *kerek tó* 'piscina rotunda', *kerek domb* 'monticulus rotundus', *kerek rét* 'pratum rotundum', ali dolazi i samostalno kao naziv za okruglu šumicu 'silva rotunda, dumus rotundus', npr. »ad arbores iliceas *kerek* dictas« (1326 OklSz); dolazi i kao drugi dio složenice s imenima drveća, npr.: *bükk-kerek, füz-kerek, mogyoró-kerek, nyár-kerek, rekettye-kerek, som-kerek, szil-kerek.* A tako ja tumačim i u zagrebačkoj ispravi (Monum. Zagrab. I 3) iz god. 1201.: »Prima meta incipit in loco qui dicitur Kerec.«

Slično se upotrebljava i kao pridjev i kao imenica *gyakor* 'densus, dicht', i 'virgultum, rubetum, silva, lucus, dickes Gebüsch'. S jedne strane imamo: *gyakor som, gyakor körtvély, gyakor füz,* a s druge strane: »ad quendam rubetum *gyakur* dictum« (1339 OklSz.). Ako dakle u Hrvatskoj u nekom razvodu (Codex XI 82, god. 1343) imamo: »Transit ad unum *gakar* ad byrch ascendendo ...; ... in fine eiusdem terre pervenit ad gakar ubi est arbor harast; et abhinc iuxta ipsum *gacar* tendit supra ...«, onda *gacar* ovdje nikako ne može imati značenje 'vadum' (Saopćenja br. 5, str. 69), nego je to mađarsko *gyakor* za 'virgultum, rubetum', 'gusto grmlje', što zaista najbolje odgovara situaciji.

2. Od naziva geografskih formacija možda najčešće dolazi *bérc* 'monticulus, cacumen montis'. To je slavenska riječ kojoj je osnova *brdo.* Deminutivni oblik je obično *brd-ce,* ali ima potvrda i za *brdec (brdъcь),* tako se npr. u jednoj ispravi iz god 1328. spominje u sanskoj županiji kraj Save: »Deinde vadit supra ad unum *brdech* et venit ad unam metam terream versus occidentem« (Thallóczy-Horváth 33), Mađari su po mom mišljenju preuzeli baš oblik *brdъcь,* od čega je onda nastalo *bérc, birc.*

3. Od mnogobrojnih naziva u vezi s vodom spomenut ću najprije dvije stare mađarske riječi. Prva je *séd* ili *síd* sa značenjem 'rivulus, fluentum'. U nekoj listini iz god. 1343. dolazi taj naziv nekoliko puta u obliku *syd:* »Pervenit ad quendam *syd* in medio feneti ... per idem zuhodol ... pervenit ad quoddam *syd* et de eodem *syd* flectitur per angulum eiusdem zuhodol ...« (Codex XI 80, 84). Budući da znamo da slovo *s* najčešće označuje glas *š*, nema sumnje da ta riječ ne može biti zid kao što to stoji u Saopćenjima (br. 5, str. 78), nego je to mađarska riječ *séd* ili *síd* 'rivulus'.

Druga je riječ *fok*, ili u starijem obliku *fuk*. Ta je riječ etimološki istovetna sa *fej, fő* 'glava', samo s drugim vokalizmom, a znači 'glava' u prenesenom smislu, dakle može stajati za 'caput montis' ili 'promontorium', ali vrlo često znači i 'caput aquae, fons, fluvius, alveus' itd. Tako u listini iz god. 1280.: »Ad arborem harasth que est iuxta quoddam *fuk*, quod dicitur gradinin, quod eciam currit de fluuio Morchuna ...« (Codex VI 377), *fuk* je zaista 'rivulus' kao što se to nagađa i u Institutskim Saopćenjima (br. 5, str. 68).

Teži su slučajevi kad slavenske riječi dolaze u mađariziranom obliku. Neke su riječi ušle u mađarsko rječničko blago pa dolaze i kasnije u drugim izvorima, kao što su npr. *morotva* tj. 'mrtva (rijeka), mrtav rukavac rijeke', ili *malaka*, tj. 'mlaka'. Ali često puta nije tako lako reći da li su Mađari koju riječ uopće upotrebljavali izvan sfere hrvatskih isprava. To važi npr. za podatak *ozturga, oztorga* god. 1318.: »... diuertitque ad quendam dumum in quodam osturga agnomine Popoztorga ...« (Codex VIII 504). To je hrvatska riječ *struga* koja znači 'korito kakve vode, potoka, rijeke; rukavac, jarak, graba, po kojima voda teče'. Citirana potvrda pokazuje mađarizirani oblik, ali je veliko pitanje da li su Mađari tu riječ uopće upotrebljavali, jer joj inače nema traga.

Isto možemo tvrditi i o drugoj riječi koja u ispravi iz god. 1284. ima oblik *keneie:* »super frutices *keneie* vocatas« (Codex VI 473). To je opet hrvatska riječ *kneja* u mađariziranom obliku. Značenja su joj u drugim izvorima 'silva, nemus', ali i 'rivulus, cursus rivuli'; Mažuranić daje i značenje 'rudina' iz okoline Karlovca. I ovdje je gotovo sasvim sigurno da Mađari tu riječ inače nisu upotrebljavali. Oblik *keneie* pokazuje s jedne strane eliminaciju konsonantske grupe u početku riječi, a s druge strane vokalnu harmoniju.

Problematična je riječ u mađarskom obliku *cseret* ili *cserét* sa značenjem 'silva paludosa, nemus, lucus'. To je kajkavska riječ *čret*, koja vrlo često dolazi i u ovom obliku i u raznim izvedenicama kao npr. *Začretje*. Mađari su tu riječ preuzeli u obliku *cseret, cserét*, koji dolazi i u listinama izvan hrvatskog područja. Ali pored oblika *cserét* u mađarskom imamo i *csere* u istom značenju, što bi značilo da su Mađari krajnje *t* osjećali kao nastavak akuzativa pa su od oblika *cserét* apstrahirali fiktivni nominativ *csere*. Takvih slučajeva ima. Npr. slavenska riječ *postat* dobila je u mađarskom jeziku sličnom apstrakcijom oblik *pászta*. Teškoća je samo u tome što su Mađari preuzeli i slavensku riječ

cerje u obliku *cserje* pa su kasnije te dvije riječi, *csere* i *cserje*, upotrebljavali u istom značenju: 'nemus, lucus, rubetum, virgultum'. U pojedinim, dakle, slučajevima, kad u mađarskom imamo *csere*, teško je odlučiti da li je to *čret* ili *cerje*.

4. U vezi sa saobraćajem spomenut ću samo jednu mađarsku riječ, i to *öttevény*. Značenje joj je 'via magna, via fundata, via fusa, via levata'. Korijen je riječi glagol *önt, öt* 'fundere, točiti, sipati', a sufiks je isti *-vény* koji smo vidjeli i u *eresztvény*. Na kajkavskom području tom mađarskom nazivu tačno odgovara *sep*, a na čakavsko-štokavskom *sap* od glagola *sipati*, ali imamo jednu potvrdu i za *nasip* u varaždinskoj okolini iz godine 1413.: »Ad viam magnam que *Nazyp* vocatur.« Taj podatak donosi (s. v. *öttevény*) Szamota s dodatkom »Varazsd« (OklSz.), a baš je šteta što u Tanodijevu zborniku te isprave nema. Mađarska riječ pokazuje vrlo variran vokalizam, a pojedini oblici odražavaju ili starije glasovno stanje ili neku dijalekatsku osobinu. Tako je *vtteuin, vtteuen (üttevin, üttevén)* stariji stupanj, a *ittewen* je dijalekatski oblik u kojemu glas *i* odgovara glasu *ü* u drugom dijalektu. Tako treba dakle da tumačimo podatak (Codex IV 577) iz god. 1254.: »... et uenit ad magnam uiam *ittewen* que ducit ad Worosd ...« (Saopćenja br. 12, str. 39). Isto to znači i drugi podatak iz god. 1372.: »Venit ad vnam magnam viam fundatam *Vttonyn* vocatam, per quam de Warosd predicta transiretur in Ludbregh« (Monum. Varasd. I 19). Ovdje je izdavač krivo čitao dotičnu riječ, jer to sigurno nije *Vttonyn*, nego *Vttouyn*, tj. *üttevin* = *öttevény*.

5. Iz privrednog života interesantne su riječi *ketuš* i *ketušina*. Osnova im je mađarski broj *kettő* 'dva'. Od tog broja izvedeno je *kettős*, u starijem obliku *ketteus*, kojemu je najobičnije značenje 'dvojak', a kao imenica znači i 'blizanac, blizanci, dvojci'. Hrvati su tu riječ preuzeli u obliku *ketuš* i u značenju 'ortak, consocius'. U spomenicima grada Zagreba (VI 472) spominje se krajem 14-oga vijeka »consocius vulgo *ketus*«. Prema tome izvedena je hrvatska riječ *ketušina* 'ortakluk', koja u jednoj zagrebačkoj ispravi iz godine 1494. dolazi u kontekstu »societatem vulgo *kethwsyna* dictam« (op. cit. II 495).

6. Kao posljednju riječ uzet ću još samo izraz *holda*, koji je u posljednjem (12) broju Institutskih Saopćenja označen kao problematičan. Kontekst isprave iz god. 1496. pokazuje da holda ide među »damna, spolia, depredaciones«. Ja mislim da ta riječ ne može biti drugo nego mađarsko *hold* u značenju 'daća, harač'. Riječ je njemačkoga porijekla, a prvobitno znači 'vjernost, vjerna služba, potčinjenost', a onda i 'materijalni teret, vezan sa službom, s potčinjenošću, harač'. Prvu potvrdu za tu riječ na mađarskom području našao sam u jednoj ispravi kralja Žigmunda iz godine 1435.: »Censum, vulgo *Hold* dictum, puta centum flor. auri, quem seu quos alias Smikowzky annuatim solvistis« (Zichy Okmt. XII 156). Pored imenice hold imamo i mađarski glagol *holdol*, kasnije *hódol*, samo nije sigurno da li je taj glagol izveden od imenice *hold* ili posebno preuzet iz njemačkog. Inače je riječ *hold* vrlo dobro poznata i

na češkom području, tako imamo npr. u češkom tekstu više potvrda dogovora između češkog kralja Vladislava II i Matije Korvina iz god 1478. Tu se hold spominje zajedno s prisegom (Stredoveké české listiny. Budapest 1952, 124, 127). Na hrvatskom će području *holda* prema kontekstu citirane isprave odgovarati latinskim terminima 'census, exactio'.

Ovo moje predavanje ne može imati za cilj da nabrojim sve riječi o kojima bih možda imao nešto da kažem. Primjerima koje sam ovdje malo opširnije tretirao ni izdaleka nije iscrpljen broj problematičnih riječi. Odabrao sam ih namjerno tako da sa što više strana pokažu potrebu i korist mikrofiloloških istraživanja, a zajedno s time i potrebu i korist međunarodne suradnje u takvom jednom ogromnom kolektivnom pothvatu kao što je rječnik srednjovjekovnog latiniteta Jugoslavije.

Zahvalan sam direkciji Historijskog instituta što mi je pružila priliku da i ja, iako skromnim prilogom, učestvujem u tom pionirskom radu.

Zahvalan sam direkciji Historijskog instituta Jugoslavenske akademije što mi je pružila priliku da i ja, iako skromnim prilogom, učestvujem u tom pionirskom radu.

ZLATKO HERKOV

RUKOPIS »DE CONTRIBUTIONE CROATIAE SEU SUPERIORIS SLAVONIAE«, NJEGOV POVOD, SADRŽAJ I AUTOR

I

Uvod

Srednjovjekovna Slavonija imala je pravo sama odlučivati o svojim porezima. To »pravo« pripadalo je »staleškom« saboru. Na njemu su »velikaši i svjetovna i crkvena gospoda« odlučivali ne samo o porezima koji su ih izravno teretili (što je rijetko bio slučaj) nego prvenstveno i o porezima koji su teretili njihove kmetove. Svako oporezovanje kmeta značilo je pak smanjenje njegove porezne snage (u najširem smislu riječi) na štetu feudalnog gospodara, dakle, upravo onoga koji je o takvom porezu imao odlučivati. Odatle nastojanje Sabora da se njegovo pravo s obzirom na određivanje poreza ne okrnji, odatle njegova velika briga da se »misera plebs contribuens« ne optereti na štetu njegovih članova. Zemaljski (tzv. kraljevinski) i kraljevski porezi su usprkos toj »brizi« težak teret seljačkom gospodarstvu koji izravno utječe ne samo na javno gospodarstvo nego i na gospodarstvo feudalaca, dajući gospodarstvu kmetova, kao izravnom nosiocu poreznog tereta, nenaravan smjer koji ga često dovodi do najnižeg stupnja rentabilnosti. Budući da se, pak, porezni sustav na području srednjovjekovne Slavonije, kasnije Banske Hrvatske, bitno razlikuje od mađarskog poreznog sustava, to je za upoznavanje gospodarstva feudalnog vremena na tom području neophodno poznavanje tog poreznog sustava i pojedinih poreza koji ga čine. Rukopis o kojem se ovdje govori daje iscrpan pregled »zakonske« podloge na kojoj se osniva pravo Sabora da odlučuje o porezu i cijeli tok borbe za očuvanje tog prava, pa u znatnoj mjeri doprinosi upoznavanju feudalnih odnosa na spomenutom području uopće, a gospodarstva feudalnog doba napose.

Rukopis je nastao u posljednjem razdoblju feudalizma kod nas i mora se prema duhu ondašnjeg doba i tumačiti. U tom smislu treba tumačiti i »borbu« za očuvanje starog »prava« i »sloboda« koje ne pripadaju narodu, nego samo feudalcima sakupljenim na staleškom saboru koji je stoljećima poprište takve borbe.

II

Kontribucija i supsidij do polovice 18. stoljeća

Kako je već navedeno, srednjovjekovna Slavonija imala je pravo da na svojim saborima samostalno odlučuje o porezima koji će se ubirati za zemaljske potrebe ili za kraljevsku blagajnu. U XV stoljeću povrh toga prava uživa pravo da plaća samo polovicu onoga što Mađarska daje kralju, tj. porez koji je u Mađarskoj određen za svaku poreznu jedinicu (tzv. »*portu*«) teretio je slavonske porezne jedinice, poznate pod imenom »*dim*«, samo u polovici.[1]

Kada je kralj Matija I prisilio Slavoniju da pristane na plaćanje izvanrednog kraljevskog poreza (»*subsidium*«) kojim je pokrivao ratne troškove, uspio je u tom jedino na taj način što je godine 1472. ozakonio »*starodrevni običaj kraljevine Slavonije da plaća samo polovicu poreza, daća i ostalih podavanja koja mu daje Mađarska*«.[2]

Nisu uspjela ni nastojanja Ladislava II da putem reskripata nametne Slavoniji cijeli supsidij. Upravo za njegova vladanja Slavonski sabor koji je godine 1492. zasjedao u Križevcima, samostalno odlučuje da će Slavonija i ubuduće davati polovicu poreza koji daje Mađarska. Premda se zaključci slavonskih sabora nisu običavali uvrštavati u »Corpus juris Hungarici«, zaključci navedenog Križevačkog sabora ušli su u taj zakonik, vjerojatno na zahtjev slavonskih staleža.[3]

I usprkos svim kasnijim nastojanjima da se to pravo okrnji, Slavonija ga uživa u toku cijelog 16. stoljeća. Potkraj toga stoljeća, naime godine 1593, zajednički sabor odlučuje da se Slavoniji za pokriće troškova njezine obrane prepuste prihodi kraljevskog supsidija, a povrh toga da joj se isplati još 10.000 forinti na račun mađarskog supsidija.[4] Od tog vremena ustaljuje se praksa da Slavonija prihode kraljevskog poreza ili kontribucije, kako se sada supsidij sve češće naziva, troši isključivo za pokriće troškova obrane zemlje.

Priznanje prava da slavonski ili hrvatski staleži prihodima kraljevske kontribucije sami raspolažu imalo je ove posljedice:

[1] Z. Herkov, Građa za financijsko-pravni Rječnik feudalne epohe Hrvatske (Zagreb 1956) pod »porta« i »dim«.

[2] Kovachich, Sylloge decretorum comitialium inclyti Regni Hungariae, Pestini 1818: art. 12: 1472.

[3] V. Šulek, Naše pravice, Zagreb 1868, pag. 72–73; Corpus juris Hungarici, Articuli nobilium Regni Sclavoniae (iza Uladislavi II regis Decretum I sive majus anni 1492).

[4] Art. 9: 1593. (Pro Sclavonia deputantur ejusdem Regni subsidia cum decem millibus florenorum ex Ungaria). Prethodi zaključak Slav. sabora od 24. I 1593: Dica regia si per dominos status et ordines regni Vngariae offeretur, non est vt in externos usus conuertetur, sed in huius regni defensionem promittenda. (Šišić, Acta comitialia IV, pag. 286).

1. dok je Sabor prije za svaku svoju domaću potrebu nametao samostalni kraljevinski porez koji je poznat pod imenom »dimnica« *(pecuniae fumales)*,[5] sada sve rjeđe raspisuje takve poreze, pa zbog toga

2. počima prihode kraljevske kontribucije trošiti i za svoje domaće potrebe, a u vezi s time

3. visina kraljevskog poreza više se ne utvrđuje u iznosu polovice poreza koji daje Mađarska, a to je i suvišno, jer se cijeli određeni porez troši prema saborskim zaključcima, pa se na taj način

4. narav kraljevskog poreza mijenja, jer on postaje »kraljevinski« porez, što se jasno očituje i u napuštanju naziva »*contributio regia*« koji zamjenjuje naziv »*impositio Regni*«, »*dica regni*« ili »*contributio Regni*«.

U toku 18. stoljeća kraljevinski porez je potpuno izgrađen. O njemu odlučuje Hrvatski sabor koji određuje i način njegova raspisivanja i ubiranja, kao i svrhe u koje će se trošiti. Sabor bira svog kraljevinskog blagajnika ili poreznika koji ima položaj najvišeg financijskog organa i koji radi po saborskim instrukcijama, što osobito vrijedi za raspisivanje i ubiranje poreza. Taj organ sam ili u zajednici s posebnim saborskim odborom izrađuje prijedlog zemaljskog proračuna koji je okvir za trošenje prikupljenih sredstava.

Evo slike takvog kraljevinskog proračuna potkraj prve polovice 18. stoljeća (godine 1742.[6] i 1749.[7]):

REPARTITIO CONTRIBUTIONIS REGNI

I *Kraljevinske potrebe*	1742.	1749.
	forinti	
a) r e d o v i t e		
1. Isplata bana kao vrhovnog kraljevinskog kapetana, troškovi graničara (s isplatom auditora u g. 1742), vrhovnog blagajnika s podređenim organima i troškovima za putnice	19.671	19.371
2. Banski stol	1.260	1.700
3. Podban	125	300
4. Kraljevinski prabilježnik (protonotar)	125	300
5. Kraljevinski sudbeni stol	1.330	1.330
6. 6 podžupana		
a) za 1742. po 30 forinti	180	
b) za 1749. po 100 forinti		600

[5] Dimnica se raspisuje npr. za isplatu haramija (pecuniae haraminales, u 15. stoljeću: pecuniae exercituales), za trošak saborskih poslanika na zajedničkom saboru (pecuniae oratoriales), za plaće prisjednika Banskog i Sudbenog stola (pecuniae assessoriales), za plaću kraljevinskog prabilježnika (pecuniae notariales), za isplatu čuvara kraljevske krune (pecuniae coronales) itd.

[6] Zaključci Hrvatskog sabora V (Zagreb 1964), pag. 331.

[7] Protocollum Congregationum generalium, vol. 8, pag. 376–378, a. 1749 (art. 28): De nova contributionis Regni repartitio.

7. a) 1742. za 11 plemićkih sudaca s određenim kotarima po 15 forinti	175	
b) 1749 za 13 plemićkih sudaca po 50 forinti		650
8. Bilježnik zagrebačke i križevačke županije	150	150
9. Bilježnik varaždinske županije	125	125
10. Auditor (za 1749)	—	300
11. Udovički i sirotinjski skrbnik	—	100
tajnik Konferencija	125	100
12. 1742. za 24 zamjenika plemićkih sudaca (vice judices nobilium) po 7½ forinti	180	
1749. za 30 zamjenika plemićkih sudaca po 25 forinti		750
13. Milostinja zagrebačkim i varaždinskim kapucinima	80	80
14. Varaždinski fizik (liječnik) for. 500, zagrebački fizik for. 300 (1749. for. 400)	800	900
15. Dvojici izvršitelja (lictores seu carnifices)	230	230
Ukupno redovite potrebe	24.551	26.986

b) izvanredne

	1742	1749.
	forinti	
1. Aritekt za Granicu	—	300
2. Kraljevinski agent u Beču	200	200
3. Upravitelj pošte u Zagrebu i Varaždinu	24	24
4. Zagrebački kaštelan za brigu oko zatvaranja zločinaca (propter publicarum malefactorum cura)	—	12
5. Upravitelj Sabornice	30	—
6. Dimnjačar Sabornice	8	—
7. Kraljevinski ranarnik (chirurgus)	—	100
8. Graničarski adjunkt	—	200
9. Kamati na dugove		
a) 1742. dužna glavnica 29.900	1.794	
b) 1749. dužna glavnica 20.500		1.230
10. Razno i rezerva	6.510	(40)
Izvanredne potrebe	8.566	2.066
Sveukupne potrebe	33.117	29.092

II *Kraljevinski prihodi*

1. Contributio (Impositio) Regni		
a) 1742. svega 1672 »dima« po 19 fl	31.768	
b) 1749. svega 1665 $^{3}/_{7}$ »dima« po 22 fl		36.646
2. Povišica carine (»auctio tricesimae«)	2.000	—
3. Prihodi prekokupskih i primorskih krajeva	600	600
4. Gradačka komora (Camera Grecensis)	—	600
Ukupni prihodi	34.368	37.846
Višak	1.251	8.354

Uz ove proračune treba spomenuti:

1. Sabor samostalno određuje plaće svim kraljevskim i županijskim organima;

2. Sabor isplaćuje haramije i sve ostale troškove za Bansku granicu ukoliko oni terete kraljevinski porez, i

3. izdaci se ne iskazuju uvijek u potpunom iznosu, kao npr. isplata haramija koji dio plaće dobivaju u suknu, a to sukno im se izdaje uz dobitak za kraljevinsku blagajnu *(lucrum panni)*.

III

Povišenje kontribucije polovicom 18. stoljeća

Kako se vidi, Hrvatski sabor uživa velike povlastice, a posebno samostalno raspolaže prihodima koji ulaze u kraljevinsku blagajnu. Među najuglednija prava spada također pravo određivanja poreznog temelja i visine poreza. Sabor je u tom pogledu konzervativan. Za njega postoje samo stare porezne jedinice, a to su *dimovi*. Po tom se ravna i raporezivanje, koje se bitno razlikuje od *portalnog poreza* Mađarske i njegove reparticije po *portama*.

Takvo stanje je trn u oku mađarskim staležima koji neprekidno nastoje Hrvatsku izjednačiti s Mađarskom, i to ne samo s obzirom na kraljevsku kontribuciju nego još više s obzirom na organizaciju uprave. Mađarski staleži su već godine 1723. morali odstupiti od svoje stare uprave i uvesti Kraljevsko namjesničko vijeće kao vrhovni upravni organ s palatinom na čelu i 22 savjetnika. To Vijeće preuzelo je i nadzor nad raspisivanjem poreza, a imalo je i posebno računovodstvo.

Hrvatski sabor odbija mađarska nastojanja pa mu, štaviše, uspijeva da mu zajednički sabor nekoliko puta potvrđuje pravo na trošenje kontribucije za isplatu pogranične vojske, a povrh toga i pravo na polovicu redovite carine i za cijelu povišicu carine (auctio tricesimae).[8]

Ni Bečkom dvoru ne odgovara stanje u Hrvatskoj. U polovici 18 stoljeća on je na području cijele austrougarske državne zajednice progurao svoje reforme kojima je cilj da organizacijom državne uprave na bazi plaćenog i od Dvora ovisnog činovništva nagurava narodima svoje »napredne« misli i da ga na taj način »usreći«. U Hrvatskoj mu to ne uspijeva. Hrvatski sabor čuva svoje prerogative neobičnom konzervativnošću pozivajući se na prastare zakone koji su već odavno dobrano zastarjeli. On se ne usuđuje od njih odstupiti, jer bi mu svaki odstup mogao donijeti neželjene posljedice, a i gubitak starih »pravica«.

[8] V. osobito 1681: 75; 1715: 115 i 1741: 54. Godine 1635. određeno je (art 1) da se uz redovitu carinu (tridesetnicu) ubire i povišica od 50% (media tricesima). Već tada je određeno da povišica carine s područja Hrvatske pripada hrv. staležima uz ostale prihode koji su namijenjeni isplati graničara. Kasnije češće potvrđeno (1638: 6, 1649: 4, 1655: 73).

Nastojanje Bečkog dvora s obzirom na stanje u Hrvatskoj u prvom je redu usmjereno:

1. da poveća poreze u svrhu njihova izjednačenja s mađarskim porezima;

2. da Hrvatskom saboru oduzme pravo raspolaganja s prihodima, i to ne samo s onima koji su mu prepušteni za isplatu graničara nego i s ostalim vlastitim prihodima i time da paralizira njegov rad kao upravnog organa, te

3. da organizira upravu na području Hrvatske po uzoru administracije u Mađarskoj s jakim oslonom na plaćeno činovništvo.

Ta nastojanja nisu se mogla ostvariti odjednom. Neposredno susjedstvo s Turcima značilo je uvijek izvjesnu opasnost, pa je trebalo sigurnost na granici izgraditi neovisno od hrvatskih staleža, ali ne bez žrtava Hrvatske.

Tome se ima pripisati i zahtjev Bečkog dvora da se broj banskih haramija povisi. Poznati su prigovori što ih je Hrvatski sabor godine 1749. stavio na takva traženja.[9] Poznati su i njegovi prijedlozi za povišenje broja vojnika u Banskoj krajini.[10]

Ipak su nastojanja Bečkog dvora nailazila na jaku podršku nekih »uglednika« na području Hrvatske s podbanom Ivanom Rauchom na čelu. Evo što o tom piše Smičiklas:

»Mala ali gibka stranka, na čelu joj podban Rauch, sdružila se s ovim tuđinom (tj. barunom Venceslavom Kleefeldom koji je bio banov ađutant) i uzela dokazivati stališem, kolika će sreća biti za Hrvatsku, ako se Krajina između Kupe i Une uredi po načinu ostale krajine. Kraljica će pomoći plaćanje vojske, ban će imenovati sve častnike. Time da će pasti tereti sa stališa, a sačuvat će se i umnožavat moć i ugled banov.«[11]

Takav stav jednog dijela staleža nije ostao bez posljedica. Kraljica prihvati vrlo malo od službenih prijedloga Sabora. Ona traži i smjesta određuje uređenje Banske krajine po uzoru ostalih krajina, a traži i bezuvjetno povećanje doprinosa za pokriće troškova povećanog kontingenta vojske smještene na području te krajine.

Sabor je prisiljen te zahtjeve prihvatiti. Već iste godine on zaključuje da se davanja za troškove Banske krajine povise na 34.000 forinti, a zbog toga povisuje porez koji je dotada teretio svaki *dim* sa svega 19 forinti. Godine 1750. taj teret raste na 22 forinte,[12] godine 1751. na 30 forinti,[13] a godine 1752. dapače i na 34 forinta.[14]

[9] Kukuljević, Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, II (Zagreb 1862), pag. 150–158.

[10] Op. cit. pag. 157.

[11] Smčiklas, Poviest hrvatska II (Zagreb 1879), pag. 327. Ivan Rauch bio je podban od 1741. do 1756. O događajima u Hrvatskoj 1756. v. Krčelićeve »Annuae«.

[12] Protocollum Congregationum generalium, vol. 8, pag. 379.

[13] Cit. Protocollum, vol. 8, pag. 581.

[14] Ibid., pag. 768.

Kolika je bila usluga koju je podban Rauch učinio Bečkom dvoru dokazuje dar koji mu on šalje. U tom je jakost Bečkog dvora: plaćati usluge onima koji ih čine, a odbaciti svakoga koji se usudi protivno uraditi, pa makar on donedavna bio dvorski miljenik.[15]

Evo, kakav je sada kraljevinski proračun:

I *Kraljevinske potrebe*

a) redovite

	1751.	1752.
	forinti	
1. Ban kao vrhovni kraljevinski kapetan	4.000	4.000
2. Banski namjesnik (locumtenens banalis)	2.000	2.000
3. Banski stol	1.700	1.700
4. Viši i niži časnici Banske krajine	33.248	34.000
5. Vrhovni vojni komesar	700	700
6. Podban	300	300
7. Prabilježnik	300	300
8. Kraljevinski blagajnik s podređenim osobljem	900	900
9. Kraljevinski sudbeni stol	1.330	1.330
10. 6 podžupana	600	600
11. Auditor	300	300
12. Bilježnik zagrebačke i križevačke županije	150	150
13. Bilježnik varaždinske županije	125	125
14. 13 plemićkih sudaca po 50 forinti	650	650
15. Tajnik Konferencija	100	100
16. Sirotinjski skrbnik (advocatus pauperum)	100	100
17. 27 »vicejudices nobilium« po 30 forinti	810	810
18. Kraljevinski liječnik u Zagrebu (400, a 1752. 500 forinti) i u Varaždinu (500 forinti)	900	1.000
19. Milostinja kapucinima	80	80
20. 2 izvršitelja (executores iusticiae)	300	300
Ukupno redovite potrebe	48.593	49.445

b) izvanredne potrebe

	1751.	1752.
	forinti	
1. Kraljevinski ranarnik (chyrurgus)	100	100
2. Bečki agent	200	200
3. Zagrebački kaštelan za usluge oko zatvaranja zločinaca	12	12
4. Troškovi saborskih komisija	4.000	4.000
5. Troškovi poslanika na zajedničkom saboru	786	
6. Kamati na dužne glavnice	1.254	1.254
7. Ostalo i rezerva	4.650	3.475 den 20
Ukupne izvanredne potrebe	11.002	9.041 den 20
Sveukupno	59.595	58.486 den 20

[15] Krčelić, »Annuae«, pag. 58. (Priredio za štampu T. Smičiklas, a izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1901. i prijevod V. Gortana u izdanju Akademije, Zagreb 1952). Krčelić navodi da je kraljica poslala podbanu Rauchu zlatnik s kraljičinim likom i sa zlatnim lančićem. Vrijednost mu je navodno 2000 forinti, što se Krčeliću malo čini jer naglašava da mu je vrijednost zaista u osobi darovateljice. Treba međutim imati na umu da je podban Rauch u to doba primao u ime podbanske plaće 300 forinti godišnje.

		1751.	1752.
		forinti	
II	*Kraljevinski prihodi*		
1.	Povišica carine i 1/2 redovite carine (auctio et media tricesima)	9.000	9.000
2.	Porez nametnut kaptolskim općinama Opatovina, Vlaška ves, Nova ves i Dolec, te trgovištu Crikveno	700	700
3.	Porez od feuda Steničnjak (danas Sjeničak)	315	315
4.	Dobit od Granice (emolumenta Confiniaria)	5.000	—
5.	Zaostaci kod kraljevinskog blagajnika	6.000	—
	Ukupno	21.015	10.015
	Ostatak se rasporezuje na 1260 red. dimova i 165 1/8 dimova primorskih dobara = 1425 1/8 dima po 30 forinti	42.768 den 60	
	za 1752. po 34 forinte		48.471 den 20
	Ukupni prihodi	63.783 den 60	58.486 den 20

IV

Kraljevinska blagajna dijeli kontribuciju s kraljevskom vojnom blagajnom

Povišenje poreza nije jedina žrtva koja se u tom času nameće Saboru. Kraljevskim reskriptom oduzeto je pravo bana da imenuje više časnike Banske krajine. Te će od sada imenovati kraljica, dok banu ostaje pravo izbora nižih časnika, dakako uz suradnju Sabora. Za znatno povećani broj vojnika za obranu te krajine nisu dostajala sredstva koja je Sabor odredio, pa se za razliku moralo naći drugo pokriće. Bečki dvor nije voljan tu razliku isplatiti Saboru, nego želi da isplate spomenutih vojnika vrši organ koji je pod njegovom kontrolom. Pri tome se na dionu isplatu nije ni mislilo, a iz toga izlazi daljnji zahtjev Bečkog dvora, tj. prisiliti Sabor da odustane od svojeg dotadašnjeg prava da dijeli plaće banskoj vojsci, te da ubuduće iznos određen za tu isplatu preda kraljevskoj vojnoj blagajni.

Ostvarenje tog zahtjeva požurila je još jedna okolnost. Kako je već navedeno, Hrvatski sabor imao je izvjesne koristi od te isplate vojnika, kojima je dio plaće davao u suknu. To sukno nabavljalo se pak uz veću mjeru, a izdavalo po »cijeni koštanja« uz manju mjeru, pa je time postignuta određena ušteda koja i nije bila mala. Ta »dobit od sukna« bila je dugo godina predmetom razdora u Saboru, a i predmet zloupotreba, jer su kraljevinski blagajnici tu dobit svojatali za sebe ili su tek dio nje

predavali u blagajnu.[16] Ona u proračunu uopće nije bila vidljiva, jer su plaće vojnika smanjivane za vrijednost sukna koje im se u ime dijela te plaće davalo, a taj iznos baš nije bio malen. Prema podacima kojima raspolažemo dobit od sukna je godine 1739. i idućih godina iznosila preko 6.600 forinti, a to je oko 1/4 tadašnjeg proračuna. Ni količina sukna koja se nabavljala nije bila mala.[17] Godine 1745. nabavljeno je 8.819 lakata sukna po 1 forintu i 6 krajcara, a godine 1748. 8.000 lakata uz istu cijenu.[18]

Sukno se nabavljalo od kranjskih trgovaca koji su imali takav položaj da su zaista oni određivali cijene i odnosili znatne iznose gotova novca iz zemlje.

To daje povoda da se u Zagrebu izgradi suknara (panificina) iz koje Sabor u godini 1749. nabavi 8570 3/4 lakata (u današnjoj mjeri preko 7000 m) sukna uz cijenu od svega 9.537 forinti i 7 »horvackih novaca« (denarios Croaticos).[19]

Time su kranjski trgovci uklonjeni s tržišta kao vojni dobavljači, na što oni najžešće reagiraju. Bečki dvor im je osobito sklon, pa se usprkos svojim nastojanjima da unapređuje manufakture, ne ustručava da potkopa prosperitet netom osnovane zagrebačke suknare. Mogućnost za to pružila se upravo u času reorganizacije Banske krajine u okviru koje se tražio prijenos isplate banske vojske na vojne blagajnike. Hrvatski staleži ne vide dalekosežnost tog nastojanja Bečkog dvora, a kada konačno uviđaju da ih je Bečki dvor izigrao, tada je već kasno.

Ban u vlastitom djelokrugu već godine 1750. odredi isplatu od 34.000 forinti u vojnu blagajnu, ali su njegovi podređeni organi vješto izigrali

[16] U traktatu »De aerario seu cassa Regni« iz druge polovice 18. stoljeća (kao autor se navodi Nikola Škrlec?) čitamo: »Kada godine 1702. nije nitko htio preuzeti službu kraljevinskog blagajnika, prabilježnik Patačić preuzeo je tu dužnost i ispravno obavio isplatu čuvarima kraljevske krune, dnevnice saborskim poslanicima, plaće prisjednicima i druge isplate, i za diono pokriće tih izdataka u ime dobiti od sukna unio u blagajnu 2.100 forinti. Već prije je godine 1662. prabilježnik i kraljevinski blagajnik Zakmardi u blagajnu uplatio u ime dobiti od sukna 10.000 forinti. To za dvije godine, jer se za ostale taj predmet ne spominje. U naše doba blagajnik Oreški je izjavio da će u blagajnu polagati godišnje po 12.000 forinti, *nisam rekao da je položio, jer to nije poznato*«.

Benedikt Krajačić u svojem traktatu »Observationes de formula gubernii in Regnis Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae« još oštrije sudi o poštenju kraljevinskih blagajnika. On između ostalog navodi: »Oreški koji je bio dugo godina blagajnik posljednih je godina otkrio priličan broj „dimova" koji su prije bili jedino blagajniku poznati, a osim toga je otkrio i dobit od sukna i neisplaćene plaće ispražnjenih vojnih mjesta. Ta dobit je prijašnjih godina pripadala blagajnicima (ne usuđujem se da ih izričito navedem) a dosizala je godišnje nekoliko tisuća, pa je svakako bila veća od one plaće koja se banu iz blagajne isplaćivala . . .«

Oba rukopisa u Arhivu Jugoslavenske akademije pod sign. II b 25.

[17] Cit. Protocollum, vol. 7, pag. 47. Zaključci Hrvatskog sabora, vol. IV (Zagreb 1964), pag. 186 (g. 1739. for. 6.652).

[18] Cit. Zaključci V (Zagreb 1966), pag. 122, 288.

[19] Acta Congregationum generalium, fasc. 29, No. 75, a. 1749; ibid. Rationes perceptorales.

tu odredbu. Uz to treba naglasiti da je do godine 1749. ban kao vrhovni kapetan dobivao plaću na račun kvote proračuna koja je određena za isplatu banske vojske, dok nakon odjeljenja vojne blagajne od kraljevinske blagajne ta plaća tereti izravno proračun, tako da odobren iznos od 34.000 forinti ide u cijelosti u korist vojne blagajne. Rasprava o prednostima i o lošim stranama odjeljivanja vojne blagajne od kraljevinske blagajne, koja se godine 1751. vodila u Saboru, nije zaista imala nikakvo značenje, kao ni odluka da se to odjeljivanje ne dozvoli.[20]

To jasno dokazuje i jedan traktat iz početka 19. stoljeća kada je počela oštra borba Hrvatske da joj Mađarska preda upravu njezinih zaklada. Taj traktat pod naslovom »*De origine, vicissitudinibus et statu Cassarum fundationalium Regni Croatiae*«, koji je i tiskom izdan, navodi u svojem uvodu:

»Kako to dokazuje mnogo zakona, a napose članak 34:1647 i 75:1681, u starije su doba hrvatski staleži isplaćivali iz svoje kraljevinske blagajne narodnu vojsku koja se tada nazivala »militia Colapiana« i koja je služila za obranu zemlje. U tu blagajnu je priticao prihod kontribucije i polovica redovite tridesetnice, a kada je zak. člankom 8:1715 uvedena stalna vojna kontribucija, hrvatskim staležima ostavljeno je to staro pravo, pa im je zak. člankom 54:1741 naloženo da kralju svake godine polažu račun o utrošku onih prihoda koji su im ustupljeni iz kraljevskog erara. Kada je godine 1750. Banska granica uređena i kada su za njeno područje uvedena dva regimenta pješaka i jedan konjanika, Marija Terezija je tražila da se pokriće troškova za graničare izravno uplaćuje u kraljevsku blagajnu, pa je sa staležima kraljevine Hrvatske stupila u pregovore s obzirom na plaćanje kontribucije za uzdržavanje te vojske. Tada je sporazumno (mutuis pactis conventis!!) utvrđeno da će se u Vojnu blagajnu uplaćivati kontribucija od 34.000 forinti godišnje, dok je hrvatskim staležima prepušteno da za isplatu službenika Banskog stola, Sudbenog stola, županijskih organa i za ostale kraljevinske potrebe i nadalje nameću kontribuciju i da te isplate obavlja kraljevinski blagajnik.«

Taj navod dovoljno dokazuje činjenicu da je godine 1750. Vojna blagajna odijeljena od kraljevinske blagajne. Nije međutim posve tačan navod da je Saboru ostavljeno samo pravo da nameće kontribuciju za svoje potrebe, jer se na području Hrvatske i dalje ubirala jedna kontribucija koja je obilježena kao kraljevinski porez *(impositio Regni)* o kojem je odlučivao Sabor uz obvezu da u vojnu blagajnu svake godine polaže iznos od 34.000 forinti.

U času kada je skršila otpor Hrvatskog sabora, kraljica je došla do zaključka da se sklonost onih članova Sabora koji su joj pomogli pri donošenju odluka o uređenju Banske krajine, može očuvati davanjem određenih koncesija Hrvatskoj. Sabor se već odavno borio da se pro-

[20] O tom opširno Krčelićeve »Annuae«, pag. 62.

vede zaključak o isplati polovice redovite tridesetnice u korist kraljevinske blagajne, koji je prvi puta donesen na zajedničkom saboru godine 1647. (čl. 34).

Eto, sada poslije 100 godina kraljica naredi ugarskoj komori da Hrvatskoj redovito isplaćuje polovicu redovite tridesetnice, ali samo uz one uvjete koje ona jednostrano odredi. Hrvatskim staležima nije dozvoljen uvid u tridesetničke račune niti bilo kakva ingerencija na ubiranje tridesetnice. Staležima se stoga ne nudi participacija u efektivnim prihodima, nego im se nameće prosječna svota od 9000 forinti koje će ubuduće primati u ime polovice redovite tridesetnice kao i u ime prihoda od povećanja tridesetnice.

Sabor izričito ne pristaje na taj prijedlog, ali ga šutke odobrava, prihvaćajući ugovor koji je blagajnik Ivan Bužan u njegovo ime sklopio s ugarskom komorom.[21]

V

Rascjepkavanje kraljevinske blagajne osnutkom županijskih blagajni

Time je završen tek mali dio onoga što Bečki dvor želi postići. Uredivši Bansku krajinu, njegova se pažnja okreće administrativnom uređenju Banske Hrvatske. Sada je došao čas da se konzervativnost hrvatskih staleža s obzirom na to uređenje skrši, a povod tome daju bune koje su nekoliko godina kasnije u vezi s novim načinom raspisivanja poreza izbile u Hrvatskoj. Kraljica i sada oprezno postupa. Ona si u prvom redu želi osigurati podršku uglednijih članova Sabora, što joj u punoj mjeri i uspijeva.

Njezin komesar Mihajlo Ivan Althan obraća se po njezinu nalogu zagrebačkom kanoniku Baltazaru Krčeliću s molbom da mu izradi osnovu o preuređenju uprave u Hrvatskoj. Krčelić se odazove pozivu i napiše takvu osnovu. Na žalost, danas rukopis te osnove nije poznat, ali se njegov sadržaj tačno znade po autorovu opisu. On sam navodi da je predložio dvije različite varijante novog uređenja Hrvatske:

1. Gubernija s dvanaest prisjednika s vrlo ograničenim djelokrugom županija, ali sa sjedinjenjem sviju hrvatskih krajeva.

2. Uređenje hrvatskih županija po uzoru mađarskih županija.[22]

Ali u Hrvatskoj ima i drugih nezadovoljnika koji predlažu slično uređenje. Na čelu su im Benedikt Krajačić i Matija Plovanić. U to doba je nastao rukopis »*Systema politici gubernii Dalmatiae Croatiae et Slavoniae*« koji je poznat i pod nazivom »*Observationes de formula gubernii in*

[21] Protocollum Congreg. gen., vol. 8, pag. 488, a. 1750.
[22] Annuae, pag. 176 i dalje. V. i Smičiklasov uvod na strani XIV i dalje.

Regnis Dalmatiae Croatiae et Sclavoniae«.[23] U njemu se stanje uprave u Hrvatskoj najžešće napada i osuđuje i traži se preuređenje županija po uzoru mađarskih županija s vlastitom blagajnom i blagajnikom uz potpuno dokidanje kraljevinske blagajne.

Pitanje preuređenja uprave bilo je tek jedno od onih pitanja zbog kojih je nastao razdor u krugovima hrvatskih staleža. Takve prilike omogućile su Mariji Tereziji da i ovaj puta posegne za onim što je prividno izbjegavala, a čime je najviše postigla: da ne čeka pristanak staleža koji su preuređenje sve više otezali. Pa i osnova koju su 13. XI 1758. dostavili Bečkom dvoru svjedoči da staleži ni nakon ponovljenih kraljičinih naloga nisu voljni da hrvatske županije preurede po uzoru mađarskih. Između ostalog oni predlažu da se u županijama postave *podblagajnici* koji će biti podređeni glavnom kraljevinskom blagajniku, a ovome treba ostaviti brigu oko primitaka i izdataka glavne kraljevinske blagajne. pa i isplate županijskih organa.[24] Budući da je takav prijedlog odbačen, Sabor određuje novu komisiju za izradu nove regulacije županija. »*Systema regulationis Regni Croatiae comitatus*«, koja je unesena u saborske zapisnike, a nalazi se i u saborskom arhivu, nije, međutim, djelo te komisije, nego Bečkog dvora.

Ne upuštajući se ovdje u pojedine tačke tog uređenja, navodim odredbe tač. 8. o uređenju novčanog poslovanja županija, koja propisuje:

»U svakoj županiji postavit će se na osnovu natječaja blagajnik koji mora imati zakonom propisanu spremu, dok će se s obzirom na ubiranje i upravu kontribucije do kraljičine daljnje odredbe pridržavati ovaj red: staleži sabrani na saboru na dosadašnji će način vršiti reparticiju kontribucije i nameta za pokriće domaćih potreba, kao što su plaće kraljevinskih činovnika, a tako i županijskih činovnika i službenika, pa i za izvanredne potrebe. Tu reparticiju predat će velikom županu svake županije u dijelu koji se na njegovu županiju odnosi. On će je pak predati

[23] Ta rasprava se sve do kraja prve polovice 19. stoljeća često prepisivala. Kao autor obično se označuje Benedikt Krajačić. U Akademijinu Arhivu postoji, međutim, rukopis (bit će najstariji) sign. III d 9 s naslovom »Systema politici gubernii Dalmatiae Croatiae et Sclavoniae cum dissertatione de taxandis armalistis. Prioris operis auctores sunt Mathias Plovanich Comitatus Crisiensis Vicecomes et Benedictus Krajachich, posterioris Petrus Skerlecz Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae prothonotarius«. Na nutarnjoj stranici omota napisano je istim rukopisom kojim je ispisan cijeli rukopis: »Hoc opus per auctores suos opera (?) [ut mihi vir quidam magnus narrare solebat] comitis Koller, id temporis in Cancellaria Hungarica consiliarii plane ad intimum ministerium Germanicum perlatum fuit, missi deinde variis sub praetextibus, qui praesentes coram explorarent, an se res ita haberet. Demum veritate comperta illa, quam nunc conspicimus, in Comitatus Zagrabiensis, Cassae et Banalis auctoritatis immutatio consecuta fuit.«

O tom rukopisu v. Maurović, Notitia de praecipuis officiis regnorum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae (Rad JAZU, 222, Zagreb 1920, str. 1–29) i V. Lunaček, Hrvatski kameralist Nikola Škrlec Lomnički (Historijski zbornik, XV, Zagreb 1962, str. 141 i dalje, osobito str. 147).

[24] Protocollum Congregationum generalium, vol. 9, pag. 496, 500. V. i Kukuljević, Jura regni, II (Zagreb 1862), pag. 189, 195, 200.

postavljenom blagajniku koji će prema njoj revno i pošteno vršiti uplate i isplate. Od primljene svote odbit će plaću županijskih činovnika i službenika kao i ostale županijske troškove i to prema zaključcima županije, a ostatak će isplatiti uz namiru glavnom kraljevinskom blagajniku. Svakogodišnje ispravno sastavljene račune predložit će županiji koja će ih s potrebnim marom ispitati, a zatim će se oni dostaviti saboru na konačni pregled.

Kraljevinski blagajnik ima povjerene poslove pošteno obavljati, a novac samo po saborskim zaključcima izdavati. I on je dužan o svojem radu svakogodišnje obračune predavati spomenutom saboru.«[25]

Težište je ove regulacije na oduzimanju dotadašnje kompetencije Sabora s obzirom na ubiranje kontribucije. On je i nadalje raspisuje, ali je ne ubire. On više ne isplaćuje županijske organe, koji su sada od njega neovisni. Dok je Sabor dotada vršio i obnovu (ponovni izbor) tih organa,[26] sada to prelazi na županijsku skupštinu, a Sabor unosi još neko vrijeme u svoj zapisnik tek imena izabranih županijskih organa što uostalom nema nikakvog dubljeg značenja.[27]

Reorganizacija županija mijenja oblik kraljevinskog proračuna koji se sada dijeli u dva dijela: kraljevinske potrebe i njihovo pokriće, i županijski proračuni.

Takav je proračun sastavljen već za godinu 1759.[28]

A.

I *Kraljevinske potrebe*

A. Redovite potrebe

	Forinti
1. Ban kao vrhovni kraljevinski kapetan	4.000
2. Banski stol	1.900
3. Banska krajina	34.000
4. Podban	300
5. Prabilježnik	300
6. Kraljevinski blagajnik	500
7. Komesar Banske granice	700
8. Kraljevinski sudbeni stol	1.330
9. Tajnik Konferencija	125
10. Sirotinjski skrbnik	100
11. Liječnici	1.400
12. Milostinja kapucinima	80
Ukupne redovite potrebe	44.735

[25] Cit. Protocollum, vol. 9, pag. 524. V. i Kukuljević op. cit., I (Zagreb 1862), pag. 442, te Acta Congregationum generalium, a. 1759, No 55.

[26] V. npr. Acta Congregationum generalium, fasc. 24 (zapisnik sjednice od 27. travnja 1745).

[27] Cit. Protocollum, vol. 9, pag. 541, a. 1759.

[28] Ibid., pag. 558.

B. Izvanredne potrebe

1. Kamati na dužne glavnice	1.782	
2. Bečki agent	200	
3. Čuvar Sabornice	12	
4. Ostalo	300	
Ukupne izvanredne potrebe	2.294	
Sveukupne kraljevinske potrebe	47.029	

II *Pokriće*

	Forinti	denara
1. Prihodi tridesetnice	9.000	
2. Primorski krajevi	3.742	66 2/3
3. Slobodni gradovi, trgovište Cirkveno	775	
4. Dobit od Krajine (emolumenta Confiniaria)	3.000	
5. Prihodi od		
a) Zagrebačke županije	19.971	69
b) Varaždinske županije	8.715	74
c) Križevačke županije	6.399	10
Ukupno pokriće	51.604	59 2/3
Izdaci za potrebe	47.029	
Višak prihoda nad rashodima koji ima služiti za rezervu	4.575	59 2/3

B.

Županijski proračuni

a) Zagrebačka županija

I Prihodi

1. Kontribucija 673 1/4 1/2 1/32 dima po 34 forinte	22.904	25
2. Mlinarina	552	44
3. Prihod distrikta Steničnjak	315	
Ukupni prihodi	23.771	69

II Izdaci

1. Plaće po posebnom popisu	1.985	
2. Uplata u kraljevinsku blagajnu	19.971	69
3. Izvanredni izdaci	1.815	
Ukupni izdaci	23.771	69

b) Varaždinska županija

I Prihodi

1. Kontribucija od 328 dima 2/4 1/2 1/76 po 34 forinte	11.175	30
2. Mlinarina	175	44
Ukupni prihodi	11.350	74

II Izdaci

1. Plaće po posebnom popisu	1.635	
2. Uplata u kraljevinsku blagajnu	8.715	74
3. Izvanredne potrebe	1.000	
Ukupni izdaci	11.350	74

c) Križevačka županija

I Prihodi		
1. Kontribucija od 253 1/8 dima	8.572	20
2. Mlinarina	86	70
Ukupni prihodi	8.659	10
II Izdaci		
1. Plaće po posebnom popisu	1.260	
2. Uplata u kraljevinsku blagajnu	6.399	10
3. Izvanredni izdaci	1.000	
Ukupni izdaci	8.659	10

VI

Posljednja odluka Hrvatskog sabora o povišenju »kraljevinske« kontribucije

Reorganizacijom županija počima izgradnja birokratske uprave na području Hrvatske. Bečki dvor nije zadovoljan s postignutim uspjehom. S jedne strane smatra da je kontribucija na području Hrvatske još uvijek nerazmjerno niska, dok mu s druge strane Hrvatski sabor zadaje najveće poteškoće pri provedbi novotarija, pa makar su one bilo kako korisne. Treba ovdje samo podsjetiti na odbijanje Hrvatskog sabora da provede odredbe o uvođenju novih mjera, da provede odredbe o novčanom opticaju pa da provede odredbe o izjednačenju hrvatske kontribucije s mađarskom! Uz to ima u redovima Sabora nezadovoljnika koji si priželjkuju radikalne promjene koje bi im prema njihovu mišljenju mogle donijeti koristi, ako se u povodu njih eliminiraju vladajući krugovi.

Tadašnji ban Franjo Nadaždi bio je brat kraljevskog kancelara Leopolda Nadaždija pa je po svoj prilici u svemu bio naklonjen Dvoru. Svakako je odigrao dvoličnu ulogu pri odluci o osnutku Kraljevskog vijeća za Kraljevinu Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju kojemu se Hrvatski sabor odlučno odupro. Uz Nadaždija se u tom isticao i Nikola Škrlec, tadašnji prabilježnik Hrvatske. Kada je u travnju 1767. Sabor odlučio da pošalje bana Nadaždija i Nikolu Škrleca u Beč da otklone opasnost osnutka takvog Vijeća, obojica su upravo u obratnom pravcu radili, nastojeći da to Vijeće bude što prije osnovano. Škrlec si je u tom Vijeću osigurao ne samo mjesto savjetnika nego i vodeću ulogu kao ravnatelj kancelarije,[29] a ban Nadaždi, koji je trebao u ime staleža zapriječiti

osnutak Vijeća, položio je prilikom svojeg boravka u Beču prisegu kao predsjednik Vijeća, ne čekajući za to pristanak Sabora kome je bio predsjednik.[30]

Kraljevsko vijeće u prvo vrijeme surađuje sa Saborom koji još uvijek sastavlja kraljevinske proračune i određuje reparticiju kraljevinskog poreza, kako se kraljevska kontribucija sada redovito naziva. Sve to usprkos činjenici da Vijeće raspolaže vlastitim računovodstvom!

Ali to se uskoro mijenja! Godine 1770. Bečki dvor stavlja zahtjev da se plaćanje za graničare Banske krajine povisi za 70.000 forinti. Sabor se tome odlučno protivi, nadajući se pri tome da će i ban Nadaždi prema tom zahtjevu zauzeti negativan stav, ali uzalud. Sabor se protiv volje pokori nalogu i odobri zatraženo povišenje svojeg prinosa za isplatu vojske u Banskoj krajini. Dolazi do znatnog povišenja poreza koji se nameće *dimovima*. Taj porez je već godine 1768. povišen na 45 forinti po dimu, a sada se prema prethodnom proračunu povisuje na 89 forinti, ali se ta svota po konačnom proračunu penje na 99 forniti i 6 krajcara.

Hrvatski sabor izrađuje i proračun za tu godinu i utvrđuje iznos kraljevinskog proračuna zajedno sa županijskim proračunima sa 150.800 *forinti rashoda* i 151.397 *forinti prihoda*, prema 70.627 odnosno 73.263 forinti koliko je on za godinu 1769. iznosio.

To je ujedno posljednji proračun koji je Hrvatski sabor sastavio. Prilike se mijenjaju tek krajem prve polovice 19. stoljeća.

VII

Kontribucija prestaje biti kraljevinski porez i postaje ponovno kraljevski porez

Želja Bečkog dvora da potpuno paralizira rad Hrvatskog sabora kao upravnog organa doskora se ostvaruje. Već 24. prosinca 1770. stigne u Hrvatsku kraljevski reskript kojim se određuje:

1. kraljevinska kontribucija ne postoji, jer je to kraljevska kontribucija;

[29] Klaić, Kralj. akademija u Zagrebu (Hrvatsko kolo, Zagreb 1812, str. 9), Cuvaj, Nikola Skerlecz-Lomnički (Zagreb 1913), str. 27.

Zanimljivo je mišljenje Adama Baričevića o Nikoli Škrlecu za koga navodi: »Me quidem semper aestimavit«, ali ga on sa svoje strane ovako opisuje: »Skerlecz simulandi peritus, aliter egit, quam se acturum indicabit«, pa na drugom mjestu: »Skerleczius, qui plurimam dignitatum honorumque suorum partem adulatrici politicae debet...« (Rukopis u Akademijinu Arhivu, sign. II b 41/I, pag. 9/v, 19/r). Baričević je mišljenja da Škrlec promiče interese Mađara na štetu Hrvata, kako je to dokazao svojim zalaganjem da Josip Petrović, profesor prava u Budimu, dobije mjesto direktora Zagrebačke akademije.

[30] Acta Consilii regii Croatici, fasc. 1, No 51; Kukuljević op. cit., I, pag. 451 (rescriptum regium ddo 1. VIII 1767): ... Juramento etiam per spectabilem ac magnificum Comitem Banum fidelem Nobis syncere dilectum, qua praeatacti Consilii Nostri Regii Praesidem in praesentia Nostra Caesareo-Regia jam deposito existente...

2. ta kraljevska kontribucija ima se ubirati za kraljevski erar i uplaćivati u vojnu blagajnu;

3. kontribuciju će i dalje ubirati županije, koje će ju i raspisivati;

4. odredbe o raspisivanju kontribucije i o svemu ostalome što se odnosi na taj porez ubuduće će izdavati Kraljevsko vijeće za Kraljevinu Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju koje će nadzirati sav rad oko toga;

5. cijela kontribucija pripada vojnoj blagajni, pa su županije dužne za svoje potrebe raspisivati poseban porez po istim načelima kako se raspisuje i sama kontribucija;

6. kraljevinski blagajnik više nije potreban pa se za njega više nema predviđati plaća, i

7. proračun za 1771. izradit će Kraljevsko vijeće.

Sada se pokazalo zašto je Kraljevskom vijeću bilo potrebno računovodstvo! Kraljevsko vijeće više se ne obazire na Hrvatski sabor i njegov stav u tom predmetu, nego izradi proračun za 1771/2. g., a istodobno preuzme i nadzor nad novčanim poslovanjem županija.

To je ujedno i posljednji proračun Hrvatske sve do polovice 19. stoljeća. Istim reskriptom od 27. XII 1770. utvrđeno je da ubuduće neće biti potrebe sastavljanja posebnog proračuna, kao što nije ni potreban poseban kraljevinski blagajnik.

Radi likvidacije dotadašnjeg stanja određeno je:

1. Županijski činovnici i ostale županijske potrebe podmiruju se iz vlastitih sredstava županija.

2. Dvojica liječnika za sada ostaju, ali se ima ispitati da li bi bio dovoljan samo jedan liječnik.

3. Kao što nije potreban kraljevinski blagajnik, nema potrebe ni za potkapetana (vicecapitaneus Regni) ni za tajnika kraljevinskih konferencija, pa se te službe imaju dokinuti.

4. Milostinja kapucinima od 80 forinti godišnje ubuduće će se isplaćivati iz pokrajinske blagajne (cassa Provincialis).

5. To vrijedi i za 60 forinti koje su dosada isplaćivane u ime milostinje nekom »prijatelju« (»amico«).

6. Dokida se i mjesto vojnog auditora, a njegova plaća od 300 forinti godišnje ima se predati u korist kraljevskog erara.

7. Kraljevina ima i nadalje pravo na »*emolumenta confiniaria*« koja se utvrđuju paušalnim iznosom od 4000 forinti godišnje.

8. Prihod od primorskih dobara utvrđuje se paušalno sa 3742 forinte i 50 krajcara, a time otpada potreba izvršenja raspisa kontribucije na tom području.

Kraljevsko vijeće je zaista zdušno provelo tu odredbu kojom je izbrisana samostalnost zemaljskih financija i svaka ingerencija Sabora na formiranje i ubiranje prihoda, kao i na njihovo trošenje. Sada se više nije tražio nikakav pristanak hrvatskih staleža kojima kraljica obeća

20.000 forinti na račun kontribucije a za unapređenja izvjesnih opće korisnih zadataka.

Kraljevsko vijeće provelo je i nov način reparticije kontribucije. Prelazeći preko starih običaja i inzistiranja staleža da se u Hrvatskoj kontribucija i nadalje repartira po *dimovima*, Vijeće provodi odredbu da se i ovdje uvedu *porte* kao porezne jedinice koje su u to doba već izgubile svoje staro značenje, pa se kao porta označivala *porezna kvota* od 688 forinti i 50 krajcara.

Kraljevsko vijeće utvrdi da na Bansku Hrvatsku otpada kontribucija od 104.210 forinti, a tom iznosu da odgovara 151 porta i po prilici 1/4, uzimajući portu sa 688 forinti i 50 krajcara. U početku 19. stoljeća taj je broj snižen i utvrđen na ovaj način:

Zagrebačka županija	porta	66
Varaždinska županija	„	31 2/8
Križevačka županija	„	22 2/8
Ukupno	„	119 1/2
K tome gradovi		
Zagreb	„	3
Varaždin	„	2 4/8
Koprivnica	„	2
Križevci	„	— 7/8
Bakarski distrikt	„	2
Karlovac	„	4
Primorski krajevi	„	1 7/8
Ukupno	porta	16 2/8
Sveukupno	porta	135 3/4

Reskriptom od 14. travnja 1781. određeno je da se još kroz 5 godina svake godine isplaćuje iznos od 20.000 forinti i to u korist zaklada koje su se imale osnovati:

1. za Komercijalnu zemaljsku zakladu 1/3;
2. za Naukovnu zemaljsku zakladu, također 1/3, i
3. za zakladu narodnih učiona, bolnica i sirotišta 1/3.

Budući da kraljevina u to doba više nema svoje blagajne, to je određeno da će njima rukovati mađarsko Kraljevsko namjesničko vijeće.

Tom zgodom osnovana je još jedna zaklada. Naime, uslijed dokidanja gore spomenutih kraljevinskih organa, nastala je ušteda od 3.572 forinte i 45 krajcara godišnje. Taj iznos imao se ubrojiti u zakladu koja je dobila ime »Regnikolarna zaklada«.

Kasnije je rukovanje komercijalnom i regnikolarnom zakladom predano savjetniku Kraljevskog namjesničkog vijeća Nikoli Škrlecu!

To je početak naših domaćih zaklada koje su kasnije igrale veliku ulogu u našem javnom gospodarstvu ali i u političkom životu.[32]

[31] Protocollum Congregationum generalium, vol. 10, pag. 399; Acta Consilii regii Croatici, fasc. 167, No T/20.

[32] V. Kante, Zbirka zakladnica i historijata stipendijskih i sličnih zaklada (Zagreb 1913). V. i »De origine, vicissitudinibus et statu Cassarum fundationalium Regni Croatiae« ((s. a. et l.).

VIII

Borba Sabora za očuvanje visine kontribucije

Od godine 1770. Hrvatski sabor više nema odlučne riječi s obzirom na kontribuciju. Sve što se odnosi na taj porez i na županijske poreze (koji imaju narav prireza na kontribuciju) odlučuje se bez sudjelovanja Sabora i, što više, da se ne sasluša njegovo mišljenje.

U to doba dešava se nešto neshvatljivo. Sabor traži da se na zajedničkom saboru zaključi da se odluke o hrvatskoj kontribuciji mogu donositi samo na zajedničkom saboru. Razlog tome treba tražiti u nastojanju Mađarskoj sklonih krugova koji vide sreću Hrvatske u što tješnjoj vezi s Mađarskom. Ti krugovi i sada propagiraju mišljenje da je godine 1770. Sabor samo zato prisiljen da odobri povišenje kontribucije što je uveo običaj da o kontribuciji sam odlučuje, a da je tražio odluku zajedničkog sabora do toga ne bi došlo.

Ipak do predložene odluke dolazi tek godine 1790, u doba kada više ne postoji ni Kraljevsko vijeće u Hrvatskoj. Tada je na zajedničkom saboru odlučeno:

»Po prethodnom odobrenju kraljevskog veličanstva zaključeno je da se ubuduće o kontribuciji kraljevine Hrvatske i triju županija Gornje Slavonije tj. Zagrebačke, Križevačke i Varaždinske uvijek odlučuje na Saboru kraljevine Mađarske, ali ipak odijeljeno od kontribucije kraljevine Mađarske, s time da se ona više ne može povisivati izvan sabora kraljevine Mađarske.«

Posljedice takva zaključka bile su uskoro vidljive. Mađarski staleži pod pritiskom Namjesničkog vijeća neprekidno traže da se kontribucija Hrvatske povisi. Iz godine u godinu stavlja se takav zahtjev, dok Hrvatski sabor ponavlja svoj stav da se o toj kontribuciji mora posebno raspravljati i da ona bez pristanka hrvatskih staleža ne može biti povišena.

Upute saborskim poslanicima sada više nisu jednostavne. One se pozivaju na stara prava koja su osnovana na zaključcima zajedničkog sabora ili na zaključcima Hrvatskog sabora. Počima se razlagati razvitak tih prava i njihovo priznavanje od mađarskih staleža.

Među takve obrane stava Hrvatskog sabora treba na prvo mjesto staviti obranu Hrvatske od povišenja poreza koju je godine 1802. na zajedničkom saboru iznio ban Ivan Erdödy. Za takve obrane sabirali su se potrebni podaci u Državnom arhivu, ispisivali saborski zaključci i druge važne stvari. Mnogo toga nam je sačuvano, a još više se izgubilo.

Stav Sabora potpuno je defenzivan. On ne traži više uspostavu starih pravica i sloboda, ne traži financijsku samostalnost ni svoje posebne blagajne. Sva njegova nastojanja upravljena su jedino na očuvanje onoga što mu je još ostalo, pa ne može dozvoliti da se kontribucija Hrvatskoj povisi.

U okviru takvih zbivanja nastao je i rukopis o kojem se ovdje govori.

IX

De contributione Croatiae seu Superioris Slavoniae

Iz prve polovice 18. stoljeća sačuvao nam se rukopis pod naslovom »*De contributione Croatiae seu Superioris Slavoniae*« koji se posve bezrazložno pripisuje Nikoli Škrlecu.[33] Već letimični pogled na sadržaj toga rukopisa može nas u to uvjeriti. Tu se spominju rasprave zajedničkog sabora od godine 1802, 1807, pa i godine 1830, što jasno dokazuje da je taj traktat nastao dugo vremena poslije smrti Nikole Škrleca.

Kako je već navedeno, povod mu je zahtjev mađarskih staleža da se kontribucija Hrvatske ponovno regulira i da se to pitanje istodobno i zajednički raspravi s mađarskom kontribucijom.

I godine 1832. ponavlja se taj zahtjev. Hrvatski se sabor i sada priprema na obranu i u tu svrhu bira posebni odbor u kojem je i tadašnji kraljevinski prabilježnik Stjepan Ožegović Barlabaševečki. S velikim trudom on izradi traktat o hrvatskoj kontribuciji i pročita ga 11. studenog 1832. u Hrvatskom saboru koji ga u potpunosti prihvati kao smjernicu za rad saborskih delegata na zajedničkom saboru.[34]

Ožegovićev rad mnogo se cijenio i bio je izvorom za utvrđivanje ustavnog prava Hrvatske s obzirom na kontribuciju. Sve do godine 1848. Hrvatska iz godine u godinu brani svoje stare slobode i prava. Saborski odbori koji pripremaju materijale za zajednički sabor služe se Ožegovićevim izlaganjima,[35] a da bi vjerodostojnost svojih razlaganja naglasili, oni se na njega izričito i pozivaju. To je očiti dokaz da je njegovo djelo bilo poznato i izvan Hrvatske.

Prijedlozi takvih odbora opsežni su i dokumentirani i često su više nalik na naučne traktate nego na posve administrativne akte kakvim bi ih na prvi pogled mogli smatrati.

Ima više takvih odbora koji se pri svojem radu služe starijim autorima.

Tako npr. saborski odbor od godine 1836. izričito navodi da se pri svom radu služio poznatim traktatom Josipa Kuševića »*De municipali-*

[33] Lunaček, Hrvatski kameralist Nikola Škrlec Lomnički (Historijski zbornik, Zagreb XV/1963), str. 161.

[34] Acta Congregationum generalium, fasc. 69, a. 1832: De contributione Croatiae et Superioris Slavoniae. – Svršava: »Ita argumentabatur in Generali Regni Congregatione anno 1832. mensis Novembris celebrata Stephanus Osegovich, Regni protonotarius.« – Vlastoručni dodatak: »Lectum et coll. per magistrum Steph. Osegovich de Barlabassevecz, Regni protonotarium.« Tačniji je naslov »Seu Superioris Slavoniae«.

Na vanjskoj strani spisa: Dissertatio de Contributione Croatica seu trium Superioris Slavoniae Comitatuum per magistrum Stephanum Osegovich de Barlabassevecz, Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae protonotarium elaboratum et in Congregatione Regnicolari Ante-Comitiali die 11. 9bris 1832. exhibita.

[35] Ima više rukopisa. Najpoznatiji su rukopisi u Akademijinu Arhivu pod sign. I d 97 i II d 185. O izvornom rukopisu v. bilješku 34.

bus Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae juribus et statutis«, a tako i djelom pokojnog prabilježnika i kraljevskog savjetnika Stjepana Ožegovića.[36]

I odbor koji je za isto pitanje odredio Sabor godine 1843,[37] povodi se za starijim odborom od godine 1836. I on u svom elaboratu navodi kao izvore Kuševića i Ožegovića, ali im dodaje i treći traktat koji raspravlja o kraljevinskim zakladama, a izašao je tiskom pod naslovom »*De origine, vicissitudinibus et statu fundationalium Regni Croatiae Cassarum*« bez oznake autora. Iz saborskih spisa međutim saznajemo da je to bilježnik Sudbenog stola Josip Briglević koji je godine 1836. predložio Saboru gotov rukopis. Sabor je pregled toga rukopisa povjerio predsjedniku Sudbenog stola Alojziju Bužanu, koji ga je pregledao i ispravio,[38] a po tom je tiskom izdan.

Ožegović u svojem rukopisu pozivom na zakone zajedničkog sabora obrazlaže pojedine epohe s obzirom na kontribuciju u Hrvatskoj, opisujući osobito sve događaje u 18. stoljeću, kako su oni naprijed razloženi. Njegov je zaključak da hrvatski staleži ne mogu dozvoliti gaženje propisa zak. članka 59:1790, a ako bi se na tom inzistiralo »neće drugo preostati, nego da se od tog zakonskog članka otvoreno odstupi i da se vrati k starom običaju da se o kontribuciji raspravlja u Saboru Kraljevine Slavonije, Hrvatske i Dalmacije, i da se narod na taj način oslo-

[36] Acta Congregationum generalium, fasc. 70, zapisnik sjednice od 20. i idućih dana mjeseca srpnja, 22. kolovoza i 6. rujna 1836. »Deputationis in merito illustrandi contributionis Regni Croatiae et Superioris, sed et Inferioris Slavoniae ... in memoriali item De municipalibus Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae juribus et statutis – per illustrissimum dominum consiliarium referendarium Aulicum Josephum Kussevich qua adhuc Regnorum horum proto-Notarium erudite adornato, in opere demum per denatum Regnorum horum protonotarium et consiliarium Regium magnificum condam dominum Stephanum Osegovich aeque circa contributionem Croatico-Slavonicam adpromtato ...«

Kuševićevo djelo je tiskom izdano u Zagrebu godine 1830. i to anonimo. Autor općenito nije poznat. Š. Jurić: Jugoslaviae scriptores latini recentioris aetatis I/1, fasc. 1 sub No 833. – Često se uz Kuševića kao autor navodi Kirinić Valentin koji je Kuševiću pri tom djelu samo pomagao. V. op. cit., I/1, fasc. 2, sub No. 1818. O tom v. i Znameniti Hrvati (Zagreb 1925).

[37] Članovi odbora: Alojzije Bužan, predsjednik Banskog stola, Josip Haramustek, zagrebački kanonik, Benedikt Lentulaj, podžupan zagreb. županije, Ignacije Peičić, podžupan požeške županije i Edvard Zerpak, sudbeni prisjednik (assessor).

[38] Spise odbora od godine 1843, v. Acta Congreg. gener. i rukopis u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu, sign. MP 16. Izričito se navodi: »De origine, vicissitudinibus et statu fundationalium Regni Croatiae cassarum«, uz primjedbu »opus per spectabilem dominum Josephum Briglevich, inclytae Tabulae Judiciariae notarum exhaurienter adpromtum atque per Regnicolarem Deputationem cum approbatione revisum, typis excusum prostat«.

Rukopis je nastao godine 1836. O tom v. Acta Congregationum generalium, fasc. 70, No. 1, a. 1836 (art. 8): »De Cassis Regni Croatiae fundationalibus Statibus et Ordinibus Regni resignandis ... In nexu huius exhibita fuit Deductio in respectu originis, institutionis et vicissitudinis ... medio domini Tabulae justiciariae notarii Josephi Briglevich adequate perfecta et medio deputationis sub praesidio domini consiliarii Aulici et Tabulae justiciariae praesidis Aloysii Busan ordinata, revisa et censurata ...«

bodi tlačenja onih od kojih je opravdano očekivana zaštita ... i da se tako sačuva jedino savez ovoga Kraljevstva s Kraljevstvom Mađarske, *a u ostalom da se sačuva sloboda i neovisnost*«.

Tekst toga traktata i danas je zanimljiv za proučavanje naše povijesti pa je stoga priređen za štampu.

Na kraju treba naglasiti da je borba Hrvatskog sabora protiv povišenja određene kontribucije u vremenu između 1770. do 1790. potpuno uspjela.

Broj hrvatskih porta više se nije povisivao, a ni kvota koja je portu teretila. Sabor od slučaja do slučaja dobrovoljno i u vlastitom djelokrugu određuje kakvo je opterećenje porta, ali u pravilu samo u korist svojih potreba uz minimalne iznimke.

Broj hrvatskih porta iznosi 135 6/8 i ne mijenja se. U tom ih broju nalazimo godine 1836,[39] pa i godine 1848.[40] kada Sabor na osnovi tog broja porta određuje izvanrednu novčanu pomoć.

Polovica 19. stoljeća donosi potpuno dokidanje starog poreznog sustava, a time i porta oko kojih je Hrvatski sabor vodio više stoljeća toliko žestoku borbu!

Stephanus Ožegović: De Contributione Croatiae seu Superioris Slavoniae

Regna Croatiae Slavoniae et Dalmatiae antequam cum Regno Hungariae unita fuissent, sub propriis suis Regibus propriis quoque legibus gubernata fuisse historice notum est. – Unio haec teste Thoma Archidiacono in Historia Ecclesiae Salonitanae, et celeberrimo Hungariae historiographo Pray in Analibus certis conditionibus sub Colomano Rege coaluit, signanter: ut Croatae numero *sociorum* ab Hungaris habeantur, suum pacifice, et qiete teneant, nec censum suae Majestati solvere teneantur, suis sumptibus usque flumen Dravae militare, inde versus Hungariam ad expensas Domini Regis, usque quo exercitus duraverit, debeant permanere.[1]

[39] Kukuljević, Jura Regni, II, pag. 288.

[40] Op. cit., pag. 319 (popis porta sadržava i slavonske županije i gradove). V. i Šulek op. cit., pag. 297.

[1] Nota auctoris: Pray in Annalibus suis ita scribit: Colomanus Rex cum exercitu ab omnibus rebus, quae ad diuturnam expeditionem necessariae videbantur, instructo, Dravum trajecit et acceleratis itineribus, in Croatas movet. Hi vicino adeo periculo admoniti, copias haud segnius cogunt, et pretio, quod instabat, se accingunt. – Colomanus, antequam ferro decerneret, missis legatis Croatarum animos pertentare adgressus, pacis conditiones offerebat, si citra vim ad pristinam obedientiam redirent, visa est res Croatis digna consultatione, ad quam, cum acciti regis oratores honestas conditiones proponerent, quae magis sociorum, quam victorum essent, vicissim 12im nobiles, gravesque viros ex totidem tribubus mittunt, qui cum rege transigerent. Colomanus Crisii praetorium defixerat, quo cum legati Croatarum venissent, magno eos honoris significatione accipi mandat, tum ad se adductos comiter, amiceque habet. Nec multo post collatis in utramque partem monentis conventum est: Croatae sociorum numero ab Hungaris habeantur in additis possessionibus nihil innovare fas sit: immunitate praeterea animi census donentur, contra, quoties hostis Hungariae, et

Negari itaque non potest, Regna Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae pactis his Regno Hungariae associata et foedere juncta, praeter communia cum Regno Hungariae jura, distincta etiam municipalia habuisse, distinctisque privilegiis, ac immunitatibus gavisa fuisse; historia et leges in Corpus Juris relatae id testatum reddunt. Talia inter reliqua numerantur: Exercituatio, et cum hac intime conjuncta contributio. Hungaria enim lucrum camerae solvere obligata, Regna socia in antiquo usu suo mardurinas praestandi, per Colomanum teste articulo 27° Bulae aureae[2] relicta usque tempora Ludovici I° permanserunt.

Rex hic, documento articuli 12[i] 1351. Regna Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae lucro camerae pendendo subjecit,[3] sed quia incollae apenso hoc summam aversionem habuerunt – ideo si non Sigismundus, certe Rex Albertus sensu articuli 7[i] 1439 sublato lucro camerae pensionem mardurinarum *ad Slavoniam, sub quo generali nomine Croatia, Slavonia et Dalmatia intelliguntur, denuo revexit.*[4]

Postquam lapso temporis in Hungaria praeter lucrum camerae offeri subsidia solebant, idem reflexe ad Regna socia obtinuit; ut nempe praeter pensionem mardurinarum Status et Ordines in suis Generalibus Congregationibus subsidia quoque obtulerint, semper tamen medietatem duntaxat subsidiorum per Hungaros a porta solvendorum juxta suarum portarum, vel potius fumorum connumerationem. Patet hoc ex Mathiae Corvini Decreto in Supplementis ad Vestigia Comitiorum thomo II pag. 226.: conspicuo, signanter articulo 12° ita sonante: *quod Regnum Slavoniae etiam hac in parte maneat in antiqua sua consvetudine, ut videlicet in taxis, censibus, et aliis omnibus reditibus medietatem duntaxat solvat, quantum Regnum nostrum Hungariae solveret, aut solvere consvevisset.*

Uladislaus II[us] a Slavonia aequale cum Hungaris subsidium per Rescripta Regia ad Status et Ordines Regni Slavoniae dimissa exigere tendebat, mandatis nihilominus ejus adeo non parebant Regnicolae, ut in sua Regnorum Congregatione anno 1492. Crisii celebrata articulum, qui in decreto Corpori Juris sub hoc anno inserto, in ordine secundo legitur,

eius ditionibus ingrueret, quisque nobilium cum 10[es] armatis equitibus dum rex jusserit praesto sit: sumptus acendo militi quamdiu Dravum flumen non trasmiserint, de suo suppeditent, hoc trajecto, alimoniam ab rege administratum iri, neminique ab exercitu abeundi potestatem futuram, nisi rex, missa militia illius veniam fecerit. Haec foederis inniti pactiones erant.

Regi Angliae Fridericus 2[us] Imperator de Tartaris Hungariam depopulantibus litteras in Diplomatario Fejeriano T. 4. v. 1. pag. 222 contentas, scribens de Bella 4[to]: ad Croatiam fugitivo sic se exprimit, qui raro satelito stipatus associato ad fraternam Illyrici Regni sortem, ut saltem ibidem protegeretur, fugitivus avolavit.

[2] Bulla aurea regis Andreae. art. 27: De marturinis solvendis – Marturinae juxta consuetudinem a Colomono rege constitutam soluantur.

[3] 1351, art. 12: Lucrum etiam Camerae nostrae, Nobiles inter fluvios Drava, Sava, ac de Posega, et Valkó, cum aliis viris Nobilibus Regni Nostri, unanimiter solvere teneantur...

[4] 1439, art. 7: Lucrum Camere, in Regno Ungariae: Quinquagesimam in partibus Transylvaniae, ac *Mardurinas* Regno Sclavoniae, exigi consuetas, more alias ab antiquo consueto, exigi faciemus.

condiderint tenoris sequentis: »*Si Majestas sua incollis Regni sui Hungariae quibuscunque ex rationibus nunc, et temporum in successu aliquas solutiones fieri statuerit, et tunc talium solutionum medietatem in Regno suo Slavoniae juxta ipsorum Consuetudinem semper, et usque ad haec tempora observatam exigere habeat, et teneatur*« – quo per eundem Regem sanctione firmato, plusquam medium ab Hungarica porta oblatum subsidium a Statibus Slavoniae amplius non exegit, verum huic se tam ille, quam successores ejus semper accomodaverunt.

Subsidia haec non in Comitiis Regni Hungariae, sed in Generali Regni Slavoniae Congregatione offerebantur, et per ejusdem Regni Status et Ordines manipulabantur, neque unquam cum Hungaricis comiscebantur.

Certe ab Uladislai II[i] temporibus, licet sub Ludovico II°, et ejus successore Ferdinando, plurimae de subsidio Hungarico occurant dispositiones, nulla tamen Slavoniae subsidiorum injicitur mentio. Sub Maximiliano nihilominus Status et Ordines Slavoniae negotia sua, magis quam antea in Comitiis Hungariae tractare coeperunt, atque inde factum fuit, quod jam tunc de portarum connumeratione, et ipsa Slavoniae subsidiorum solutione in genere duntaxat mentio fieri solita fuerit, fidem perhibentibus 1567 art. 5°, 4°,[5] 1569 art. 7°,[6] 1572 art. 5°,[7] 1574 art. 1°,[8] 1578 art. 25°[9] et 1588 art 36°.[10]

Sub Rudolpho autem, et ejus successoribus jam in specifico subsidium Slavoniae decernebatur, indubie ita volentibus ejusdem Statibus et Ordinibus, ex ratione articulo 16° 1595.[11] attacta, quod videlicet nonnulli Regnorum Dalmatiae Croatiae et Slavoniae Magnates et Nobiles ea, quae ratione contributionum in medio ipsorum statuebantur, renuere, et se ejusmodi constitutionibus opponere asveverunt; ut adeo Diaetali deciso opus fuerit pro eo, ut Banali brachio a talibus subsidium extorqueatur. Numquam tamen in Comitiis Regni relate ad subsidium per Slavoniam pendendum aliud statuebatur, quam ut juxta antiquam consvetudinem et solitam portarum connumerationem subsidia in medietate eorum, quae in Hungaria a porta solvebantur, pendi debeant. Innume-

[5] 1567, art. 5: Status et Ordines Regni decernunt: ... (ut ... tam in Ungaria quam Sclavonia, nova connumeratio instituatur.

[6] 1569, art. 7: Statutum est ... nova fiat portarum connumeratio, in Ungaria, pariter et Sclavonia ...

[7] 1572, art. 5: Novam etiam portarum connumerationem, tam in Ungaria, quam Sclavonia, Status et Ordines Regni admittendam, unanimiter censent ...

[8] 1574, art. 1 § 5: Statutum est etiam, ut hoc quoque anno, quam in Ungaria, quam Sclavonia, nova Portarum connumeratio fiat. – V. et §[um] 6[um].

[9] 1578, art. 25: Cis Kolapim, dica quomodo exigatur – Quod accolas citerioris ripae fluvii Kolapi (quos pro Turcarum depopulatione, nuncii Regni Sclavoniae a dica eximendos petunt) attinet: § 1 ...

[10] 1588, art. 36: In Sclavonia, onera aequaliter ferenda, in intertentione Haramiarum – Item statutum est, ut in Regno Sclavoniae, quod ad intertentionem Haramiarum attinet, omnes Status et Ordines aequalia onera ferunt

[11] Šišić, Acta comitialia, vol. 4, pag. 286, 347, 348, 515; vol. 5, pag. 13, 28, 342 itd.

rae hoc in merito existunt in Codice Patrio leges, quarum sufficit sequentes citare: 1593 art. 3 et 16, 1596 art. 9, 1598 art. 33, 1599 art. 10, 1600. art. 7, 1601. art. 3, 1602. art. 7, 1609. art. 63. § 7, 1618. art. 36 § 2, 1622. art 32 § 3, 1625. art. 28 § 1, 1647 art. 34 § 2, 1659 art. 86 et 1662 art. 17.[11] – quamquam in reliquo negari non possit, quod quandove art 86:1659 fidem eatenus perhibente Status et Ordines Regni Slavoniae ultra mediam Hungariae dicam in defensionem Patriae, et propriae conservationis studio offere soliti fuerint, id tamen, quod spontaneum et patrioticum fuit, in obligationem et praejudicium trahi nequit.

Quin imo increscente novo augendae militiae onere et pluribus Regni Slavoniae eñatis necessitatibus, contributione eos in media scilicet dica omnibus his tegendis non sufficiente, in sublevamen conformiter ad constitutiones Diaetales articulos quippe supra citatos et complures alios, signanter 1638 art. 7,[12] 1647 art. 9[13] et 34, 1649 art. 4,[14] 1655 art. 15 § 3,[15] 1681 art. 75,[16] 1715 art. 115[17] et 1741 art. 54[18] ex camerali Regiarum Slavoniae Tricesimarum fundo subsidia dabantur.

Et quamvis anno 1715. (in) loco praevigentium subsidiorum in Hungaria stabilis, et ad modernam normam et methodum introducta fuerit contributio, pro stabili milite intertenendo, relate tamen ad superiorem Slavoniam et Croatiam haec, nullam teste supracitato 1715 art. 115, subivit mutationem, imo adhuc anno 1741. teste articulo 54 dispositum fuit, ut in Confiniorum et militis confinarii aliorumque publicorum et politicorum onerum exolutionem ulterius quoque convertatur, ut adeo contributio Hungarica a contributione Superiori Slavoniae et Croatiae, et quantitate et modalitate manipulationis, et sua destinatione semper separata fuerit, neque unquam haec cum illa comixta et comassata extiterit.

[12] Decr., I 1638, art. 7: Mediam tricesimam, in Croatia et Sclavonia provenientem, tricesimator Nedelicensis, percipit: Is ordinario Regni Sclavoniae exactori consignet, in usum exolutionis militis Colapiani erogandam ...

[13] Recte, Decr., II 1647, art. 35: Contributio pro conservatione Coronae, ex parte Regni Croatiae et Sclavoniae; integra medietas ordinariae tricesimae in exolutionem militis banalis; prout etiam reliquae contributiones in conservationem peditum Colapianorum convertendae ...

[14] 1649, art. 4: Regnum Croatiae et Sclavoniae intertentionem militum Colapianorum continuabit ... et Subsidia sua, contributionesque et auctionem tricesimae in illo regno provenientem, juxta articulo 7 anni 1638. per exactorem suum in solutionem eorundem converteret. ... Salva tamen integra ordinaria suae Majestatis tricesima, abinde quoque ad Cameram administranda, remanente.

[15] 1655, art. 15 ne odgovara. V. 1659, art. 86: Ratione exolutionis et intertentionis certorum peditum ex contributione portarum et media tricesima in regno Sclavoniae fiendae. – Poziva se na 1649, art. 4, 1638, art. 7, 1597, art. 8.

[16] 1681, art. 75: De medietate, tam ordinariae tricesimae, quam auctionis eiusdem in regno Croatiae et Sclavoniae pro milite Colapiano convertenda ...

[17] 1715, art. 115: Subsidium pro militia per Status et Ordines regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae solvi consvetum, ordinatur ...

[18] 1741, art. 54: Subsidium pro militia, aliisque publicis Regni necessitatibus per Status et Ordines regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae solvi consuetum, una cum media tricesima et auctione ordinatur ...

Iste erat status subsidiorum et contributionis trium superioris Slavoniae et Croatiae comitatuum usque annum 1770. quo 2° januarii Diva Maria Theresia benigno Rescripto suo ad Status et Ordines Regni Croatiae et superioris Slavoniae dimisso, augmentum contributionis in 150.000 postulabat, motiva adferendo: necessitates aerarii Regii, belli adparatum validiorem, quem ipsa certioris provinciarum tutaminis ratio indispensabiliter deposcit, domesticam item populorum beatitudinem, quae potissimum in exacta justitiae administratione, juventutis bona educatione, flore commercii, et recto publicorum quorumvis gerendorum ordine constitit, militis confinarii auctionem, denique consilii Regii in Regnis his introductionem, et individuis ad id accomodatis salariorum pensionem. Quamvis una ex parte, deplorabilem plebis suae sortem Status et Ordines ob glebae sterilitatem, situm montibus interclusum, exundationibus obnoxium, et alias aeris vicissitudines, comercii, signanter vini, ex quo unico contribuens aes paratum obtineri possit, praeclusionem onerum publicorum, quibus propter florentissimarum Regni partium annis 1767. et 1778. in statum militarem pro dotando milite confinario cum maximo Regnorum horum praejudicio, et damno factas excorporationes, plebs provincialis supportandis impar est, Regiae Majestati adumbrassent, parte tamen ex altera clementiam et maternam in salutem populorum sibi creditorum curam et sollicitudinem Reginae agnoscentes, pro avita sua benignas regias intentiones pro possibilitatis ratione secundandi promptitudine primum 57.000, dein provocatione ad generositatem ipsorum facto, additis adhuc 13.000 florenis, augmentum contributionis in 70.000 florenis obtulerunt, usque proxima duntaxat Hungariae comitia duraturum, plures vicissim favores pro allevianda plebe sub tantis oneribus publicis jam faciscente supplicantis.

Quod quemadmodum sua Majestas benigne acceptavit, ita clementiae suae documentum datura, non tantum preces Statuum et Ordinum cordi sibi futuras, benigne declarare, sed et clementer resolvere dignata fuit, ut ex aucta hac 70.000 flor. annue per aliquot annos 20.000 pro fundo orphanorum, nosocamiorum, scholarum et commercii in favorem Croatiae cedant.

Evolutis duobus, et quod excedit annis, anno quippe 1773. 28° aprilis iterum 150.000 a Regnorum Croatiae et superioris Slavoniae tribus comitatibus junctim cum aliis tribus inferioris Slavoniae comitatibus eadem Regina contributionem auctam habere voluit, interim nulla argumenta, et ne commitationes quidem incurrendae Regiae indignationis efficere poterant, ut Status et Ordines desiderium suae Majestatis explevissent, – comitatibus inferioris Slavoniae id in obversum postulati hujus obmoventibus, quod illi cum Regno Hungariae aequalem ingressi sint portarum connumerationem et anno 1751. jam in ipsa reincorporatione ex auctione quanti contributionalis per Status et Ordines Regni Hungariae eotum facta, *excisas portas*, et adrepartitam proportionatam *quottam acceperint, et anno 1764. in rectificatione portarum de aucto contributionali quanto in duabus et media portis participaverint*, adeoque

contributio eorum citra diaetam, in qua contributio Hungariae adeoque et ipsorum cum ea intime juncta pertractari debet, augeri nequit, Statibus autem et Ordinibus Croatiae et superioris Slavoniae eo se defendentibus, quod anno 1770. contributionem in 70.000 usque ad futura Regni Hungariae comitia obtulerint, adeoque ante eorum celebrationem nihil offere possint.[19] Mansit proinde in statu hoc contributio superioris Slavoniae et Croatiae usque annum 1790, quo dum de constitutione Regni Hungariae et Regnorum ad Sacram Coronam spectantium sub Imperatore Josepho 2° subversa restabilienda et firmanda, in Diaeta Leopoldi 2i Inaugurationali una voce agebatur, mox commune votum se manifestavit, omnium provinciarum ad Sacram Coronam pertinentium animos intime jugendi, quo constitutio Hungarica firmius obvalletur – inde promanavit etiam desiderium Statuum et Ordinum Regnorum Croatiae Slavoniae et Dalmatiae, ut, si quidem nonnulli observassent, quod erectio Consilii Croatici et Contributionis inferioris Slavoniae cum Croatica tentata comixtio in avulsionem Regnorum horum a Sacra Corona dirigi videatur, cum Hungaris arctius juncti contra omnes illegalitates se mutuo validius tueantur.

Huic desiderio conforme, fuit petitum, ut Excelsi consilii Regii Locumtenentialis (Hungarici) activitas per articulum ad Regna haec extendantur, et ne contributionis eorum augmentum pro arbitrio extorqueatur, clara lege provideri petierunt, ne contributio eorum extra diaetam augeri possit, sed de hac ita, prout et de Hungarica in comitiis duntaxat, separatim tamen agi debeat, hacque in parte votis Statuum et Ordinum Regnorum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae per articulos 58 et 59 satisfactum est. Ex praemissis jam consequentiam legitime formo, quod media dica relate ad Regnum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae originem ducat, a pactis conventis occasione factae cum Regno Hungariae unionis, dum videlicet ea conditione cum Regno Hungariae Regna haec semet universe, ut ab omnibus censibus Regiae Majestati praestandis immunia sint, successu nihilominus temporis periculis Patriae imminentibus et expensis ad haec avertenda necessariis, dum a Regno Hungariae subsidia exigi coeperunt, etiam a Regnis his exacta fuerunt, quorum intuitu cum aliquo Rege, qui Mathiam Corvinum longe praecessit (uti sapientissime Martinus Kovachich in Supplementis suis ad Vestigia Comitiorum observat) indubie cum Sigismundo, qui lucro Camerae sub Ludovico Magno ad Croatiam introducto, abrogato, pristinum marduri-nas solvendi usum reduxit, ita Croatae transegerunt, ut medium eius, quod Hungari a porta soluturi sint, solvere velint, atque ideo leges supracitatae ad antiquum usum et consvetudinem provocant.

Cum contra mediam hanc dicam Superioris Slavoniae et Croatiae in Comitiis anni 1802. nonnulla argumenta in medium prolata fuerint, non erit abs re talia isthic refellere signanter:

[19] Saborski zaključak s predstavkom staleža upućenom Mariji Tereziji, v. Kukuljević, Jura regni, pars. II, pag. 246/255.

I^{um} *argumentum* erat, quod leges de media dica sonantes ad Croatiam jam tunc tam parum, quam parum ad eas Hungariae partes, quae hosti obnoxiae erant, sint applicabiles.

Hoc vero non subsistere sequentibus ostenditur, quia:

a) Ante annum 1404um, quo Mahomedes, et post eum amurathes Turcarum Imperatores in Valachiam et Serviam irruperant, ac Hungariam et Slavoniam infestare coeperant, nulla Croatiae pars hosti tali relate ad quem aliqui incollae deditionum nomen accepissent, exposita fuerat, Mathias nihilominus Corvinus anno 1472. et Uladislaus 1492. clare dicunt: *Regnum Croatiae et superioris Slavoniae ab antiquo inde tempore solitum fuisse medium ejus,* quod Hungaria solvere debeat, pendere, ratione minime ea, quae ab adverso allegatur, quasi nempe hosti exposita esset, allatam, verum ob antiquum usum et consvetudinem fundamentum suum indubie in pactis conventis habentem. Intercaedo vero temporis ab anno 1404. quo Turcae potentiam suam versus Illyri(c)um extendere coeperunt, usque tempora Mathiae Regis, qui anno 1458. Rex electus erat, 54 duntaxat annorum spatium efficiens tanta non est, ut antiqua dici possit, adeoque multo antiquior fuit.

b) Teste articulo 1618. 36. § 2. et 3. Croatia relate ad subsidia assimilatur, quidem incolis Turcis subjectis, ast in eodem articulo provocatio fit ad articulum 1596. 9um, qui fundatur in more antiquo, non in subjectione Turcica.

c) Quamvis certum sit, partes Hungariae hosti expositas et dedetitias compellatas, teste articulo 158. 1635. mediam tantum dicam solvisse, partes nihilominus Croatiae hosti expositas nullam dicam, minus eas, quae hosti subjectae fuerant, solvisse sensus articuli 85 § 2 anni 1659. testimonium perhibet. Dicitur namque in articulo hoc: *in partibus namque Transcolapianis Regni Croatiae et maritimis, aliisque nondicatis* etc.: ergo nec mediam, nec ullam dicam solvebant partes Croatiae hosti expositae.

d) Confirmat id ipsum Diploma quoque Mariae Theresiae de 1750. in actis diaetalibus 1807. pag. 320. sub d) impressum, ubi haec verba continentur:

»Possessiones Episcopales, Capitulares et Praepositurales, utpote praediales, libertini et decimalistae, qui hactenus ab omni contributione immunes erant, talem pro colapiano milite solvent, excepta possessione Thopuszka tamquam proxima hosti exposita, ergo haec, qua talis nec mediam dicam ideo solvit, quod hosti exposita sit.

II^{um} *argumentum* anno 1802. prolatum: quod nempe onus intertenendae militiae colapianae cessaverit, etiam non stat.

Nam contributio Croatica in ejus nempe militiae confinariae Regiminum Banalium, quae antiquos colapianos milites repraesentant, exolutionem prout articulo 1° 1631. clare exprimitur, et articulo 54. 1741 ac citato diplomate Mariae Theresiae de anno 1750. ultro confirmatur, actu convertitur, licet per Status et Ordines Croatiae uti prius, nunc amplius non manipuletur.

III^um argumentum, a deperditis militaribus ductum, paris considerationis est. – Nam juxta regulamentum militare sub M. Theresia introductum pretium frugum, et aliorum naturae productorum militae stativanti, subministrari debentium saepe majus est, quam forense in Hungaria esse solet, adeo ut beneficum incolas Hungariae ex eodem Regulamento experiri deputati in Regnicolari deputatione agnoverint, et ideo tales mutationem projectare non censuerint.

Hoc relate ad Croatiam dici nequit, quia solo sterili, impopulatione respective magna tantum non producitur, ut contribuens pro intertentione propria necessaria habeat. In Hungaria naturalibus ultra necessitatem habitis, quae vendere contribuens non potest, militiae stativanti contributionem suam depurat, adeoque dici debet, ibidem vix aliquas deperditas esse, immunitas porro a stativante militia est per privilegium Regium et ipsas leges Croatiae attributa, argumentum proinde hinc pro portis Croaticis cum Hungaricis comiscendis ducere est incongruum.

IV^um argumentum, quod aetate moderna alia sit totius Regni facies, alia (appellandi?) bellandi ratio, aliae proinde et majores status publici necessitates per retorsionem elliditur, quod videlicet ex allatis rationibus nemo tamen asserere praesumat, nobilitatem contributioni subjeciendam et insurrectionem aere parato reluendam esse, licet, Nobilium immunitates iisdem ad Regnorum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae media dica cujus vices moderna contributio subit, immiterentur fundamentis, privilegiis utpote, et inaugurationalibus diplomatibus, His itaque praemissis, duae questiones oriri possent: 1° an Regnum Croatiae et superioris Slavoniae actu in usu mediae dicae sit? et si non est, an ad eum reponi possit? et an denique eatenus questionem movere intersit?

2° Quid articulus 59. 1790. importet? an eo deduci possit? portas Croatiae et superioris Slavoniae cum Hungaricis portis comiscere posse et deberi.

Ad primam: Cum per oblatum anno 1770. augmentum contributio Croatiae et superioris Slavoniae jam fere ad integram dicam elevata sit, eadem Regna in usu mediae dicae non esse certum est, Sed nec ad praecedentem antiquum contributionis statum eadem Regna facile reponi possunt. Nam quamvis argumentum hoc usque proxima tantum Hungariae comitia duraturum, Status et Ordines Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae in propria sua Generali Congregatione obtulerint, quia tamen a tempore eo, in tot celebratis per 42 annos comitiis semper anni 1770, contributionem citra omnem eatenus positam cautellam offerendo censetur, ab omni quoad radicale hoc quantum contributionale formanda questione, quae ceteroquin graves duntaxat disceptationes excitaret, nullum vero fructum produceret, praescidisse.

Ad 2^am Articuli 59. 1790. verba haec sunt: »Conclusum est, ut deinceps contributio Regni Croatiae et trium Slavoniae comitatuum Zagrabiensis utpote Crisiensis et Varasdiensis semper in Diaeta Regni Hungariae *separatim tamen a contributione Regni Hungariae* pertractetur, neque in posterum extra Diaetam Regni Hungariae augeri possit.«

Verba haec profecto, ita clara sunt, ut alium in sensum torqueri nequeant, quam quod erga desiderium Statuum et Ordinum Regni Croatiae et superioris Slavoniae Status et Ordines diaetaliter congregati cum consensu suae Majestatis legem tullerint, ut de Croatica contributione in diaetis eadem occasione agatur, qua de contributione Hungarica actum fuerit, ita, ut si contributio Hungarica aucta fuerit, etiam Croatica augeatur, et si ea imminuatur haec quoque imminuatur, caeteroquin semper in proportione ea, in qua erga contributionem Hungaricam tempore conditi art. 59. 1790. praefuerat.

Certe dum Regnum Croatiae cum Hungaria arctius uniri exoptabat, articulumque 59. exoptatum est, non voluit aliquod onus et maleficium, sed favorem et praesidium uti in usu jurium et libertatuum suarum manuteneatur, et conservatur, Minime vero argui potest, se unquam eo tendere voluisse, ut seu Croatae partem contributionis Hungariae, seu Hungari partem contributionis Croaticae in se assumant, seu ut portae eorum contra positivas leges, antiquam consvetudinem et usum comisceantur uniantur et commassentur.

Voci itaque in articulo 59. contentae *separatim* sensum illum attribuere, quasi per illum Regno Croatiae jus tantum in salvo relictum esset, obtingens sibi quantum contributionale in peculiari sua Regni congregatione inter jurisdictiones duntaxat suas subrepartiendi, prout nonnulis annis 1802. in Comitiis asserere placuit, est sensum torquere, et a mente legislationis ejus temporis longe aberare , nam per id, quid Regnum Croatiae lucraretur, quod contributionem sibi per Status et Ordines Regni Hungariae tanquam potiorem partem efficientes pro lubitu imponendam, ad jurisdictiones tantum suas distribuendam habere, tum enim non video, cur et repartitio ibidem non fieret, ubi portae Croaticae irreflexe ad priorem suum numerum mutationem susciperent, et ultra comensuratum his obtingens aliquid Croatiae ex Hungarico onere ejectari posset. Non verba, sola, sed spiritus et ratio legis, quae eam commendat, spectari debet.

Vox itaque separatim sano sensu aliud significare nequit, quam quod contributio Croatica ab Hungarica semper separata esse debeat – quam augere vel imminuere ab adjunctis temporum, quae relate ad Croatiam eadem, quae relate ad Hungariam quoque futura sunt, pendebit.

Sensum hunc articuli 59. esse praebent sequentia:

a) Ipsa destinatio contributionis Croaticae, quae cum Hungarica numquam comixta erat, neque in praesens comiscetur. Illa enim in confiniorum et militis confiniarii, aliorumque publicorum et politicorum onerum, prout Tabularum Banalis et judiciariae individuorum exolutionem teste 59. 1741., haec vero in militiam regulatam convertitur.

b) Explicant sensum hunc citati articuli repraesentationes Regiae Majestati ex comitiis occasione oblatae, tam anno eodem, quo conditus est, quam et subsequis annis[20] 1802, 1807, 1827 et 1830. contributionis factae. Nam contributione Hungarica in specifico oblata, Croatica separatim attingitur expressione sequenti: nec non Status et Ordines Regni Croatiae sub conditionibus et modalitate per eosdem declarata, quod idem est, ne onus contributionis ultra proportionem suarum portarum unquam iis imponi possit.

c) Sensu ita explicito conformis emanavit benigna resolutio 1802. erga repraesentationem, qua Status et Ordines diaetaliter congregati ideam rectificationis portarum, ad quam Croaticas quoque portas relatas habere volebant, suae Majestati substraverunt, in Repraesentatione sua ita dicentes:

»Non obstante, quod ablegati Regni Croatiae dispositioni articuli 59. 1790. eo intellecto quod ultro modernam auctam in reliquo contributio Croatiae separatim in statu quo relinquenda sit, inhaereant. Nam benigna resolutio haec 23° septembris edita pag. actorum 197, contenta ita sonat.«

Ideam submissam et juxta eam factum interimalis portarum rectificationis schema approbari, quod Regnum Croatiae dispositione articuli 59. 1790. in salvo permanente quod idem est, rectificatione portarum Croaticarum cum Hungaricis comisceri nequente, sed hac in congregatione Croatiae juxta ideam projectatam suscipi debente, prout et suscepta fuit.

d) Denique certum est, quod tam ante articulum 59. 1790. anno 1723. quo contributio Regni Hungariae in 5.518 et 1/4 portas repartita fuerit, et annis 1728. et 1734, 1751. et 1764, quibus respective auctio contributionis decernebatur, erat contributio:

anno 1723. oblata	
nempe Hungarica	2,138.000
do 1728.	2,524.000
do 1738.	3,094.000
do 1741.	dto
do 1751.	3,724.000
do 1764.	3,900.000
do 1802.	5.000.000

respective rectificatio portarum Hungaricarum suscipiebatur, quam et expost annis quippe 1802, 1827. et 1830, quibus similis rectificatio peragebatur, Croatiae portae in comitiis intactae relictae fuerint, rectificatione earum ad Generalem Regni Croatiae Congregationem relate ad

[20] Nota auctoris: Vide Acta Diaetalia anni 1791, pag. 407; 1792, pag. 52; 1796, pag. 27; 1802, pag. 46; 1805, pag. 19; 1807, pag. 504; 1811, pag. 274; 1827, pag. 587; 1830, pag. 461.

beneficia et maleficia relegata, et ibi effective perfectam. Quo ex fundamento nunc portae Croaticae cum Hungaricis comisceri aut onus Regni Hungariae in Regnum Croatiae vel novum ultra proportionem portarum Croaticarum in hoc derivari posset, non videri.

Nam aversionale illum argumentum 20. milium anno 1802. Regno Croatiae citra portarum reflexionem adjectum, laesionis instar per Regni Croatiae ablegatos cum reclamatione acceptum praejudicare nequit.

Porro quaero, si magnus principatus Transilvaniae cum Regno Hungariae reincorporatus fuerit, an contributio ejus ideo cum Hungarica comiscebitur? an seu Transylvaniae Hungaricae seu Hungaria Transylvaniae, contributionis partem in se assumet, Certo nemo id affirmebit, licet certum sit, principatum Transylvaniae partem Hungariae esse, Regna autem Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae cum Regno Hungariae certis sub pactis conjuncta esse, adeoque tanto minus comitionem horum contributionis cum contributione Hungarica locum habere posse. Sunt etiam politici respectus, ob quos Regna Croatiae et superioris Slavoniae ad eandem classem relate ad contributionem cum Regno Hungariae refferri nequeunt, adeoque nec portae eorum cum portis hujus comassari possunt.

Profecto, si quis consideret situm superioris Slavoniae et Croatiae, quod videlicet Regna haec undique montibus et alpibus praecludantur, diversis tempestatum vicissitudinibus exponantur, in locis elevatis omnis sementis a solis radiis exarescat, in planitie vero ab exundationibus aquarum ex montibus deciduarum pereat, ut vix annus sit, quo ob sterilitatem glebae et diversas aeris fatalitates grandinem, nebulas, terraemotum, luem pecorum etc.: contribuentes pane non destituerentur, et a Dominis suis terrestralibus sublevari non deberent, accedente insuper eo, quod partes hae actu non infrequenter Turcicorum praedonum et latronum expillationibus et praedis expositae, de vita et substantia nunquam se securas esse sentiant, facile capacitabitur de realitate asserti hujus.

Cum porro in commodum totius non tantum Regni Hungariae, sed ipsius Monarchiae teste articulo 75. 1681 conservationem facile duae tertiae Regni Croatiae in statum militarem invito Regno, et maximo ejus sacrificio excorporatae pro securitate comuni excubent, necessario sequi debet, quod reliqua pars incolarum gravissima onera, quae prius in comuni facilius supportabat, nunc multo difficilius ferat, dum pro comercio Hungarico fluvios navigabiles reddere, vias repulsuales excindere et conservare, pontes struere, vias comerciales reparare, ac ita non tantum incredibilem numerum laboratorum publicorum subministrare, sed et ad ipsam Cassam domesticam pro expensis ad pontium materialia comparanda necessariis concurrere debent, quin illis modus peccunias in eadem proportione, qua ad tegendas necessitates exiguntur acquirendis suppetat?

Ex frumento enim non habent, quod vendant, vinum, ex quo aliquid vendere possent, e regno evehere non audent, domi vendere non possunt, per consequens tale ipsi bibere debent, quin aliquem numum inde accipiant.

Sed et in genere canales, per quos peccuniae in Regnum Croatiae influerent, a potiori obstructi sunt, dum e contrario, pro his de gremio exportandis omnes modi, et viae apertae sunt. Omnium enim, quae ab excorporatione remanserunt, dominiorum majorum possessores extra Regnum Croatiae habitant, peccunias de anno in annum in Regno congregatas e Regno efferi faciunt, cum nulla in Regno fabricae sint, pro fabricatis Viennam, Tergestum, Semlinum et in ipsam Hungariam omnis numus exit, circulatio peccuniarum, quae prius fuerat, per armorum praefecturam Banalem, cum Carolostadiensi factam unionem imminuta est, statu utpote salariali individuorum reducto, Bani qui unicus dignitarius in Regno esse deberet, quive non contemnendam peccuniarum summam in Regno ad circulationem ponere potest, aliorsum fieri solita translatio, sensibile vulnus Regno etiam eatenus infert. Omni comercio praecluso et ad Tergestum et Viennam restricto, omnes vecturae et transportus, qui unicus merendi modus erat, cessavit, concurrente illa quoque circumstantia, quod propter longiorem pontis publici Dravam carentiam etiam ille transitualis comercii ramus, qui prius per Varasdinum Zagrabiam et viam Ludoviceam ad oras maritimas praeferebatur, nunc per Styriam et Carnioliam directionem suam acceperit, talemque non facile amplius mutaturus sit. Quod prius contribuens quaestu salis marini accipere solebat, id jam non accipit, quia elevato in eadem proportione reflexe ad qualitatem et bonitatem, qua salis lapidei elevatum est, etiam hujus salis pretio, et extero Napolitano interdicto, Dalmatico et Istriensi immundo, et ideo minus quaesito, vix alicuius considerationis quaestus est, neque aliquis favor ideo jam pro Croatia dici potest, quod sale marino uti possit, quia tali jam parum utitur.

Referri hicce debet, et id, quod cum praediales, libertini et decimalistae et aliae complures privilegiatae communitates in Croatia insurgere teneantur, eo ipso in onere contributionis, a qua immunes esse deberent, aequalitate ita exposcente, lenuis tactari debeant.

Qualis porro sequella esset, si Hungaricarum portarum aliqua Croatiae accederet, aut onus novum portis ejusdem improportionatum ejacteretur, quam certa inexigibilitas?

Tandem si fundamento recenter peractae Regni conscriptionis onus quodpiam portis Croaticis minus correspondens Croatiae ejectaretur, tunc profecto reflexe ad modalitatem, qua in Croatia et Hungaria haec peragebatur, interitus contribuentis Croatici manifeste sequi deberet.

Qui enim combinationem harum fecerit, facile observabit, vix aliquam jurisdictionem in Hungaria esse, que aliquod lucrum conscribi fecisset, omnis namque damnum se habere indictavit, dum e converso in Croatia nulli contribuenti permissum fuit asserere, quod ex agricultura damnum habeat, omnis nolens volens, etiamsi reapse damnum habeat, lucrum habere debuit.

Denique pro coronide sequentia adhuc dicenda esse videntur:

In merito contributionis sicut et quoad omnia alia similia municipalia jura intra Regnum Hungariae et Regnum Croatiae non alia correlatio esse potest, quam quae est Regni erga Regnum. Consequenter juste desideratur, ut Regnum Hungariae Regna pactis conventis sibi associata non ut comitatus sibi subjectos, aut jurisdictionem separatas portas habentem, sed ut Regna suis juribus, privilegiis et consvetudinibus articulo 1° 1492 et 120 ac 125 1715. juramentis item et inauguralibus diplomatibus confirmatis, gaudentia tractet, et amice complectatur, ac ut antemurale et totius Europae consideret.

Quodlibet enim Regnum vigore praecitatae legis articuli nempe 59. 1790. praehabitas suas portas et contributionem sine auctione vel diminutione, nisi successive parte in aliqua accreverit, vel diminutum fuerit, retinere et conservare debet, et unicuique Regno proprium jus est contributionem semet concernentem intra sibi subordinatos comitatus, civitates et jurisdictiones separatas portas habentes pro justo et aequo dividendi, et examinatis beneficiis et maleficiis repartiendi. Nullum autem Regnum in alium Regnum, etiamsi ambo eundem regnantem venerentur, iisdemque legibus gubernentur, alteri regno de suis partis et contributione aliquid adjiciendi et onus contributionis antiquum semet alleviando, in illum transferendi, tali enim agendi ratione, Regnum Hungariae Regna Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae non ut Regna, sed ut jurisdictiones sibi subjectas consideraret, et Status et Ordines Regni Hungariae – nam prout numero plures sunt, ita et potioritate votorum superant eadem Regna tractare et opprimere possent, quod Status et Ordines Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae numquam se concessuros candide declarare possum.

Non officii parva Regnorum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae actualis, prout objici solet, extensio. Nam praeter quod licet Regna haec in extensione parva sint, robore tamen et viribus in securitatem totius Monarchiae tantum milites ex proprio se intertenentem dant, quantum amplum Regnum Hungariae et verum antemurale tam Regni Hungariae, quam totius Monarchiae constituunt, insuper docet nos historia Regnum quoque Hungariae tristibus condam fatis ex 7. duntaxat comitatibus constitisse, quin ideo juribus et praerogativis suis uti desiisset, ut adeo non extensis et magnitudo Regnum constituat, sed ejus constitutio et ab olim conservata consistentia, fortitudo moralis et phisica ac independentia, quam hactenus a saeculis in suo legali statu Regnum Croatiae conservabit.

Si omnia haec et in pactis conventis et in benignis resolutionibus regiis, legibus, item et antiquo usu et consvetudine, justitia et aequitate argumenta fundata apud Status et Ordines Regni Hungariae debita attensione digna non fuerint, ut ii a portis Croaticis cum Hungaricis commassandis, et onere ultra proportionem modernarum portarum Regni Croatiae et superioris Slavoniae imponendo urgere non desisterent, quemadmodum disceptationi huic ansam articulus 59:1790 praebuit cae-

teroquin ex desiderio Croatarum promanans, ita pro casu hoc non restabit aliud, quam a provisione ejusdem articuli aperte recedere, et ad pristinum contributionem in Generali Regnorum superioris Slavoniae et Croatiae ac Dalmatiae congregatione offerendi et tractandi usum semet reponere, atque ita ab oppressione illorum; quorum praesidium juste sibi pollicebantur, eo modo, quem studium libertatis, odium servitutis numquam toleratae, amor patriae, solicitudo conservandae plebis contribuentis, et innata atque ab antenatis haereditata in domum Regnantem fidelitas et devotio optimum dictaverint, semet liberare et Regnum suum cum Regno Hungariae tantum foedere junctum, secus in libertate et independentia conservare.

FINIS

ANDRE JUTRONIĆ

»MOMČAD BRAČKE RATNE GALIJE G. 1625« PREMA RUKOPISU SUPRAKOMITA JURJA MLADINEA

U Arheološkom muzeju u Splitu nalazi se rukopisna knjiga sa signaturom *50 b 39*, koju je napisao Juraj Mladinić-Mladineo iz Pučišća na otoku Braču, ondašnji suprakomit (1643–1651) bračke ratne galije. Pun naslov Mladineove knjige na talijanskom jeziku glasi: Libro primo. Diuerse Ducali e Terminazioni intorno l'Armam(en)to della Galea della Brazza con un Rolo della stessa nel Tempo del Sopracomitato del qm S(igno)r Giacomo Cerineo qm S(igno)r Simon et altri deccreti et atti concernenti la Carica stessa racolti per me Giorgio Mladineo qm S(igno)r Antonio Soprac(omi)to. L'anno 1643.

Ispod ovog dugog naslova pri dnu druga ruka je naknadno zabilježila, da je knjiga prešla u nasljedstvo: Zuppaneo erede Mladineo. Istu zabilješku nalazim i na listu 100 retro iste knjige.

Porodica Mladinić-Mladineo na Braču, kojoj je pripadao naš pisac suprakomit od 1643. do 1651. (a također i pisci pop Sebastijan-Saba, Trifun i povaljski opat 1670–1701, Vicko Mladineo), izumrla je u XVIII vijeku. Ta vlastelinska porodica ojačala se u XVII vijeku naslijedivši dio baštine izumrle porodice Prodić. Dvije posljednje ženske Mladineo, suprakomitova roda, udale su se u XVIII vijeku, jedna za Zuppanea (Županovića, starijim porijeklom iz Bosne), a druga za Vranjican-Dobrinovića. Tako je izumrla loza suprakomita Jurja u muškom potomstvu. Baština Mladinić-Mladinea prešla je na baštinice i njihove potomke. Na porodicu Zuppaneo prešao je i juspatronat crkvice sv. Roka u Pučišćima, kao i mnogi obiteljski i drugi spisi porodice Mladinić-Mladineo, kao i oni naslijeđeni od obitelji Prodić. Priča se da je posljednja Zuppaneo dala spaliti sve obiteljske spise, jer je postojala predaja u porodici da u nekim dokumentima ima nezgodnih stvari za neke njene predake. Doznavši svojevremeno don Frane Bulić za tu njenu namjeru, otputovao je u Pučišća, te u posljednjem času spasio samo neznatan dio rukopisa. To nam objašnjava i kako je mogla nastati spomenuta zabilješka (Zuppaneo erede Mladineo).

Format kartonskih korica suprakomitove rukopisne uvezane knjige je 20,5 × 15,5, a format stranica u knjizi 19,5 × 14,5 cm. Listovi su označeni rednim brojevima samo na prednjoj strani, a na poleđici (retro) nema broja. Kako je posljednja strana numerirana s brojem 102, znači da se čitav rukopis sastoji od 204 strane, ne računajući naslovnu stranu. Prvi dokumenat u knjizi je datiran sa: Dat. in Duc. Palatio die 12 febr. ind. 2 MDXCIIII, dakle godinom 1594. Razumije se da dokumenti nisu originali, već prijepisi. Posljednji listovi numerirani sa 101 i 102 sadržavaju: Repertorio delle cose esistenti nel presente libro. Poslije lista 38. nižu se dokumenti datirani od g. 1644. pa dalje do završetka Mladineova kvinkvenija 1648, premda je na naslovnoj strani zabilježena godina 1643. Znači da Mladineovu rukopisnu knjigu možemo podijeliti na dva dijela, tj. prvi dio do lista 38. i drugi dio do lista 101.

Pored ove rukopisne knjige (u kojoj od g. 1643. pisac govori o sebi) postoji u Arheološkom muzeju u Splitu još jedna knjižica o Mladineu sa signaturom *50 b 38.* To su također prijepisi dokumenata. Premda na kartonskim koricama (format 20 × 14,5) piše: *Conti della Brazza* u stvari bi trebalo da piše: Attestazioni del valore, razumije se, za suprakomita Jurja Mladinea. To su posvjedočenja o Jurjevim odlikama i zaslugama na primjer: na str. 1. od bračkog konta, na str. 3–4. od izvanrednog providura Alviza Cocco, na str. 4. retro do str. 7. od Tome Contarinija, na str. 7. retro do str. 9. od L. Foscola itd. Prema tomu naslov ne odgovara sadržaju. Vjerojatno je nekada neka druga rukopisna knjiga (ili bivši slobodni listovi) bila uvezana u ovim koricama, pa je zaostao bivši naslov, koji nije skinut pri uvezu knjižice o suprakomitu Jurju Mladineu.

Postojao je još jedan rukopis o suprakomitu Jurju, koji je bio pohranjen u biblioteci zadarske gimnazije u ostavštini Andrije Ciccarellija. Na žalost, biblioteka je izgorila od bombardiranja u drugom svjetskom ratu. O tom rukopisu je pisao Vitaliano Brunelli[1] u zadarskoj reviji »Scintille« (1889) u svom članku »Andrea Ciccarelli«. Prema Brunelliju naslov je glasio »Memorie delle gloriose gesta dell'immortale sopracomito Mladineo brazzano dal Castel Pucischie«. Rukopis je sadržavao dokumente od g. 1627. do 1651, dakle do Jurjeve smrti. Dokumenti su bili sređeni, a obuhvaćali su 18 strana i k tomu još dvije: jedna sa genealoškim stablom porodice Mladineo i druga sa informacijama o raznim drugim dalmatinskim suprakomitima i naoružanju.

O suprakomitu Jurju Mladineu pisao je »opat« Petar Dominis iz Pučišća u svom rukopisu »L'idea della Brazza«, o kojem znamo potanje

[1] *Brunelli V(italiano):* Andrea Ciccarelli, u »Scintille«, Zadar, br. 17 od 5. listopada 1889.

iz Brunellijeva članka.[2] Pa i ja sam pisao o njemu u članku »Bračka galija i njeni soprakomiti poslije g. 1642« (1940), i to prema Mladineovoj knjizi o kojoj je riječ u ovoj radnji.[3] Stoga smatram da nije potrebno ovdje ponavljati isto. Međutim, u Mladineovoj knjizi dokumenti se redaju do g. 1648. Radeći g. 1963. u Archivio di Stato u Veneciji, u mogućnosti sam ponešto reći o suprakomitu Mladineu i za vrijeme poslije g. 1648, i to iz pisama upućenih duždu, odnosno venecijanskom Senatu od ondašnjih generalnih providura Lunarda Foscola i Jerolima Foscarinija.[4] Tako na primjer u pismu br. 438 (fascikl 466) od 15. srpnja 1648. Foscolo piše iz Zadra, da je pisao kontu na Hvaru (jer se tamo nalazila Mladineova bračka galija na putu u Split) neka je uputi u Korčulu zbog ulcinjskih fusta. U pismu br. 474 (fascikl 467) od 13. rujna 1648. iz Zadra (koje obuhvaća 5 i pô strana) Foscolo informira o turskoj invaziji prema Splitu 20. srpnja. U obrani je sudjelovala i Mladineova galija. U pismu br. 565 također iz Zadra od 10. svibnja 1649 (fascikl 468) Foscolo govori o broju ljudi na galijama u Dalmaciji, o

[2] *Brunelli V.*, ibid., br. 15 od 28. ožujka 1889. Petar Dominis se rodio u Pučišćima 24. rujna 1654, a umro 22. svibnja 1728. Svoju »L'idea della Brazza« – koja je ostala u rukopisu – posvetio je venecijanskom plemiću Anzolu Giustu. Premda nikada nije obnašao čast i položaj povaljskog opata, za koji se natjecao, ipak se za takva titulirao, premda je bio izabran Ivan Cvitanić. Brunelli objelodanjuje Ciccarellijeve podatke o Dominisovom rukopisu: »Questa Idea e scritta di carattere dello stesso autore Dominis, e le sole otto ultime pagine sono state copiate da me D. Andrea Ciccarelli da un'altra copia scritta da lui stesso esistente appresso il nobil Sig. Niccolò Tommaseo qm Giovanni da Castel Postire, erede del predetto Dominis, che mi ha favorito la presente«. Zatim se pita i nastavlja: »Che valore storico ha poi quest'operetta? Levata via la parte retorica, che non è poca, resta un'enumerazione abbastanza interessante degli uomini illustri della Brazza, più una descrizione topografica dell'isola, non affatto spregente, specie poi alcune leggende popolari, che l'autore ha in essa raccolte. Da rilevarsi poi che da capo a fondo tutto questo panegirico della maggiore tra le isole dalmate è un inno insieme alla repubblica veneta, di cui non ne abbiamo letto mai uno più caldo«. Prema Brunelliju (jer je Dominisov rukopis nestao pri bombardiranju zadarske gimnazije u drugom svjetskom ratu) Dominis je o Jurju Mladineu napisao: »Giorgio Mladineo, il sopracomito della galea Brazzana, fu il primo, secondo il Dominis nell'assedio di Risano a condurre la sua nave sotto quella fortezza ed a mettere in fuga il nemico col fuoco dei suoi cannoni e dei suoi moschetti. Per questo suo atto di valore la repubblica lo decorò di una collana d'oro, e avvenuta la sua morte, se ne dolse con quella municipalità mediante ducale del 29 novembre 1651«. – Petra Dominisa i druge popove u Pučišćima spominje bračko-hvarski biskup (1723–1736) Dominik Condulmer u izvještaju prigodom pohoda Pučišćima 5. lipnja 1724. (rukopis u Arhivu biskupske kurije u Hvaru). Pored župnika Jerolima Tomicea bili su tada i ovi popovi: Ante Ivelić, Marin Mladineo, Petar Dominis, Ivan Bokanić i Ivan Alfirević (Alfieri), te đakon Ivan Kovačić i klerik Frane Zuppaneo.

[3] *Jutronić Andre:* Bračka galija i njeni soprakomiti poslije g. 1642, u »Novo doba«, Split, uskrsni broj (70), 1940.

[4] U rujnu 1963. radio sam u Archivio di Stato u Veneciji. Među brojnim pregledanim fasciklima (bustama) pregledao sam i pisma generalnih providura Lunarda Foscola i Frane Foscarinija, posebno i o bračkoj galiji nakon navršenog Mladineovog suprakomitskog petogodišta 1648. Na hrptu korice prvog takvog fascikla je broj 466 (u kojemu počinju pisma 8. ožujka 1648), a piše: Proc(urato)r General in Dalmatia S. Lunardo Foscolo 1648. Ispod je zalijepljena kartica s naslovom: Senato. Provveditori da terra e da mar.

plaćama, broju momčadi, koliko ih još nedostaje itd. Za Mladineovu bračku galiju veli da je »rassegnata« u Zadru u travnju 1649. i da se na njoj nalaze – osim suprakomita – još 2 plemića, 1 kapelan, 1 pisar, 1 komit, 1 brijač, 1 potkomit, 1 »pedotto«, 1 šef za opskrbu, 2 glavna bombardera, 1 »barbirotto«, 1 »maestro di casa«, 1 trpezar, 2 »fanti del picciol«, 4 »sottocapi«, 1 kalafat, 1 drvodjelski momak, 1 »calafatin«, 1 komitov momak, 10 drugova, 28 »scapoli«, 1 tamničar (mučitelj), 181 veslač (galeot) i 1 rob; ukupno 182 veslača. Nedostaju: 1 paron, 1 kuhar, 1 konobar (canaver), 1 »scrivanello«, 1 veslar, 1 veslarov momak, 2 druga, 20 »scapoli« (ratnici) i 18 veslača (galeota). Prema tomu na bračkoj galiji bi trebalo da bude 200 veslača. U pismu br. 659 (fascikl 469) od 28. srpnja 1649. Foscolo piše da je roba za Turke i bosanske trgovce ukrcana na dubrovačke brodove, zaplijenjena od bračke galije, premda ukrcana na inozemno prijevozno sredstvo. U pismu br. 672 (bez datuma) Foscolo javlja da su prošlih dana opljačkane u vodama Korčule i Mljeta nekolike barke i jedan brod (vassello), a pljačku su izvršila dva brigantina sa zapada, koja gusare. Stoga je otpremio nalog bračkoj galiji (koja se uputila u one strane) kao i naoružanim barkama (bari armate) iz onog predjela kako bi bili upozoreni da motre kako da uhvate gusare. U istu svrhu uputio je rapsku galiju i dvije barke izvanredni proveditur Boldu. Međutim Foscolo ipak pretpostavlja da su brigantini s plijenom već izvan domašaja u svojoj zemlji, a govori se da su u Mesini. U pismu br. 701 (fascikl 470) od 29. travnja 1650. izvještava da će se snage na moru sastojati samo od tri slabe galije nakon odlaska ostalih na Levant. To su rapska koja je određena da čuva Kotorski kanal, bračka kojoj je povjereno da asistira u Solinskom kanalu i da podržava Morlake u vjernosti, te da nadzire Kaštela i da pomogne gdje se ukaže potreba. Samo se galija Pesara nalazi u Zadru na raspolaganju Foscolu da je može poslati gdje zatraže potrebe. Galije Valiera i Vittura razoružane su gotovo posve, a njihova momčad zaposlena je kao pojačanje na Hvaru. U Zadru su u bolnici bolesni vojnici i svaki dan umiru. Potrebno je dovesti galije barem donekle u stanje upotrebljivosti i opskrbiti ih znatnim brojem veslača. U pismu br. 705 iz Zadra (istog fascikla) od 8. svibnja Foscolo izvješćuje da se bračka galija nalazi u lošem stanju. U pismu br. 711 od 25. svibnja Foscolo javlja da je prošlih dana neka naoružana barka primoraca i hajduka – kako mu javljaju iz Bola – opljačkala jednu tartanelu, koja se našla u Bolu na Braču i bila nakrcana žitom, te odvedena, također prema primljenom izvještaju, pod Makarsku. U pismu br. 718 od 26. lipnja piše ponovno o bračkoj galiji: da je dovedena u stanje »inavigabile«, te da bi lako mogla ubrzo propasti ukoliko ne dobije zamjenu »si compiacino prender celere et agiustato il rimedio, tenendo del suo impiego estrema necessità«. U pismu br. 724 od 18. srpnja 1650. Foscolo ponovno govori o bračkoj galiji i njenom rđavom stanju »vicina a rendersi inavigabile, per il pessimo stato nel quale si trova, devo ad ogni modo repplicare l'instanze, onde nella deficenza d'essa, non si perda il frutto che se ne ricava, essendo delle migliori, che certo sucederà . . .«.

U idućem fasciklu (br. 471) nema Foscolovih pisama, već novog generalnog providura Jerolima Foscarinija. U pismu br. 42 od 12. srpnja 1651. novi providur javlja da je otpremio u Kotor 32 hiljade biškota, da je dijelom ukrcao na bračku galiju, a dijelom na jednu naoružanu barku (barcarmata) kao pomoć na traženje Bemba. Pri ruci nije imao ni jedan drugi pogodan brod koji bi se mogao za to žurno upotrijebiti, a ni jedna kotorska fregata nije pristala na zadarsku obalu. U pismu br. 70 (fascikl 472) od 16. studenoga 1651. Foscarini izvješćuje o smrti suprakomita Jurja Mladinea. U Korčuli je obolio od iste bolesti od koje je bolovao u Kotoru i »dopo qualche periodo di male convenne con mio sommo dolore, render lo spirito a Dio; et veramente la perdita è stata grande per la fede, per il valore e per il merito di q(ue)sto degno soggetto che con sua gran lode ha travagliato sempre fruttuosamente in tal carica nelle più ardui et importanti occorrenze di tutta la grande Guerra«. Zapovjedništvo na galiji je privremeno preuzeo Jurjev brat Frane. Međutim galija je dovedena u stanje koje je za žaljenje, pa – nastavlja Foscarini – nedostaje joj novaca za plaće i zadužena je. To mu je ispričao Frane s krvavim suzama na očima, koji želi da se galija povjeri drugomu. Foscarini ga je nastojao umiriti prikladnim riječima. Rekao mu je da je već pisao na Brač neka komuna izabere novog suprakomita. Naredio je Frani da galiju dovede u Zadar. U pismu br. 99 od 18. travnja 1652. Foscarini javlja da je na sastanku Vijeća bračke komune u Nerežišćima izabran za novog suprakomita Gelineo. Međutim, Gelineo se pokazao neposlušnim i unatoč nekolikim pozivima u toku prošlih mjeseci nije se odazvao. Stoga je Foscarini dao nedavno oglasiti da će upotrijebiti silu ako i nadalje Gelineo ustraje u neposlušnosti. Foscarini je pisao i bračkom kontu neka što prije sazove Vijeće komune, da dođe do novih izbora, ali da nastoji da izabrani suprakomit ima za to potrebnih osobina kako bi mogao preuzeti i odgovarati na položaju ove časne službe.

Pošto se Gelineo nije htio primiti suprakomitstva, Vijeće bračke komune moralo se ponovno sastati, pa je bio izabran za novog suprakomita bračke galije Šimun Božićević-Nadali,[5] vlastelin brački i splitski

[5] U svojoj velepjesmi »Poviest vangelska« ili »Bogatstvo i uboštvo« *Jerolim Kavanjin* spominje i brata svoje majke suprakomita Šimuna Božićević-Nadalija u pjevanju VI (strofa 134):

A u ratu od Kandije
Šimun ujac moj snaženi
Vojak braške bivši galije
U svemu se opošteni,
Složi turske do tri fuste
Škodne Pulji vele puste.

Ovo me je zavelo da u radnji »Gradnja Kavanjinove kuće u Sutivanu«, pretpostavim da je splitski kanonik i rektor crkvice sv. Ivana u Sutivanu don Jerica Božićević-Nadali (str. 15) »barba« bio »najvjerojatnije ujak« pjesnikove majke Marijete, a bio joj je stric, kao i suprakomitu Šimunu, tj. očev brat. To sam već naveo u svojoj radnji »Dunata Kavanjin, njen miraz i vjenčani ugovor iz g. 1669« (Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. IV–V, 1959, str. 467).

iz Sutivana, brat majke Jerolima Kavanjina (1643–1714), tj. Marijete Kavanjin, rođene Božićević-Nadali. Prema tomu Kavanjinov ujak. Ovom prigodom je interesantno naglasiti da splitski pjesnik Kavanjin u svojoj velepjesmi »Bogatstvo i uboštvo« ili »Povijest vangelska« za suprakomite upotrebljava izraze: varhukumit, varhukumiet, varhkumit i varhkumet.

Generalni Providur Foscarini u pismima spominje Jurjeva brata Franu, koji je privremeno preuzeo zapovjedništvo na bračkoj galiji poslije bratove smrti. Prema Pučišćaninu »opatu« Petru Dominisu[6] Frane je bio sudac, guvernatur i kapitan »di S. Vincenti e Barbana d'Istria, giurisdizione dei Grimani e Loredano di S. Stefano, e vi si comportò con tanta imparzialità, che non si trovò mai alcuna appellazione contro le sentenze da lui pronunciate«.

Pošto su dokumenti u Mladineovoj rukopisnoj knjizi datirani samo do g. 1648, a suprakomit Mladineo je živio do g. 1651, samo po sebi se nameće pitanje: zašto nije i poslije g. 1648. našao za shodno da nastavi sa dokumentacijom o sebi, već se zadržao baš na g. 1648? Pretpostavljam da je to zato što mu je g. 1648 završavao kvinkvenij otkako je bio izabran za suprakomita prema uredbi generalnog providura Zana Krste Grimanija od 18. siječnja 1642, a Mladineo je želio da i nadalje ostane na položaju suprakomita. U spomenutoj Grimanijevoj uredbi veli se da je Republika zbog veće sigurnosti svojih podanika uvela običaj biranja stalnog broja suprakomita u vladajućem gradu i drugim svojim morskim posjedima kako bi suprakomiti mogli imati vremena da se u potrebi na vrijeme pobrinu za naoružanje svojih galija, i to po mogućnosti što brže na službenu zapovijed. Ali kako je primijetio da se od nekog vremena primjećuje nemarnost u izvršavanju ovog plodonosnog običaja, Grimani je želio to srediti autoritetom svog generalata i zato odlučio i dekretirao da se odmah priđe biranju suprakomita na uobičajeni način, gdje je postojao taj običaj imajući na umu da bude izabrana što valjanija i sposobnija osoba koja će zastupati službu s onakvim dostojanstvom kakvo dolikuje časti domovine. Grimani određuje da suprakomiti treba da budu birani na 5 godina, a kad se navrši to vrijeme treba da odmah uslijedi novi izbor, bilo to u vremenu naoružavanja galije ili inače. Ako pak nastupi smrt ili nestanak izabranoga, treba također pristupiti izboru novoga. Sve to pod prijetnjom kazne za one komune »che non dassero piena esecuzione alla presente terminazione« da za 10 godina budu lišene prava biranja za ovu časnu službu i da za isto vrijeme budu isključeni od aktivnog i pasivnog prava glasanja u Vijeću oni suci, savjetnici i drugi koji su vršili službu kad je zastalo ovakvo uređenje. Oni suprakomiti koji odbiju ili zloupotrijebe povjerenje i čast koju im ukazuje domovina kaznit će se sa 300 dukata. Ta suma utjerat će se, po naređenju javnog predstavnika, uz 10% za onoga koji bude vršio egzekuciju, a ostali dio ostat će na dispoziciju suprakomitu koji bude izabran za nasljednika. Novac će se čuvati u blagajni fontika ili u »monte di pietà«, a tamo gdje nema spomenutih blagajna, u bližnjem gradu, koji ih imaju.

[6] *Brunelli V.:* Andrea Ciccarelli, ib., Scintille br. 15.

Suprakomit-nasljednik ne smije novac upotrijebiti u svoju korist, već jedino u vrijeme naoružanja galije »nè ciò seguendo nel spazio del suo quinquennio, dovrà riservarsi il comodo di essa pena per primo armare«. Ako se izabrani suprakomit nađe u vojsci na kraju svog petogodišta, treba da ostane dok se galija ne razoruža.[7]

Na osnovi ove Grimanijeve uredbe, izabran je 15. veljače 1645. za suprakomita Juraj Mladinić-Mladineo, koji se u to vrijeme nalazio u Boki kotorskoj, za period od g. 1643. do g. 1648. sa 254 glasa protiv 3 glasa.

Nakon isteka petogodišnjeg perioda, a na osnovi spomenute Grimanijeve uredbe, mletački predstavnik konte Brača sazvao je sastanak Vijeća u Nerežišćima za 16. veljače 1648, ali je vijećanje moralo biti odgođeno za 1. ožujka. Predložena su bila dva kandidata za novog suprakomita Mihovil Cerinić-Cerineo i Nikola Tomaseo. Za Tomasea su glasala 82 prisutna plemića, a protiv 42, pa je, prema tomu, bio izabran Tomaseo.

Međutim postojala je očita tendencija da Mladineo ostane i dalje suprakomit na bračkoj galiji dok je rat u toku. Stoga je Mladineo uputio molbu duždu u Veneciju, da se nakon izbora njegova nasljednika udostoji narediti njegovo (tj. Mladineovo) »giusto sollievo«. Za sebe kaže da je »haver contratto indisposizioni così gravi che più d'una volta han reso deplorabile la mia salute oltre il rischio di perdita totale della luce«, kako je to poznato i Foscolu.[7*]

[7] Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium (MHJSM), vol. XI, JAZU, Zagreb, 1926. Prema Ciccarelliju, str. 292–293.

[7*] Mladineova molba upućena duždu glasi (Mladineo ju donosi od str. 91. retro do str. 95):

Ser/ennissimo Prencipe.

Non meno assidui e deuoti, che lunghi e dispendiosi, sono stati e sono tutta uia gl'impieghidi me Giorgio Mladineo Sopracomito della fideliss(i)ma Comunità della Brazza, suddito, et seruo humiliss(i)mo della Ser(eni)tà V(ostr)a; Onde come nel primo Capo confido, che il breuissimo racconto, che son p(er) farne, possa consigliarmi il publico clementissimo aggradimento cosìdeuo sperar nel secondo di poter anco riportar dal mio presente humilissimo ricorso à Suoi piedi col riguardo del tempo, e col rifflesso del peso l'humanissimo sospirato l'opportuno respiro, e soleuo.

Seguita dunque già cinque anni la mia ellettione e non p(er) anco acciurmata la mia Galea, fin del 46, destinato con la stessa nell'acque di Narenta.

All'impresa di Duare, interueni con le mie genti nella qual due ne restarno ucisi, conseruata lodat'Iddio essa Galea, col beneffitio del Natio Cielo, sempre in buon stato.

Venuto a deuotione il luoco, e territorio di Macarsca otteni colli mezzi e inteligenza che godeuo, come Nationale, e uersato in quelle Parti, ch'anche li Popoli di Bachina e Pozza, Villagi finitimi uerso Narenta, si portassero all'Isola di Lesina e Brazza ad effetto di sotrarli alla tirrania e pericoli di Turchi, conducendone io medesimo con la Galea suddetta intorno cinquecento anime in più uiaggi, alloggiandone anco nelle proprie case, p(er) acresser suditi all'E. E. V. V., e perseruandoli d'ogni molestia de Barbari, non però mai stati arditi neanche di tentar la loro offesa, durante iui la mia assistenza, mà ben essi più uolte daneggiati con la sopraintendanza, che pur iui teneuo di bararmate, e barche di genti dell'Isole sudette.

Riuscito anco al mio Zelo uerso gl'interessi della publica giuris(ditio)ne e torbidi correnti, di fermar à quel tempo alcune fregate che sino entro le Bocche di Narenta, s'erano con sali di Stagno temerariam(en)te auanzati.

Ipak je Mladineo ostao i nadalje u suprakomitskoj službi, pa prema tomu izbor Nikole Tomasea za novog suprakomita nije imao efekta. Pošto je na taj način Mladineo ostao na galiji i poslije navršene petogodišnje službe g. 1648, vjerojatno nije smatrao i dalje potrebnim da nastavi započetom knjigom.

L'anno già decorso de 47, deliberatosi il reaquisto di Nouegradidalla somma uirtù dell'Ecc(ellentissi)mo S(igno)r Proc.r Foscolo G(e)n(er)al Glorios(issi)mo di quelle Prouintie, ui fui pur con la mia Galea à seruir l'ecc(ellez)a sua oue sbarcato il canone anco dalla istessa, et adoprato da'miei Bombardieri, se ne isperimento uantaggio singolare.

Ispedito poi con sette sole bariarmate, conquistai le fortezze di Carino et Obrouazzo superior, ch'anco furon arse et demolite.

Di là fatto passaggio all'espugnatione alle militie terrestri, con tutta la prontezza m'incontrai l'azardo e puoco doppo, assalito dà Turchi un stolo di nostra gente, andata e deuastar quelli molini e ridotta a duro passo, m'internai a minimi cenni dell'ecc(ellenz)a sua in quella fiumara, e con ben opportuno socorso la preseruai da euidente stragge.

Nell'aggressione di Salona tormentai col canone quel Maschio, e dannegiai anco l'inimico calatoui da Clissa.

Lasciato in consequenza alla guardia di Spalato e quei Castelli, non mi mancarono occasioni d'andar moltiplicando gl'atti di mia ardentissima fede, et applicatione al seruitio della Ser(eni)tà V(ostr)a mantenendo sempre uergente quel tratto di campagne, e ributando gl'attentati ostili nella repentina inuasione del Castel Sutiuraz, con solo loro ecidio.

Seguito lo stesso, quando lasciatomi trà la tempesta di moschetate nemiche, trassi dalle fauci di manifesto pericolo tre bariarmate e quattordici barche da Castellani, all'hera, che cacciati sin'entro nel mare, restauano certamente preda de Turchi, con quell'importante danno, che ben può esser considerato, rimasi feriti anco in quel conflitto, sei de miei huomini da remmo, et il Capellano, oltre alcuni in altre precedenti fattioni.

Ultimam(en)te nel trapassato assedio di Sebenico massime nel fierissimo g(ene)ral assalto, che a 9. di 7bre, fù uibrato à quella Piazza, sempre sosteni diffesi et ilesi i posti dalla parte di Leuante et nei bisogni più graui pur con sbarco di mie genti, feci assister utilm(en)te anco à quelle trinciere esteriori, come tutto attestano gl'aggionti publici documenti del sudetto Ecc(ellentissi)mo (Signo)r Proc:r Foscolo, dell' ecc(ellentissi)mo già Prouid(ito)r in Prouintia Contarini, dell'Ill(ustrissi)mo S(igno)r Prouid(ito)r Straor(ina)rio di Spalato e Traù Cocco e dell'Ill(ustrissi)mo già Conte della Brazza Memo.

Questo Ser(enissi)mo Prencipe è il sucinto de miei deuotiss(i)mi diportam(en)ti stati sempre inseparabili dà un desiderio senza fine, di fregiar anco col sangue il mio sommo douere con la Ser(eni)tà V(ostr)a, et à costa della uita stessa, ueder più sempre felici e uittoriose le sue Christiane, e pietose arme, à quali riguardi aggionto il tempo del seruitio l'hauer di già chiuso il periodo estesso della mia Carica, l'hauer consonto nella multiplicità di tante spese, et nel mamtenim(en)to della Gallea creditrice di noue paghe, non solo l'intiero delle pouere mie fortune, ma anco capitali di cortesi et generosi amici, l'hauer contratto indisposit(io)ni cosi graui che più d'una uolta han reso deplorabile la mia salute oltre il rischio di perdita totale della luce come è noto al detto ecc(ellentissi)mo S(igno)r G(e)n(er)ale Foscolo, et il rittrouarmi abbandonato insieme dà ogni uigore di poter più resistere a questo peso, non ho alcun dubbio che V(ostr)a Ser(eni)tà mio Clementis(si)mo Prencipe non sia p(er) restar ben compiaciuta di consolarmicon gl'effetti di Gratia, et di Giustitia ancora, nel mio presente cruciolo, et afflitiss(i)mo stato.

Onde humiliato, e gineflesso la supplico à degnarsi cometer che all'ellettione fatta del mio sucessore conseguiti anco il mio giusto sollieuo. Unitam(en)te implorando qualche segno benigno di munifico gradimento che uaglia di respiro e me stesso d'hornam(en)to nella mia deuotione d'esempio e contento à gl'altri tutti, e di monim(en)to eterno a posteri. Gratie.

U izvještajima i Mladineovim biografijama ističe se da je dužd prigodom smrti suprakomita Mladinea g. 1651. uputio – preko mletačkog predstavnika (konta) Cristofora Canali, odnosno Christophorusa da Canal – pismeno saučešće bračkoj komuni, koje u cijelosti glasi:

Franciscus Molino, dei gratia dux Venetiarum etc., nobili et sapienti viro Christophoro Canali, de suo mandato comiti Brachiae, fideli dilecto salutem et dilectionis affectum.

Grave quanto si conviene, per il proprio merito, reputiamo la perdita de sopracomito Mladineo, il quale con la sua presenza e valore, nell' occorrenze tutte del nostro servitio, si era giustamente guadagnata la publica affettione e gradimento. Volemo però col Senato, che fatti venire a voi li deputati di codesta fidelissima communità, li attestiate la nostra dispiacenza, per la morte di così benemerito soggetto; eccitandoli in conformità de gl'ordini, che tenete dal procurator Gerolimo Foscarini, a devenir quanto prima alla nominatione d'altro, in luoco suo, ben certi, che procureranno farla cader in persona habile alla carica, e che possa, come il precessore, fedel e fruttuosamente servire; avvisandoci dell' operato.

Dat. in nostro ducoli palatio die XXIX. novembris, indictione V. 1651.[8]

Biografi ističu također da je suprakomit Mladineo za uspješnu službu bio pohvaljivan i da je dobio 1648, nakon svog odsluženog kvinkvenija od dužda zlatnu kolajnu kao i drugi suprakomiti.[9] Nije mi poznato gdje se danas odnosna kolajna nalazi. Za vizitacije (pohoda) biskupa Ivana II de Andreisa Pučišćima (vidi u Biskupskom arhivu u Hvaru str. 75–80) g. 1668. župnik Ivan Vušković-Vuscovicio izjavio je govoreći o legatima: »Dalli s(igno)ri Mladinei Ant(oni)o, Vincenzo et Gio. Fran(ces)co una colana d'oro lasciata dall'Ill(ustrissi)mo Sopracomito loro zio ad esser posta sopra la piscide nel tempo della Processione. Non fù esseguito et dinovo fù levata dal Fran(ces)co Mladineo fratello del defonto«. Znači, premda je kolajna bila darovana crkvi, odnosno Gospi, zbog neispunjene namjene, obitelj Mladineo je kolajnu uzela natrag.

Međutim ne samo da sam pisao o Jurju Mladineo na osnovu njegove knjige i sada ovdje upotpunio, već sam govorio i o veslačima na galiji g. 1625, ali to je bilo skraćeno i bez ličnih opisa i bez podjele pučana i odabranih veslača po grupama i bez njihovih imena.[10] To je i razumljivo, jer mi je bila sasma druga svrha. Osim toga u »Jadranskoj straži« je bio k tomu ograničeni prostor, a »Novo doba« su bile novine[11] pa se

[8] Diversi publici decreti, terminationi, privilegi et indulti a favor della magnif. Communità della Brazza, Udine. 1656, str. 143–144; – MJHSM, ib., str. 192–193.

[9] *Ciccarelli Andrea:* Osservazioni sull'isola dela Brazza e sopra quella nobilità, Venecija, 1802, str. 16: »... sopracomiti di galea e specialmente i Filippi, Martinis, Prodi, Cerineo, Mladineo, Nadali, Vusio e Ivellio, quali tutti ricevettero dal Veneto Senato delle collane d'oro ed acuni il Cavalierato in attestato del loro merito«.

[10] *Jutronić Andre:* Momčad bračke galije g. 1625, u »Jadranskoj straži«, br. 7, Split, 1937, str. 282–284.

[11] *Jutronić Andre:* Bračka galija i njeni soprakomiti do g. 1642, u »Novo doba«, Split, božićni broj (319), 1940.

članak i nije mogao natrpavati imenima, a u »Naseljima i porijeklu stanovništva«[12] iako su, uz pojedino naselje, navedena imena veslača-pučana, to je samo nabrajanje bez grupacija s jedinom svrhom da se iznesu prezimena pučana na Braču g. 1625. tj. prije početka tzv. Kandijskog rata (1645–1669), koji je iscrpio Dalmaciju, ali zato proširio mletački posjed i ispreseljavao stanovništvo, te je i na Brač doselilo brojno »novo stanovništvo« sa posebnim povlasticama. I sam Mladineo je pomagao pri iseljavanju stanovnika iz makarskog i neretvanskog primorja i njihovo prebacivanje na otoke.

Smatram da su popis pučana veslača (galeota) od g. 1625, koji nam je zabilježio Mladineo, kao i podjela veslača po grupama i lični opisi odabranih i iždrijebanih veslača galeota važni i interesantni podaci vrijedni obradbe.

»Novačenje« je vršeno po distriktima u Bolu, Pučišćima, Pražnicima, Gornjem Humcu, Nerežišćima, Škripu, Sutivanu, Dolu s Postirima i Supetru. Nejasno je što nije bilo i u Donjem Humcu (vjerojatno skupa sa Sutivanom ili s Nerežišćima, uz koje naselje idu i ondašnji zaseoci i sela na jugozapadu otoka). Nema ni Miraca (vjerojatno skupa sa Sutivanom), dok se sa pučanima iz Gornjega Humca očito podrazumijevaju i pučani pastiri iz ondašnjih istočnih zaselaka.

Prema popisu kandidata pučana za veslače na galiji (g. 1625) u Bolu su bili podijeljeni u 28 grupa, i to 1 grupa s četiri pučana, devetnaest grupa sa pet pučana i 8 grupa sa 6 pučana i k tomu odabrani veslači galeoti; u Pučišćima u 5 grupa, i to tri po 5 pučana i dvije po 6 pučana i k tomu veslači, te posebno jedna grupa od 6 pučana bez određenog veslača; u Pražnicima su pučani bili podijeljeni u 3 grupe po 5 pučana i k tomu veslači; u Gornjem Humcu su bili podijeljeni u 7 grupa, i to četiri grupe po 5 pučana i tri grupe po 6 i k tomu veslači; u Nerežišćima su bili podijeljeni u 27 grupa, i to 19 pučana po 5 u svakoj grupi i osam grupa po 6 i k tomu veslači; škripski pučani su bili podijeljeni u 11 grupa, i to sedam grupa po 5 pučana i četiri grupe po 6 i k tomu veslači; pučani Sutivana su bili podijeljeni u 7 grupa, i to pet grupa po 5 muškaraca pučana i dvije grupe po 6 i k tomu veslači; dolski i postirski pučani su bili podijeljeni u 3 grupe, i to dvije po 6 pučana i jedna grupa po 5 i k tomu veslači; supetarski pučani su bili podijeljeni u 6 grupa (i početak jedne od 2 pučana), i to četiri grupe od 5 pučana i dvije grupe od 6 pučana i k tomu po jedan veslač.

U vrijeme ovog »novačenja« 1625. na Braču su bili samo plemići (vlastela) i pučani. Izvorni plemići nisu služili na galiji kao veslači (galeoti). Suprakomit se birao iz njihovih redova, ali i iz redova neizvornih plemića primljenih u Vijeće komune. Među takve je spadao svojevremeno na primjer suprakomit Jakov Cerinić-Cerineo (1625). Takvi neizvorni plemići (dok nisu izjednačeni sa izvornim plemićima)

[12] *Jutronić Andre:* Naselja i porijeklo stanovništva na otoku Braču. »Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena«, knj. 34, Antropogeografska ispitivanja, JAZU, Zagreb, 1950.

služili su kao veslači, ali odvojeno (ukoliko nisu našli zamjenika, kojega su mogli dovesti i pučani). Međutim, postojale su i neke obitelji sa izvjesnim privilegijima. Takve obitelji nastojale su se istrgnuti od veslačkog podavanja na galiji, a to su nastojali postići i plemići za svoju vanbračnu djecu, koju su priznavali, pa im i prezime dali. Međutim, to je išlo na uštrb pučana, koji su se protivili takovim nastojanjima, pa je dolazilo do sukoba pri naoružavanju galije.

Prema tomu imamo na galiji tri vrste veslača: pučani, neizvorni plemići primljeni u Vijeće komune i neki rob.

Spominjani popis sposobnih pučana muškaraca – o kojemu je bilo govora – donosim po rukopisnoj knjizi suprakomita Jurja Mladinea i u istim grupacijama, a također i imena pučanskih odabranih veslača (galeota) pri »novačenju« godine 1625. (str. 6. do str. 18. retro).

Rolo della Gente della Brazza počinje od B o l a (Schiera di Bol Adì 9 febraro 1625) na str. 6 Mladineove rukopisne knjige:

1. grupa: Toma Tomić p. Frane, njegov brat Jerolim, Anton Pićić, Ivan Ročičić i Nikola Jagodić real. Galeot Ivan Marinković p. Cipprijana: rast srednji, brada »rossa« s rupicom na lijevoj »galti«, tj. na lijevom obrazu.[13]

2. grupa: Anton Hranotić, njegov brat Mate, Petar Loditović (Soditrić?), Ivan Rokotić, Vicko Hranotić i Vicko Lalić p. Bernarda real. Galeot Nikola Vidoević: nizak rast, brada kestenjasta, nedostaje mu jedan gornji zub.

3. grupa: Vicko Vidošević, Marko Vidošević, Jakov Tarasić, njegov sin Marko i Ivan Macolić real. Galeot Petar Babić: visok rast, brada kestenjasta.

4. grupa: Jerolim Marinković p. Ciprijana, Jerolim Tomić p. Tome, Juraj Macolić (Maholić?), Vicko Nikolić p. Petra i Šimun Dubravčić real. Galeot Juraj Marinković p. Ciprijana: visok rast, brada kestenjasta s rupicom na lijevom obrazu.

5. grupa (str. 6 retro): Vicko Skrozinović, Toma Pendešić p. Vicka, Jakov Kuzmić, Vicko Martinović i Petar Raguseo real. Galeot Ivan Matković mlađi: rast srednji, ožiljak na lijevom obrazu; »ad arb(itri)o dell' Illustris(si)mo Conte«.

6. grupa: Lovre Radić, njegov sin Vicko, Ivan Brizić, Frane Parolić i Marko Avancanović real. Galeot Frane Brizić: golobrad, rast srednji, bobičav.

7. grupa: Vicko Brešković, Petar Tomić, Jerolim Marinković, Vicko Meštrović i m. Frane Polovineo real. Galeot Ivan Simić: mlad, malo brade, visok rast, ožiljak iznad lijevog oka.

[13] *Boerio Giuseppe:* Dizionario del dialetto veneziano. Venecija 1867, str. 297: g a l t a voce antiq. g u a n c i a; dakle: lice, obraz.

8. grupa: Šimun Tomić, Vicko Lalić p. Bernarda, njegov sin Dinko, Mihovil Polovinić i Mate Vrsalović real. Galeot Karmiljić p. Ivana: visok rast, siva brada, bez druge oznake.

9. grupa (str. 7): Toma Franković, Juraj Šipić, Nikola Pendešić, Jerolim Marinković i ..... Galeot Frane Marinković: mlad, rast srednji, golobrad, ožiljak na čelu sa lijeve strane.

10. grupa: Nikola Bračetović, Ivan Trutanić, njegov brat Petar, Jakov Soljačić i Jerolim Karmelić p. Ivana real. Galeot Juraj Baturić: rast srednji, brada »rossa«, ožiljak na čelu s desne strane.

11. grupa: Jerolim Marinković p. Frane, Ivan Anjić, njegov sin Jakov, njegov brat Vicko, Martin Postolarić i m. Nikola Kuzmić real. Galeot Martin iz Lošinja (Solina?): rast srednji, mlad, golobrad, bobičav.

12. grupa: Ivan Banović, Anton Meštrović, Ivan Šimetović, Vicko Nikolić p. Nikole i Nikola Lovrinčić real. Galeot Frane Nogulić: mlad, golobrad, rast visok, rupa na desnom obrazu.

13. grupa (str. 7 retro): Andrija iz Paga, Luka Nuić, Vicko Benić, njegov sin Jerolim i Bartul Mekjavić. Galeot Ivan iz Šibenika: rast srednji, brada »rossa«, rupica na desnom obrazu.

14. grupa: Jakov Šepić, Ivan Božidarić, Vicko Anjić, njegov brat Mate i Frane Svrtalović real. Galeot Frane Vojković: mlad, bez brade, ožiljak iznad desnog oka.

15. grupa: Ivan Dutić p. Jakova, Juraj Radatović, Dinko p. Jerolima iz Venecije, Lovre Vidošević i Juraj Radić real. Galeot Jakov Lukrić (Luević?): rast srednji, s nešto brkova, bobičav, ožiljak na bradi.

16. grupa: Danijel Maturić (Matunić?), Nikola Mekjavić p. Ante, Jakov Pendešić, Vicko Lovrinčić i Juraj Batina real. Galeot Nikola Jurišić: visoka rasta, golobrad, ožiljak na lijevoj sljepočnici blizu oka.

17. grupa (str. 8): Marko sin Marka Ragusea, Petar Karninčić, Nikola Meštrović sin Ivana, Petar Brakušić, Luka Tarasić real. Galeot Ivan sin Matka Ragusea: golobrad, visoka rasta, bez obilježja.

18. grupa: Toma Tomić sin Ciprijana, njegov brat Visko, Ivan Avancanić, Jacint (Jakov?) sin mistra Ante (Toncula) Sartora, Krsto Pasqual i m. Lovre Sartor real. Galeot Juraj sin Ivana Jurjevića: mlad, visoka rasta, golobrad, ožiljak na lijevoj strani čela.

19. grupa: Marko Karmeljić p. Nikole, njegov sin Nikola, Vicko di Calogero, Ivan Tarašić i Luka Dundatović real. Galeot Vlaho Ivanović iz Dubrovnika: mlad, brada blonda, orlovski nos.

20. grupa: Dinko Barhanović, Petar Vojković, Nikola Karmelić p. Vicka, Jerolim Barhanović i Vicko Marinar real. Galeot Jakov Banović: srednji rast, brada malo »rossa«, ožiljak na lijevoj strani čela.

21. grupa (str. 8 retro): Nikola iz Dubrovnika, Vicko Karmelić p. Ivana, Vicko Vodanović, Petar Hrainčić, Petar Nikolić i Frane Martinović real. Galeot Vicko Vodanović »bruschetato«: visoka rasta, golobrad, kosa kestenjasta.

22. grupa: Dinko Brakušić, Vicko Margitić, Marko Martinović, Juraj Bracanović (Buzanović?) i Ivan Krstulović p. Petra iz Dola real. Galeot Vicko Brakušić: mlad, visoka rasta, bobičav, rupica na desnom obrazu.

23. grupa: Marko Kuzmić, njegov sin Ivan, Dinko Pendešić, Jakov Kandić i Ivan Radmilić p. Jure real. Galeot Ivan Trutanić p. Mate: rast dovoljan, malo brade crne boje, izgled crnomanjast.

24. grupa: Juraj Brešković, Toma Karmeljić p. Vicka, Oktavijan Nigošić, Vicko Matijić, Vicko Rokočić i Anton Grimani real. Galeot Marko Gutunić p. Jakova (zamijenio Tomu): rast običan, golobrad, znak ožiljka iznad lijevog (»zanca«) oka.

25. grupa (str. 9): Nikola Komoričić, Ivan Dutić sin Mate, Mattietto Daktić (Banić?), m. Nikola Boter, Ivan Vitnić i Marin Obilinivić, Galeot (bruschetato tocò galeotto) m. Nikola Boter: stas srednji, brada crna. Ali, 23 febr. mistro Nikola predstavi mjesto sebe zamjenika Jurja Novakovića iz Poljica kojega je konte prihvatio. Jure Novaković je dobrog stasa, kestenjaste puti i ima brkove blonde, »2 zugno pie.zzo in occasione di fuga mistro Nikolò suddetto«.

26. grupa: Nikola Tarašić, Juraj Bizerić, Mate Anjić p. Ante, Dinko Vitnić, Stjepan Vodanović i Ivan Lalić real. Galeot (bruschetato tocò à) Nikola Tarašić koji mjesto sebe dovede Marina Banića iz Pražnica: običnog rasta, kestenjaste brade, rupica na desnoj »gramoli« blizu brka.

27. grupa: Ivan Brakušić, Marijan Ljiković, njegov sin Ivan, Frane Vrsalović i Stjepan Polovineo real. Galeot (bruschetato tocò) Ivan sin Marina Ljikovića: mlad, normalne visine, golobrad, kosa kestenjasta.

28. grupa: Nikola Vitnić, Vicko Ćiflo iz Postira, Vicko Furlan (Tušković?), Vicko Marinković i Ciprijan sin Jurja Čubretovića, real. Galeot Dujam Škorić: visina srednja, crna brada, bobičav, crnomanjast.

»Novačenje« u Pučišćima (Galeotti di Pucischia)

1. grupa (str. 9): Nikola Darpić, Marko Grego, Ivan Tomičić sin Marka, Juraj Grego sin Mihovila i Frane Grego. Galeot Frane Korčulanin: niskog rasta, brade crne, oči »scarpellini«. Mjesto njega galeot Juraj Furnerić: rast običan, ima bradu, ožiljak iznad desnog oka.

2. grupa: Ilija Jeličić, Mate Kalilić, Petar Tomičić sin Jurja, Marko Tomičić sin Jurja, Luka Petrović real. Galeot Ivan Trohavčić rečeni Radoš: mlad, visoka rasta, pût kestenjasta, ožiljak na lijevoj slijepočnici.

3. grupa: Grga Antonijević, Jakov Belić, Nikola Fauro, Nikola Kovačić i Frane Korčulanin real. Galeot Mihovil Tomičić: visok, malo brade boje »rosetta«.

4. grupa: Bartol Radojković, Vicko Radojković, Lovre Radojković, Nikola Radoević »marineo«, Toma Behrama (Besrama?) i Ivan Bobarić (Bobavić?). Galeot (bruschetato tocò à galeotto) Toma Behrama: rast visok, brada kestenjasta, izgled (lica) »rosso«.

5. grupa (str. 10): Vicko Čenčević, Ivan Biloborović, Juraj Kaličić, Ivan Matković, Ivan Čenčević i Juraj Radošić. Galeot (bruschetato tocò per galeotto) Vicko Čenčević: rast nizak, brada siva, ožiljak iznad desnog oka.

6. grupa. Na str. 15 je zabilježena jedna grupa iz Pučišća (Schiera di Pucischie), ali nije označen veslač (galeot): Ivan Bobarić, Toma Behrama, Frane Bilavić, Frane Martinić, Ivan Sesnjić p. Mate i Ivan Brakušić.

»Novačenje« u Pražnicama (Galeotti di Prasnize)

1. grupa: Nikola Goić, Ivan Goić, Stjepan Martinić sin Frane, Jerolim Jurinković i Jakov Martinić real. Galeot Jerolim sin p. Stjepana Martinića: visok, brada »rosetta«, bez obilježja.

2. grupa: Nikola Mihovilović, Anton Mihovilović, Ivan Martinić, Mihovil Martinić i Ivan Radičić. Galeot Marko Mihovilović: odgovarajući stas, malo brade »rosetta«, bez obilježja.

3. grupa: Marko Kliminović, Ivan Majdenović, Frane Piljković, Ivan Lučić i Juraj Goić real. Galeot Stjepan Martinić p. Ivana: mlad, visok, bez ikakva obilježja.

»Novačenje« u Gornjem Humcu
(Galeotti di Cum/azz/o Sup/erio/re)

1. grupa (str. 10 retro): Juraj Trutanić sin Ivana, Jerolim Ceparnić, Petar Matković, Mate Tonsić i Nikola Žjunković sin Ivana real. Galeot Marijan Tonsić p. Mićića: rast nizak, brada kestenjasta, bez obilježja.

2. grupa: Ivan Bezmalinović, Melhior Silović, Trifun Danijelović, Juraj Petrović sin Luke i Ivan Sesnjić p. Vicka real. Galeot (bruschetato tocò à) Trifun Danijelović, ali je mjesto sebe doveo Tomu Behrama (Besrama?, po drugi put?; vidi Pučišća grupa 4).

3. grupa: Ivan Matković, Ivan Ljilković sin Stjepana, Juraj Ravarković, Anton Matković p. Ivana i Ivan Vrsalović sin Vicka real. Galeot Nikola Trohavčić: mlad, visok, znak na desnoj strani čela.

4. grupa: Mate Vrsalović sin Petra, Marin Sesnjić, Juraj Sesnjić, Ivan Vrsalović sin Mate real., Stjepan Brakušić i Juraj Svirčević (Litković?). Galeot Mate Vrsalović, ali mjesto njega je iždrebljen Petar Pavizović (Pavitović?): rast srednji, brada kestenjasta, ćorav na jedno oko.

5. grupa (str. 11): Grga Trutanić real., Mate Sesnjić p. Tome, Ivan Juričević, Petar Bezmalinović, Mihovil Tonsić. Galeot Marin Tonsić sin Mihovila: rast srednji, mlad, golobrad, bez drugog obilježja.

6. grupa: Petar Pavizović (Pavitović?), Nikola Sesnjić sin Ivana, Petar Žirković (Juković?), Marko Trutanić, Visko Ćenčević, Nikola Bez-

malinović real. Galeot (in luogo di Nicolò bruschetato si presentò) Ivan Jurišić sin Nikole: rast srednji, brada »rossa«, čelo visoko sa malim ožiljkom na desnoj strani.

7. grupa: Ivan Munitić p. Mate, Juraj Brizić, Stjepan Ljilković mlađi, Petar Poljican, njegov sin Jakov i Dinko Lunardović sin Ante. Iždrebljen za galeota (bruschetato tocò galeoto à) Petar Poljican.

»Novačenje« u Nerežišćima (Galeotti di Neresi)

1. grupa (str. 11. retro): Bernardin Avancanović, Jakov Tomba, Nikola Janković, Nikola Kraljić i Ivan-Frane Cerinić. Galeot Stefanin Kraljić: mlad, osrednji uzrast, golobrad, mali znaci brčića.

2. grupa: Ivan Žuvić p. Šimuna, Nikola Kreljić, Juraj Harašić sin Stjepana, Ivan Garofolić i Jakov Baćulić real. Galeot Nikola Lunardović p. Bernardina: dobar uzrast, kestenjasta brada, mali ožiljak na lijevoj vilici.

3. grupa: Ivan Žuvić sin Nikole, njegov brat Petar, m. Nikola Tironi, Ivan Radmilić p. Davida i Stjepan Sfirčić. Galeot Šimun Žuvić: uzrast nizak, malo brade, rupica ispod lijeva obraza.

4. grupa: Stjepan Vidošević, Stjepan Radmilić, njegov brat Ivan, Mate Jadričić, Ivan Grasović (Bosnačić?) sin Petra. Galeot Petar Vidošević: dobar uzrast, brada »rossa«, ožiljak na desnom obrazu.

5. grupa (str. 12): Stjepan Bonačić p. Luke, Ivan Marangunić sin Vicka, Frane Dubravčić p. Ivana, Petar Bonačić p. Tome i Ivan Sfirčić. Galeot Marko Kuzmanin: visok, kestenjasta brada, bez obilježja.

6. grupa: Jakov Marangunić sin Petra, Juraj Bonačić sin Marka, m. Nikola Dubravčić, Ivan Pobratić i m. Juraj Dubravčić. Galeot Jakov Pobratić: srednji uzrast, kestenjasta brada, mali ožiljak na nosu.

7. grupa: Stjepan Marangunić, Ivan Bonačić p. Mihovila, njegov brat Nikola, njegov drugi brat Toma, Nikola Bonačić p. Luke. Galeot Juraj Grego: visok, golobrad, crnomanjast, mali znakovi brkova.

8. grupa: Nikola Sirotković sin Grge, Stjepan Cerinić sin Jurja, Marin Cerinić sin Nikole, njegov brat Petar i Luka Bonačić p. Ante. Galeot Mate Bilovinović: visok, malo kestenjaste brade, mali ožiljak nad lijevim okom.

9. grupa (str. 12 retro): Grga Jurjević, Petar Bonačić sin Marka, Petar Grasović, Grga Nosković, Ivan Plazinović, Šimun Grasović. Galeot Bernardin Cerinić sin Jure: uzrast običan, brada »rossa«, »fosco«.

10. grupa: Pavao Obilinović, Ivan Forense, Nikola Obilinović, njegov brat Frane, Ivan Lunardović i Nikola Bezmalinović real. Galeot Stjepan Cerinić sin Jure: običan uzrast, malo brade, ožiljak na čelu.

11. grupa: Petar Bonačić p. Mate, njegov brat Jure, njegov drugi brat Marko, Toma Pekasović p. Ivana i Nikola Marangunić p. Ivana. Galeot Pavao Bilačić (Marinčić?), koji je umro, pa je na njegovo mjesto došao Toma Kablarović: visok, brada kestenjasta.

12. grupa: Nikola Barbirić, Šimun Marangunić, Ivan Franićević, njegov sin Frane i drugi sin Mate. Galeot Frane Barbirić: uzrast nizak, golobrad, bez obilježja.

13. grupa (str. 13): Luka Dasenčić, Petar Masarić, Mate Živić p. Ivana, Ivan Harašić i Ivan Milovanić. Galeot Ivan Livačić: uzrast običan, brada crna, bez obilježja.

14. grupa: Jakov Marangunić p. Nikole, Juraj Milovanić, m. Jerolim Grasović, Šimun Krstulović i Jerolim Petricio sin m. Marka. Galeot Juraj Livačić: visok, golobrad, ožiljak između obrva.

15. grupa: Vicko Cerinić sin Petra, Toma Cerinić sin Petra, Jerolim Avancanić, Stjepan Harašić i Ivan Dubravčić. Galeot Marko Livačić: visok, malo kestenjastih brčića, bez drugih obilježja.

16. grupa: Jerolim Obilinović, Juraj Franićević, Nikola Šimunović, Arne Harašić i Juraj Živić. Galeot Nikola Živić: dobar uzrast, golobrad. Admesso colle conditioni come nella nota della sua presentatione.

17. grupa (str. 13 retro): Leonard Bonačić p. Luke, Ivan Bonačić p. Luke, Božo Babić, Luka Bonačić p. Petra i Petar Nereličić (Pbereličić?). Galeot Petar Racanić (Rašanić?) kojega je zbog padavice zamijenio Pavao Marinčević: uzrast srednji, veliko lice, nema brade, znak na lijevoj obrvi.

18. grupa: Ivan Cerinić sin Jurja, njegov brat Stjepan, Marin Cerinić p. Jure, Marin Obilinović p. Nikole i Frane Žuvić. Galeot Nikola Cerinić sin Jure: običan uzrast, mlad, nema brade, počeci brkova, crnomanjast, bez drugog obilježja.

19. grupa: Matul Avancanić, Nikola Harašić sin Jure, njegov brat Stjepan, Juraj Bonačić i Stjepan iz Pelješca. Galeot Frane Dubravčić sin Jure: visok, brada crna, bez obilježja.

20. grupa: Ivan Krstulović sin Jure, njegov otac Jure, Stjepan Krstulović p. Vicka, m. Ivan Tironi sin m. Jure, Petar Bosnačić i Nikola Krstulović sin Tome. Galeot Ivan Krišćan: obična uzrasta, crna brada, ožiljak na glavi.

21. grupa (str. 14): Juraj Petricio sin m. Marka, Juraj Skaranuca, Nikola Kuzmić, Frane Grasović sin Petra, Ivan Mekjavić (Mećavić?) sin Nikole i Filip Martinović. Galeot Mihovil Macalić: visok, brada »rossa«, bez prednjeg gornjeg zuba.

22. grupa: Nikola Lunardović, Feručo Cerinić, Valerij Cerinić, Jerolim Bonačić, Jure Dubravčić p. Jerolima i Nikola Bonačić p. Ante. Galeot (bruschetato tocò per galeotto à) Jerolim Bonačić: uzrast nizak, mlad, golobrad, mali ožiljak na desnoj strani čela.

23. grupa: Luka Bonačić p. Jerolima, Jakov Avancanić, Petar Garofolić, Jerolim Šimunović, Toma Krstulović i Ivan Cerinić. Galeot (bruschetato tocò per galeotto à) Jerolim Šimunović: dobra uzrasta, brada crna, mali znak na lijevoj obrvi.

24. grupa: m. Ivan Dubravčić p. Marka, Ivan Krstulović p. Nikole, Frane Restorijević (Restoević?) alias Avancanić, m. Ante Milovanić, Petar Bakulić i Ivan Rašić (Ružić?). Galeot (tocò à) Frane Restorijević (Restoević!), ali ga je zamijenio Ivan Antičević: visok, brada »rossa«.

25. grupa (str. 14 retro): Nikola Ivanović, njegov brat Mate, Ivan Janković, Ivan Satičević i Ante Drivodilić. Galeot Petar Satićević: niski uzrast, brada kestenjasta, ćorav.

26. grupa: Ante Marangunić, njegov brat Jakov, Ivan Restoević, njegov brat Nikola i Ivan Marangunić sin Ante. Galeot Petar Mratinčić: mlad, visok, golobrad, rupica ispod desne vilice.

27. grupa: Justinijan iz Venecije, m. Ivan Stipanović, m. Sabićo Sartor, Frane Tironi, Marko Šimunović i Frane Dragnić. Galeot Toma Pendešić: uzrast običan, brada »rossa«, bez drugog obilježja. Mjesto njega nastupio je Grga Nošković.

»Novačenje« u Škripu (Galeotti di Scrip)

1. grupa: Petar Sumnić, Ivan Salamunović, Mihovil Mišetić, Andrija Mišetić i Grga Koviljanić real. Galeot Petar Mišetić: mlad, dobra uzrasta, golobrad, bez obilježja.

2. grupa (str. 15): Nikola Salamunović sin Tome, Marin Mirić, Nikola Martić sin Ivana, Nikola Krstinić i Nikola Pulišelić real. Galeot Šimun Salamunović sin Jurja: uzrast običan, brada kestenjasta, bobičavi znaci na nosu.

3. grupa: Mate Krstinić, Mihovil Vučić, Ivan Salamunović sin Frane, Marko Sumnić i Dujam Salamunović real. Galeot Ivan Vučić sin Mate: mlad, uzrast običan, golobrad, mala rupica na lijevom obrazu.

4. grupa: Juraj Domijanović, Ivan Domijanović, Lovre Pulišelić, Dujam Dujmović i Vicko Grego real. Galeot Ante Domijanović: mlad, visok, golobrad, blond.

5. grupa (str. 15 retro): Juraj (Nikola?) Perhaljić, Vicko Perhaljić, Stjepan Spudičević, Marko Permozina sin Petra, i Marko (?) Permozina i Marko Vidošević real. Galeot Pavao Perhaljić: mlad, niskog uzrasta, ožiljak na sredini čela.

6. grupa: Ivan Martić sin Mate, Ivan Martić p. Ivana, Frane Permozina, Ivan Permozina i Petar Permozina p. Marka real. Galeot Frane Plodinić: običan uzrast, mlad, ožiljak na čelu na lijevoj strani.

7. grupa: Andrija Vučić, Mate Sovetić (Sanetić?), Nikola Stipanić, Ivan Vidošević, Jerolim Benčić i Šimun Vučić sin Mate real. Galeot Mate Škorić: uzrast običan, brada crna, bobičav.

8. grupa: Ivan Grgić, Mihovil Petković (Peternić?), Marko Marčetić (Mratinčić?), Petar Mratinčić sin Jurja, Petar Calcaneo i Petar Šćarbić (Šćimbić?) real. Galeot Juraj Mratinčić: uzrast običan, brada siva.

9. grupa (str. 16): Marko Stipanović, Ivan Salamunović p. Fabijana, Šimun Salamunović p. Jurja, Toma Dujmović i Nikola Stipanović real. Galeot Ivan Stipanović: visok, mlad, mali ožiljak lijevo na kraju čela.

10. grupa: Juraj Bovinić, Nikola Bovinić, Mate Mratinčić, Ivan Mratinčić sin Mate, Mate Danijelović i Juraj Perdijić. Galeot Ivan sin Šimuna Muraro iz Dubrovnika (mjesto Jurja »Cont:riscoto«): mlad, visok, male brade, mali ožiljak na desnom obrazu (»galta«).

11. grupa: Ivan Cerinić p. Matula, Luka Škorić, Vicko Salamunović Ivan Salamunović, Jerolim Pulišelić (Pulitović?) i Petar Bakić. Galeot Marko Zagarić (Zogačić?, Zogović?): običan uzrast, brada siva, ožiljak blizu oka, »zanco di fuori via«.

»Novačenje« u Sutivanu (Galeotti di S. Zuanne)

1. grupa (str. 16 retro): Mihovil Dragičević, Marko Dragičević p. Mihovila, Nikola Dragičević, Juraj Forense i Ivan Dragičević real. Galeot Jakov Dragičević sin Mate: običan uzrast, nema brade, ožiljak na lijevoj strani čela, crnomanjast.

2. grupa: Jakov Poljican, Jerolim Ljubetić, njegov brat Toma, Pavao Pavlović i Ivan Poljican p. Petra real. Galeot Ivan Stipulinović: oteklina na bradi, nema brade.

3. grupa: Grga Bidić, njegov brat Mihovil, Stjepan Bilovina p. Marka, Petar Bolančić sin Frane i Ivan Bilovina gastald real. Galeot Marko Bilovina sin Ivana: uzrast običan, nema brade, ožiljak na kraju čela na desnoj strani.

4. grupa: Juraj Jutronić, njegov brat Ivan, Nikola Krstulović sin Stjepana, Toma Kablarović, Mate Nižetić i Juraj Bolančić real. Gastald Mihovil Sirotković: običan uzrast, brada siva.

5. grupa (str. 17): Marko Ljubetić p. Mate, njegov brat Vicko, Marko Vidošević sin Pavla, Stjepan Bilovinović p. Teodora i Marko Ljubetić p. M. real. Galeot Ivan Sirotković sin Mihovila: običan uzrast, brada kestenjasta, ćorav na desno oko.

6. grupa: Kristofor Sfartalović, njegov brat Dinko, m. Mate Tironi, njegov sin m. Ivan i Petar Sfartalović gastald real. Galeot Ivan Bakulić p. Mate: visok, brada »rossa«.

7. grupa: Stjepan Sirotković sin Grge, Jerolim Ivanović p. Grge »natural«, Nikola Sirotković sin Ivana, Marko Dragičević sin Mate, Augustin Berković sin Nikole »natural« i Ivan Ivanović p. Petra real. Gastald (bruschetato tocò à) Marko Dragičević (cont.o): mlad, bez brade, nizak uzrast, bez obilježja.

»Novačenje« u Dolu i Postirima
(Galeotto di Dol e Postire)

1. grupa: Ivan Vladičić, Ivan Spudičević (Smojčević?), njegov brat Nikola, Nikola Matković, Šimun Šišić i Petar Rogoznica sin Petra gastald real. Galeot Jerolim iz Kaštela (mjesto Mate Grega): pristojnog uzrasta, prva brada, kosa blonda, mali ožiljak na jabučici desnog obraza.

2. grupa (str. 17 retro): Ivan Gospodnetić sin Marka, njegov brat Alviz, Marko Krstulović, Juraj Golušić (Galušić?) i Marko Gospodnetić p. Alviza real. Gastald Radovan Arbunić: uzrast nizak, brada crna.

3. grupa: Toma Dragnić »lic(enzia)to dall'Ill(ustrissi)mo Conte«, Frane Bilančić, Mate Ljubetić p. Marka, Ivan Sesnjić p. Marka, Dinko Linardović real i Mate Sikalinović (mjesto gore spomenutog Tome). Galeot (tocato per bruscheto) Jakov Mandalinić: dobra uzrasta, golobrad, malo ćorav.

»Novačenje« u Supetru (Galeotti di S. Piero)

1. grupa: m. Frane Kralji, Ivan Vitković, Ivan Rendić, Jakov Dujmović i Mihovil Dujmović. Galeot Satićo Satićević: uzrast običan, nema brade, ožiljak ispred nosa na lijevoj strani.

2. grupa: Ivan Bersatić sin Frane, Mihovil Bersatić sin Ivana, Pavao Bersatić sin Ivana, Ivan Cicato i Petar Bersatić p. Jerolima. Galeot Marko Schiartich (Šintić?): običan uzrast, brada kestenjasta, ožiljak na čelu na lijevoj strani.

3. grupa (str. 18): Ivan Salinović (Salihović?), njegov brat Nikola, Frane Bersatić p. Vida, Jakov Dujmović sin Ivana, i m. Petar Calafà real. Galeot Ivan Dujmović p. Mihovila: dobar uzrast, bez brade, ožiljak ispod lijeve vilice.

4. grupa: Jerolim Bersatić p. Dinka, Mate Petritio, njegov brat Jerolim, Dujam Bersatić, Frane Picolo i Ivan Bersatić p. Jerolima. Galeot Marko Grego: običan uzrast, kosa kestenjasta, bez obilježja.

5. grupa: Ivan Franjasović, Frane Sesnjić, Frane Bersatić p. Mate, Augustin Bersatić p. Jerolima i Šimun Bersatić p. Jerolima. Galeot Ivan Brakušić: mlad, uzrast dobar, golobrad. Dana 11. ožujka 1625. doveo je za zamjenika Jurja sina Mate Sesnjića iz Gornjega Humca: mlad, uzrast običan, golobrad, lice dugačko.

6. grupa: Siljimdecić, Marko Ongaro, Juraj Rendić, Vicko Ligutić i Frane Franjasović gastald real. Galeot (bruschetato tocò per galeotto) Juraj Rendić: uzrast nizak, brada crna, bez nekog obilježja. Dana 15. veljače 1625. spomenuti Juraj Rendić je doveo kao zamjenika za galeota Petra Kamana: uzrast nizak, brada kestenjasta.

7. grupa je nepotpuna. Upisana su (str. 18 retro) samo dva imena bez označenog veslača (galeota): Frane Tironi i Juraj Radičić.

Kao što je već rečeno u pismu Lunarda Foscola od 10. svibnja 1649, bračkoj galiji je potrebno ukupno 200 veslača. Međutim, ovim »novačenjem« g. 1625, bračka galija je dobila za polovicu manji broj veslača. Prednjim popisom možemo utvrditi i približan broj bračkih pučana koji su mogli doći u obzir za veslače, a po tomu procijeniti i napučenost pojedinog naselja na otoku. Stoga je potrebno, na osnovi prednjih podataka izračunati koliko je veslača došlo u obzir pri naoružanju bračke galije g. 1625, a pored toga možemo utvrditi i koliki je broj muškaraca pučana došao u obzir za tu svrhu po naseljima. U Bolu je došlo u obzir 147 pučana i 28 odabranih veslača galeota; ukupno 175 pučana. Prema tomu, Bol je po napučenosti bio na drugom mjestu tj. poslije ondašnjeg glavnog mjesta Nerežišća. U Pučišćima su došla u obzir 32 pučana (jer su dvojica iždrebana između njih, a jedan je našao zamjenika) i 5 veslača, tako da je bilo skupa 37 pučana. U Pražnicima je uz 3 odabrana veslača dolazilo u obzir još 15 pučana, što znači skupa 18 pučana. U Gornjem Humcu je bilo na spisku 38 sposobnih (ali je jedan od tih iždreban za veslača bez zamjenika, pa je ostalo 37) i 7 veslača; ukupno 42 pučana. U Nerežišćima je popisano 203 pučana, k tomu 3 iždrebana za veslače, kojih je bilo 27; k tomu 1 je umro i 1 našao zamjenika, pa je prema tomu bilo 232 pučana. U Škripu je pored upisanih 59, bilo odabrano 11 veslača, a to znači 70 pučana. U Sutivanu je pored 37 popisanih i 7 veslača, što čini skupa 44 pučana. U Dolu i Postirima pored 3 veslača bilo je u popisu još 17 muškaraca; prema tomu ukupno 20 pučana. U Supetru je bilo 6 odabranih veslača (i 1 zamjenik) i 37 ostalih u popisu, dakle skupa 41 pučanin. Ako zbrojimo gornje cifre, doznajemo da je g. 1625 bilo na Braču popisano 679 sposobnih pučana, koji su došli ili mogli doći u obzir za veslače na bračkoj galiji, ali je odabrano 97. Prema tomu za polovicu manje nego je naznačio u svom pismu od 10. svibnja 1649. Lunardo Foscolo, da potrebuje bračka galija. Stoga treba u konkretnom slučaju pretpostaviti da je drugu polovicu veslača dala druga komuna. Na tu misao me navode neki predašnji primjeri iz Mladineove rukopisne knjige, premda to Mladineo ovom prigodom otvoreno ne ističe. Tako na primjer g. 1594. dužd Paško Cicogna naređujući naoružanje splitske galije veli: »... havendo Noi deliberato che nell'Armar la Galea di quel Sopracomito dobiate valersi p(er) mità delli Huomini della Brazza, si come vederete dall'occlusa copia di lettera che scrivemo al Conte della Brazza«. Međutim, predstavnici Brača time očito nezadovoljni ponudili su da će sami naoružati svoju galiju, pa su zbog toga došli u sukob sa pučanima. Dužd je prihvatio ponuđeni prijedlog »con au(tori)tà del detto Senato«. Godine 1624, zbog podozrenja, – piše dužd Frane Contarini – »che passano di presente, et p(er) quello si và maneggiando come sete ben informati (tj. generalni providur), et p(er) rispetto anco di Corsari ...«, »... tenemo risolutione d'acrescere la nostra Armata con le galee d'armarsi a tempo ...«, »... et nella compartita delle genti s'habbi riguardo di metter unite più unità, che si potrà quelle de

Luochi e Territorij vicini cioè di Curzola con Liesina, di Spalato e Brazza, con Traù de Sebenico, con Zara di Cherso et Osero di Quarnaro, Veglia, Arbe e Pago . . .«.

U popisu bračkih pučana sposobnih za veslanje na galiji ima ih nekoliko uz čije ime je zabilježeno da nisu sa Brača, odnosno da nisu porijeklom Bračani. Ali pošto se nalaze na spisku mora se pretpostaviti da su od duže vremena na otoku i da su se kao pučani druge komune uselili na Brač, te da su bili izjednačeni s bračkim pučanima. Među takve moramo prije svega ubrojiti one uz čije ime izričito piše odakle su: Zuanne da Sebenico (galeot), Andrea da Pago, Domenego qm Gerolimo da Venetia, Vlaco Ivanovich da Ragusa, Zuanne figlio di Simon Muraro da Ragusa, Nicolò da Ragusa, Zorzi Novacovich da Pogliza (galeot), Steffano da Sabioncello, Giustinian da Venetia i Martin da Lossin (Solin?, galeot). Među ove treba ubrojiti i one kod kojih to izlazi iz prezimena (ili nadimka mjesto prezimena) nastalog prema porijeklu: Francesco Curzolan, Pietro Poglizan (galeotto bruschetato), Marco figliolo di Marko Raguseo, Zuanne di Matco Raguseo (galiot), Giacomo Poglizan, još jedan Jakov Poglizan, Tomaso Poglizan, Zuanne qm Pietro Poglizan, vjerojatno još i Zorzi Forense, Zorzi Grego, Mattio Grego, Vicenzo Grego, Petar Rogoznica sin Petra i Vicko Furlan.

Neki su pučani bili majstori, ali se za svakog pojedinog ne može reći i kojim se zanatom bavio. Pred imenom takvih majstora je zapisano slovo *m*, što znači mistro: Francesco Polovineo (tj. Polovinić), Nicolò Cusmich, Nicolò Tironi, Nicolò Dubravcich, Zorzi Dubravcich, Gerolimo Grassovich, Zuanne Tironi di m. Zorzi, Antonio Milovanich, Zuanne Stipanovich, Mattio Tironi, Zuanne suo figlio, Francesco Cragli. Ostalima se može odrediti zanat, jer je unesen u prezime ili nadimak: Lorenzo Sartor (krojač), Nicolò Botter (bačvar), Satichio Sartor (krojač) i Piero Calafà (kalafat, šuper).

Uz imena galeota, odnosno njegovog zamjenika (kojega je vjerojatno za tu uslugu nečim platio), zabilježen je – kako smo vidjeli – lični opis. Premda su kod nekih pojedini podaci u opisu manjkavi, ipak mogu poslužiti da dobijemo bar približnu sliku o izgledu starijih Bračana tj. prije brojnijeg doseljenja novih stanovnika iz makarskog i neretvanskog primorja. (Prethodno su doseljavali uglavnom Poljičani.) *Visokog uzrasta* (statura alta) bilo ih je 27, velikog (grande) 1, niskog rasta (statura bassa) 12, srednjeg rasta (statura media) 3, ali srednjem rastu smatram da bi trebalo pribrojiti i druk̆čije označeni uzrast tj. statura mediocre (uzrast priličan) 5, statura comune (uzrast običan) 20, statura honesta 11, statura buona (dobar uzrast) 10 i statura mezzana (uzrast osrednji) 1. Prema tomu, ako srednjem uzrastu (stasu, visini) i ove pribrojimo, onda je 50 pučana galeota i veslača na brač̆koj galiji bilo srednjeg uzrasta (visine), dakle najviše 50%.

Osim golobradih mladića znatan broj pučana je nosio *bradu*, koja nije bila kod svih iste boje. Crnu bradu je imalo 10 veslača, kestenjastu 19, blondu 1, barba rossa 9, barba rosetta 3, sivu (grisa) 5, malo brade 7,

bez brade (jer ju je vjerojatno brijao) 7, prvu bradu 1, dok je golobradih bilo 27. Samo je kod dvojice golobradih zabilježena boja kestenjaste kose (Vicko Vodanović i Ivan Ljiljković) i kod jednoga blonde kose (Jerolim iz Kaštela), koji je imao tek prve vlasi na bradi. Vjerojatno treba smatrati da je boja brade i kose ista. O boji, izgledu ili obliku *lica* malo je podataka: ciera bruna je zabilježena kod 3 veslača (Dujam Škorić, Juraj Grego i Jakov Dragičević), »rossa« kod jednoga (Toma Behrama), kestenjasta kod jednoga (Juraj Novaković iz Poljica), blonda kod jednoga (Ante Domjanović); lice dugo (longo) 1 (Juraj Sešnjić), faccia grande 1 (Pavao Marinčević); bobičavo lice ima 7 veslača (varolato, segni di varole). Od ostalih obilježja 7 je ćoravih, 2 bez jednog prednjeg zuba, 4 s početnim brčićima ili sa malo brka, 3 s nekim znakom na obrvi, 1 s nekim znakom na čelu, 1 sa orlovskim nosom, 1 sa očima »scarpelini« i 15 bez ikakvog posebnog znaka, ali je zato 33 sa po nekim *ožiljkom* (cicatrice) na raznim dijelovima obraza, čela, obrva, vilica ili na nekom drugom dijelu prednjeg dijela glave, a 10 imaju po *rupicu* (poro, poretto, porio). Jedan je imao padavicu (mal caduco).

Posebno udara u oči znatan broj (33%) veslača sa ožiljkom na prednjem dijelu glave. Vjerujem da ožiljci nisu slučajno nastali, kao ni onih 10% rupica. Vjerujem da nisu nastali ni u eventualnim tučnjavama. Tako veliki broj ovih obilježja navodi me na pomisao da su načinjeni namjerno u svrhe ukrašavanja.

Čitajući Mladineove dokumente o galiji i veslačima pretpostavljao sam da ću naći ponešto i o odijevanju Bračana iz prve polovice XVII vijeka, ali ni o njihovoj obući ni o njihovoj odjeći nema ni jedne riječi.

Od posebnog su interesa lična imena bračkih pučana u Mladineovom popisu, razumije se *izuzimajući* lične opise onih za koje je izričito rečeno odakle su, tj. da nisu Bračani. To su slijedeća lična (krsna) imena: ime *Ivan* imao je 101 pučanin, *Nikola* 55, *Juraj* 42, *Petar* 37, *Vicko* 33, *Frane* 27, *Marko* 25, *Jerolim* (Jerko) 22, *Mate* (Mattio, Mattietto, Matule) 22, *Jakov* 21, *Stjepan* 20, *Ante* 10, *Luka* 10, *Mihovil* 10, *Dinko* (Dominik) 9, *Grga* 9, *Marin* 10, *Lovre* 5, *Dujam* 4, *Pavao* (Paulo, Polo) 3, *Šimun* 3, *Trifun* 2, *Andrija* 2, *Bartul* 2 i *Augustin* (Agostino) 2. Ostali popisani pučani su zastupani sa po jednim ličnim imenom: Arne (Arnerio), Alviz, Božo (Natal), Bernardin, Ciprijan, Danijel, Filip, Feručo, Ilija, Jacint, Leonard, Marijan, Martin, Melhior, Oktavijan, Sabičo, Vale (Valerio) i Zan-Frane. Njihovi zabilježeni umrli očevi imaju ova imena: Ivan 8, Mate 7, Jerolim 6, Petar 5, Vicko 4, Luka 4, Nikola 4, Marko (Marco i Marchiolo) 3, Toma 3, Ante 3, Mihovil 2; ostala su zabilježena imena umrlih otaca: Frane, Bernard, Ciprijan, Bernardin, Jakov, Šimun, David, Fabijan, Teodor, Grga, Alviz, Vid i Dinko. Odabrani veslači Bračani iz redova puka imaju u popisu ova imena (stranci nisu uzeti u obzir): Ivan 17, Marko 10, Frane 9, Petar 9, Juraj 8, Nikola 6, Jakov 5, Jerolim 4, Toma 4, Vicko 3, Mihovil 3, Pavao 3, Satičo 2, Mate 2, Šimun 2, Stjepan 2; po jedan put se pojavljuju lična imena: Radovan, Ante, Marijan i Marin.

Osim veslača pučana (galeota) na galiji su morali uzeti veslo isto tako odabrani neizvorni plemići, premda su bili primljeni u Vijeće komune: Schiera di Nobili assonti sottoposti al remmo. Poput pučana i ovi su bili svrstani u grupe. Određenog dana 10. veljače 1625. takvi neizvorni plemići bili su popisani u tri grupe, ali ni jedan nije postao veslač, jer su nađeni zamjenici. To su ove tri grupe:

1. grupa: ms Vicko Michieli p. Pavla, ms Jerolim Petritio p. Frane, ms Petar Petritio p. Vicka, ms Jerolim Mikelović (Mićelović) sin Nikole, ms. njegov brat Vicko i ms. Pavao Michieli sin ms. Nikole p. Pavla, real. Galeot Stjepan Bilovinović p. Todora: uzrast običan, brada kestenjasta s rupicom na vilici lijevoj. »Presentato senza preiudizio delle sue regioni quomodo cumque et qualiter«.

2. grupa: Vicko Mikelović (Mićelović), ms Dujam Petricio, ms Juraj Radoević, ms Ivan sin p. Petra Petritia p. Vicka i ms Marko Mikelović (Mićelović). Galeot Petar Poljican: običan uzrast, malo brade koja počinje siviti. »Depenato per esser in altra schiera del proprio anotato per galeotto bruschetato cioè nella schiera di Zuanne Matcovich da Humazzo Superior.«

3. grupa: ms Vicko Cerinić iz Škripa, ms Nikola Gelineo, ms Pavao Michieli p. Bernardina, ms Jerolim Mikelović (Mićelović) sin Nikole, ms Petar Petricio p. Frane i Frane Bančić (Banović?, Bonačić?). Galeot Mate Grego iz Kandije (Krete): rast nizak, brada kestenjasta, debeo prst na desnoj ruci, grbav »et ciò senza prendere delle sue regioni quomodo cumque et qualitercumque«.

Kao što smo vidjeli, pučana veslača je bilo 97. Ovom broju moramo dodati gornja 3 zamjenika neizvornim plemićima. Tako doznajemo da je g. 1625. Brač dao 100 veslača. Međutim prema izvještaju generalnog providura generala Lunarda Foscola od 10. svibnja 1649. bračka galija bi morala imati ukupno 200 veslača. Iz toga slijedi da je ostalih 100 morala dati (g. 1625) druga komuna. Taj broj veslača se slaže i sa podacima suprakomita Jurja Mladinea. Naime, Mladineo pri kraju svoje rukopisne knjige to potvrđuje.[14]

Osim već donesenih grupacija neizvornih plemića »sottoposti al remo« u Mladineovoj knjizi postoji još jedan popis neizvornih bračkih plemića. Mladineo donosi taj popis uz bilješku: È in mezzo foglio. Nota delli nobili assonti sottoposti alla Galea. Ovi su podijeljeni u 5 grupa, ali nije zabilježen odgovarajući galeot. Stoga pretpostavljam da je ovo bio koncept za službeni popis neizvornih plemića, koji su trebali doći u obzir za veslače. To su:

1. grupa: ms Jerolim Petricio p. Frane, ms njegov brat Petar, ms Dujam Petricio, ms Frane Bonačić (?), ms Petar Petricio p. Jerolima.

2. grupa: ms Jerolim Michieli sin Nikole p. Bernardina, ms Nikola Michieli p. Pavla, ms Pavao Mikelović (Mićelović), ms Marko Mikelović (Mićelović) i ms Jerolim Michieli p. Pavla.

[14] *Jutronić Andre:* Bračka galija i njeni soprakomiti poslije g. 1642, u »Novo doba«, Split, uskrsni broj (70) od 24. ožujka 1940.

3. grupa: ms Nikola Mikelović (Mićelović), ms Ivan Petricio sin Petra »fu trasportato«, (str. 19 retro) ms Pavao Mikelović (Mićelović) real i ms Marko Michieli real.

4. grupa: ms Jerolim Michieli sin Nikole p. Bernardina (po drugi put ?), ms njegov brat Vicko, ms Vicko Mishieli p. Ivana real, ms Pavao Mikelović (Mićelović) p. Bernardina real, ms Petar Petricio p. Vicka, ms njegov sin Ivan (po drugi put?) i Jerolim Mikelović (Mićelović) »furno trasportati«.

5. grupa: ms Zan Nikola Gelineo, ms njegov brat Juraj real i Vicko Cerinić iz Škripa.

U nastavku (na str. 19 retro) postoji još jedan popis pod naslovom: Messi nelle Schiere reali. Počinje od *Sutivana* sa *Donjim Humcem:* Ivan Bilovina gastald, Ivan Poljican p. Petra, Marko Ljubetić p. Marka »fuora«, Ivan Dragićević, Stjepan Sfartalović gastald, Bile iz Miraza »amalato fuora« i Juraj Radićen overo Bolančić. Za *Supetar* (str. 20) m.ro Petar Calafao »in schiera«, Ivan Barsatić p. Jerolima, Frane Franjasović gastaldo. Za *Pučišća:* Luka Petrović, Nikola Darpić, Ivan Bobarić gastald, Juraj Kalilić »zotto«, Frane Grego »zotto« i Frane Bilačić »fuori di schiera«. Za *Škrip:* Ivan Mratinčić, Grga Koviljanić, Mate Čikalinović, Dujam Salamunović, Petar Permozina p. Marka, Nikola Pulišelić, Petar Šćartrić (Martić ?), Nikola Stipanović »iusta«, Ivan Dujmović, Grga Nošković, Vicko Grego (str. 20 retro), Šimun Čikalinović, Marko Benčić, Šimun Dragnić i Nikola Fantazija. Za *Bol* (reali da Bol): p. Vicko Marinac, Jerolim Karmelić p. Ivana »amalato«, Ivan Macolić »amalato«, Luka Tarašić »storpiato«, Nikola Kuzmić, Luka Cvitanić, Nikola Lovrinčić, Ivan Petrolić, Petar Raguzeo, Ivan Lalić p. Bernardina »avanzano«, Frane Sfartalović »habile, avanzano«, Frane Polovineo »inhabile«, Frane Martinović, Bartul Mećavić »al viaggio« (str. 21), Marko Avancanović, Ciprijan Ćubretić sin Jurja, Juraj Batina »rotto« i Nikola Jagodić »rotto«. Za *Gornji Humac:* Nikola Bezmalinović »in schiera«, Mate Vrsalović sin Vicka, Ivan Vrsalović sin Mate, Ivan Sesnjić i Ivan Brakušić sin Tome. Za *Nerežišća* (reali di Neresi): Juraj Živić »real putto, fradel del gastaldo«, Ante Drivodiljić »admesso«, Ivan Dubravčić p. Jerolima »putto«, Stjepan Svirčić »crevado«, Jerolim Bonačić p. Petra »real, storpiado«, Ivan Grasović sin Petra »indisposto delle gambe«, Jakov Baćulin »crevado«, Stjepan Pelišćanin »crevado«, Jerolim Petricio »putto«, (str. 21 retro) Iva Milovančić »storpiado«, Mate Franićević »putto«, Nikola Marangunić »crevado«, Z. Frane Cerinić »indisposto«, Frane Žuvić »crevado«, Nikola Krstulović sin Tome »putto«, Luka Bonačić p. Ante »crevado«, m.ro Juraj Dubravčić, Ivan Sfirčić »amalato«, Ivan Okrutić (?) »crevado«, Ivan Marangunić sin Ante »putto hab (?) galeotto col padre«, Ivan Linardović »crevado«, Filip Martinović »fuori dell'Isola«, Šimun Grasović sin Petra »putto«, Ivan Kuzmić »storpiato«, Petar Šimunović p. Luke i Ivan Marinović »crevado«.

Iz iznesenih ličnih opisa i drugih podataka o pučanima određenim za veslače na galiji, začuđuje znatan broj sa ožiljcima na prednjem dijelu glave. Mora se pretpostaviti da je i među ostalim pučanima u popisu, koji nisu bili odabrani za veslače (i zato nemamo njihov lični opis), bilo u znatnom broju onih sa ožiljcima. Iz literature znamo na primjer da je i postirski pjesnik »Kitte cvitya razlikova« plemić dr Ivan Ivanišević (1608–1665) također imao ožiljak (na čelu); prema tomu iz istog vremenskog razdoblja. Vjerojatno su tada i drugi brački plemići imali slične ožiljke, a ne samo pučani.

Čudno je i to da su četiri odabrana veslača bili ćoravi: Petar Pavizović »losco d'un occhio«, Ivan Sirotković sin Mihovila »losco dell'occhio destro«, Jakov Mandalinić »losco un poco« i Petar Satićević. Zabilježene su i druge tjelesne mane. Petar Racanić bio je odabran za veslača, a imao je padavicu »mal caduco«, pa ga je morao zamijeniti drugi (koji prethodno nije bio odabran), a Mate Grego, koji je zamijenio neizvornog plemića, bio je grbav »gobbo«. Kakvih je tek moglo biti defektnih pučana na Braču, među onih stotinjak koji nisu bili odabrani za veslače? Stoga nastaje pitanje: kakav je kriterij vladao pri odabiranju veslača, kad je tek mali broj došao na takvo mjesto ždrijebom? Iz Mladineovih podataka to se ne može zaključiti.

Međutim iz rukopisne knjige Gabrijela Vitnika[15] doznajemo za naredbu generalnog providura Anzola Ema od 1. svibnja 1716. kojom isključuje dvojicu zbog takvih mana: Jurja Krstulovića, jer je gluhonijem od rođenja, a Matu Dasenčića jer nema jednu ruku »il primo muto e sordo dalla nascità e l'altro totalmente deffettivo d'una mano, che le manca, dovrannò esser esclusi in riguardo dell'estrema loro miseria solevati à titolo di carità anco dalla reale«.

[15] *Vitnico Gabriele:* Privileggi della mag. Communità della Brazza. Terminazioni de Sindici, Molte parti, decreti et atti pub(blic)i Comiss(io)ni de rettori et diversi casi seguiti per ordine de tempi nel presente Libro, fatto da me infras(crit)to et donato al merito delli Spetabili Sig(no)ri Gioanni et Ottaviano fratelli Martinis, nobili originarij della Brazza, str. 418–420 retro, Rukopis 1761 (?).

NIKOLA MILUTINOVIĆ

MAĐARSKA I TRIJANONSKI UGOVOR

I

Težnje Srba u Ugarskoj za prostornom izdvojenošću davnašnjeg su datuma. Kad je došlo do stvaranja mađarskih županija, oni nisu pristajali da ostanu pod njihovom vlašću. Već pod svojim patrijarsima Arsenijem III Crnojevićem i Isaijem Đakovićem Srbi u Ugarskoj dolaze u sukob sa feudalnim mađarskim županijama, katoličkim biskupima i mađarskim feudalcima, ističe mađarski istoričar Szekfü. Međutim, po njemu ni sa austrijskom carskom vojskom Srbi nisu bili u najboljim odnosima.[1] Eckhart ukazuje na to da su Srbi od početka težili za nezavisnošću.[2] Szekfü podvlači da kroz čitavu istoriju ugarskih Srba nailazimo na »samoupravne težnje«.[3] Po Asztalosu Srbi u Ugarskoj imaju »mnogobrojnu jedinstvenu političku organizaciju«.[4]

Krajem XVII stoleća Srbi su postigli da se mađarske vlasti u njihove poslove jedno vreme neće moći mešati. Već 1690. i 1694. na osnovu privilegija cara Leopolda I Srbi u Ugarskoj dobijaju posebnu autonomiju, svoje municipije i magistrate. Szekfü govori o stalnim sukobima između Srba i Mađara.[5] Asztalos čak i za Srbe doseljene u tursko doba ističe da su stalno bili u neprijateljskim odnosima sa Mađarima. Za Srbe je bilo od velikog značaja stvaranje Vojne granice, od erdeljskih granica, pored Moriša i Tise, do Titela.[6] Po Szekfüju Srbi se u Granici stalno nastanjuju ne samo po »šančevima« nego i u gradovima: Subotici, Somboru, Senti, Kanjiži, Srbobranu. Po njemu u srednjoj i zapadnoj Evropi državna nezavisnost nigde nije pretrpela ovakav brodolom kao ovde u Ugarskoj. Da opasnost bude još veća, ponovnim naseljenjem Srba u

[1] Hóman Bálint és Szekfü Gyula: *Magyar Történet* IV kötet Irta: Szekfü Gyula, Budapest 1935, 261.

[2] Eckhart Ferenc: *Magyarország Története*, Budapest 1933, 165. On izričito ukazuje na ovu težnju za prostornom samostalnošću.

[3] Szekfü, ibid., 260.

[4] Asztalos Miklós: *A nemzetiségek története Magyarországon*, Budapest 1934, 44, 71.

[5] Szekfü, ibid., 261.

[6] Asztalos, ibid., 14.

Ugarskoj, oni pojačavaju svoju nacionalnu homogenost. Oni imaju svoje suplemenike odmah u produženju, u neposrednom susedstvu u Srbiji. Mađarsko političko vođstvo doći će u neminovnu opasnost ako se jednom ove južne pokrajine otcepe od Ugarske, ukazuje Szekfü.[7] I Asztalos spominje ove opasnosti po integritet Ugarske od strane ugarskih Srba.[8]

Starosedeoci u ovim pokrajinama jugoistočne Evrope nisu bili Mađari. Szekfü govori o slovenskim naseobinama u Ugarskoj koje su se, van svake sumnje, nalazile ovde već u doba osnivanja ugarske države, te su tako prethodile Mađarima; ovi Sloveni bili su Moravci i Slovaci, na severu, a na jugu Južni Sloveni. Na jugu Ugarske Sloveni su zauzimali »predominantan položaj«, delimično i na severu.[9] Na kulturu došljaka Mađara ovi su Nemađari bili bezuslovno »od značajnih kulturnih uticaja«.[10]

Po Dušanu Popoviću Sloveni su bili podloga za osnivanje ugarske države; oni su bili najveća etnička grupa koju su Mađari zatekli u Panonskoj niziji. Mađari su od Slovena primili svoj fizikum. Još u XII veku imali su Mađari fizički habitus koji je ukazivao na njihovo mongolsko poreklo, ali su u toku vremena, mešanjem sa Slovenima, izgubili mongolske crte. Po Dušanu Popoviću, seoba naroda je sasvim izmenila etničku sliku Evrope. U tim kretanjima možda nijedna oblast u Evropi nije doživela toliko promena kao Vojvodina. Ta smena naroda trajala je nekoliko vekova i u njoj se obavljalo ono što je po nas u ovoj našoj raspravi najvažnije: u ovim krajevima naselili su se već tada i naši preci.[11]

Ovi Sloveni u Ugarskoj nisu se mirili sa okolnošću da stalno ostanu u državnoj zajednici sa Mađarima koji su prema njima brojno svagda bili u manjini. Oni su već tada želeli ujedinjenje sa svojim sunarodnicima izvan ugarskih granica. Ovde, u ovim prvim stolećima posle doseljenja Mađara, rađaju se, dakle, prve težnje za otcepljenjem nemađarskih naroda. I ovih nastojanja nikad neće nestati. Ona su stalno budna i čekaju da budu kad-tad ostvarena. Vojvođanski Srbi ne čine izuzetak. Profesor Minhenskog univerziteta Fritz Valjavec iznosi svoja shvatanja da nisu isključivo Nemci posredovali u kulturnom razvoju Jugoistoka. Po njemu su županijsko uređenje poprimali Mađari od Slovena. On ukazuje na mnogobrojne slovenske jezičke pozajmice kod Mađara.[12]

Starosedeoci Sloveni u Ugarskoj, u Karpatima, u Zadunavlju, Podunavlju i Potisju, u stoleću mađarskog nastanjivanja u ovim oblastima srednje Evrope, spadali su u kulturnije narode. Sa stvaranjem države u srednjoj Evropi u životu Mađara desile su se velike promene, koje su izmenile u velikoj meri i prastaro mađarsko govorno blago. Reči starih

[7] Szekfü, ibid., 263.
[8] Asztalos, ibid., 13, 44.
[9] Szekfü, *Állam és nemzet.* A Magyar Szemle könyvei, 1942, 95, 97.
[10] Asztalos, ibid., 13. Po njemu Srbi sa Mađarima nikad nisu dolazili u bliže prijateljske odnose.
[11] Dušan J. Popović: *Srbi u Vojvodini,* Novi Sad 1957, I, 30–48.
[12] Fritz Valjavec: *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa,* Südosteuropäische Arbeiten, 41, 42, München, 22.

pojmova utonule su u zaborav dok su izrazi novih pojmova pridošli ponajviše od tuđinaca. Nove pojmove naučili su Mađari, prirodno je, od onih naroda koje su ovde zatekli. A to su, ističe Kniezsa, sem nekoliko sitnih oaza, bili Sloveni. Među biljkama za ishranu jedva da ima mađarskih reči pre osvajanja države. Najstariji sloj grade, ovde, biljke slovenskog imena. Potpuno je slovenskog porekla prikupljanje sena. To je prirodno, jer Mađari, u svojoj staroj postojbini, nisu znali za stajsko držanje stoke. I ustanovu volujske zaprege poprimili su Mađari od Slovena. Nov pojam bio je za Mađare i kuhinja. Po Kniezsi, možda ni u kakvom drugom odnosu nije bilo takve promene u životu Mađara kao u slučaju prebivališta. Stari Mađari kao nomadski narod živeli su pod šatrama, njihovo je uređenje u suštini drukčije od stalnog stana. I posteljske i stolne stvari kod Mađara nose većinom slovenske nazive. Osim zemljoradnje ima i nekoliko zanata za koje bismo mogli zaključiti da su im prve zanatlije u Ugarskoj bili Sloveni. Pada u oči da je i reč kovač slovenskog porekla. Ali i najstariji slojevi koji se odnose na hrišćanstvo potiču iz slovenskog jezika. Jedan deo ovih izraza izričito proizlazi iz jezika slovenskih naroda grčkog verskog obreda, dok drugi deo ukazuje na jezike slovenskih naroda jugozapadnog, latinskog obreda.[13]

O dolasku Mađara u Panonsku niziju, u vezi sa Slovenima u rano feudalno doba, ističe se u *Istoriji naroda Jugoslavije* da je u Panonsku niziju već 80-tih godina u IX veku stigao nov nomadski narod – Mađari. Mađari su se od 955. ubrzo prihvatili zemljoradnje, pa se i kod njih utvrdio feudalni društveni poredak i hrišćanstvo u zapadnom obliku. Dolaskom Mađara prekinuta je teritorijalna veza između Južnih i Zapadnih Slovena. Da li je bila u potpunosti prekinuta?[14] Dolazak Mađara u srednju Evropu stoji u tesnoj vezi i sa istorijom hrvatskih zemalja u rano feudalno doba. Mađari su krajem IX veka počeli prelaziti u ravnice oko Tise i Dunava. Veliki deo Slovena iz Podunavlja sklonio se pred Mađarima u Hrvatsku. Dolaskom Mađara Bugarska je izgubila svoje posede u Panonskoj niziji. Srbi svoja prebivališta i naselja nisu izgubili.[15]

Sloveni i ostali nemađarski narodi u Ugarskoj žive uglavnom svojim odvojenim posebnim životom i posle doseljenja Mađara u ove krajeve. Mnogi mađarski istoričari ukazivali su na ovu podvojenost Nemađara i Mađara u Ugarskoj. Ona će bezuslovno doprineti tome da ćemo stolećima, nekad više, nekad manje, nailaziti na stalne, neizmenjene težnje nemađarskih naroda u Ugarskoj da se, ostavši gde su, u toku svetskih zbivanja, konačno otcepe od Ugarske i Mađara. Svojom malobrojnošću Mađari nisu bili u stanju da prostorno nasele celu državu. Mađarski istoričar Baráth Tibor[16] dokazuje, da su Mađari bili veliki probirači u privrednom iskorišćavanju tla, pa u novim oblastima nastanjuju prvo-

[13] Kniezsa Istvan: *Magyar szláv nyelvi érintkezések*, 168–176.
[14] *Istorija naroda Jugoslavije*, 1953, I, 151.
[15] Ibid., 180.
[16] Baráth Tibor: *Magyar Történet, második bövitett kiadás*, Kolozsvár 1941, 21.

bitno samo pašnjake, rečne kotline i blage padine, bežeći od kamena i peska, kloneći se šumovitih poteza. Osvrćući se na prostorni smeštaj Mađara pod Arpadom, Eckhart Ferenc iznosi da su Mađari nastanili središne delove države, obe obale srednjeg Dunava.[17] Ostale delove zadržali su za sebe ostali nemađarski narodi u Ugarskoj. Ostao je ovaj smeštaj, uglavnom, sve do konačnog otcepljenja, ukoliko nije delimično izmenjen odnarođivanjem Nemađara i kolonizacijom Mađara. Zauzimanje i središnjeg pojasa Ugarske od strane Mađara, zadržani i sačuvani posedi nemađarskih naroda na graničnim ivicama Ugarske, olakšali su i omogućili nesmetano rasparčavanje Ugarske posle prvog svetskog rata. Rumune nije bilo potrebno tek naseljavati u istočnim, graničnim potezima Ugarske, Slovake u severnim, Srbe i Hrvate u južnim oblastima, oni su se ovde već nalazili stolećima u neposrednom susedstvu docnije Češke, Rumunije i Srbije.

Ovde, u krajevima srednje Evrope, pomešali su se Mađari u prvom redu sa Slovenima. Sloveni su svugde zaokruživali Mađare, ističe Török Pál.[18] Mađarsko-slovensko stanovništvo živi izmešano i unutar mađarskih etničkih granica; Slovenaca ima naročito u Zadunavlju. Slovena je bilo i u Zatisju. Još početkom X stoleća slovenski elemenat predstavljao je većinu stanovništva Ugarske. Slovenski uticaj bio je neobično jak već u početku nastanjivanja Mađara.[19] Da je među Slovenima u Ugarskoj svagda bilo i »nešto starosedelaca Srba« potvrđuje i Bajza József, koji izričito priznaje da je još za vreme mađarskih vladara Arpadovića bilo Srba u južnoj Ugarskoj.[20] Na posredničku kulturnu misiju Nemađara kod Mađara vraća se i Baráth Tibor, koji izričito ukazuje na to da su ovdašnji Sloveni bili posrednici od kojih su Mađari poprimili velikim delom osnove evropske kulture.[21] Po Eckhartu kultura i običaji Mađara bili su slični onima kod ostalih nomadskih naroda. U prastaro doba kod Mađara bila je uobičajena otmica žena, za vreme osvajanja države oblik ženidbe bio je kupoprodaja.[22] Da li je za vreme Arpadovića feudalna Ugarska uopšte predstavljala jedinstvenu državu? I da li je većina stanovništva Ugarske priznavala centralnu državnu vlast? Nisu je priznavali ni sami Mađari. Ni za vreme Arpadovića, ni docnije, nemađarske narode ništa nije naročito vezivalo za feudalnu Ugarsku kakva se postepeno stvarala. Mađarski istoričari ističu da su u Ugarskoj za vreme Arpadovića državna ideja, narodna misao i državni

[17] Eckhart Ferenc: *Magyarország története*, 22.

[18] Török Pál: *Magyarország története*, Budapest 1943, 13.

[19] Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*, Budapest 1912, 239. Po njemu čak i najmađarskiji gradovi Ugarske (Debreczen, Csongrád, Szolnok) nose slovenska imena. Pozivajući se na Acsádyja (Acsády Ignác: *A Magyar birodalom története*) i na Vámbéryja (Vámbéry Armin: *A magyarország keletkezése és gyarapodása*), Jászi ističe da je najstarije građanstvo Ugarske bilo slovenskog porekla.

[20] Bajza József: *Jugoszlávia*, A Magyar Szemle kinosezháza 27, Budapest 1929, 9.

[21] Baráth, ibid., 40.

[22] Eckharth, ibid., 22.

jezik bili nepoznati pojmovi. Za njihovo vreme, pa ni mnogo docnije, u feudalnoj Ugarskoj mađarska nacionalna zajednica nije ni postojala. Narodna prosveta još manje. Razume se da u takvoj sredini nije moglo biti reči o nekom jedinstvenom narodnom duhu kod Mađara. Govoriti za ono vreme o nekakvoj svesnoj narodnoj politici, o svesnoj ulozi narodnoj, bila bi besmislica. O nekom narodnom »slivanju«, o nekoj narodnoj mađarskoj misli nije bilo ni spomena, ističe Jászi.[23] Po Eckhartu osvajanje domovine nije bilo isto što i osnivanje i stvaranje države.[24] Na osnovu ispitivanja savremenih mađarskih istoričara vidi se da je u srednjovekovnoj feudalnoj Ugarskoj ne samo pojam naroda već i pojam države bio još manje poznat nego u ostaloj srednjovekovnoj feudalnoj Evropi. Po Jásziju svaki duhovni pokret dolazio je do Ugarske sa zakašnjenjem od čitavih 100 i 200 godina.[25]

Ugarska država imala je stolećima privatno-pravno obeležje. Velikaši se nisu borili zato da bi postali kraljevi. već da bi – kao kraljevi – svoje otete posede mogli bespravno za sebe zadržati, ističe Jászi.[26] Prirodno je, zato, da se u ono doba nije moglo znati ni za strogo oivičene državne granice, ukazuje Baráth; linijskih granica nema, već jedino graničnih pruga, pojaseva.[27] Ali postojale su takve granice i u okviru ovakvih državnih granica: granice porodičnih poseda, krunisanih i nekrunisanih kraljeva i raznih više-manje moćnih feudalaca.

Od naročitog je značaja i pitanje: koliki je mogao biti približan broj prvobitno doseljenih Mađara u oblastima starodnevne Ugarske bez oivičenih linijskih granica? Po Acsádyju, Vámberyju i Jásziju bilo ih je 20.000 do 25.000 ratnika.[28] Balla Antal veli da je, po poslednjem »naučnom istraživanju«, broj ukupnog mađarskog stanovništva pri njihovu dolasku u ove krajeve iznosio čak 200.000 ljudi.[29] Svi ostali stanovnici Podunavlja i Potisja, Zadunavlja i Zatisja u IX stoleću nisu, dakle, bili Mađari. Tu manjinu Mađara u Ugarskoj priznao je i Szekfü: »Bilo je doba kada je Mađara bilo tek nešto više od jedne trećine od ukupnog

[23] Jászi, ibid., 241, 242, 248, 262. Po njemu za doba Sv. Stevana i njegovih naslednika u Ugarskoj ne može biti reči o nekoj modernoj državnoj tvorevini. Ugarski kraljevi znali su za druge brige i nisu se trudili da svome narodu obezbede vlast širenjem mađarskog jezika, asimilacijom. Bez kulture nema nacionalnog duha, a gde je tada bilo mađarske kulture, pita se Jászi.

[24] Eckhart, ibid., 25.

[25] Jászi, ibid., 238.

[26] Jászi, ibid., 287.

[27] Baráth, ibid., 27.

[28] Jászi, ibid., 238. Reč je ovde o ratnicima-vojnicima, o mađarskim doseljenicima »pod oružjem«. Međutim, po Asztalosu, samo sa Turcima uselilo se u Ugarsku oko 200.000 Srba. Od njih bilo je 37.000–40.000 muškaraca sposobnih za »nošenje oružja«. U tursko doba Srbi su se u Ugarskoj brojno osnažili, ističe Asztalos. U vrijeme osnivanja države Mađara nije, dakle, bilo ni toliko koliko Srba doseljenih sa Crnojevićem 1630. (Asztalos, ibid., 14.).

[29] Balla Antal: *Magyarország története*, Budapest 1943, 15. Za ovaj broj od 200.000 ljudi Balla veli da nije »za prezreti«. Celo stanovništvo Evrope, po njemu, bilo je u to doba malobrojno, to je obeležje celog srednjeg veka.

stanovništva Ugarske.«[30] Od naročitog je značaja i ukazivanje Eckharta Ferenca, profesora Budimpeštanskog univerziteta, na ovu svagdašnju malobrojnost mađarskog naroda. Eckhart naročito ističe da Trijanonski ugovor 1920. ne predstavlja nikakvu nepravdu za Mađare. Trijanonski ugovor o miru po Eckhartu potisnuo je mađarski elemenat u Ugarskoj na njegove prirodne etnografske granice. Po njemu Mađari nikad nisu bili u stanju svojim ograničenim brojem da ispune i nasele celu Ugarsku. Trijanonskim ugovorom o miru, dakle, odstranjena je samo jedna hiljadugodišnja opsena. Mađara nikad nije bilo toliko da ispune prostor od 325.000 kvadratnih kilometara predratne Ugarske, iznosio je opravdano Eckhart. On je između ostaloga postavio i pitanje: koji su deo predratne Ugarske Mađari zapravo mogli smatrati svojom vlastitom otadžbinom? Samo i isključivo onaj deo koji im je pripao posle Trijanona! Eckhart doslovno piše: »Nemojmo misliti da su Mađari osvajači naselili celu državu. Njihov broj je za to bio neznatan. Naseljeni prostor bio je otprilike jednak sa onim na koji je mir u Trijanonu, posle 1000 godina, prisilio krnju Ugarsku. Mađarstvo je trebalo da uoči da se njihove nacionalne granice ne poklapaju sa granicama države.«[31]

U novijoj mađarskoj istoriografiji Eckhart nije jedini koji je ovako raspravljao o Trijanonskom ugovoru. Slično Eckhartu pisao je Makkai János, koji je istakao da je Trijanonski ugovor, uglavnom, ostavio novoj Mađarskoj onu teritoriju koja je etnografski svagda predstavljala »topionicu i evropsku kolevku« mađarskog naroda.[32] Eckhartovo i Makkaijevo shvatanje o Trijanonskom ugovoru ne razlikuje se ni u čemu. Mađarima je ostavljen onaj deo Ugarske koji su sami izabrali za svoje prvobitno prebivalište i gde su nacionalno homogeni. Istu misao kazuje i Szekfü Gyula, jedan od najpoznatijih mađarskih istoričara: »Trijanonske granice upadljivo liče na naseljene granice sentištvanske države.«[33] Ostali delovi stare Hungarije, i po Szekfüju, nisu bile »naseljene« zemlje, naseljene mađarskim stanovništvom. Malobrojni Mađari, po svom dolasku u Evropu, nisu bili u stanju da ih nasele, jer ih je bilo malo za onako veliki prostor. Veći deo Ugarske bio je naseljen nemađarskim narodima, stvarnom većinom stanovništva Ugarske. Zato Szekfü i ukazuje na sličnost između sentištvanske Ugarske i trijanonske Mađarske.

Kada Sloveni u Ugarskoj nisu nestali za vreme prvih Arpadovića, neće se to dogoditi ni u toku daljih dinastičkih promena. Ovo važi ne samo za Srbe i Hrvate u Vojvodini i za Slovake na severu Ugarske nego i za Rumune u Erdelju. Kod svih njih bila je razvijena snaga za samoodržanjem, verovanje u svoj opstanak. Podjarmljeni narodi, koji su predstavljali većinu stanovništva, imali su da izdrže teške borbe protiv nacio-

[30] Szekfü: *Állam és nemzet. Tegnap és ma. Trianon revíziója és a történetirás*, Budapest 1942, 191.

[31] Eckhart Ferenc: *Magyarország története.* Budapest 1935, 21, 251.

[32] Makkai János: *A háború utáni Magyarország.* Királyi magyar egyetemi nyomda, Budapest 1934, 24.

[33] Szekfü Gyula: *A magyar állam életrajza.* Budapest 1923, 235.

nalnog ugnjetavanja i ekonomske eksploatacije. Nijedan od potlačenih naroda nije nikad posumnjao u konačnu pobedu svojih pravednih nastojanja. Od posebnog su značaja ova razmatranja slovačkog istoričara i profesora univerziteta Jirži Palkoviča: »Nikad nisu Mađari bili u stanju da dokažu ispravnost svoga tvrđenja da su oni u XV stoleću davali brojno 80 do 85% celokupnog stanovništva. Naprotiv, treba smatrati za neospornu činjenicu da je krajem XVIII stoleća samo jedna trećina stanovništva pripadala Mađarima a dve trećine Nemađarima. Kako je bilo moguće da je ovako sklopljena Ugarska sve do prvog svetskog rata smatrana za državu sa jednim jedinstvenim mađarskim političkim narodom?«[34] I po Palkoviču od nemađarskih naroda Ugarske već krajem XVIII stoleća Srbi postavljaju Mađarima teritorijalne zahteve. U borbi protiv mađarskog šovinizma i imperijalizma pisac priznaje vojvođanskim Srbima da su oni, počevši od polovine XIX stoleća, prvi poveli uspešnu borbu i da su u toj borbi sedamdesetih godina XIX stoleća bili vođe ostalim nemađarskim narodima Ugarske. U osamdesetim godinama vođstvo prelazi na Rumune, a krajem stoleća oseća se i življa delatnost Slovaka. Palkovič u svojoj raspravi citira karakterističnu izjavu grofa Kazimira Badenija, austrijskog ministra predsednika, datu u novembru 1895, da nijedna mnogonacionalna država nije u stanju da vodi rat bez štete po sebe. Pobeda ili slom u ratu za ovakve države znači jedno te isto. Po Palkoviču Austro-Ugarska Monarhija, usled svog nerešenog nacionalnog pitanja, išla je, dakle, neminovno u susret realizovanju proročanstva grofa Stevana Sécsenyija, koji je na svome povratku iz Lajpciga 1813. u Pragu izgovorio one čuvene reči da će se austrijska državna tvorevina, usled nepravde prema svojim vlastitim narodima, raspasti već u toku sto godina.[35]

II

Mađarska istoriografija ističe da su se Sloveni pod potomcima Arpadove loze u velikim masama nalazili u Ugarskoj od 899. do 1301. godine. Naša istoriografija takođe zna za Slovene na levoj obali donjeg Dunava već od početka VI veka. Ona ističe i tu činjenicu da su se Sloveni kao

[34] Jirži Palkovič: *Die Nachbarn der Magyaren und ihre Zusammenarbeit, Prager Rundschau*, Jahrgang V. Heft 5. Prag 1. V 1936.

[35] Ibid. Na kraju XIX stoleća, pisao je Palkovič, bilo je u Ugarskoj nešto više od 6 miliona Mađara, a Nemađari zajedno predstavljali su impozantan broj od preko 10 miliona. Po mađarskoj službenoj statistici iz 1900. godine 9.079.045 stanovnika Ugarske nije uopšte znalo mađarski jezik, ali mađarskim se jezikom znalo služiti 1.500.000 Nemađara, koje treba dakle, odračunati od Mađara. Mađarska manjina htela je da zagospodari nemađarskom većinom. Jedino Mađari nisu bili svesni posledica koje su se morale izroditi iz ovakvih neprirodnih odnosa, i sanjali su o međunarodnoj ulozi Budimpešte kao središtu jedne prvorazredne velike sile u srednjoj Evropi. Od sviju mađarskih vlada možda je najgora bila ona barona Banfija. U svom programskom govoru u januaru 1895. (bio je predsednik vlade do februara 1899) dao je baron Banfi celom svetu na znanje da u Ugarskoj sve mora da postane mađarsko (»dass in Ungarn alles magyarisch sein müsse«).

takvi formirali već u svojoj postojbini iza Karpata i da, prema tome, oni ovde predstavljaju autohtono stanovništvo. Međutim, nailazimo i na shvatanje po kome masovna seoba Slovena i kompaktno slovensko naseljavanje leve obale donjeg Dunava vremenski pada tek u doba posle propasti Atiline države. Znači, u svakom slučaju, njih je bilo i ranije ovde. Oni su se nalazili ovde kao starosedeoci Ugarske daleko pre dolaska Mađara.[36]

Sve ovo dokazuje da i mađarska i jugoslovenska istoriografija znaju za Slovene »iza Karpata«, na »levoj« obali »donjeg Dunava«, tri stoleća pre dolaska Mađara u Panoniju. Za koje Slovene? Bezuslovno i za Srbe i Hrvate. Za ovo vremensko razdoblje istorije Ugarske imamo kod mađarskih istoričara i ove podatke: i Južni Sloveni i Mađari, pomeranjem naroda od VI do IX stoleća, doneli su sa sobom svoju staru plemensku organizaciju. Podeljeni na plemena, i Mađari su se naselili u Panonskoj niziji većim delom odvojeno i posebno.[37] Još i docnije, kada su poglavari mađarskog naroda poprimali nazive vladara i kraljeva, o mađarskom narodnom i državnom jedinstvu nije moglo biti još dugo vremena ni govora. Čak i krunisani mađarski kralj (sveti Stevan, sveti Ladislav, Koloman, Bela III – da spomenemo samo ove najpoznatije) predstavlja samo prvoga među jednakima (primus inter pares). Po Töröku mađarska plemena samo su za vreme trajanja rata priznavala vlast isključivo jednog vladara, ali ne uvek.[38]

Mađarski narod pocepan je i podeljen na staleže već za vreme vladavine svetog Stevana; njegove županije isto su što i lični posedi, njegovi i ostalih velikana; mnogobrojni ogromni zemljišni posedi naseljeni su velikim brojem Nemađara. U ono malo gradova koji su u to doba postojali u Podunavlju, Potisju, Zadunavlju i Zatisju puno je stranaca. Po Eckhartu mađarski narod nikad nije bio graditelj gradova.[39] Stranci su u Ugarskoj trgovci i zanatlije. Što su pojedine mađarske velmože opkoljene većim brojem privrženih stranaca, tim im je i moć veća, a ta moć je u međusobnoj utakmici u to doba jedini činilac koji odlučuje.

Ni doseljena mađarska plemena, zahvaćena valom seobe naroda, nisu čistokrvno mađarska. U ovom pomeranju na zapad oni su se uz put pomešali sa raznim turskim plemenima. Naučili su Mađari turski jezik, i jedno vreme, nastanjeni u srednjoj Evropi, oni govore i mađarski i turski. Na ovo jezičko dvojstvo kod Mađara ukazuje i Baráth, koji dokazuje da su se jedno vreme i ovde u Podunavlju i Potisju među mađarskim narodom govorila oba jezika.[40] Antal Balla ukazuje na to da su čak i prvi mađarski vladari bili turskog porekla.[41] Među Mađarima nije vekovima postojalo ni nacionalno jedinstvo ni jedinstvo mađarskog je-

[36] *Istorija naroda Jugoslavije*, I, 64.

[37] Baráth: *Magyar történet* 21. – Balla: *Magyarország története*, 15.

[38] Török: *Magyarország története*, 16.

[39] Eckhart: *Magyarország története*, 91.

zika. Sa te strane nemađarskim narodima u Ugarskoj vekovima nije pretila veća opasnost. Po Balli govorni jezik stanovništva u ono doba nije dolazio u pitanje.[42]

Međutim, ona prvobitna plemenska podvojenost Mađara i Slovena i velika teritorija naseljenih prebivališta i jednih i drugih naškodile su vrlo mnogo i Slovenima. Da ovoga nije bilo, današnja jugoslovenska Vojvodina prostirala bi se, svakako, daleko preko današnjih svojih granica i prema severu, zapadu i istoku. Istoriografija i kod Mađara i kod Nemaca pruža nam vidljive dokaze o tome kako su se Južni Sloveni rasuli u pokrajinama koje nisu mogli zadržati za sebe u toku daljih vekova. Trebalo je da se oni teritorijalno ograniče isključivo na južne krajeve Podunavlja i Potisja, Zadunavlja i Zatisja. Sav taj razbacani mnogobrojni slovenski elemenat izgubljen je bio već ranije za slovenstvo. Sloveni su nastanjivali zemljište cele docnije Austrije, iznosi Kniezsa.[43] Bar ovi naseljenici u Austriji ubrajali bi se u Južne Slovene da se od njih nisu odvojili i da se nisu razišli. Po Kniezsi Sloveni su bili poplavili ceo istočni deo Nemačke, sve do reke Labe (Elbe).[44] I u daljim oblastima nailazimo na tragove Slovena, na primer u Bavarskoj.[45] Sloveni su se u Ugarskoj naselili u celoj Dunavskoj kotlini, naročito na graničnom potezu šumovitih i travnih pustinjskih poljana. Našli su se, dakle, ne samo na ivičnom prostoru severnog planinskog predela već i u brežuljkastim oblastima Zadunavlja, na ivicama i širim dolinama krašovsko-severinskog planinskog predela, kao i na okrajcima Erdeljske kotline. Kniezsa ukazuje na to da se širenje Slovena prostiralo i na zapadu i na jugu na neverovatno velike površine. Zapadne granice Južnih Slovena pružaju se daleko u Alpe; prema severu preko Štajerske, Donje i Gornje Austrije, neposredno se dodiruju sa precima današnjih Čeha, preko Zadunavlja sa precima Slovaka.[46]

O vladarima iz Arpadove dinastije iznosi zanimljive pojedinosti Jászi Oszkár. Ovo vreme od 895, kada su Mađari prešli karpatske prašume, pa do smrti poslednjeg Arpadovića 1301, Podunavlje i Potisje, Zadunavlje i Zatisje poprišta su međusobnih borbi feudalaca oko nasledstva vlasti i oko prvenstva. Pritom, svagdašnji zakoniti kralj branio se pomoću stranaca protiv domaćih feudalaca. Kralj u prvom redu upravlja svojim posedima, u stalnoj borbi sa feudalcima, koji su isti takvi zemljoposednici i koji drže isto tako vojsku. Kralj je zapravo bio najmoćniji, najimućniji zemljoposednik, koji je na osnovu većeg imetka i veće vojne sile raspolagao razgranatijom vlašću. Kraljevski se premci udružuju sa

[40] Baráth: *Magyar történet*, 13.

[41] Balla: *Magyarország története*, 11.

[42] Ibid., 23.

[43] Kniezsa: *A szlávók östörténete*, 29.

[44] Ibid., 38.

[45] Ibid., 38.

[46] Kniezsa: *A szlávok. Kincsestár*, 26 szám, Magyar Szemle Társaság, Budapest 1932, 39.

zvanima i nezvanima samo da bi se dočepali vrhovne vlasti. Mađari proteruju, ubijaju kraljeve, ističe Antal Balla.[47] Krunisanog, miropomazanog kralja Petra dva puta će proterati, Samuela Abu ubiti.[48]

Kakvim su životom, zapravo, mogli živeti nemađarski narodi Ugarske, među njima i Srbi i Hrvati, u takvim okolnostima, u državi velikog broja više ili manje moćnih feudalaca? Za vreme Arpadovića i u kasnijim stolećima Ugarska je bila izrazito feudalna država. Mađarski narod od svoga dolaska u ove krajeve tesno je povezan sa velikim posedima i potčinjen je njima. Svi krajevi naseljeni mađarskim stanovništvom nisu drugo već vlastiti posedi velikih silnika. Gotovo je zabavno, ističe Jászi, da se našlo mađarskih istoričara koji se nisu ustručavali da tvrde da mađarski narod za vreme Arpadovića nije znao za feudalizam kada je svima poznato da u to vreme cela država odjekuje od pokliča većih i manjih glavešina – lopova. U svojoj suštini mađarski feudalizam predstavljao je svet lopova, iznosi Jászi.[49] On ukazuje da Srbi čak i u takvim prilikama u kojima su se nalazili zajedno sa ostalim podjarmljenim narodima Ugarske zbijaju svoje redove, da se bore za svoju individualnost, da teže da se održe kao poseban narod koji će, danas-sutra, doći do svojih prava da sam sobom upravlja.[50]

Naseljeni po Panonskoj niziji, Sloveni su živeli u plemenskim organizacijama. U Ugarskoj vladajući sloj postaće ubrzo Mađari, a pokoreni u prvom redu Sloveni. Mađari postaju feudalci, a Sloveni kmetovi. Na čelu države bio je vladar, a izvršioci vlasti na svojoj zemlji bili su feudalci. Vladar i plemstvo činili su državu. Uticaj u državi sticao se posedom zemlje. Ukoliko je feudalac imao veći posed, utoliko mu je značaj bio veći. Vlastelinstvo od 10 sela smatrano je kao malo, od 20 kao srednje, a do 50 sela kao veliko. Neka vlastelinstva prostirala su se na područjima nekoliko županija. Najvažnija prava feudalaca sastojala su se u tome što su bili lično slobodni, podređeni neposredno kruni, oslobođeni od svih podaničkih tereta; imali su ponekad i pravo otpora protiv vladara. Njima kao »zemljodršcima« i sopstvenicima zemlje pripadalo je i sve na zemlji, živo i mrtvo. Na svojim imanjima feudalci su i sudili. Neki od njih imali su pravo da donose i smrtne presude.[51]

U prva dva-tri veka po osnivanju države bilo je u Ugarskoj i slobodnih ljudi, koji nisu bili plemići. Postepeno je njih bivalo sve manje. U toku vremena oni su postali kmetovi vlastele ili crkve. Preopterećeni silnim dažbinama i kulucima i vladaru, i vlasteli, i crkvi, ti kmetovi propadali su od nemaštine i bolesti. Oni nisu bili lično slobodni, nego vezani za zemlju; vekovima oni bez dozvole svoga gospodara nisu mogli napustiti zemlju i preći drugom; postali su potpuno bespravni. Teorijski,

[47] Balla: *Magyarország története*, 27.

[48] Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*, 243, 248. Po piscu kralj Aba je odjednom dao poubijati oko 50 feudalaca, jer bi inače oni njega ubili.

[49] Jászi, ibid., 254.

[50] Jászi, ibid., 263.

[51] Dušan J. Popović: *Srbi u Vojvodini*, I, 38–39 46–47.

ističe Dušan Popović, stvari su izgledale mnogo lepše. Seljak se mogao žaliti i samom vladaru, ali praktično to je bilo nemogućno, jer su parnice vođene na račun stranaka, a to je značilo da se siromasi nisu uopšte mogli parničiti, a pogotovo ne sa vlastelom, koja je svuda imala odlučujući uticaj. Sem toga, žaliti se nekoj vlasti bilo je opasno, naročito za pojedince, jer bi takav čovek ostao bez ikakve zaštite.[52]

Najveći deo Mađara, jezgro mađarskog naroda, bili su kmetovi. Kada su sami kmetovi Mađari živeli u ovakvoj potčinjenosti svojim feudalcima, kmetovi Nemađari nalazili su se samo u još većoj zavisnosti. U ono doba se malo ko od zemljoradnika mogao smatrati slobodnim čovekom u Ugarskoj. I Eckhart se zadržava na takozvanim »slobodnim Mađarima«. Po njemu: maloposednici, slobodni Mađari, »siromasi«, »sirotinja« još za vreme prvih Arpadovića odgurnuti su u pozadinu. Ko ne drži slugu i sam obrađuje svoju zemlju ranije ili docnije postaće sluga drugih.[53] Da li se ovo odnosilo i na Nemađare? Na pretežno veći deo stanovništva? Zar pored »slobodnih Mađara« nije bilo i »slobodnih Srba i Hrvata«?

Kako su Mađari gledali na Slovene, najbolje se vidi iz mađarskih poslovica. Po njima Slovenima se ne priznaje nijedna lepa osobina, za njih ne postoji nijedna lepa reč. Njih omalovažavaju, potcenjuju, pa su pozitivne slovenske osobine prikazivane kao negativne. Sve te poslovice prikazuju Slovene kao grube, proždrljive, neznalice, abnormalne. Iz tih poslovica izbija dubok prezir i odvratnost. Sloven je najbedniji ljudski stvor koji nosi ime čoveka, Sloven postaje čovekom, pravim čovekom i celim čovekom tek kada postane Mađar.[54] Prema tome, šta je zapravo Nemađare vezivalo u ono vreme za Ugarsku, onakvu kakva je bila? Tuđu zemlju obrađivati kao kmetovi, vojnu službu obavljati, s oružjem u ruci služiti raznim zemljodršcima i gospodarima zemlje mogli su oni i izvan Ugarske. Verovatno i uz manje žrtava. Uz to, u sve većem obimu pridolazila su i verska proganjanja. Nastaje plansko proganjanje pravoslavnih u Ugarskoj. Život srpskog elementa u Ugarskoj za vreme Arpadovića i kasnije od strane jugoslovenskih istoričara još nije dovoljno proučavan. Na ovom području naučnog istraživanja mađarski istraživači znatno prednjače, ne zaostaju za njima mnogo ni nemački istoričari, ali u većini slučajeva i jedni i drugi bez potrebne objektivnosti.

Po Eckhartu nemađarski narodi su u krajnjim nastojanjima svagda želeli razdeobu države na delove. Srpski vođi bili su povezani sa Srbijom.[55] Međutim, Asztalos se trudi da bude još jasniji: po njemu treba zapamtiti da su među nemađarskim narodima Ugarske Srbi bili prvi i dugo vremena jedini u sklapanju veza sa stranim državama. Po njemu

[52] Ibid., 48.

[53] Eckhart: *Magyarország története*, 42.

[54] Dušan J. Popović, ibid., 49.

[55] Eckhart, ibid., 296.

su oni već od 1734. u vezi i sa Rusijom, koja, sledeći stope Petra Velikog, svoj verski ugled proširuje u političke svrhe i na političko polje.[56] Ugarski Rumuni imali su također veze sa Rusijom.

Po sebi se razume da nas neće ovde naročito zanimati kako su u mađarskoj istoriografiji prikazivani pojedini vladari iz Arpadove loze, kakve su »zasluge« sticali neki od njih u »osvajanju Hrvatske i Dalmacije«, u čemu se kod njih ispoljavala »težnja« Mađara da zagospodare narodima i državama izvan granica Ugarske. Važi to i za vladare iz stranih dinastija, koji su s vremenom nasledili presto svetog Stevana. Ali nas će zato zanimati odnosi Mađara i nemađarskih naroda sa Peštom i Bečom, zajedno sa posledicama koje su nastupile otkada su Habzburgovci zavladali Ugarskom. Ni Pešta ni Beč nisu bili naklonjeni nemađarskim narodima. Asztalos daje ovo priznanje: »Okolnosti oživotvorenja Habzburške Carevine odredile su unapred njenu propast, i Ugarska je sa njome propala.«[57] Na iskrenije ispovesti retko nailazimo u mađarskoj istoriografiji.

Pustošenjem Tatara (1241–1242) u Podunavlju, Potisju, Zadunavlju i Zatisju samo je povećano bezvlašće mađarskih feudalaca, na koje nailazimo još od samog dolaženja Mađara u ove krajeve, ističu mađarski istoričari. Ni za vreme vladavine kraljeva iz drugih dinastija ne živi mađarski narod u drugim uslovima. Sloveni svakako još u gorim. Prvo je doveden na presto Karlo Robert iz napuljske vladalačke kuće Anžu (1307–1342), i da bi se učvrstio u vlasti, morao je biti triput krunisan za kralja. Izumiranjem Arpadovića čitava država raspada se na oblasti nekoliko desetina feudalaca, ističe Baráth; i najmoćniji među njima, Matija Čak (Csák Máté), poput nezavisna vladara, udružiće se i sa stranim silama.[58]

U toku daljih događaja staleška uprava zemljom dolazi sve više do izražaja; pored višega plemstva (praelati, barones), srednjega (nobiles) i nižega i građanstvo će se sad već boriti za svoja prava. Sin Karla Roberta Ljudevit Veliki (1342–1383) obeležio je svoju vladavinu stalnim ratovanjem; ratovao je gotovo 40 godina; samo protiv Mletačke Republike vodio je tri rata, tukao se sa Litvancima, zauzimao je poljski presto. Po mađarskoj istoriografiji Ljudevit Veliki ratovao je 1359. u Srbiji, 1363. u Bosni. Da li je sve to bilo u interesu Mađara? Da li su i ugarski Srbi učestvovali u nekom od tih ratnih pohoda? Imanje Ljudevita Velikog bilo je ogromno, 20% celokupne države bila je njegova svojina, ističe Török.[59] Ostatak od 80% pripadao je jednom polovinom visokom sveštenstvu i 130-orici velikaša, a druga polovina pripadala je srednjem i nižem plemstvu. Po Balli u južnoj Ugarskoj za vreme Ljudevita došli su među gradovima do većeg značaja Segedin i Temišvar.

[56] Asztalos: *A nemzetiségek története Magyarországon, 15.*

[57] Ibid., 23.

[58] Baráth: *Magyar történet,* 47.

[59] Török: *Magyar történet,* 38.

Nailazimo i na prve esnafe.[60] Jedan od Ljudevitovih naslednika, kralj Žigmond Luksenburški (1387–1437), morao je već da vodi ratove i sa Turcima. Posle bitke na Kosovu (1389) i Mađari su morali da ogledaju svoje snage sa Turcima. Dotadašnja srednjovekovna srpska država branila je i Ugarsku, ističe Antal Balla. Po njemu 1391. jedna turska vojska napadala je i ugarske pogranične krajeve.[61]

U ovakvim uslovima sve do Rakocijevog ustanka (1703–1711) ugarski Srbi i Hrvati trudili su se da prve temelje svoje jugoslovenske pokrajine što bolje izgrade. Oni su se latili zadatka da svoj narodni opstanak u Ugarskoj obezbede za svoja dalja pokolenja. Mučan i težak bio je taj posao. I Srbi i Hrvati su stalno imali da savlađuju najveće teškoće. U prvim stolećima nisu mogli ni znati gde će imati zapravo da otpočnu sa izgradnjom svoje domovine u Ugarskoj. Nju je trebalo prvo tačno odrediti i označiti. Prostornost južnoslovenskog stanovništva u Ugarskoj bila je odviše velika i široka. Za početak bilo je dovoljno ne napuštati južno Podunavlje i Potisje; brojno ih snažiti našim elementom. Ne prepuštati ih drugim narodima da nas i odande istisnu.

Po Dušanu Popoviću za vreme dinastičkih borbi nastalih u porodici Arpadovića istakli su se svojim položajem ili učestvovanjem u borbi i Srbi kao prvorazredan ratnički narod. Za vreme kralja Geize II (1141–1161) uticaj Srba bio je naročito znatan. U prvo doba vladavine Bele III (1173–1196) bio je uticaj velik u Banatu. Stanovništvo tih krajeva teško je osetilo pohode krstaša. Ove čete, pošto im ishrana nije bila organizovana, bile su prava napast za zemlje kroz koje su prolazile. Pri trećem pohodu krstaša (1189) održao je car Fridrih Barbarosa u Beogradu javno suđenje onima koji su pri prolazu kroz Ugarsku vršili nedela.[62]

Po sebi se razume da ni za vreme vladavine kraljeva iz mešovitih dinastija veliki zemljišni posedi u Ugarskoj nisu mogli postojati bez potrebne radne snage. Zemlju je morao neko obrađivati. Feudalci su rešili i ovo pitanje na najjednostavniji način. Ko nije pripadnik plemstva i stanovnik gradova, kulučio je spahijama. Kulučnike zemljoradnike predstavljalo je, dakle, gotovo celokupno ostalo stanovništvo tih krajeva. Naša istoriografija imala bi za dužnost da ispita i kulučarstvo ugarskih Srba i Hrvata iz ovog doba vojvođanske istorije. Trebaće ispitati da li su tadašnji Srbi i Hrvati u Ugarskoj zaista spadali u kulučare. Velik deo srpskog naroda u Ugarskoj nalazio se oduvek pod oružjem; nisu oni mogli biti opterećeni dvostrukim kulukom. Postoje i druga slična nerešena pitanja. Istraživanja mađarskih istoričara iz današnje Mađarske nisu dovoljna; po sebi se razume da će njih uvek prvenstveno zanimati sudbina mađarskog naroda i mađarskih kulučnika. Neće naša istorijska nauka imati velike koristi ni od onih naših istoričara sa znanjem mađarskog i nemačkog jezika koji istraživanja mađarskih istoričara, mađarskih državljana, iz mađarske istorijske literature jednostavno prenose na voj-

[60] Balla: *Magyarország története*, 54.
[61] Ibid., 57.
[62] Dušan Popović, ibid., 50–52.

vođanske prilike, iako se one kod nas umnogome razlikuju od onih u ranijoj Ugarskoj, današnjoj Mađarskoj. Stanovništvo Vojvodine i njene predratne tri županije – bačke, torontalske i tamiške – živelo je često drugim životom i pod drugim uslovima nego stanovništvo ostalih ugarskih županija izvan Vojvodine. Vojnih granica nije bilo u većini ugarskih županija. Sve probleme hteti rešavati jednostavnim prepričavanjem mađarske naučne literature i njenom primenom na naše prilike i naše uslove života, ne znači unaprediti našu istorijsku nauku.

Kulučarstvo seljačkih masa daje obeležje Podunavlju, Potisju, Zadunavlju i Zatisju sve do 1848, pa i docnije. I doseljavanje stranaca u vezi je sa veleposedničkim obeležjem ovih krajeva. Strance, poglavito Nemce, doseljavaju ne samo vladari već i ostali veliki posednici. Veliki posed upućen je i na trgovce, zanatlije, na radnike po rudnicima. Protiv svojih suparnika velikaša vladari dobijaju saveznike naročito u gradskom stanovništvu. Zato i gradovi jačaju prilivom stranaca. Dok je naseljavanje u ranijim stolećima obavljao isključivo vladar, ovu delatnost od sada podeliće kraljevi sa velikim posedom, ili će mu je predati u celosti, iznosi Baráth.[63] O Nemcima zanatlijama i trgovcima, doseljenicima po ugarskim gradovima, detaljno govori Valjavec.[64]

Zemljoradnik kulučnik u ovim oblastima srednje Evrope u to doba povezan je nerazdvojno sa velikim posedom, kraljevskim, crkvenim, svetovnim. Njemu je u svemu potčinjen i jedva ako mu je dozvoljena povremeno seoba sa jednog poseda na drugi. Svoga poseda nema, obrađuje spahijsku zemlju. Kuća i kućište jedva ako su njegova svojina, i za upotrebu i obrađivanje tuđeg vlasništva preopterećen je raznim velikim dažbinama i teškim nametima. Ni po gradovima toga doba nije bio lak život. Postoje trvenja, vrše se progoni. Stariji se ne poštuju. Divlja razuzdanost vlada na sve strane. Jedno čeljade reklo je kralju Žigmondu u oči da neće da služi njemu, češkoj svinji, iznosi Török.[65] Za vreme kralja Žigmonda (1436) u Zatisju je izbila prva buna bespravnih seljaka kulučnika protiv svojih spahija ugnjetača.[66]

Već u XV stoleću Habzburgovci dolaze u Podunavlju, Potisju, Zadunavlju i Zatisju do kraljevske vlasti. Vlada Alberta Habzburškog (1437–1439) trajaće, međutim, svega dve godine. Iznenada umire u pripremanju odbrane od Turaka. Ali ova dinastija upravljaće otada, sa izvesnim prekidima, u celini ili delimično, ovim krajevima sve do 1918.

Prema tome, Trijanonskim ugovorom od 4. VI 1920. mađarskom narodu nije učinjena nikakva nepravda, kako su to kasnije proizvoljno tvrdili mađarski iredentisti oko grofa Betlena i mađarski fašisti pod

[63] Baráth, ibid., 44.

[64] Eckhart, ibid., 91. Fritc Valjavec: *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa*, I, 69–96.

[65] Török, ibid., 44.

[66] Hóman Bálint: *Magyar Történet*, II, Budapest 1939, 545.

regentom Hortijem. Mađari su, kao manjina u nekadašnjoj Ugarskoj, morali da ustupe jedan deo svojih ranijih teritorija onim narodima koji su predstavljali većinu u dotičnim pokrajinama: u jugoslovenskoj Vojvodini, u rumunskom Erdelju i u Slovačkoj. Trijanonski ugovor značio je primenu demokratskog načela o samoodređenju naroda. Porazom osovinskih sila u drugom svetskom ratu sankcionisane su odredbe Trijanonskog ugovora zato što su granice Mađarske odgovarale etničkom principu i načelu o pravu samoopredeljivanja naroda.

KOSTA MILUTINOVIĆ

SVESLAVENSKI KONGRES U MOSKVI 1867.

I. PUT U RUSIJU

Porazi austrijskih armija u ratu protiv Francuske i Pijemonta imali su krupnih političkih posljedica. Nakon katastrofe kod Solferina (24. VI 1859) car Franjo Josip uviđa da je apsolutizam dotrajao i da su političke promjene neophodne: on otpušta svoga desetogodišnjeg kancelara Aleksandra Bacha, koji je svojim krutim policijskim režimom nadmašio kancelara Meternicha i Austriju pretvorio u »tamnicu naroda«. Bachov apsolutizam zamijenjen je Schmerlingovim provizorijem (1860–1865). Apsolutizam pada, ali centralizam ostaje. Traže se novi putovi, ali prijelaz na ustavni poredak ide teško, izaziva oštre unutrašnje krize i nove sukobe u složenim međunacionalnim odnosima ove stare, poliglotske, heterogene carevine. Novi kancelar Anton Ritter von Schmerling pokušava da pripremi neke unutrašnje reforme, saziva Prošireno državno vijeće u Beču, ali se boji smjelijih zahvata i zastaje na polovini puta, nesvršena posla. Poslije petogodišnjih eksperimenata, laviranja i taktiziranja, koja nisu dovela ni do kakvih konkretnih rezultata, Schmerling je izazvao opće nezadovoljstvo u svima zemljama Habsburške Monarhije, a naročito u Češkoj, Ugarskoj i Hrvatskoj.

Poslije centralista Schmerlinga bečki dvor dovodi na državno kormilo federalista Belcredija (1865–1867). Slavenskog porijekla, iz krugova visokog češkog plemstva, grof Richard Belcredi, iako ne pripada Staročeškoj stranci Františeka Palackoga i Ladislava Riegera, u svojim osnovnim političkim shvaćanjima suglasan je s njihovim poznatim državnopravnim koncepcijama o pretvaranju centralističke Austrije u federaciju austrijskih zemalja i pokrajina sa širokim unutrašnjim autonomijama prema nacionalnom principu. Ne samo Česi nego i Slovenci, Hrvati i jedan dio Srba polažu velike nade u Belcredija i očekuju da će on postepeno preobraziti Habsburšku Monarhiju u »slavensku Austriju«, u kojoj će i ugnjetavani slavenski narodi doći do svojih nacionalnih prava i do perspektiva političkog razvoja.

Dalmacija također upire oči u Belcredija i očekuje od njega ostvarenje svoga davnašnjeg zahtjeva: sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i oživotvorenje Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, kao posebne federativne jedinice u planiranoj »slavenskoj Austriji«. Za realizaciju toga nacionalnog zahtjeva u tadašnjim historijskim uvjetima naročito se zalaže đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer, koji također polaže velike nade u Belcredija i utiče na njega da ostvari hrvatske nacionalne zahtjeve.[1] Rukovodstvo Narodne stranke šalje iz Zadra posebnu deputaciju narodnih zastupnika Dalmatinskog sabora na čelu s Kostom Vojnovićem u Beč da pred novoga državnog kancelara postavi zahtjeve Dalmacije. Poslije obavljenih razgovora Vojnović iz Beča (23. IX 1865) s puno optimizma piše Strossmayeru: »Belcredu smo pričali uspomene o svim našim događajima od 1861 ... Vi poznate naklonost Belcredovu, koja će, ja mislim, historička postanuti ... Pošto sam mu izgovorio sve, otvorio sve naše rane tako prosto kako bi bio Vami ...«[2]

Vojnovićeva predviđanja pokazala su se ubrzo kao pretjerano optimistička. Svi pokušaji Belcredijevi da pripremi teren za preuređenje Austrije na novim, federalističkim osnovama doživljavaju brodolom: mađarska vladajuća klasa neće ni da čuje za češka priželjkivanja o nekakvoj »slavenskoj Austriji«. Dolazi do austro-pruskog rata 1866. Svi mađarski pogledi okrenuti su Pruskoj. Eventualna austrijska pobjeda značila bi konsolidaciju Austrije i postepenu realizaciju Belcredijeve federalističke politike dok bi pobjeda Pruske prisilila bečki dvor na popuštanje i kompromis s mađarskom vladajućom klasom. Prusko oružje ostvaruje mađarska priželjkivanja. Pruske armije odnose veliku pobjedu kod Sadove (3. VII 1866) i ulaze u Prag. Međutim, time je poremećena »evropska ravnoteža«. Francuski car Napoleon III Bonaparte strepi od ujedinjenja Njemačke pod hegemonijom Pruske i njegovim posredovanjem dolazi do mira u Pragu (23. VIII 1866). Istisnuta iz Njemačkog Saveza i Italije, upućena na kompromis s Mađarskom, Austrija se okreće Istoku, na račun Južnih Slavena, ali se tu sukobljuje istovremeno ne samo sa životnim interesima samih južnoslavenskih naroda nego i s mađarskim pretenzijama o »Velikoj Hungariji od Karpata do Adrije«.

Ovim megalomanskim imperijalističkim ambicijama velikomađarskih šovinista pokušava da se suprotstavi Svetozar Miletić, predstavnik Srba u Vojvodini, ali nailazi na otpor. Nitko drugi nego Franjo Deak, koji je od svih tadašnjih vodećih mađarskih političara važio još za ponajumjerenijeg, na sjednici Ugarskoga parlamenta od 15. prosinca 1866, odgovara Miletiću ovim tendenciozno iskonstruiranim frazama: »Gospodin predgovornik spominjao je često Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju; tu moram opaziti, da ugarsko državno pravo te tri zemlje ne imenuje nikada trojednom kraljevinom, već vazda samo *pridruženim* zemljama. Taj izraz ne samo što je nepoznat ugarskom državnom pravu, nego je

[1] Kosta Milutinović, Strossmayer u borbi za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, Razdio historije, arheologije i historije umjetnosti (1), Zadar 1963, str. 161–163.

[2] Arhiv Đakovačke biskupije: Strossmayer – fascikl br. XXVII.

upravo protivan pojmu ugarskog ustava.«[3] Deak, koji se često pozivao na ugarsko pravo i na historijske granice krune sv. Stjepana, odlučno je negirao hrvatsko državno pravo i historijske granice srednjovjekovne Hrvatske. O prirodnom i nacionalnom pravu hrvatskog naroda na svoje etničke teritorije mađarska vladajuća klasa nije htjela uopće ništa da zna. Revolucija 1848–1849. proklamirala je formalno ukidanje feudalizma, ali su mnoge feudalne institucije ostale i dalje na snazi, skupa s feudalnim mentalitetom mađarskih grofova i baruna, koji su i dalje ostali vladajuća klasa u Ugarskoj.

Poslije sklapanja Praškoga mira postaje ministar vanjskih poslova u Belcredijevoj vladi barun Friedrich Ferdinand Beust, Saksonac, politički protivnik »željeznog kancelara« Pruske, kneza Bismarka. Jedan od političkih predstavnika vojvođanskih Srba, najbliži suradnik i suborac Svetozara Miletića u borbi protiv vladajućih klasa u Habsburškoj Monarhiji, Mihailo Polit-Desančić dao je ovu jezgrovitu karakteristiku Beustove političke uloge u pripremanju dualizma:

Posle poraza Austrije kod Kraljevgradca bečki krugovi, iza sklopljenog mira sa Pruskom, držali su sve jednako, da će moći sprečiti namere Pruske za ujedinjenjem Nemačke. Prema toj zamisli bečkih krugova, značajno je bilo što je negdašnji saksonski ministar i veliki protivnik kneza Bismarka, grof Beust, bio pozvan za ministra spoljnih poslova u Austriju. Grof Beust,[4] čim je došao u Austriju, nastojao je o tom, da se poravnanje sa Ugarskom sprovede, jer je držao da će tim ojačati austrijsku monarhiju, te da će se Austrija moći meriti sa Pruskom... Ali prvašnje obmane Beustove u obziru odnošaja Austrije prema Pruskoj, mnoge su nevolje prouzrokovale Slavenima u Austriji. Beust, upravo u toj njegovoj obmani da će Austriju ojačati ako zadovolji Mađare, bio je u neku ruku tvorac sistema dualizma. On je stavio kao neko načelo: da Nemci u jednoj, a Mađari u drugoj polovini carevine imaju gospodariti. Narodnosti u Ugarskoj ostavio je Mađarima, a Slavene u Austriji primio je na sebe da ih ukroti.[5]

Do oštrog obračuna između austro-mađarskih dualističkih shvaćanja i čeških federalističkih koncepcija dolazi na sjednici Ministarskog savjeta u Beču, pod predsjedništvom samoga cara, 1. veljače 1867. Barun Beust, svjestan činjenice da je većina predstavnika naroda zastupljenih u bečkom Reichsrathu, za preuređenje Habsburške Monarhije na federalističkim osnovama, otvoreno se zalaže za sprovođenje dualizma neustavnim putem, pomoću oktroiranja. Suprotno tome, Belcredi ustaje u obranu ustavnosti i parlamentarizma, dokazujući da bi dualizam značio hegemoniju Nijemaca i Mađara u Monarhiji, ugnjetavanje ostalih naroda od strane vladajućih nacija i permanentno revolucionarno vrenje. Ministri su podijeljeni: jedni na strani Beusta, drugi na strani Belcredija. Očekuje se kakav će stav zauzeti sam car. Na kraju diskusije, kada je saslušao sva mišljenja, car zaključuje: »Legalnim putem nije moguće izići iz ustavnih zapleta... Onaj put koji predlaže grof Belcredi pravilniji je,

[3] *Pozor*, 18. XII 1866.

[4] Kada je Polit pisao ove redove, barun Beust je već bio grof. Titulu grofa podario mu je Franjo Josip odmah nakon sklapanja dualizma, u znak priznanja što je postigao sporazum s mađarskom vladajućom klasom.

[5] *Sve dosadanje besede Dra. Mih. Polita-Desančića*, sa povesničkim crtama iz srpske političke borbe od 1861–1883, Novi Sad 1883, knj. I, str. 67–68.

ali bi možda onaj koji savjetuje barun Beust kao brži lakše doveo cilju.« Stvar postaje jasna: car hoće dualizam. Još istoga dana Belcredi podnosi ostavku vlade, predočavajući caru da dualističkim poravnanjem nikada neće riješiti najteži i najsloženiji unutrašnji problem Habsburške Monarhije: »Ustavnost, koja se već unaprijed oslanja samo na Nijemce i Mađare – koji predstavljaju odlučnu manjinu – živjet će u Austriji uvijek samo prividnim životom . . .«[6]

Pobjeda Beustove teze nad Belcredijevom, u tadanjim historijskim uvjetima, predstavlja kompromis između vladajućih klasa Beča i Pešte na račun ugnjetavanih i izrabljivanih slavenskih naroda u Habsburškoj Monarhiji. Od slavenskih naroda unutar carevine najsnažniji otpor pružaju Česi; njihovi narodni zastupnici istupaju, u znak protesta, iz Češkog zemaljskog sabora s jednom oštrom rezolucijom, u kojoj otvoreno osuđuju Beustovu protuslavensku politiku, koja inaugurira nacionalno ugnjetavanje i ekonomsko izrabljivanje podjarmljenih slavenskih naroda u Monarhiji. Širom Češke i Moravske priređuju se masovne demonstracije, na koje Beust reagira poznatom izjavom, kratkom i kategoričnom, ali dovoljno jasnom i nedvosmislenom: »Die Slaven müssen an die Wand gedrückt werden.« (Slaveni moraju da budu pritisnuti uza zid.)

U isto vrijeme kada su se u Austriji odigravali ovi krupni politički događaji, u Rusiji slavenofili dižu glavu i pripremaju jednu veliku manifestaciju sveslavenske solidarnosti. Početak je skroman. Naučno društvo ruskih prirodoslovaca priprema rusku etnografsku izložbu, koja će prikazati narodni život u Rusiji. Ideja nailazi na dobar odziv. Slavenofili predlažu da se tematika izložbe proširi: da to ne bude samo ruska nego sveslavenska etnografska izložba. Preko slavenskih komiteta slavenofili osiguravaju potrebna materijalna sredstva, formira se priređivački odbor u Moskvi, organizira se prikupljanje izložaba iz svih slavenskih zemalja i pokrajina, razašilju se pozivi širom Slavenstva. U pojedinim ruskim gradovima osnivaju se odbori za doček slavenskih gostiju. Gradske općine Petrograda (danas Lenjingrada) i Moskve dodjeljuju veće svote za doček gostiju. Ruska štampa danima piše o ovoj manifestaciji, prema svojim političkim opredjeljenjima: slavenofilska s oduševljenjem, zvanična obazrivo i uzdržano, reakcionarna s neraspoloženjem i negodovanjem. Ali cijela javnost priznaje, otvoreno ili između redova, da to neće biti običan svakidašnji događaj.

[6] Joseph Redlich, *Kaiser Franz Joseph von Österreich*, X Kapitel: Der Krieg von 1866. und die Aufrichtung der dualistischen Monarchie, Berlin 1929, S. 284–310. Hugo Hantsch, *Die Geschichte Österreichs*, II Band, 3. Auflage, II Kapitel: Die österreichisch-ungarische Monarchie, Graz–Wien–Köln, 1962, S. 378–399. Hantsch, kao tipičan buržoaski historičar, stojeći na prevladanim austrijskim nacionalističkim i legitimističkim pozicijama, pokušava da prikaže dualističko poravnanje kao sporazum zaključen između Franje Josipa kao kralja Ugarske, s jedne strane, i mađarske nacije, s druge strane. U stvari, to je bio sporazum zaključen između dviju vladajućih klasa, između bečkog industrijskog kapitala i mađarskog veleposjedničkog kapitala, a da pri tome ni narodi Austrije, ni narodi Ugarske uopće nisu bili konsultirani ni putem referenduma, ni preko Ustavotvorne skupštine, koja bi imala da sankcionira nagodbu o državnom preuređenju i da donese novi ustav, kao što je to bila uobičajena praksa u svima tadanjim parlamentarnim monarhijama.

U historijskoj literaturi mišljenja su podijeljena: jedni govore samo o sveslavenskoj etnografskoj izložbi, drugi o sveslavenskom kongresu. Jedan od najboljih poznavalaca ove tematike, Milan Prelog, autor niza članaka o ovom događaju, govori sasvim jasno i određeno o sveslavenskom kongresu:

Ovaj sastanak Slavena u Moskvi prozvan je drugim slavenskim kongresom, ma da uistinu nije bilo nikakvog jedinstvenog, na jedno mesto i s unapred ustanovljenim dnevnim redom vezanih raspravljanja; na takovo štogod nije se ni mislilo, ali ipak su sve te gozbe, večere, banketi stajali pod jedinstvenom lozinkom. Bilo bi pogrešno, kad bi se iz ovakvog karaktera svečanosti u Moskvi stvarali zaključci u pravcu beznačajnosti svega.[7]

Vladajuća klasa u Beču odmah je osjetila da se ne radi samo o jednoj običnoj izložbi i naučnoj ekskurziji i da će dolazak velikog broja istaknutih predstavnika slavenskih naroda iz Habsburške Monarhije u Moskvu, u tadanjim ozbiljnim vremenima, nužno dobiti politički karakter. Prema Politovim podacima: »Usled poziva, upravljenog u razne krajeve slavenske, steku se preko 80 odličnih vanruskih Slavena za pohod u Rusiju ... Bilo ih je iz Saksonije, Galicije, Češke, Moravske, Kranjske, Ugarske, Hrvatske, Dalmacije, Crne Gore, Srbije i Bugarske. U najvećem broju bili su zastupljeni Česi i Srbi.«[8] Prema spisku slavenskih gostiju, koji je sastavio književnik Milan Đ. Milićević, u Rusiju je pošlo ukupno 79 osoba.[9] Od istaknutih čeških ličnosti treba spomenuti Františeka i Jana Palackog, Ladislava Riegera, Julija Gregera, Františeka Braunera, Karela Skrašovskog, Josipa Hamernika, Tomaša Černija, Emanuela Vavru i druge. Od Slovaka: Jana Esenskog, Josipa Kolara i Pavla Mudronja. Od Ukrajinaca: Jakova Golovackog, Josipa Livčaka i Eugena Pavleviča. Od Lužičkih Srba: Ivana Smoljara i Petra Dučmana. Od Kašuba (posljednjih ostataka Polapskih Slavena) Florijana Cenovu. Prema pisanju zadarskog autonomaškog *Dalmate* bio je tobože samo jedan Dalmatinac.[10]

Režimski krugovi teško su davali pasoše za Rusiju uopće, a tom prilikom i u tadašnjoj političkoj situaciji napose. Ukoliko se neko nalazio na višem položaju, utoliko su mu se činile veće smetnje. To jasno pokazuje slučaj Jovana Subotića, septemvira u Zagrebu.[11] On je vjerojatno pretpostavljao da će teško dobiti pasoš ako navede kao razlog posjetu etnografskoj izložbi u Moskvi, te je naveo kao razlog da želi odvesti u Petrograd svoga sina Dejana, koji je primljen u jedan tamošnji vojni zavod. Subotić je uputio molbu svome neposrednom pretpostavljenom,

[7] Dr Milan Prelog, O sveslavenskom kongresu u Moskvi god. 1867, *Godišnjak Skopskog filozofskog fakulteta*, I, Skoplje 1930, str. 98.

[8] *Sve dosadanje besede Dra. Mih. Polita-Desančića*, I, 69.

[9] Milan Đ. Milićević, Etnografska izložba i slovenski sastanak u Moskvi 1867, *Godišnjica Nikole Čupića*, VII, Beograd 1885, str. 82–86.

[10] *Il Dalmata*, 22. V 1867.

[11] Septemvir, sudac Stola sedmorice Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Predsjednik ovoga vrhovnog suda u Hrvatskoj bio je po svome položaju sam ban. U to vrijeme ban je general Josip Šokčević.

banu Šokčeviću, tražeći pasoš za sebe i sina. Ban je molbu dostavio Hrvatskoj dvorskoj kancelariji u Beč, s prijedlogom da se Subotiću odobri »dopust od šest nedjelja za putovanje u Petrograd, da tamo smjesti sina Dejana u jednom od carskih zavoda, kamo je primit o državnom trošku«. Hrvatski dvorski kancelar general Svetozar Kušević odgovorio je Stolu sedmorice da se Subotiću »dozvoljava namjeravano u poslovima obiteljskim putovanje u inozemstvo . . .«[12]

Milan Prelog s razlogom pretpostavlja: »Poznavajući druge slučajeve, čini mi se, da odsustvo ne bi bio ni dobio, da ga je zatražio samo radi izložbe. Obiteljski posao pratnje sina u Petrograd, koji bi zapravo tek u jesen imao da ide u Rusiju, Subotiću je dobro poslužio, da u svojoj molbi istakne samo taj cilj putovanja u Rusiju.«[13] I sam Prelog dopušta mogućnost da je Subotić »saopštio i banu i kancelaru da ide i na izložbu u Moskvu«. U svojoj autobiografiji sam Subotić kaže da je on svoju namjeru »javio vladi« i da nije »dobio ni najmanjega prigovora«. Međutim, kada je preko Beča sa sinom putovao u Rusiju, Subotić je ipak smatrao za potrebno da lično posjeti hrvatskog kancelara Kuševića i da mu usmeno objasni razloge svoga puta u Rusiju. Tom prilikom je Kušević saopćio Subotiću da vlada nema ništa protiv njegova putovanja na izložbu, ali da bi caru povoljnije bilo da je za svoga sina »jedno vojničko mesto od njega kod kuće zaiskao«. Subotić mu je odgovorio da na to nije mislio, nego da je njegov sin sam izrazio želju da stupi u rusku službu. Subotić je pokušao ovim argumentima da objasni svoj pristanak da mu sin studira u Rusiji:

Znajući da dvorovi Bečki i Petrogradski u ljubavi žive, i da među njihovim vladama postoji dobro prijateljstvo, da mi nije ni na kraj pameti stalo, da bi to vladi, a najmanje da bi samom cesaru ma i najmanje neugodno moglo biti. Osim toga, da sam to posebice visokoj vladi javio, očekujući da će mi poverljivim putem dati poznati ako bi se i najmanja smetnja proti tomu pojavila.[14]

Subotiću je palo u oči da je kancelar Kušević za sve vrijeme posjete bio zbunjen i nervozan, ali nije pogodio zbog čega. Subotić ovako prikazuje kancelarovo držanje prema njemu:

Ni jedne minute nije stajao na jednom mestu; ni na časak nije mi u oči pravo pogledao. Sve je nešto mrmljao, ali ga ja nisam razumeo. Naposletku, videći da on nikakva pozitivna zahteva na mene nema, i da je u pogledu na mene stvar već dotle dospela, da se natrag ne može, kad on sam ili neće ili ne može ili ne sme da mi k tomu ruku pomoći pruži, poklonim mu se i kažem mu zbogom. On se jedno dva tri puta duboko pokloni, i uvek osobenim naglaskom progovori: »Glückliche Reise! Glückliche Reise! Glückliche Reise!« Ja ga nisam baš dobro poznavao, da sam mogao samo jedan smisao u ovom ponašanju naći: ali sam video, da se ne rastajemo kao dobri prijatelji. I tako mi odemo iz Beča.[15]

[12] Državni arhiv u Zagrebu, Prezidijalni spisi Hrvatske dvorske kancelarije, depart. II, broj 1532/358, U Beču, 5. travnja 1867.

[13] Dr Milan Prelog, Kako je Jovan Subotić kažnjen radi svoga bavljenja u Rusiji god. 1867, *Volja*, god. II, knj. II, br. 4, april 1927.

[14] *Život Dra. Jovana Subotića* (Autobiografija), Novi Sad 1910, knj. IV, str. 2–3.

[15] Ibid. IV, 3.

Dok je Subotiću, iako nerado i s oklijevanjem i odugovlačenjem, ipak dato traženo odsustvo za put u Rusiju, dotle je njegovu rođaku Mihailu Politu-Desančiću odsustvo uskraćeno. Obojica su bili ne samo državni činovnici nego i narodni zastupnici u Hrvatskom saboru u Zagrebu (štaviše, Subotić je bio potpredsjednik Sabora, a Polit jedan od saborskih tajnika) i istaknuti publicisti i javni radnici. Kao državni činovnik Subotić je zauzimao visok položaj septemvira, a Polit samo skromno mjesto vijećničkog tajnika Banskoga stola u Zagrebu, ali kao politički radnik Polit je bio mnogo borbeniji i smjeliji od Subotića.[16] Kada nije uspio dobiti odsustvo, Polit je podnio ostavku na službu da bi mogao putovati u Rusiju; izviještena o tome, Hrvatska dvorska kancelarija je zatražila od Predsjedništva Banskoga stola »da Politu pred oči stavi, da on svoju ostavku, koju je u uzbuni valjda poduzeo, opozove, ter svoju budućnost u pitanje ne stavi«. Međutim, Polit je ostao kod svoje ostavke ukoliko mu se ne odobri traženo odsustvo za put u Rusiju. Predsjedništvo Banskoga stola je o tome odmah obavijestilo Hrvatsku dvorsku kancelariju i ponovo uputilo njegovu ostavku s prijedlogom da se ona uvaži, s obrazloženjem »da Politu ni najmanje ne pristoji, da stavlja uvjete pod kojima hoće da nadalje služi i da ako on sam ne uvidi korist svoju u daljem službovanju i za budućnost svoju bezbrižnost pokazuje, on posljedice toga nikomu van samomu sebi pripisati može«. Na osnovu ovoga izvještaja Zagrebačkoga banskoga stola Hrvatska dvorska kancelarija u Beču donijela je (10. V 1867) rješenje »da je obnašla primiti ostavku Dr M. Polita na službi vijećničkog tajnika banskoga stola«.[17] Polit je sutradan urgirao kod Namjesničkog vijeća u Zagrebu i istovremeno uputio Dvorskoj kancelariji u Beč telegram da što prije dobije zatraženi pasoš kako bi mogao skupa s ostalima putovati u Rusiju.

Pokušaji sprečavanja Subotića i Polita da pođu na planirani put nisu bili slučajni. Vladajući krugovi u Beču dobro poznaju njihovu političku prošlost, prate njihovu javnu djelatnost preko svoje razgranate mreže i pretpostavljaju da će oni i u Rusiji biti politički aktivni. Dalji događaji će pokazati da njihova predviđanja nisu bila bez osnove.

Na veliko iznenađenje vladajućih krugova u Beču i Pešti pasoš za Rusiju zatražio je i Ljudevit Gaj. Nekadanji inicijator i organizator hrvatskog narodnog preporoda, nosilac ilirskog pokreta, Ljudevit Gaj važio je kao istaknut protivnik velikomađarskih pretenzija na Trojednu Kraljevinu i izjašnjavao se u više navrata protiv Beustove i Andrassyjeve politike, koja je sve bezobzirnije krčila put poravnanju između

[16] Polit je bio jedan od glavnih suradnika opozicionog lista *Ost und West* (1861–1863), koji je Schmerlingova vlada ugušila, a njegova izdavača i urednika Imbra Ignjatovića-Tkalca dala je osuditi na gubitak doktorske titule i na tešku robiju. U njegovu listu je Polit objavio niz zapaženih članaka o narodnosnom pitanju u Ugarskoj, o istočnom pitanju, o jugoslavenskoj federaciji i balkanskoj konfederaciji. Kao narodni zastupnik Polit je stajao na ljevici i oštro kritizirao Schmerlingov centralistički režim.

[17] Historijski arhiv u Zagrebu, Prezidijalni spisi Hrvatske dvorske kancelarije, depart. II, br. 2064/516, U Beču, 10. V 1867.

Beča i Pešte na račun Hrvata i ostalih Slavena u Monarhiji. Gajeva brošura *Misli o nagodbi Hrvatske i Slavonije s vladom* (1866), napisana na njemačkom jeziku, s očitom namjerom da bečkim vlastodršcima predoči kuda će odvesti dualizam, izazvala je ne samo bijes mađarske vladajuće klase nego nezadovoljstvo i u bečkim političkim krugovima. Gajeva namjera da zajedno s Jovanom Subotićem i Politom-Desančićem pođe u Rusiju bila je također – s razlogom ističe Josip Horvat – »neka gesta protesta protiv dualizma«.[18] Ovakav Gajev opozicioni stav izazvao je reakciju bečkih krugova i on je stavljen pod policijsku prismotru. Jedan konfident povjerljivo javlja (15. V 1867) da je Gaj, u pratnji svoga starijeg sina, stigao u Beč i da se duže vrijeme zadržao u ruskoj ambasadi. Iste večeri Gaj je navodno pričao:

Sad mi je srce na miru, ja putujem sutra na veče za Moskvu, gdje će moj sin, književnik, biti primljen u jedan od naučnih instituta u Petrogradu i obrazovati se za diplomaciju. I moj drugi sin biće u Rusiji zbrinut. Zamislite šta se meni dešava: moga sina, koji kao naučenjak uživa najveći ugled u zemlji i inozemstvu, htjeli su ovdje da uzmu za vojnika, bio je na pregledu i da nema jednu nogu kraću, uzeli bi ga iz pakosti za redova. Uzrok je ban Šokčević, koji ima meni da zahvali za svoje dostojanstvo i za svoj položaj. Da nije bilo mene, on bi morao biti uklonjen. Rusija nije nikada ovako neblagodarna ... Moji pisari su ekselencije i imaju ordene a mene je birokracija sa nezahvalnošću odbacila.[19]

Isti konfident u istom povjerljivom izvještaju javlja da Gaj već ima pred očima »jedno veliko južnoslavensko carstvo« (ein grosses Südslavenreich) i ističe njegovo političko značenje: »Agitacija i položaj spomenutog nije nikako za potcjenjivanje, zato što on ima velika znanja, što vrši značajan utjecaj na Južne Slavene, naročito u Turskoj i Crnoj Gori, i zato što je ispunjen željom za osvetom uslijed zapostavljenosti.«

Drugi povjerljivi konfidentski izvještaj (datiran u Beču 16. V 1867) javlja nove pojedinosti: da je Ljudevit Gaj u pratnji svoga sina i u društvu narodnog zastupnika dra M. Polita, prote Nikole Begovića i trgovca Jovana Baraka (u izvještaju stoji omaškom Zorako umjesto Barako) iz Beča otputovao za Varšavu, odakle će nastaviti put za Moskvu. Konfident dalje javlja:

Dr Gaj i Polit očekivali su g. Subotića, koji je također sa njima trebao da putuje u Moskvu. Kako on nije došao, oni su mu ostavili poruku da odmah putuje za njima, jer je krajnje vrijeme, i oni se duže nisu mogli zadržavati ... Gaj je imao povratnu željezničku kartu drugoga razreda u pola cijene za sebe i svoga sekretara do granice, a na ruskim željeznicama ima besplatnu vožnju. Gaj u hotelu nije krio svoje putne ciljeve.[20]

Gajevo putovanje u Rusiju u tadašnjim teškim političkim prilikama – kada su se vodili završni pregovori između bečkih i peštanskih vlastodržaca o preuređenju Habsburške Monarhije – bilo je već samo po sebi nepoželjno, a njegovo putovanje u društvu Subotića i Polita, koje su

[18] Josip Horvat, *Ljudevit Gaj*. Biblioteka »Portreti», br. 22, Beograd 1960, str. 310.
[19] Österreichisches Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Informations-Bureau, Nr. 3020, Wien, am 15. V 1867.
[20] Ibid., Nr. 3022.

ban Šokčević i kancelar Kušević smatrali za »korifeje panslavizma« u Hrvatskoj, smatralo se za namjernu provokaciju. Iako Gaj u to vrijeme više nije spadao među vodeće političke ličnosti u Hrvatskoj, on je još uvijek bio aktivan, imao veze i sa Slavenima izvan granica Monarhije i mogao biti opasan za dalje sprovođenje Beustove politike u južnoslavenskim zemljama Monarhije.

Velik interes za putovanje u Rusiju pokazuju Dalmatinci.[21] Zadarski pretur Zancki izdao je zatražene pasoše za Rusiju konteu Iliji Dede-Janković, posjedniku iz Zadra, Andriji Sinobadu, trgovcu iz Zadra, i Spiridonu Bilbiji, trgovcu iz Biograda na moru. Pretur u Kistanju izdao je pasoš Jeroteju Kovačeviću, arhimandritu manastira Krke; o njegovu odlasku u Rusiju donio je zadarski autonomaški organ *Il Dalmata* jedan dopis iz Knina, u kome ga naziva »vladikom in spe u budućoj Trojednoj Kraljevini i anđelom hraniteljem austrijskih posjetilaca Moskve«.[22] Sva četvorica krenula su brodom iz Zadra 15. svibnja. S njima je pošao i Hristifor Babić, trgovac iz Šibenika. Prije njih je otputovao Ivan Danilo, katolički svećenik, katiheta zadarske gimnazije i jedan od urednika zadarskog *Narodnog lista;* on tom prilikom nije tražio pasoš, vjerojatno ga je imao od ranije a još je važio. Danila je nagovorio da pođe u Rusiju konte Niko Veliki Pucić.[23]

Glavni povjerenici ruskih slavenskih komiteta u jugoslavenskim zemljama Habsburške Monarhije u to vrijeme bili su prota Fjodor Rajevski, paroh ruske crkve u Beču, inače službenik ruske ambasade i Konstantin Petković, ruski generalni konzul u Dubrovniku. Šta je značio Rajevski u pripremanju sveslavenskog kongresa i u prikupljanju izložaka za moskovsku etnografsku izložbu, najbolje se vidi iz memoarskih spisa suvremenika. U svojoj *Autobiografiji* Valtazar Bogišić, govoreći o sebi u trećem licu, piše:

Na moskovsku etnografsku izložbu 1867. Bogišić bi pozvat između prvih. Šta više prota Rajevski, kad je sastavljao spisak pozvanika, tražio je u tome pomoć u Bogišića. I svi odoše na izložbu, a njemu neke više sile metnuše na put zaprijeka, te toga puta on se ne mogaše tijem pozivom koristiti. Mogao se tješiti tijem, što se isto dogodilo i Rajevskom.[24]

[21] Historijski arhiv u Zadru, Prezidijalni spisi br. 680, 681, 682, 720, Kat. XII/2.

[22] *Il Dalmata*, 22. V 1867.

[23] U neobjavljenom pismu, datiranom u Zadru 6. V 1867, Danilo piše Valtazaru Bogišiću u Beč: »Knez Pucić Niko Veliki piše mi pozivljući me da idem na izložbu u Moskvu, kuda on pozvan da ne može ići radi osobitoga posla, koga ima kod kuće. On mi ponuđava da se u Beču nađem do 15. tek. mj. i da se pridružim društvu, koje od tuda polazi skupa... Ako primim te ponude, piše mi on, da mi ino i ne treba nego se na njegovo ime Vami prijaviti u Beču pa da ću u društvo biti primljen...« (Bogišićeva korespondencija u Cavtatu I/1). Bogišić je službovao u Dvorskoj biblioteci u Beču od 1863. do 1868. i stajao u vezi s mnogim istaknutim »bečkim Slavenima«, naročito s književnim i naučnim radnicima.

[24] *Spomenica Dra. Valtazara Bogišića* (o tridesetogodišnjici njegove smrti), Dubrovnik 1938, str. 81–82.

Koje su to »više sile« spriječile Bogišiću da pođe u Rusiju nije teško pogoditi kad se ima na umu da je on u to vrijeme bio službenik Dvorske biblioteke u Beču, a poznato je kakvim je očima bečka vlada gledala na sve one austrijske Slavene koji su tada putovali u Rusiju. Vjerojatno iz istih razloga nije pošao u Moskvu ni Božidar Petranović, sudac Apelacionog suda u Zadru i predsjednik Matice dalmatinske, koji je prikupio dragocjeni folklorni materijal po selima sjeverne Dalmacije za moskovsku izložbu, o čemu govore i vjerodostojni ruski izvori.[25] Prema istraživanjima Leontija Pavlovića: »Posredovanjem B. Petranovića, za novac dobiven od F. M. Rajevskog iz ruskog poslanstva u Beču, otkupljeno je srpsko narodno odijelo Božidara Novakovića i Ružice Smiljanić iz Bukovice. Nošnje su stavljene na figure oko kojih je raspoređena flora Ravnih kotara ... I fotografije i crteži, koje je također nabavio Petranović, bili su izloženi.«[26] Album narodnih nošnji s teritorija nekadašnje Dubrovačke Republike i Boke kotorske poslao je ruski konzul Petković iz Dubrovnika.[27]

Naročito je karakterističan sve do danas nerasvijetljen slučaj Meda Pucića, jedne od najmarkantnijih figura staroga Dubrovnika. Dopisnik novosadske *Zastave* A. K. javlja (3. V 1867) iz Dalmacije: »Osmorica su do sad otišli, koliko je meni poznato, i to su: grof Medo Pucić, poznati naš književnik, dostojni predstavnik slavnoga Dubrovnika; grof Dede Janković, potomak slavnih kotorskih Jankovića; pop Ivan Danilo, prvi naš slobodnjak, arhimandrit Jerotej Kovačević, poslanik na našem Saboru; Spiridon Bilbija veleposednik; S. Tripalo, također veleposednik; Babić i Sinobad, trgovci.«[28] Isti dopisnik u istom listu nešto kasnije opet javlja imena onih koji su krenuli za Moskvu, i na prvom mjestu izričito imenuje Meda Pucića.[29] Ali ne samo dopisnik *Zastave* nego i uvodničar zadarskog *Dalmate,* napadajući jedan govor koji je u Petrogradu održao Danilo, izričito tvrde da je tome bio prisutan – »Dubrovčanin konte Medo Pucić ...«[30]

Međutim, ni u protokolima,[31] ni u indeksima[32] u Dubrovačkom arhivu, gdje su ubilježena imena svih onih koji su tražili i dobili pasoše, nema imena Meda Pucića. Dubrovački pretur javlja Namjesništvu da za ovu prigodu nitko iz Dubrovnika nije zatražio pasoš, ali dodaje da se po

[25] *Izvjestija obščestva ljubiteljei Esestvozvanija, Antropologiji i Etnografiji,* tom XXIX, Etnografičeskaja vistavka 1867, Obščestva ljubiteljei Esestvozvanija, Antropologiji i Etnografiji pri Moskovskom univerzitetu, Moskva 1878.

[26] Dr. Leontije Pavlović, Dalmacija na etnografskoj izložbi u Moskvi 1867, *Slobodna Dalmacija,* 6. V 1967.

[27] Ibid.

[28] *Zastava,* 11. V 1867.

[29] *Zastava,* 21. V 1867.

[30] *Il Dalmata,* 10. VII 1867.

[31] Historijski arhiv u Dubrovniku, Protocollo di Gestione dell' I. R. Capit. Cir. di Ragusa dell'anno 1867.

[32] Indice anno 1867.

gradu priča da će, po svoj prilici, u Rusiju ići konte Mato Lucijan Pucić, prozvani Nerun (Nerancino), koji je ranije boravio u Rusiji i zato nije tražio pasoš, nego će se koristiti ranijim.[33]

Pričanja starih Dubrovčana pokazala su se kao tačna. Mato Nerun Pucić je zaista krenuo za Rusiju, ali je prvo obišao svoga brata od strica Nika Velikog Pucića, koji se za vrijeme sveslavenskog kongresa i etnografske izložbe nalazio na liječenju u banji Franzensbadu, a odatle je pošao u Rusiju. Mato Pucić se iz Moskve javio Bogišiću pismom, u kome ga ukratko informira o kongresu, o prilikama na ruskim sveučilištima, o perspektivama za njegovu habilitaciju na jednome od ruskih fakulteta i savjetuje mu da, ovoga ljeta, i sam napravi »izlet do Moskve«.[34]

Prema arhivskim istraživanjima Nade Beritić Medo Pucić je 1865. bio na Danteovoj proslavi u Firenci i tamo ostao sve do proljeća 1867, kada je pošao na međunarodnu izložbu u Pariz, odakle se vratio u Dubrovnik.[35] Vrativši se kući, Medo Pucić se javio pismom Bogišiću (21. VI 1867), ali u njemu nema ni spomena o Rusiji. U tekstovima Antuna Fabrisa,[36] Franje Markovića,[37] Frana Kulišića,[38] Luka Zore,[39] Marka Cara,[40] Veljka Petrovića[41] i drugih pisaca o Medu Puciću također se ne govori o njegovu sudjelovanju na sveslavenskom kongresu u Moskvi 1867. U poznatom putopisu Franje Račkoga *Putne uspomene o Rusiji* spominje se jedna Pucićeva pjesma ispjevana u Petrogradu 16. srpnja 1852.[42] Vjerojatno je to bilo njegovo prvo putovanje u Rusiju. U dopisima s moskovskog kongresa, objavljenim u tadašnjim hrvatskim i srpskim novinama, listovima i časopisima, također se ne govori o Medu Puciću – osim u novosadskoj *Zastavi* i u zadarskom *Dalmati*. Bit će da su oni pobrkali Medu Pucića s njegovim bratom od strica Matom Pucićem.

Već na putu za Rusiju pala je mnogima u oči jedna velika i osjetna praznina: među putnicima nije bilo Poljaka. Nije prošlo ni nekoliko godina od krvavog ugušivanja poljskog ustanka (1863) i sasvim je razumljivo da Poljaci nisu htjeli ni da čuju za bilo kakvu sveslavensku uzajamnost, a najmanje za manifestaciju skupa s Rusima i u Rusiji. Bojkot Poljaka naročito je udarao u oči slavenskim gostima u Varšavi: na svečanom banketu, kome je prisustvovalo preko 300 osoba, nije se mogao vidjeti ni jedan jedini Poljak. Zdravice su se redale jedna za drugom,

[33] Mato Pucić je putovao pasošem koji mu je izdalo Namjesništvo pod br. 13787/3321 od 30. VI 1864.

[34] Pismo Mate Pucića od 4. VI 1867. Neobjavljena korespondencija V. Bogišića u Cavtatu.

[35] Saopćenje dra Nade Beritić autoru ovoga rada.

[36] Medo Pucić (1821–1882), Kalendar Dubrovnik za godinu 1897, Dubrovnik 1896.

[37] Knez Medo Pucić, *Rad JAZU*, knj. LXVII, 1883.

[38] *O Medu Puciću* – u spomen tridesete obljetnice smrti, Dubrovnik 1912.

[39] Paljetkovanje o Medu Puciću, *Srđ*, Dubrovnik, 30. VI 1902.

[40] *Moje simpatije*, Zadar 1913.

[41] *Narodna enciklopedija*, III, 609.

[42] *Hrvatska svjedočanstva o Rusiji*, Priredio dr Josip Badalić, Zagreb 1945, str. 228.

ali je najkarakterističnija bila zdravica Polita-Desančića, koji je rekao: »Značajno je što se predstavnici slavenskih plemena sretaju u Varšavi, poljskom gradu. I Poljaci su naša slavenska braća.«[43]

Iz Varšave slavenski gosti dolaze u Vilnu, glavni grad nekadašnje Litve. I tu im je priređen banket, s preko 200 osoba, ali opet bez Poljaka. Dopisnik *Zastave* javlja: »Bilo je mnogo zdravica, ali ću vam pomenuti dr. Polita, koji reče, da nova, nacionalna Rusija ne može podčinjavati sebi nikakvo slavensko pleme, nego ih mora bratski zagrliti, ali sve, dakle i Poljake. Razume se, da oficiri nisu dovedeni u oduševljenje njegovim rečima . . .«[44] Za Politovu zdravicu još istoga dana doznali su i Poljaci: »U Vilni pročulo se od strane Poljaka za tu zdravicu Politovu i pri polasku slavenskih gostiju iz Vilne neke poljske gospe dadoše Politu u znak priznanja jedan lep buket.«[45]

Na cijelom putu kroz okupirane krajeve Poljske i Litve goste su dočekivali isključivo Rusi, oficiri i činovnici, službenici i zvaničnici, u uniformama ili u civilu, ali naroda iz okupiranih krajeva nije bilo. Ova pasivna rezistencija pala je mnogima u oči i mutila dobro raspoloženje. Polit piše: »Pravo narodno oduševljenje počelo je tek iza Vilne. Već kod varoši Ostrova bili su slavenski gosti dočekani sa solju i s hljebom, a u Pskovu vidilo se pravo oduševljenje ruskog naroda.«[46] Ova ogromna razlika udarala je svima u oči: razlika između konvencionalnih ljubaznosti zvaničnih dočeka službenih administrativnih krugova u okupiranim krajevima, s jedne strane, i između spontanog oduševljenja širokih narodnih masa na ruskoj zemlji, s druge strane.

II. DVA LIKA RUSIJE

Slavenski gosti stigli su u Petrograd kasno uveče 20. svibnja 1867. Dočekali su ih članovi priređivačkog odbora, predstavnici slavenskih komiteta, mnogi javni radnici, naročito iz redova slavenofila, mnogobrojni studenti iz raznih društvenih klasa i političkih grupa. S kolodvora gosti su kolima dovezeni do hotela »Belle vue«, na Nevskom prospektu, gdje su im rezervirane sobe i gdje im je priređen banket. Već na ovom prvom zajedničkom susretu u ruskoj prijestolnici otpočelo se s političkim zdravicama i govorima, koji su trajali za sve vrijeme boravka slavenskih gostiju u Rusiji. Poznati češki rodoljub i političar František Brauner zahvalio se na srdačnom dočeku, aludirajući na zloglasnu izjavu novoga austrijskog kancelara Beusta protiv Slavena: »Ovaj veleljepni doček je za nas Slavene dragocjen dokaz ruske bratske ljubavi, s kojom nas susrećete na ruskoj slavenskoj zemlji, i to baš u trenutku kada, poslije hiljadugodišnje borbe, koja još uvijek traje, neprijateljski elemenat hoće

[43] *Zastava*, 18. V 1867.
[44] *Zastava*, 16. V 1867.
[45] *Sve dosadanje besede Dra. Mih. Polita-Desančića*, I, 70.
[46] Ibid., I, 70.

da nas pritisne uza zid; vi nas, braćo, pritiskate na svoje srce.«[47] Milan Đ. Milićević je podsjetio na porobljenu slavensku braću koja još stenju pod tuđinskim jarmom, a Hrvat Ivan Danilo, urednik zadarskog *Narodnog lista*, izrazio je želju da se »svi Slaveni u svijetu odnose među sobom tako bratski kao što se dalmatinski pomorci prijateljski susreću na morima s ruskim pomorcima«.[48]

Delegati Srpskog učenog društva iz Beograda, arheolog Janko Šafarik, književnik Milan Đ. Milićević i akademski slikar Stevan Todorović, zatekli su u Petrogradu u istom hotelu u kojem su odsjeli Milana Petronijevića, pomoćnika ministra pravde, koji je prije njih došao u Petrograd »po jednoj političkoj misiji«, pa se tu pridružio k njima kao član Srpskog učenog društva.[49] Oni su se zajedno uputili knezu Gorčakovu, ministru vanjskih poslova, da mu se prikažu i da ga zamole da im isposluje audijenciju kod cara. Gorčakov im je ispunio želju.[50]

Palacky i Rieger posjetili su u Petrogradu austrijskog ambasadora baruna Reverteru, koji ih je zapitao zašto su dolazili u Rusiju; oni su mu odgovorili »da su bili toliko pozivani, da im je putovanje bilo toliko olakšano da im je bilo nemoguće da ne iskoriste priliku da vide Moskvu«. Oni su zamolili Reverteru da njima i ostalim slavenskim gostima iz austrijskih zemalja isposluje audijenciju kod cara i on im je to obećao. Istoga dana posjetilo je Reverteru i nekoliko mlađih ljudi iz Hrvatske, koji su mu se predstavili kao članovi slavenske deputacije; on im je odgovorio da ne zna ni za kakvu slavensku deputaciju; kada su mu objasnili da su došli da posjete etnografsku izložbu u Moskvi, on ih je ironično zapitao: »Vi ste dakle naučenjaci?« Oni su mu odgovorili da nisu naučenjaci, nego turisti koji žele da vide Rusiju i ruskog cara. Revertera im je odvratio da pusta želja da vide cara nije dovoljan razlog da im on isposluje audijenciju.[51]

Međutim, pitanje audijencije kod cara bilo je mnogo složenije nego što je to na prvi pogled izgledalo. Milan Prelog ne bez razloga ističe da je »rusko javno mnenje bilo angažovano za goste i dvor je morao da

[47] *Pout Slovanuv do Ruská roku 1867. o jeji význam*, V Pareze 1867, 17.

[48] Ibid., 18.

[49] Sin jednoga od vođa ustavobranitelja Avrama Petronijevića i blizak suradnik tadanjeg predsjednika srpske vlade Ilije Garašanina, Milan Petronijević je vjerojatno bio namjerno poslat baš u isto vrijeme u Rusiju da bi na samom izvoru bio informiran o političkoj pozadini slavenofilskih manifestacija u samoj Rusiji i o utjecaju ovih zbivanja na dalji razvoj ruske vanjske politike u istočnom pitanju.

[50] S grupom iz Srbije bio je kod Gorčakova i Polit; kad je Stremonhov, načelnik azijskog departmana u ministarstvu vanjskih poslova, predstavio Polita, Gorčakov se osmehnu, kresnu levim okom, i reče: – »To je kontrabanda. Kako se mogao on umešati u Srbe iz Srbije?« (Milan Đ. Milićević, op. cit., 19). Iz ovog se detalja jasno vidi kako je zvanični Petrograd pravio oštru razliku između Srba iz Srbije i Srba iz Habsburške Monarhije.

[51] Dr Milan Prelog, *O sveslavenskom kongresu u Moskvi god. 1867*, op. cit., 88.

vodi o tom računa«.[52] Jovan Subotić, obaviješten od svojih ruskih prijatelja, ovako prikazuje političku pozadinu ove audijencije:

Radilo se o tom poduže, hoće li nas caru predstavljati ili ne? To je postalo diplomatičnim pitanjem, kome je protivna bila nemačka partija na dvoru. Ja sam ovu raspravu zastao, i čujući da nemačka partija naročito kod carice veliki upliv ima, nisam na to ni mislio dalje. Ujedared jave nam da će nas car primiti. Ja otidem našem poslaniku u Petersburgu, i kažem mu ko sam i šta sam, javim mu da su me pozvali u broj onih, koje će caru predstaviti, izjavim mu, da ja ništa osobno nemam kod cara govoriti ili tražiti, i samo mu javljam, da ću morati poći iz toga uzroka, što sam viši činovnik u domovini, pa držim za dužnost ne ići dok mu ne javim. Poslanik je nešto kazao, a nije kazao ništa; barem ja nisam shvatio, šta govori, a još manje šta misli i želi.[53]

Subotiću nije pala u oči frapantna sličnost u držanju između hrvatskog dvorskog kancelara u Beču i austrijskog ambasadora u Petrogradu. Obojica su bili vrlo rezervirani prema njemu i, osim nekoliko konvercionalnih fraza, nisu mu mnogo rekli, osim što mu je general Kušević prigovorio što sina daje u jedan ruski vojni zavod. Dakako, Subotić o tome nije Reverteri ništa spominjao, pretpostavljajući da on za to ne zna, iako je, vjerojatno, on o svemu već bio obaviješten. Tek poslije povratka iz Rusije Subotiću će postati jasno njihovo držanje prema njemu.

Audijencija kod cara u Carskom Selu obavljena je s uobičajenom dvorskom ceremonijom ruskog carskog dvora. Slavenskim gostima iz stranih država ukazana je odgovarajuća pažnja prema položajima i činovima koji su zauzimali u svojim zemljama.

Bečka i peštanska režimska štampa osula je žestoku kampanju protiv »moskovskih hadžija«, slavenskih komiteta i »panslavističke propagande«, s jasnim aluzijama i na zvanične ruske krugove koji su ukazali gostoprimstvo »defetistima i renegatima«. Barun Brenner, otpravnik poslova austrijske ambasade u Petrogradu, u ime odsutnog ambasadora Revertere, izrazio je žaljenje što je uopće došlo do audijencije, koja se lako dala izbjeći zbog careva puta na međunarodnu izložbu u Pariz. Brenner je prigovorio što car nije dao na znanje »deputatima bez mandata« da su prekoračili svoje dužnosti stranih podanika i da su priredili »nepristojne ovacije« u Rusiji, koja održava prijateljske odnose i živi u najboljoj harmoniji s Habsburškom Monarhijom. Austrijski car, na traženje ruske vlade, opozvao je iz Petrograda ambasadora Reverteru, ali je novi austrijski ambasador Ritter Albin Vetsera, već u svojoj prvoj audijenciji, našao za potrebno da spomene caru da je »moskovski hadžiluk« prouzrokovao austrijskoj vladi velikih neprilika. Na to mu je car odgovorio: »Istina je, to su simpatije, ali austrijski car ne smije nikada da pomisli da bih ja htio da odmamim njegove podanike. Taj hadžiluk i sve te demonstracije meni su nesimpatične, i ja tome nisam ništa pridonio, i ja ih žalim.« Aludirajući na slavenofile, car Aleksandar II je rekao austrijskom ambasadoru: »Ima jedna stranka u mojoj državi koja

[52] Ibid., 89.
[53] *Život Dra. Subotića*, str. 45.

bi htjela da mi narine svoje planove, ali dok ja vladam, neću je podupirati, a garantiram i za svoga sina. Simpatije za kršćane na istoku nisam nikada poricao i mislim da nemam razloga da ih krijem, jer su to moja braća po krvi i ja bih želio da ih zaštitim ako bi ih ugnjetavali.«[54]

Dok je Aleksandar II tolerirao slavenofile i pred javnošću formalno izražavao svoje platonske simpatije za podjarmljene slavenske narode, dotle ih je Nikola I progonio, smatrajući ih za »potajne revolucionare«, koji planski unose nemir u narodne mase i postepeno izazivaju neraspoloženje prema zvaničnoj vanjskoj politici carske Rusije. Milan Đ. Milićević zabilježio je vrlo karakteristične pojedinosti koje mu je ispričao knez Obolenski, koji nije pripadao ni slavenofilima ni zapadnjacima, ali je znao stvari iz prve ruke:

Pokojni car Nikola ... nije rado gledao slovenofile u Rusiji. Njemu se je sve činilo, da su to neki prikriveni buntovnici. Stoga je jednom naredio da se zatvori Ivan Aksakov. U zatvoru su Aksakova ispitivali o mnogom koje čem, pa i o tom: šta misle slovenofili o državnoj samovlasti carevoj, i kakve veze imaju oni sa Slovenima van granica ruskih? Aksakov je na sva pitanja odgovarao što je umeo lepše, starajući se da Caru razbije sumnju. U svome odgovoru za Slovene van Rusije rekao je: da slovenofili sa Slovenima van ruskih granica nemaju nikakvih drugih težnja ni namera, osim rođačke simpatije prema svojim plemenskim rođacima. Taj ispit je podnesen Caru. Nikola je pročitao sve, i svojom rukom zapisao gde je šta imao primetiti. Kod onoga odgovora o rođačkim simpatijama prema Slovenima, Car je zapisao: »Nije jasno šta znače ove simpatije! Ne zna se šta budućnost sprema Rusiji, ali ako se pod ovim simpatijama krije tajna želja da se Sloveni nekad pridruže Rusiji, i ako se to zbude, onda će to biti najveća nesreća za samu Rusiju!«[55]

Za vrijeme vladavine Nikole I, »žandara Evrope« – kako su ga nazivali nihilisti – priređivanje jedne slavenske etnografske izložbe na teritoriju Rusije, i to još pod indirektnim utjecajem i idejnim rukovodstvom slavenskih komiteta, nije se dalo ni zamisliti. Sada, u promijenjenim uvjetima, etnografska izložba prerasla je u sveslavenski kongres, s velikim manifestacijama općeslavenske uzajamnosti, o kojima je danima pisala ne samo ruska nego i čitava evropska i svjetska štampa.

Prva velika sveslavenska manifestacija bila je proslava Ćirila i Metodija u Petrogradu 23. svibnja 1867. Bile su dvije proslave: crkvena i svjetovna. Crkvena se održavala u Isakovoj crkvi, služio je petrogradski mitropolit s 4 episkopa, velikim brojem klera i korom od 300 pojaca; ona je imala isključivo ortodoksni, rusko-pravoslavni karakter. Zatim su gosti prisustvovali svečanoj sjednici Imperatorske ruske akademije nauka, razgledali muzej Akademije i krenuli na zajednički ručak u »dvoransko sobranije«, kome je prisustvovalo 600 osoba. Ovaj banket nazvao je ruski akademik Lamanskij »prvim slavenskim kongresom u Rusiji«. Slavenofili uspijevaju da ovaj banket pretvore u veliku sveslavensku manifestaciju. Pored carske lože postavljena je govornička tribina, ukrašena barjakom Ćirila i Metodija i iskićena cvijećem. Na

[54] Dr. N. Kazbunda, *Pout Čehu do Moskvy 1867 a rakovská diplomacie*, Praha 1924, 103–107, 121–122.
[55] Milan Đ. Milićević, op. cit., 80–81.

galerijama su postavljeni grbovi svih slavenskih zemalja, ne samo slobodnih slavenskih država nego i onih pod tuđinskom vlašću; među zastavama ispisana su imena vladara svih slavenskih naroda, i onih koji su još stenjali pod turskom i austrijskom vlašću. Banketu je predsjedavao ministar prosvjete grof Aleksej Konstantinovič Tolstoj, odlični govornik i poznati književnik, ali okretan politički taktičar, koji je uložio svu svoju oratorsku vještinu da sastanak prikaže isključivo kao manifestaciju naučne i kulturne suradnje slavenskih naroda, bez ikakve političke pozadine.

Međutim, ostali govornici daju izrazito političku intonaciju svojim govorima i udaraju cijelom sastanku određen politički karakter. Pa čak i dvojica ruskih pjesnika, Fjodor Ivanovič Tjutčev i Apolon Nikolajevič Majkov, koji čitaju prigodne pjesme, daju svojim stihovima izrazito političko obilježje. Sav u teškim unutrašnjim proturječnostima, Tjutčev pjeva da još nije oprana krv ni s Kosova polja ni s Bijele gore, s jedne strane, dok s druge strane naziva Poljake »izdajicama slavenske matere«. Pjesnik Majkov, utonuo u religioznu mistiku, pjeva da je zadaća dugih stoljeća ostvarena, da za Slavene počinje nova epoha, da arhanđeli na nebu već kuju zlatni križ, koji će uskoro zasjati na hramu sv. Sofije u oslobođenom Carigradu. Od slavenskih gostiju najznačajniji govor održao je Mihailo Polit-Desančić:

Važna zadaća Rusije nije samo u Aziji, već u blizini njenoj, na evropskom istoku. Oslobođenje evropskog istoka, to je ta velika zadaća Rusije. Valja jednom da prestane gospodstvo jednoga plemena nad drugim, zvalo se to pleme tursko, mađarsko ili austro-nemačko... Germanski svet deli se od slavenskoga. Pitanje o sudbini Slavenstva mogu samo Slaveni rešiti i u tom obziru, kao što se po sebi razume, prva uloga pripada Rusiji.[56]

Milan Prelog, na osnovu pisanja ruske štampe i memoarske literature, ovako je opisao utisak koji je načinio Polit svojom borbenom, impresivnom besjedom:

Politov je govor izazvao neopisivo oduševljenje. Rusi su Polita »kačali«... Stolovi su bili odstranjeni, Polita uhvatiše i baciše u vis, da ga dočekaju na rukama. Ta se procedura tri puta ponovila. Ruski novinar Andrejev, koji je za ruske novine napisao biografije slavenskih gostiju, opisavši politički rad dr. Polita, veli da je njegov govor izveo golem utisak. Čulo se samo: »Gde je dr. Polit? Hoćemo li k njemu, da mu se predstavimo?« Slaveni mnogo očekuju, piše Andrejev, od dr. Polita, obzirom na opšti zadatak i van sumnje neće se obmanuti u očekivanju. Sjutradan poslije banketa, primio je Polit sijaset poseta naučenjaka, novinara, oficira, generala... Fotografi su ga fotografisali, a dame slale fine bombonjere. Sve je govorilo o »blistavom srpskom oratoru.«[57]

Međutim, bilo bi pogrešno na osnovu ovoga zaključivati da je Polit vidio u Rusiji samo ono što je pozitivno: on je umio da sagleda i njezino

[56] *Sve dosadanje besede Dra. Mih. Polita-Desančića*, I, 72–73.

[57] Dr. M. Prelog, op. cit., 94.

naličje i da razlikuje Rusiju i veliki ruski narod od ruskog carizma. Na sjednici Hrvatskog sabora u Zagrebu, 5. prosinca 1866, Polit je izgovorio ove značajne riječi:

Istina, da ni Grčka, ni Srbija, ni Romanija, neće Tursku oboriti, ali će pripomoći da se ista obori, čim to u prilog jednoj ili drugoj velesili i izvesnim kombinacijama i alijansijama uzide. Kojoj pak velesili raspad Turske u prilog ide, to dvojbeno biti ne može. To je ona velesila slavenska, na koju su oči sviju Slavena uprte, kad oni vide kako se od tuđih elemenata proganjaju, kako im je sve neprijateljsko, kako ih svi mrze, pa kad tako hoće skoro sami o sebi da očajavaju, onda se teše da Slavenstvo propasti ne može, dok Rusije ima. Ja ne velim sadašnju Rusiju, Rusiju apsolutističnu, nego Rusiju, koja će biti i koja hoće da postane.[58]

Iz Petrograda vlakom dolaze slavenski gosti u Moskvu. Tu ih dočekuju još veće manifestacije slavenske solidarnosti nego u ruskoj prijestolnici, manje službene i zato još spontanije. U svojim uspomenama Jovan Subotić priča:

Dolazak u Moskvu bio je veličanstven... Hiljadama i hiljadama sveta bilo je na stanici na kojoj su nas očekivali. Ulazak u Moskvu ne drukčije nego je naličio kakvom trijumfu. Od stanice, celim putem do hotela, gde smo odseli, bio je narod, čovek uz čoveka. Nova lica, novo odelo, a novi i usklici. Tu je bio vladajući i tip i odelo i reč slavenska.[59]

Najveću manifestaciju slavenske solidarnosti za vrijeme boravka slavenskih gostiju u Moskvi predstavlja svečana akademija 18 ruskih naučnih ustanova i društava, održana u velikoj dvorani Sveučilišta u Moskvi 30. svibnja 1867. Tu predstavnici pojedinih ustanova govore o organizaciji naučnog rada i postignutim naučnim rezultatima u svim važnijim kulturnim centrima Rusije, svaki s posebnim osvrtom na naučna pregnuća i ostvarenja svoje ustanove i svoga kraja, tako da su slavenski gosti mogli dobiti uvid o naučnom i kulturnom životu Rusije u tadašnjim historijskim uvjetima. Zatim uzimaju riječ predstavnici ostalih slavenskih naroda, koji iznose karakteristične pojedinosti o borbi za nacionalni opstanak svojih naroda i o njihovim kulturnim dostignućima u prošlosti i sadašnjosti. Ovaj skup predstavlja pravi naučni kongres. Govori započeti na svečanoj akademiji nastavljaju se na banketu koji je rektor Moskovskog sveučilišta priredio u čast slavenskih gostiju. Od održanih govora posebno se izdvaja govor Ladislava Riegera, za kojega M. Đ. Milićević kaže da je bio »junak – besednik«, a da se u njegovu govoru »ogleda i naučnik i besednik«. Rieger je rekao:

Pred nama su dva puta: ili put kroz potpunu jednoobraznost, ili put kroz raznoobraznost u harmoniji. Ja mislim da raznolikost delova ne isključuje jedninu: jedninu treba tražiti u harmoniji delova... Slavenska lipa ne bi bila lepša, ako biste joj okresali grane, i ostavili samo stablo. Svaki stub treba da se drži svoga korena; deblo lipi treba da je jedno i celo, a vencu njenom pripadaju grane i ogranci. U njima je život, cvet i lepota drveta.[60]

Po Milićeviću ovo je na tom banketu »jedina zdravica koja je govorena s obzirom na prošlu istoriju slavenskih naroda, i na budućnost

[58] *Sve dosadanje besede Dra. Mih. Polita-Desančića*, I, 54.
[59] *Život Dra. Subotića*, IV, 11.
[60] M. Đ. Milićević, op. cit., 48.

kojoj bi se *svi* mogli radovati. Ali preterani ruski rodoljubi ne behu njome zadovoljni«.[61]

Još jednu veliku sveslavensku manifestaciju predstavljao je izlet u okolinu Moskve, u veliki park »Sokolnik«, nalik na zagrebački Maksimir ili beogradski Topčider, gdje je Moskovska općina priredila banket u čast slavenskih gostiju. Tu je Jovan Subotić pročitao svoju pjesmu *Moskvi*, u kojoj pjeva:

Moskvo, mila Moskvo,
Ti slavenska mati...

Moskvo, zlatni grade,
Moskvo, sveta mati,
Čuj glas, što na jugu
Tok Dunava prati.

Čuj glas gore Šare
I kosovskih strana,
Kojim pjeva i tutnji
Unuk car Dušana.

Čuj, majko, glas ovaj
Slavjanskoga juga,
Vjerna bratu brata
Stalna drugu druga.[62]

Jovan Subotić nije jedini od »moskovskih hadžija«, koji u Rusiji pjeva Moskvi. Laza Kostić, jedan od najvećih pjesnika srpskohrvatskog jezika, za vrijeme svoga boravka u Rusiji pjeva »Matuški Moskvi« – »finik tici na severu« – između ostaloga ove stihove:

I naša neka vidi zemlja
Slavenskog bratstva živi znak!
Nek razaspu kubeta Kremlja
Po zapadu istočni zrak![63]

Najznačajniji govori na ovom skupu, a može se bez pretjerivanja reći i na čitavom moskovskom sastanku, posvećeni su najbolnijem slavenskom pitanju, rusko-poljskim odnosima. Razgovor o ovoj osjetljivoj temi započeo je jedan od najstarijih ruskih slavenofila Mihailo Pogodin, dugogodišnji profesor Moskovskog sveučilišta. Liberalni pisac u mladosti, Pogodin je u starijim godinama postao »jedan od istaknutih pristaša carizma« i jedan od glavnih ideologa panslavizma, koji »veruje u misiju Rusije koja treba da okupi sve Slavene«.[64] U svom govoru, redajući sve slavenske narode, Pogodin je naposljetku spomenuo i Poljake:

Gdje su oni? Ne vidim ovdje nikoga. Jedini oni između svih Slavena stoje daleko i bacaju na nas stroge poglede... Mi ih ne isključujemo iz naše obitelji i, plačući gorko radi njihova bijesnog sljepila, želimo da oni, najzad, uvide svoj neprirodni položaj, nalazeći se u tijesnom savezu s iskonskim neprijateljima Slavenstva, s Turcima, u trenutku kada se svi Slaveni međusobno ljube i grle.[65]

[61] Ibid., 49.
[62] *Pozor*, 18. VI 1867.
[63] Jovan Skerlić, *Omladina i njena književnost* (1848–1871), Beograd 1906, str. 183.
[64] *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, knj. VI, str. 103.
[65] *Gazeta ruska*, br. 17, 1867.

Poslije Pogodina uzeo je riječ Ladislav Rieger. Suprotno Pogodinu i ostalim slavenofilima, s čijim se panslavističkim koncepcijama nije mogao složiti, Rieger pokušava da poljsko pitanje osvijetli iz jednog sasvim drugog aspekta i sa suprotnih pozicija:

Na žalost, svaka ljudska radost ima u sebi makar jednu kap gorčine! Bog vidi koliko je ovaj trenutak za mene težak: čim sam dužan pomutiti današnju opštu radost napominjem, za mnoge neprijatnom, o toj kaplji gorčine?... Ja, gospodo, s tugom opažam, da su se iz ove bratske družine izdvojili jedini Poljaci; oni nisu došli k nama na bratski sastanak... Ja mislim da tako što nije moglo biti bez ikakva uzroka... No mi ne možemo kriti od sebe, da su i Poljaci grana zapadnoga slavenstva, odvojita od naroda ruskoga i jezikom i istorijom, i da i oni imaju pravo na svoj narodni život!... Uzajamna slavenska ljubav, bratstvo među svim Slavenima, ne bi bila istina: to bi bile samo prazne reči, ako bi samoživost jednoga plemena – kako reče mnogouvaženi g. Aksakov – htjela uzdići se nada sva druga plemena, da ne rečem progutati ih... prava bratska ljubav među nama, pravi plemeniti panslavizam, mogu biti samo tada kada svi jedan drugoga priznamo za rođena ravnopravna brata... Ne može biti moj posao govoriti o načinima za izmirenje toga spora, ali sam ja uveren, da će se, pri dobroj volji s obe strane, naći put k tom cilju... Ja držim da se naša velika slavenska stvar ne može srećno svršiti, dokle god među nama ne bude potpune sloge. Ja ne očajavam, jer verujem u plemenitost slavenskih srdaca – i ruskih i poljskih – ja verujem u ljudski razum.[66]

Govor Riegerov izaziva veliko uzbuđenje među prisutnima: slavenski gosti, naročito Česi i Jugoslaveni i jedan mali dio Rusa, odobravaju mu, ali veći dio Rusa, slavenofili i »preterani rodoljubi« – kako Milićević naziva velikoruske ultranacionaliste i šoviniste – izražavaju svoje negodovanje, neki Riegeru upadaju u riječ, a neki su čak i zviždali. Pored Milićevića sjedio je knez V. A. Čerkaski, dugogodišnji carski guverner u okupiranoj Varšavi. Milićević bilježi: »Dok je Rieger govorio, Knez se je često vrlo žestio, i vrlo marljivo beležio na svome jelovniku šta će mu odgovoriti.« Nasuprot pomirljivom, kompromisnom pokušaju Ladislava Riegera da nađe zajednički jezik između dva ljuto zavađena tabora, knez Čerkaski zauzima izazivački, kategorički stav autoritativnog branioca službene carističke politike u okupiranoj Poljskoj. Čerkaski glorificira cara Aleksandra I, koji je – prema njegovim riječima – »obnovio Poljsku i dao joj političku slobodu, koju su Poljaci sami straćili u dva maha svojom krivicom – 1830. i 1863. godine«. Kao da govori na kakvom političkom zboru vladajuće stranke, Čerkaski je pretećim glasom izgovorio ove teške riječi:

Gospodo, ima dela koja se svrše u istoriji, i koja iz istorije niko više izbrisati ne može: ni onaj što države stvara, ni onaj što državama istoriju piše! Jedno takvo delo svršilo se među Rusijom i Poljskom. Rusija je svršila, ona je presudila jedanput za svagda, nepovratno, naše stare istorijske račune i sporove, i kao što nema na zemlji moći, koja bi mogla promeniti prirodni tok vodama, i koja bi naterala reku da teče od ušća k vrelu, a ne od vrela k ušću, isto tako nema na svetu sile koja bi mogla promeniti današnje državne odnose između Rusije i Poljske.[67]

[66] M. Đ. Milićević, op. cit., 54–57.

[67] Ibid., 59.

Knez Čerkaski je zatim pokušavao na sve moguće načine da pomoću zvaničnih statističkih podataka prikaže tobožnje ekonomsko blagostanje, reforme u pravosuđu, napredak prosvjete i kulture u okupiranim provincijama Poljske i da, na koncu konca, dođe do zaključka da je Poljacima bolje otkako su pali pod vlast Rusije. Po Milićeviću: »Sve što se je govorilo posle, prošlo je bez velikoga utiska, jer ove dve zdravice, ove dve težnje sudariše se, kresnuše jedna drugoj otvoreno šta koja želi. I domaćinima i gostima to bejaše dovoljno te da se dobro razmisle! . . .«[68]

Ova dva govora izazvala su razne komentare u ruskoj i stranoj štampi. Slavenofilska štampa nije bila zadovoljna ni jednim ni drugim govorom: Riegerov je kritizirala zbog »pretjerane slabosti i popustljivosti prema Poljacima«, a govor Čerkaskoga zbog »pretećega tona, koji je svojom oštrinom pokvario vedro raspoloženje slavenskih gostiju« . . . Od istaknutih slavenofila u polemiku se umiješao Mihailo Nikiforovič Katkov, nekadašnji profesor filozofije na Moskovskom sveučilištu, urednik časopisa *Ruski vjesnik* i direktor *Moskovskih vjedomosti*, koji je branio rusku zvaničnu politiku u poljskom pitanju.[69] U jednome od svojih uvodnika, objavljenih u *Moskovskim vjedomostima*, Katkov je pisao sa sarkazmom: »Rusi ne mogu da budu pravedni prema Poljacima, jer oni politički više ne postoje . . . Dve slavenske države, to je savršena anomalija. Jedna je morala da padne, jer u ratu odlučuje snaga i ona postaje pravo. Slavenstvo ne samo da nije ništa izgubilo nego je samo dobilo.«

U jugoslavenskoj štampi Riegerov govor primljen je sa simpatijama. *Agramer Zeitung* donosi u cjelini tekst Riegerove besjede, s ovom ocjenom: »Njegov govor je u stvarnosti jedno djelo, djelo budućnosti.«[70] Novosadska *Zastava* objavila je također u cjelini Riegerov tekst.[71] U češkoj štampi Riegerov govor publiciran je u cjelini, s vrlo pozitivnim komentarima i pohvalama, često u superlativima. Kod Poljaka primljen je dvojako: umjereni krugovi dočekali su ga sa simpatijama, ali poljski nacionalisti s negodovanjem, osuđujući ga »zbog nesretnoga pokušaja pronalaženja jednog kompromisnog rješenja između vladajuće ruske

[68] Ibid., 61.

[69] U mladosti suradnik naprednog časopisa *Otečestveni zapiski*, Katkov je u svojim zrelim godinama postao »jedan od najzagrižljivijih apologeta carskog apsolutizma«, a njegov *Ruski vestnik* »organ najkonzervativnijih krugova Rusije, platforma s koje se poziva na nemilosrdan obračun s pobunjenim Poljacima« *(Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, IV, 156). Katkov je oštro napadao revolucionarne demokrate, poimence Hercena, Černiševskoga, Dobroljubova i Pisareva. Naravno, ni oni nisu njemu ostajali dužni. Aleksandar Hercen, u svome *Kolokolu*, vatreno je branio poljske ustanike (1863) i osuđivao pisanje Katkova i ostalih slavenofila o poljskom pitanju. Lenjin u svojim spisima na više mjesta govori o Katkovu kao o jednom od najekskluzivnijih slavenofila i branilaca unutrašnje i vanjske politike ruskog carizma (V. I. Lenjin, *Sočinenija*, tom V, str. 25, 41–44, 48, 68, 264, 401; VIII, str. 118; X, str. 203; XVI, str. 200–201; XIX, str. 28–29, 154, 485; XXV, str. 242; XXXV, 21). Ostalim slavenofilima Lenjin nije poklanjao posebnu pažnju, ali je o čitavom njihovu pokretu kao cjelini imao negativno mišljenje (tom I, str. 333–384; V, 253; VIII, 323).

[70] *Agramer Zeitung*, 19. VI 1867.

[71] *Zastava*, 7. VI 1867.

klase i porobljenoga poljskoga naroda, među kojima ne može biti kompromisa«. Jedan od krajnjih poljskih nacionalista, emigrant Platon Kostecki, uputio je (16. VI 1867) otvoreno pismo Riegeru, osuđujući ga što se »ponizio i preplašeno savijao kada su poslije bogate gozbe pijani Moskovljani protestirali protiv praštanja Poljacima čak i pod onako skromnim uvjetima kakve im je on nudio«. Kostecki je pisao Riegeru između ostaloga:

Ti, najponosniji između svih slavenskih gostiju, morao si da slušaš i podneseš zviždanje i vikanje kad si izjavio da nijedan slavenski narod ne smije da gospodari nad drugim. Sada se vraćaš u Prag da dalje vodiš Čehe, a sami češki dopisnici nisu smjeli da zabilježe tvoj govor onako kako si ga izgovorio... Poljaci su te molili da ih radije ne spominješ. Nisi imao prava da to uradiš, jer nisi poznavao stvarne uzroke spora. Govorio si kao predstavnik Čeha, a ja te pozivam pred sud Čeha.[72]

Oštar sukob između dvaju dijametralno suprotnih shvaćanja o poljskom pitanju – konkretno, duel između Riegera i Čerkaskog – ostavio je težak utisak na sve prisutne, ne samo na Čehe i Jugoslavene nego i na same Ruse. Čak su i sami organizatori kongresa osjetili da je Čerkaski učinio lošu uslugu zvaničnoj ruskoj politici kad ju je onako nespretno i neinteligentno nastojao braniti od Riegerovih argumenata. Jedan od istaknutih slavenofila, publicist i književnik Juraj Fedorovič Samarin, pokušao je da izgladi ovaj mučan sukob i da izmiri ili barem približi suprotna gledišta. Jovan Subotić iznosi ove pojedinosti:

Sutradan posle banketa pozove me Juraj Samarin, na veče, u svoj stan, na prijateljski razgovor. Otišavši tamo nađem kod Samarina, osim njega, kneza Čerkaskog i Ladislava Riegera, a pored njih još i dra. Braunera. Započne se razgovor... Prođe bogme i sat i dva, i njihovo razlaganje ne učini ni koraka unapred... Meni se učini, da se dosta govorilo i kapacitiralo; vidim da se njihovi razlozi ne hvataju. U isto zazori jedna misao u mojoj glavi, misao vrlo prosta, koja je samo tu važnost imala, što je bila istina, a i jednoj i drugoj stranci čisti prijatelj. Ova prosta misao i prijateljska izjava izmeni stanje stvari. Stranke se nađu zadovoljenima, izravnanima i oni pruže sebi uzajamno ruke, kao prijatelji, i to sasvim iskreno, bez ikakvog preuzdržanja. Ja sam bio tim zadovoljan, ali nisam postizavao zamašaj mojih reči; to sam tek sutra dan od dra. Braunera doznao, koji mi naprosto kaže: »Sinoć vam je sam Bog onu misao ulio. Njom je učinjeno čudo. Mi smo sve jednako strepili, da vulkan ne bukne; Vaše su reči duhove ublažili i pomirili. Hvala Vam, velika Vam hvala!« Razumeće svaki lako, da o ovoj stvari opširnije govoriti ne valja; a baš i da bih hteo biti danas manje trezan, nego što sam bio onda, ne bi mogao ništa više kazati, jer sam i sam onu misao zaboravio, a reči iz pameti izgubio. Samo mi je ostalo u spomenu ono, što je istina, a to je utišanje toga neugodnoga položaja.[73]

Čerkaski je, izgleda, i sam želio da bar donekle ublaži oštricu svoga ispada, priredio je prijem za veći broj slavenskih gostiju i pozvao, između ostalih, i Riegera i Palackoga. I na ovom prijemu govorilo se, naravno, i o rusko-poljskim odnosima, ali obje strane ostale su na svojim pozicijama.

[72] Josef Vaclav Frič, *Die Kerseite der slavischen Wahlfart nach Russland*, Prag 1867, 14–24.

[73] *Život Dra. J. Subotića*, IV, 27–28. U memoarskoj literaturi nitko od suvremenika nije se osvrnuo na ovaj Subotićev pokušaj, a ni ostali sačuvani izvori o njemu ne govore, tako da je nemoguće provjeriti tačnost njegovih kazivanja.

Pred kraj boravka slavenskih gostiju u Moskvi, dok su svi sjedili na zajedničkom ručku u trgovačkom klubu, stiže vijest da je na cara Aleksandra u Parizu pokušan atentat. Jedan Poljak, emigrant Berezovski, pucao je na cara s usklikom: »Vive la Pologne, Monsieur!« Milićević bilježi: »Ovaj glas je vrlo nesrećan bio za one koji su mislili o nekom izmirenju s Poljacima.«[74]

Dok Subotić u svojoj autobiografiji namjerno prelazi preko negativnih pojava koje je zapazio za vrijeme boravka u Rusiji, dotle Milićević u svojim uspomenama nije prešutio ni ono što je smatrao negativnim. Tako, na primjer, za vrijeme ručka kod kneza Nikolaja Meščerskoga, upitan od slavenofila Leontjeva šta mu se u Rusiji ne sviđa, Milićević je odgovorio: »Sve mi se dopada, samo nahodim da je bez celji izjavljivati želju: da svi Slaveni prime ruski jezik! U samoj stvari, to vama ne obriče ni najmanje koristi, a nama pada vrlo teško!« Leontjev ga pokušava umiriti: »Ne gledajte na te sumanute ljude; njih svuda ima.« Knez Čerkaski se upliće u razgovor: »Za Boga, oni koji su kozačke konje pojili na Seni, lako mogu da preteraju.«[75]

Milićeviću je naročito udarao u oči pravoslavni klerikalizam, koji je dolazio do izražaja ne samo kod klera nego i kod mnogih svjetovnjaka. U manastiru Trojici, blizu Moskve, u lavri sv. Sergija, Milićević je promatrao kako knez Vladimir Meščerski metaniše, kako udara glavom o crkveni pod i tek zatim cjeliva svetiteljev moćnik. Milićević priča da su u manastirskoj porti, kada su izašli iz crkve, zatekli velik broj ruskih seljaka, poklonika, u drvenim opancima; između Meščerskoga i njega poveo se ovaj razgovor:

– Jeste li vi odista pravoslavan?
– Ja sam jedan od onih koji se broje da su najpravoslavniji u Srbiji, rekoh mu smešeći se. A što me pitate?
– Ta eto, vidim ne metanisaste pred sv. Sergijem?
– Ja sam se njemu onako poklonio kao Svetome Srpskom Kralju! Bolje ne umem; a on više neće ni tražiti od mene.
– Vi se, prijatelju, podsmevate svetinji!

Govoreći o ovim ruskim pravoslavnim klerikalcima, s nekoliko konkretnih primjera o njihovoj vjerskoj isključivosti, Milićević piše: »Ovi preterani pravoslavci često padaju u smešne pogreške. Ne vide u svome oku grede, a čude se trunu u tuđemu! U njihovoj crkvi silestvo je osobina katoličkih, a oni strahuju da se mi ne pokatoličimo! Usred svete Moskve gotovo je više tuđih cimera nego ruskih, i oni strahuju da se mi ne ponemčimo!«[76]

Vrlo je karakteristična i posebno udara u oči činjenica da se ni srpski svećenici, koji se nalaze među »moskovskim hadžijama«, ne oduševljavaju ruskim panslavizmom i pravoslavnim klerikalizmom. Tako, na primjer, karlovački prota i vjeroučitelj Nikola Begović, poznat i kao

[74] M. Đ. Milićević, op. cit., 69.
[75] Ibid., 63.
[76] Ibid., 65.

pisac i kulturno-prosvjetni radnik, u svom članku *Sjeverno pravoslavlje* piše: »Rusi nijesu panslaviste. Oni znaju samo za sebe, i u tome su zdravo samoživi. Ali svoj jezik rado ti čuju od stranca ... Uz to moram Vam kazati da su Rusi i u crkvi isključivi... ni u jednom Trebniku nećete naći naše srbske svetitelje, već sve samo ruske.«[77]

Protiv pokušaja uvođenja ruskog jezika kao zajedničkog književnog jezika za sve slavenske narode ustao je i delegat srpskog akademskog društva »Zora« i predstavnik Ujedinjene omladine srpske, student Vladan Đorđević.[78] U svom govoru, održanom na banketu u Sokolniku, on kaže između ostaloga:

Neki predlagaše da uzmemo jedan jezik slavenski, na pr. ruski, za opšti književni jezik Slavena. Po mome mišljenju, od takoga koraka ne bi bilo nikakve praktične koristi. Hiljadugodišnja zasebna istorija stvorila je od svakog slavenskog plemena narodnu ličnost, koja ne samo da se ne može stopiti u jedno ogromno celo, nego i ne treba to da učini, u interesu samoga slavenstva. Pa baš i da pristanu svi književnici slavenski na pomenuti predlog, i da odsele počnu pisati tim opštim slavenskim jezikom, šta bi time uradili? Stvorili bi u svima slavenskim narodima jednu kastu književnika, a sami narodi, za koje se piše, ne bi razumeli svoje sopstvene književnosti.[79]

U svojim daljim izlaganjima delegat »Zore« se izjašnjava i protiv pokušaja sastavljanja jednog novog zajedničkog međuslavenskog naučnog jezika, navodeći ove argumente:

Druga braća vele ne za opšti književni jezik nego za strogo naučni jezik – za onu književnost koja je nepristupačna masi – treba da izaberemo jedan opšti jezik kako bi se slavenska nauka razviti mogla. Po mome mišljenju, nema te nauke koju ne bi valjalo graditi opštim blagom celoga naroda, a s druge strane ja mislim da nauka nema narodnosti, ona je uzvišena nad tom razlikom, ona je univerzalna.[80]

Ovi Đorđevićevi argumenti protiv pokušaja uvođenja ruskog jezika kao zajedničkog književnog jezika i kao međuslavenskog naučnog jezika dočekani su dvojako: slavenski gosti primili su ih s odobravanjem, a velikoruski nacionalistički krugovi s negodovanjem; neki reakcionarni listovi su ga čak i napali, s manje ili više oštrine u stilu i tonu.

Slavenski gosti dolaze za vrijeme svoga boravka u Rusiji u neposredan kontakt ne samo sa svojim domaćinima, slavenofilima, funkcionerima i članovima slavenskih komiteta, nego i sa širokim narodnim masama. U memoarskim spisima samih sudionika i u ondašnjoj štampi mogu se naći mnogi vjerodostojni podaci o raspoloženju i osjećanjima ruskoga puka prema gostima iz slavenskih zemalja. Milićević kazuje da je za

[77] *Matica*, god. III, br. 6, 1868.

[78] Vladan Đorđević (1846–1930), u mladosti slobodouman i demokratski orijentiran, u kasnijim godinama skretao je sve više udesno, a kao ministar i predsjednik srpske vlade pod posljednjim Obrenovićima (1897–1900) postao je sasvim reakcionaran.

[79] *Zastava*, 9. VI 1867.

[80] Ibid.

vrijeme banketa u Sokolniku, u okolini Moskve, dok su se redale zdravice jedna za drugom, silan svijet iz okolnih sela došao u park i opkolio dvoranu da vidi i pozdravi goste:

Narod izokola poče vikati: »Goste nam dajte!« Izidosmo, i pokazasmo se narodu, koji vikaše, prsi da prsnu: »Ura! Živeli! Slava!« Grof Ilija Dede-Janković, u lepom dalmatinskom odelu, s tokama na prsima, s dve ledenice za pojasom, iđaše kao pesmani junak. Svet ga gledaše kao čudo. Uzevši zastavu sv. Ćirila i Metodija, pope se na jedan sto, a svet se okrete sav k njemu. Ne umejući govoriti ruski, on uze mene za ruku i diže k sebi na sto, govoreći :»Kaži što ovome svijetu kad umiješ, ljubim ti grlo!« Ali se nije mogla čuti ni jedna reč od vreve . . .[81]

Jovan Subotić zabilježio je također jednu karakterističnu epizodu s povratka iz Sokolnika natrag u Moskvu:

Ulica, kojom se išlo u Sokolnike, vrvela je svetom. Kola nisu mogla ići brzo nego se moralo u korak voziti. Nije jedared bilo da je čisto obučen u narodnom odelu Rus skočio na potege, te je ugrabio jednom ili drugom od nas ruku, koju je ljubio, gde je dospeo, do lakta i do ramena, pa je onda mirno skočio na zemlju i otišao u svoje društvo.[82]

Najzad, prilikom odlaska iz Rusije, dolazi do novih spontanih masovnih manifestacija slavenskog bratstva. Dopisnik *Zastave*, jedan od »moskovskih hadžija«, ovako opisuje ispraćaj gostiju s petrogradskog kolodvora:

Sutradan ispratio nas je Petersburg s isto onoliko džumbusa kao što nas je i dočekao, samo što je sad bilo teško rastajati se. S istim vozom polažaše i nekakav princ Oldenburški i beše ga ispratila tma ordenlija, ali, slave mi, niko od naroda nije ni glave svrnuo na njegovu paradu, no sve živo leti od jednog do drugog vagonskog prozora, pa se ljubi s braćom Slavjanima, iako se dotle već i po deset puta sa svakim izljubio i oprostio. Ali, na kraju kraja – nije vajde – poče voz da se kreće. Načini se haos od muzike, od »Ura«, »Slava«, »Živio«, »Do viđenja«, »Praštajte«, »u Beograd«, »u Carigrad«, koji je sve više i više malaksavao – dok se na posletku ugasi . . .[83]

Ovako prikazujući ispraćaj slavenskih gostiju iz Rusije, dopisnik *Zastave* s razlogom potertava paralelu između toga ispraćaja i istodobnog ispraćaja princa Oldenburškog, dakako ne spominjući da je on rođak ruske carice, što je suvremenicima bilo dobro poznato. Puka slučajnost da su istim vlakom otputovali iz prijestolnice carske Rusije jedan caričin rođak i »moskovske hadžije« otkrivala je jasno i nedvojbeno (iako tada još nisu postojali instituti za mjerenje narodnog raspoloženja) dubok i nepremostiv jaz koji je razdvajao dvije Rusije: zvaničnu, carsku Rusiju, koja je sa svojim »ordenlijama« i po svima propisima dvorskog ceremonijala ispraćala jednog njemačkog princa, caričina rođaka, i onu drugu Rusiju, koja je bez »ordenlija« i bez ceremonijala, iskreno i spontano, ispraćala slavenske goste, one iste goste koji su joj, otvoreno i bez snebivanja, rekli mnoge gorke istine u oči. Možda baš zato pokazuju ova dva istodobna ispraćaja mnogo više i daleko potpunije nego razne zdravice na banketima da Rusija misli i osjeća sasvim drukčije nego vladajuća klasa u carskom Petrogradu.

[81] M. Đ. Milićević, op. cit., 61–62.
[82] *Život Dra. J. Subotića*, IV, 18.
[83] *Zastava*, 14. VI 1867.

III. PROGONI »MOSKOVSKIH HADŽIJA«

Još dok su slavenski gosti boravili u Rusiji, otpočela je kampanja protiv njih: bečka i peštanska režimska štampa prosto se utrkivala u napadajima, denunciranjima i klevetanjima »moskovskih hadžija«, pozivajući se pri tome na pisanje petrogradske njemačke štampe *(Petersburger Zeitung)*, koja je zauzela odmah od samoga početka neprijateljski stav prema sveslavenskom kongresu, smatrajući ga »instrumentom panslavističke agitacije«. Od bečkih listova naročito je agresivna *Neue Freie Presse*, a za njom nije izostajala ni mađarska režimska štampa, koja je zagovarala dualizam i branila Andrassyjevu bečku političku orijentaciju. Bečka i peštanska režimska štampa iz dana u dan je pisala protiv ruskih »agenata« i »veleizdajnika«.[84]

Udara u oči činjenica da je Beustov režim prema Česima koji su bili u Rusiji zauzeo relativno blaži stav nego prema Hrvatima i Srbima u Trojednoj Kraljevini. Pod pritiskom mađarske vladajuće klase, poimence predsjednika peštanske vlade grofa Andrassyja, car smjenjuje (27. VI 1867) bana Josipa Šokčevića i postavlja na njegovo mjesto prvo u svojstvu banskoga namjesnika, a zatim kao bana baruna Levina Raucha, jednoga od najagresivnijih mađarona u Hrvatskoj, sa zadatkom da slomi otpor Hrvata i pripremi teren za sklapanje nagodbe između Hrvatske i Ugarske. Da bi to postigao, Rauch je odlučio da ukloni iz Hrvatske što veći broj svojih političkih protivnika. Prvi na udarcu bili su mu Subotić i Polit.

Kada se vratio iz Rusije, Subotić se zadržao u Beču s namjerom da posjeti hrvatskog kancelara, generala Kuševića. Prvo je potražio dvorskog savjetnika Mirka Šuhaja, svoga kolegu iz Hrvatskog sabora. Za sve vrijeme posjete Šuhaj je bio nervozan – »kao da na trnju sedi...« – i odgovorio je Subotiću da je Kušević po pozivu pošao caru, i da dođe sutra. Kada je ponovo došao, Šuhaj mu je odgovorio da ga kancelar opet ne može primiti »jer ima vrlo mnogo prešna posla«. Subotić priča: »Vidim da mu gori zemlja pod nogama: sigurno što sam tu kod njega. Po takovim grančicama odmah se pozna, kad ma i najmanji vetrić duhne... Video sam, šta je. Poznao sam, da mi akcije u domovini zlo stoje.« Ne pokušavajući dalje da dođe do kancelara, Subotić iz Beča putuje u Zagreb; na jednoj usputnoj stanici, u mjestu Zakanj, spazi Raucha:

> Ovaj je po peronu šetao, a glavu navisoko držao. Rauch je k meni kao septemviru više puta dolazio, i za jednu ili drugu uslugu molio, koju sam mu po zakonu učiniti mogao. Onda je bio ljubazan i ponizan... Sad je barun Rauch pokraj mene prolazio, pa ni selamaleć. I po tom sam video, da je nešto kuvano, samo nije još pred mene izneseno.[85]

[84] Jovan Subotić (op. cit., 49) bilježi: »Šta nisu pisali: šta nisu lagali, izmišljali, podmetali, grdili i na zakone državne apelirali. Mi smo bili izdajice otadžbine i svoga cara i kralja, mi smo bili zaverenici proti Mađarima i Nemcima. Mi smo najposle već bajonete ruske nosili u svim džepovima, da pokosimo Austriju i Mađarsku.«

[85] *Život Dra. J. Subotića*, IV, 51.

U međuvremenu je kancelar Kušević, po svoj prilici sa znanjem i odobrenjem bečke vlade, pripremio prijedlog caru za donošenje sudbonosne odluke. Kuševićev prijedlog, datiran u Beču 27. lipnja 1867, toliko je karakterističan da zaslužuje da bude preveden s njemačkog originala, sa svima njegovim stilskim i jezičkim osobitostima, i ovdje u cjelini citiran kao historijski dokumenat o tome kako se u Austriji, koja je važila kao pravna država (Rechts-Staat), gazio zakon i na prečac, bez saslušanja i disciplinske istrage otpuštali iz službe čak i najviši državni činovnici:

Septemvir i referent vrhovnog suda dr Jovan Subotić, vitez ruskog ordena predaka, jedan je od korifeja panslavizma. On je svoje rusofilsko i prema austrijskim interesima protivničko raspoloženje manifestirao svojim putovanjem na etnografski slavenski kongres u Moskvu, tamo poveo svoga šuraka, bivšeg tajnika Banskog stola Polita, njegove očito neprijateljske stavove prema Austriji ne samo odobravao nego ih i sam podsticao svojim potpuno nedvosmislenim pjesmama koje je napisao u slavu te svečanosti.[86] Njegove panslavističke simpatije i tajne makinacije nagrađene su i od strane ruske vlade jednim ordenom i besplatnim školovanjem njegova sina u jednoj vojnoj akademiji u Petrogradu. Utoliko više u toj činjenici leže razlozi da se on ima smatrati za izrazitog neprijatelja austrijske stvari.

Sada, kad slavenski pokret prvi put dolazi do općega vanjskog izražaja, prije nego što se bude uvidjelo da tu opasnost valja ukloniti, bilo bi potrebno istu u zametku ugušiti i administrativnim mjerama spriječiti njezino djelovanje. Ja smatram zbog toga za potrebno da se Subotić ukloni sa svoga položaja, i to bez prava na penziju, na koju on ionako nema prava jer još nema 10 godina službe.[87]

Na poleđini toga akta koji je Kušević podnio caru car je još istoga dana svojeručno napisao: »Septemvir i referent vrhovnog suda dr Jovan Subotić ima se ukloniti sa svoga položaja i časti bez prava na penziju. Franjo Josip.«[88]

Prvu vijest o Subotićevu otpuštanju iz službe donio je zagrebački *Pozor*, objavljujući samo doslovce tekst ukaza.[89] Sutradan *Pozor* piše: »U dekretu, kojim je septemvir g. Subotić dignut sa službe nije naveden nikakav razlog. Mi smo ga tek naslućivali. Nu današnja *Debata*, koja nas je više putah zatekla svojimi brzojavnimi vjesti iz Zagreba, razjašnjuje naše dvojbe i kaže jasno, da je g. Subotić skinut sa službe, jer je išao na izložbu u Moskvu!«[90]

Već iste večeri pred Subotićevim stanom u Zagrebu okupljaju se mnogi rodoljubi i omladinci da ga pozdrave i da mu odadu priznanje »pokazujući time koliko ljube i štuju muževe, koje radi rodoljubnog na-

[86] Kušević ovdje govori u množini o Subotićevim rusofilskim pjesmama; u stvari, postoji samo jedna njegova pjesma *(Moskvi)*, naprijed citirana; onu drugu pjesmu s istom tematikom napisao je Laza Kostić.

[87] Ovo tvrđenje nije tačno. Čak se i u inozemstvu znalo da je Subotić 1867. već imao preko 20 godina državne službe. Jedan ruski list piše: »Septemvir Subotić izgubi službu, koja mu je donosila godišnju plaću od 4000 forinata, i to bez ikakvih razloga, bez ikakva suda, pa još mu nisu dali ni penziju, iako je služio preko 20 godina i imao puno pravo na nju.« *(Moskva*, br. 79, 1867).

[88] Državni arhiv u Zagrebu, Prezidijalni spisi Hrvatske dvorske kancelarije, depart. II, br. 226, U Beču, 27. VI 1867.

[89] *Pozor*, br. 149, 1867.

[90] *Pozor*, br. 150, 1867.

stojanja vlada progoni«.[91] Oduševljeni omladinci klicali su Subotiću i otpjevali nekoliko pjesama, između ostaloga hrvatsku i rusku himnu. On im se s prozora zahvalio kratkim govorom. Zatim su pošli na Jelačićev trg, gdje su demonstrirali protiv Andrassyja i mađarona. Policija je omladince rastjerala.

Istoga dana Subotić je izabran »začasnim građaninom glavnoga grada Zagreba«.[92] Na Zagreb su se ugledali i drugi slobodni kraljevski gradovi širom Hrvatske i Slavonije. Donoseći vijest da je i Karlovac izabrao Subotića za začasnog građanina, *Zastava* završava noticu riječima: »Svaka sila za vremena.«[93] Sa svih strana stizali su mu pozdravni telegrami i adrese. Jedna grupa njegovih prijatelja i štovatelja – »kojih mnogo u narodu Trojedne kraljevine ima« – obratila mu se pismom, tražeći njegovo dopuštenje da apeliraju na narod radi prikupljanja novčanih priloga u obliku narodne pomoći.[94] Subotić je ovu prijateljsku ponudu odbio, nadajući se da će mu se dozvoliti advokatura. Radi toga se obratio Hrvatskoj dvorskoj kancelariji u Beč, ali nije dobio uopće nikakva odgovora. Na to je (22. VIII 1867) uputio pismo direktno kancelaru Kuševiću, izjavljujući mu da će biti prinuđen – ako »u odgovarajućem vremenu« ne bude dobio odgovor – da se obrati na »organe naroda« i zamoli municipije da mu »zakonitim putem pripomognu« da dođe do rješenja. Izgleda da je ovaj nagovještaj da će apelirati na »organe naroda« natjerao Kuševića da, na koncu konca, Subotićevu molbu dostavi banu Rauchu sa »službouljudnim pozivom, da o toj molbi blagoizvoli priopćiti Dvorskoj kancelariji velecijenjeno mnijenje svoje«.[95]

Rauch nije htio ni da čuje za Subotićevu molbu, želeći da ga po svaku cijenu ukloni s teritorija Hrvatske i Slavonije, smatrajući ga za opasnog protivnika unionističke politike. Odbijajući njegovu molbu da mu se dozvoli »pravo odvjetovanja u opsegu banskoga stola sa sjedištem u Osijeku«, Rauch je kao glavni razlog naveo da je »broj odvjetnika spadajući na opseg banskoga stola prevelik«, a kao drugi razlog navodi da je Subotić ranije bio odvjetnik u Novom Sadu, na teritoriju Višeg zemaljskog suda u Temišvaru, te da mu se »ne bi nikakova nepravda nanijela, kad bi se uputio, da si svojim putem ishodi pravo povratka na prijašnje svoje odvjetničko mjesto«.[96] Naravno, kancelar Kušević se potpuno složio s ovim Rauchovim argumentima, odbio Subotićevu molbu i već nakon nekoliko dana izvijestio o tome i Banski stol u Zagrebu i bana Raucha.[97]

Mnogo kasnije, u svojoj autobiografiji, Subotić piše: »Znao sam da su hrvatske aristokrate, a naročito grof Laci Pejačević i barun Rauch glavni neprijatelji. Već mi je sa sabora bilo doneseno, da se grof Pejačević

[91] *Pozor*, br. 151, 1867.
[92] *Pozor*, br. 151, 1867.
[93] *Zastava*, 7. VII 1867.
[94] *Pozor*, br. 164, 1867.
[95] DAZ, op. cit. depart. II, br. 3907/906, U Beču, 24. VIII 1867.
[96] Ibid., Rauchov odgovor, datiran u Zagrebu 6. IX 1867.
[97] Ibid. depart. II, br. 4244/987, u Beču, 12. IX 1867.

izjavio, da mi mora skrhati vrat. Ali to me nije ni malo ženiralo.«[98] Poslije konačnog odbijanja njegove molbe Subotiću nije više ništa drugo preostalo nego da napusti Zagreb i da se preseli u Novi Sad. Opraštajući se teška srca od Zagreba, Subotić ga s puno topline naziva »naš lijepi hrvatski biser – grad i njegovo krasno i dično općinstvo«.[99] Nikada njegov ugled u Hrvatskoj nije bio veći nego toga dana. Kao što je lijepo rekao Đuro Šurmin: »Srbin Jovan Subotić stradao je za hrvatsku stvar kao da je bio Hrvat.«[100]

Otpuštanje Jovana Subotića iz državne službe (i to još bez prava na penziju) odjeknulo je ne samo širom Hrvatske i Slavonije nego i u ostalim jugoslavenskim zemljama, a naročito u Vojvodini. Vojvođanska opoziciona štampa oštro je osudila nezakoniti postupak prema Subotiću, a novosadska *Zastava* se upustila u polemiku s bečkom režimskom štampom. Svoj značajni članak *Etnografski izlog u Moskvi i austrijski listovi* tadašnji urednik *Zastave* Stevan Pavlović završava ovom porukom bečkim redakcijama: »Nećete li toga, nego hoćete i dalje da sejete crno seme nesloge u atar vašim sanjarijama, vašoj špekulaciji i vašoj pakosti, onda neka vas stigne stari krvnik, ruka neumitnog vremena!«[101]

O Subotićevu slučaju raspravljalo se i na sjednicama Ugarskog parlamenta u Pešti. Diskusiju je izazvao svojom interpelacijom na predsjednika vlade grofa Andrassyja vojvođanski opozicioni narodni zastupnik Svetozar Miletić, koji je oštro napao hrvatskog kancelara Kuševića i bana Raucha. U uvodu svoje interpelacije Miletić kaže:

Od kako je general Kušević na čelu hrvatsko-slavonske kancelarije u Beču, čovek kome je po svom vojničkom položaju jedno uvo za reakciju, a po javnom izrazu svojih misli i osećanja drugo uvo za bezuslovne, dakle preterane i nepraktične unionističke težnje otvoreno, događaju se u Hrvatskoj i Slavoniji stvari, koje bi i Turskoj na sramotu bile, a civilizovanu, pa još pri tom ustavnu državu sasvim ponižuju i obesčašćuju.

Miletić u svojoj interpelaciji postavlja pitanje: da li je Subotićevo otpuštanje iz državne službe izvršeno sa znanjem i odobrenjem predsjednika vlade?[102] Andrassyjev odgovor izazvao je oštre komentare ne samo

[98] *Život dra. J. Subotića*, IV, 52. U istoj knjizi on sam objašnjava razloge ove mržnje »Ja sam kao zastupnik općina imao po dužnosti zastupati interese bivših podložnika. A zastupao sam kroz vreme od 1857–1861 preko 50 urbarskih općina u Sremu... Sad je dakle mojim pozivom u hrvatski Septemvirat došao jedan sudija, koji je naučen bio u opsegu zakona podložnički živalj zastupati. Sasvim je bilo naravno, da sam i kao vrhovni sudija zakon shvatao kako narodu bolje prija... Tim su putem mnoge urbarijalne opštine u Slavoniji na temelju zakona strogo u granicama toga velike koristi dobile. No i to je naravno, da su vlastelini u takvom sudcu videli svog najvećeg dušmanina, da su dakle proti njemu najneprijateljskiji položaj zauzeli.« (Ibid., 66.) Kada je Subotić 1867. postao politički sumnjiv, Rauch i Pejačević su jedva dočekali priliku da ga na legalan način uklone iz Hrvatske.

[99] *Agramer Zeitung*, Nr. 247, 1867.

[100] Dr. Đuro Šurmin, Moje uspomene na Mihaila Polita-Desančića, *Letopis Matice srpske*, knj. 338, sv. 1–3, 1933.

[101] *Zastava*, 25. VI 1867.

hrvatske i srpske nego čak i jednoga dijela mađarske opozicione štampe. Tako, na primjer, *Magyar Ujság* piše:

G. Andrassy uzeo je prema nezavisnom narodnom zastupniku takav ton kakvom će se zaista začuditi i Srbi i Hrvati... G. Andrassy je sasvim zaboravio da ministar odgovara narodnom zastupniku, pa je uzeo takav ton kakav grof upotrebljava prema svome komorniku... Još je veće zlo u tome što će Hrvati u riječima ugarskog ministra predsjednika vidjeti ismijavanje, razdraživanje i izazivanje.[103]

Onakav prepotentni i provokativni odgovor zasnivao se svakako na informacijama koje je Andrassy dobio od generala Kuševića i bana Raucha, koji su Subotića smatrali za jednoga od istaknutih protivnika dualizma i Unionističke stranke u Hrvatskoj. Andrassy je pomoću Raucha i mađarona želio da nametne hrvatsko-ugarsku nagodbu i zato je ne samo odbio Miletićevu interpelaciju nego se u potpunosti suglasio sa svima postupcima Kuševića i Raucha protiv Subotića, želeći da ga ukloni iz političkog života Hrvatske.

Drugi na udarcu u Zagrebu bio je Polit-Desančić, koji uopće nije mogao dobiti odsustvo za putovanje u Rusiju i zbog toga, uoči puta, podnio ostavku na službu kao tajnik Banskoga stola. Vrativši se iz Rusije, Polit se zadržava u Beču i odlazi pravo kancelaru Kuševiću da zatraži pravo advociranja u Zagrebu. Kušević ga je mirno saslušao, strogo pogledao, iz svoga pisaćeg stola izvadio paket *Petersburger Zeitunga* i rekao mu: »Ovo su vaši govori u Rusiji, to je prava veleizdaja. Vi dolazite pod istragu!«[104] I okrenuo mu leđa. Naravno, Polit nije znao da je austrijski ambasador Brenner pronašao i obilježio u njegovu govoru koji je održao u Petrogradu (23. V 1867) neke »veleizdajničke elemente«, da je taj govor, objavljen u *Petersburger Zeitungu*, dostavljen skupa s Brennerovim izvještajem samome caru, koji je na izvještaju svojeručno napisao: »Priloženi broj *Petersburger Zeitunga* dostaviti Hrvatskoj dvorskoj kancelariji u vezi s postupkom protiv dra Polita prilikom njegova povratka.«[105] To je bio taj broj koji je Kušević pokazao Politu, prijeteći mu sudom zbog »veleizdaje«.

Polit se vratio u Zagreb polovicom srpnja[106] i odmah predao molbu da mu se dozvoli pravo advociranja u Zagrebu, budući da je još u svibnju 1864. položio advokatski ispit. Mišljenja su bila podijeljena: »Sudbeni stol je doista predložio, da mu se podeli pravo advociranja. Međutim se banski stol tome opro i predložio Dvorskoj kancelariji, da mu se to pravo ne da.«[107] Iz zapisnika sjednice Kraljevskog banskog stola, održane 25. rujna, vidi se da je izvjestitelj Cuculić pročitao Poli-

[102] *Zastava*, 5. XI 1867.

[103] *Magyar Ujság*, 9. XI 1867.

[104] *Sve dosadanje besede Dra. Mih. Polita-Desančića*, I, 80.

[105] Dr. N. Kazbunda, *Pout Čehu do Moskvy 1867 a rakovska diplomacie*, Praha 1924, 63.

[106] *Agramer Zeitung*, 23. VII 1867.

[107] Dr. M. Prelog, Dr. M. Polit i sveslavenski kongres u Moskvi god. 1867, *Letopis Matice srpske*, 1927, knj. 313, str. 393.

tovu molbu i predložio da se ona uputi Dvorskoj kancelariji s preporukom za povoljno rješenje. Međutim, prisjednik Kukuljević je izjavio da ne može glasati za prijedlog jer Politov »moralni značaj ne vidi korektnim«, zato što on »u svojim javnim govorima vojuje naspram vladajućem sistemu«. Prisjednik Žuvić (istaknuti unionist i kasniji državni nadovjetnik) bio je još oštriji i još konkretniji:

Znadem kao svjedok očevidac, da se je Polit na prošlom saboru zagrebačkom, u svojim predlozima i govorima, vladao načinom, koga izravno osuđuje sedmo poglavlje kaznenog zakona, a iz javnih listova ... izvješćuje se općinstvo stanovitom ostentacijom o načinu Politovu vladi austrijskoj i vladajućoj upravnoj sistemi vrlo neprijaznu, koga je iskazao izvan države ... Ne mogu svojim odvjetom pristati na to, da se čovjeku od političkih načela Politovih dozvoli vršiti pravo odvjetništva u Hrvatskoj, kao sastojini Austrije, države naime, kojoj Polit s porugom proriče propadnuće.[108]

Na kraju vijećanja Banski stol je većinom glasova donio odluku da se Politova molba za advociranje ne može preporučiti, usljed čega je Hrvatska dvorska kancelarija (12. X 1867) donijela rješenje da mu se molba ne može uvažiti.[109] Kušević i Rauch su pretpostavljali da su na ovaj način na dugi niz godina uklonili i Subotića i Polita s političke arene Hrvatske i da Srijem više neće birati opozicione narodne zastupnike u Hrvatski sabor, da tamo, skupa s opozicionarima iz Hrvatske i Slavonije, pružaju otpor mađaronskoj politici, dirigiranoj iz Pešte. Ali oni su se u tim očekivanjima prevarili.

Treći na udarcu u Hrvatskoj bio je Ljudevit Gaj. Iako za vrijeme svoga boravka u Rusiji nije držao političke govore kao Polit, iako na banketima nije čitao himne i ditirambe Moskvi kao Jovan Subotić i Laza Kostić, Gaj je postao politički sumnjiv što je putovao u Rusiju u društvu sa Subotićem, Politom i protom Nikolom Begovićem i što je u ime Hrvata potpisao telegrafsku čestitku ruskom caru Aleksandru poslije neuspjelog atentata na njega u Parizu. Kada se vratio u Zagreb, Gaj istina nije pozvan na odgovornost, ali je imao da osjeti kako neraspoloženje vladajuće klase prema njemu postepeno raste: prigodom smrti svoje žene primio je malen broj kondolencija, a »narodni dar«, koji je imao da bude znak priznanja za njegov dugogodišnji javni rad i za njegove nacionalne zasluge, ispao je mnogo manji nego što se očekivalo.[110] No najviše ga je pogodilo smjenjivanje s položaja urednika *Narodnih novina:* na njegovo mjesto postavljen je jedan njegov raniji mladi suradnik, Nikola Zec, a on je degradiran na »podređeno mjesto u tiskari«.[111] Gaj nije možda ni slutio da su sve to samo indirektne posljedice »moskovskog hadžiluka«.

Bečki list *Debatte*, blizak bečkoj vladi, donosi uvodni članak *Panslavistische Agitationen in Kroatien*, u kome denuncira Adolfa Vebera-Tkalčevića, direktora gimnazije u Zagrebu, i profesora Koržineka zbog nji-

[108] Ibid., 395.
[109] DAZ, op. cit. depart. II, br. 4639/1095 ex 1867.
[110] Josip Horvat, *Ljudevit Gaj*, 314.
[111] Ibid.

hova navodno aktivnog sudjelovanja na sveslavenskom kongresu, iako oni uopće nisu bili u Rusiji. Isti bečki list traži da se poznati hrvatski akademik i profesor Petar Matković odmah otpusti iz državne službe kao »opasan rusofil«.[112] Mađarska režimska štampa nije zaostajala za bečkom i tvrdila je da su se po selima u Srijemu i Slavoniji razmilili ruski agenti i špijuni, da šire panslavističku literaturu, da pomoću rubalja vrbuju pristaše i bune narod protiv postojećeg poretka.

Bečka i peštanska režimska štampa s podozrenjem prate pisanje hrvatske štampe o Rusiji uopće, a o slavenskim manifestacijama napose. Od zagrebačkih listova najviše je pisao o Rusiji *Pozor*, organ Narodne stranke, uređivan u duhu široke južnoslavenske orijentacije Strossmayera i Račkoga. Dok geograf Petar Matković u svojim dopisima informira o etnografskoj izložbi, dotle publicist Josip Miškatović piše o društveno-političkim gibanjima: on smatra da je dolazak gostiju iz raznih slavenskih krajeva u najveću slavensku zemlju velika stvar i da će donijeti pozitivne rezultate, kako za samu Rusiju, tako i za ostale slavenske zemlje.[113] Miškatović obavještava hrvatsku javnost da se u Rusiji budnim okom prati sve što se zbiva u Hrvatskoj i citira pozitivno pisanje ruske štampe o političkim borbama Hrvata u prošlosti i sadašnjosti za ostvarivanje nacionalnih prava i o perspektivama za budućnost. Pišući o slavenskim manifestacijama u Rusiji, Miškatović ističe da one nisu dirigirane odozgo, od ruske vlade, nego da su potekle spontano, odozdo, od samoga ruskoga naroda.[114]

Progoni rodoljuba u Hrvatskoj odjeknuli su ne samo u jugoslavenskim zemljama Habsburške Monarhije nego i u Rusiji. Jedan od najistaknutijih slavenofila, Ivan Aksakov, u svome listu *Moskva*, oštro je osudio ne samo Rauchov režim u Hrvatskoj nego i bečke i peštanske vlastodršce, koje je s razlogom smatrao za odgovorne zbog antislavenskog političkog kursa u jugoslavenskim zemljama Monarhije.[115] Aksakov je u posebnom uvodniku ukazao na progone Jovana Subotića i Polita u Hrvatskoj, Slovenca Matije Majera u Koruškoj i drugih rodoljuba kao na izrazite primjere nacionalne diskriminacije, i snažno žigosao bečku i peštansku režimsku štampu zbog bezobzirne hajke na »moskovske hadžije«:

[112] U stvari, Matković nije bio oduševljen kulturno-prosvjetnim prilikama u Rusiji. Mato Pucić iz Moskve (4. VI 1867.) piše Valtazaru Bogišiću: »Matković nije zadovoljan sa Rusima. Izgleda mi da su mu nudili mjesto na gimnaziji; on do sada nije spominjao Slavenski muzej. Reče mi da je spremio i jedno predavanje, ali ga neće čitati, jer Rusi nisu temeljno upućeni u njegovu problematiku.« (Bogišićeva korespondencija u Cavtatu, ispis dra Nade Beritić)

[113] *Pozor*, br. 136, 1867.

[114] *Pozor*, br. 141, 1867.

[115] Od svih slavenofila Aksakov se ponajviše zauzimao u ruskoj publicistici za Južne Slavene: »Aktivan u organizaciji ruske pomoći Srbiji. Kritizirao politiku vlade na Berlinskom kongresu, kao i Berlinski ugovor.« *(Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, I, 58).

Njemački i mađarski listovi draže svoju vladu do krajnosti protiv svih slavenskih rodoljuba, a osobito protivu onih što su išli u Rusiju, iako svi vrlo dobro znaju da su oni tamo našli samo bratski doček od građanstva, a ni najmanju pomoć ni u kom pogledu od zvaničnih krugova. Na Slavene koji su se vratili iz Rusije sručiše se gonjenja svom žestinom, a oni nisu ponijeli ništa osim uspomene na bratski doček.[116]

Ukoliko su progoni rodoljuba u Hrvatskoj postajali sve bezobzirniji, utoliko je otpor naroda protiv režima sve više jačao i uzimao sve šire razmjere. U tome pružanju otpora sudjelovale su ne samo tadašnje političke stranke i grupe u zemlji (dakako, osim unionista, kojima je stajao na čelu barun Rauch) nego i bezmalo sve nacionalne, društvene, kulturno-prosvjetne, privredne i druge ustanove i organizacije širom Hrvatske i Slavonije. Među tim ustanovama nalazila se i Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, tada jedina akademija na slavenskom jugu, pod pokroviteljstvom đakovačkog biskupa Josipa Jurja Strossmayera, »prvoga sina domovine«, kako su ga narodnjaci nazivali. Iako je Rauchov režim na sve moguće načine nastojavao da izazove razdor između Hrvata i Srba, Jugoslavenska akademija je na svoju godišnju skupštinu, zakazanu za 16. srpnja, pozvala ne samo sve hrvatske nego i glavne srpske naučne i kulturno-prosvjetne ustanove, ne samo iz Vojvodine nego i iz Srbije. *Zastava* piše:

Mađarske i nemačke novine već rastrubiše, da će pri toj svečanosti Jugoslavenske akademije opet neki mali »moskovski« sastanak biti. Zato kancelar Kušević i baron Rauch najstrožije mere upotrebiše, da svaku demonstraciju preduprede. Bijaše policajno najstrože zabranjeno svako skupljanje na ulicama, izmetanje zastava, pevanje, bakljade itd. Ali, sve te zabrane ne predupredišе, da se braća bratskom pozivu odzovu, da se zagrle, i svoje jade jedno drugom izkažu.[117]

Odziv je ispao iznad svakog očekivanja. Samo iz Srbije došlo je 20 delegata. Ali od najvećeg je značenja da je književni odbor Matice srpske u Novom Sadu (na svojoj sjednici od 13. VII) izabrao za svoje delegate na skupštini Jugoslavenske akademije baš dvojicu od najistaknutijih »moskovskih hadžija«, žrtve Rauchova režima, Jovana Subotića i Polita-Desančića. Poslije održane skupštine, na kojoj su govorili pokrovitelj Akademije Strossmayer, predsjednik Franjo Rački i tajnik Đuro Daničić, priređen je svečani banket u čast delegata i gostiju. Po ugledu na bankete u Petrogradu i Moskvi, i ovaj zagrebački banket uzeo je razmjere čitave jedne slavenske manifestacije. Dakako, zdravice »moskovskih hadžija« shvaćene su u krugovima vladajuće klase kao otvorena politička demonstracija protiv Rauchova režima. Polit je rekao:

Značajno je, da se to ujedinjenje među jednokrvnom braćom, baš u ovaj mah, kad su za Hrvatsku – može se baš bez okolišanja reći – crni dani nastali, tako eklatantno manifestovalo. Naša prekosavska braća dođoše ovamo da nam u ovim crnim danima reknu: vaši jadi, naši jadi, vaša žalost, naša žalost, ali i vaša radost, naša radost, vaše želje, naše želje, vaša budućnost, naša budućnost. To nam u tim crnim danima za utehu služiti može, te nas u ubeđenju ukrepiti, da o našoj sudbi samo mi odlučivati imamo.

[116] *Moskva*, br. 79, 1867.
[117] *Zastava*, 23. VII 1867.

Jovan Subotić je nazdravio »velikom jugoslavenskom plemenu, jedinom koje zbog nesretnih okolnosti na toj svečanosti zastupano nije: bugarskom narodu«. Subotić je rekao »da njemu kao stradalniku najbolje priliči napiti tom stradalniku među jugoslavenskim plemenima«.[118]

Subotić i Polit nalaze se tada među najpopularnijim političkim borcima u Trojednici. Iako su izgubili državnu službu u Zagrebu, iako im nije dozvoljena advokatura na teritoriju Hrvatske, oni su uoči novih izbora kandidirani za narodne zastupnike u Srijemu, prvi u Rumi, drugi u Irigu, i usprkos svem teroru Rauchova režima ponovo izabrani u Hrvatski sabor.[119] Njihova pobjeda predstavlja ne samo značajan politički uspjeh opozicije u Srijemu nego i najveće narodno priznanje progonjenim »moskovskim hadžijama«.

Opozicija protiv Rauchova režima dolazi sve snažnije do izražaja ne samo na političkom nego i na kulturno-prosvjetnom sektoru. Često na prvi pogled sasvim nevine i bezazlene naučne, književne, umjetničke, studentske i đačke priredbe odjednom uzimaju šire razmjere i poprimaju nacionalno-politički karakter. Nikada se ne može znati društveno-politička pozadina pojedinih akcija i poduhvata, koji odozgo promatrani ne bi mogli izgledati da imaju bilo čega zajedničkog s politikom. Zbog toga vladajuća klasa postaje sve opreznija prema svim kulturno-prosvjetnim zbivanjima koja bi u bilo kojem obliku i na bilo koji način mogla dobiti politički karakter. O tome svjedoči, između ostaloga, jedna vrlo karakteristična okružnica Hrvatske dvorske kancelarije, upućena iz Beča svima pravoslavnim episkopima na teritoriju Habsburške Monarhije u vezi s eventualnim sudjelovanjem svećenika i učitelja na skupštini Ujedinjene omladine srpske. Iako je ova okružnica imala strogo povjerljivi karakter, ona je ipak prodrla u javnost. U okružnici se uz ostalo kaže:

Carsko-kraljevski generalni konzulat iz Beograda javio je vladi, da je ova skupština u toliko od veće važnosti, što na nju namerava doći i hrvatska, češka i ruska mladež... Dvorska kancelarija toga je uverenja da će se i ova prigoda upotrebiti za različite agitacije, kao što je bilo i u Moskvi, gde je i sveštenstvo učestvovalo. Zato Dvorska kancelarija mora zakratiti ne samo školskoj mladeži, da ne ide na tu skupštinu, nego tu naredbu protegnuti i na sveštenički stalež i učitelje, ne hoteći time ni najmanje nauditi narodnoj i veroispovednoj zajednici.[120]

Činjenica da je među »moskovskim hadžijama« bilo ne samo pravoslavnih nego i katoličkih svećenika ozbiljno je zabrinula vladajuću klasu u Beču, Pešti i Zagrebu. O tome svjedoči, između ostaloga, i pastirsko pismo zagrebačkog kardinala Haulika, koje je on uputio katoličkom svećenstvu u Trojednoj Kraljevini početkom rujna 1867. U tom pastirskom pismu Haulik upozorava svećenstvo da se u Petrogradu osniva posebno društvo za panslavističku propagandu, da će ono izdavati knjige i časopise s panslavističkom tendencijom i prirediavati razna predavanja, priredbe i predstave u istom duhu, i naglašava da je takvo društvo »našoj visokoj vladi u sadanjim žalosnim prilikama, u kojima se nalaze

[118] Ibid.
[119] *Život Dra. J. Subotića*, IV, 143–147.
[120] *Zastava*, 3. VIII 1867.

naše unutarnje i spoljašnje stvari, moralo probuditi veliku brigu«.[121] Kardinal Haulik saopćava svećenstvu da ga je Hrvatska dvorska kancelarija pozvala da suzbija ove »opasne agitacije« i da zato poziva svećenstvo da budno pazi na sva gibanja i, ako primijeti da se pod bilo kojom formom vrši neka agitacija u narodu, da ga o tome hitno obavijesti. Haulik naglašava da se ruska vlada neprijateljski ophodi prema katoličkoj crkvi i da progoni katoličke podanike u Rusiji i upozorava svećenstvo da mu je »sveta dužnost« da se odazove ovome pozivu, jer se radi »o našoj svetoj vjeri i crkvi«.[122]

Iz citiranih pastirskih pisama i poslanica katoličkom i pravoslavnom svećenstvu na teritoriju Trojedne Kraljevine jasno se dade sagledati da je »bauk panslavizma«, koji se po jugoslavenskim zemljama Monarhije poslije »moskovskog hadžiluka« širio u sve većim razmjerima, ozbiljno zabrinuo vladajuće klase u Beču, Pešti i Zagrebu. General Kušević, ban Rauch i kardinal Haulik nisu davali alarm katoličkoj i pravoslavnoj hijerarhiji samo iz vlastite inicijative, niti samo iz pretjerane revnosti, nego po svoj prilici i prema direktivama dobivenim od baruna Beusta, od grofa Andrassyja i od samoga cara. I Kušević, i Rauch i Haulik bili su samo poslušni izvršni organi svojih vrhovnih naredbodavaca iz Beča i Pešte.

Dok su u Hrvatskoj mađaroni najoštrije napadali, denuncirali i klevetali »moskovske hadžije«, dotle su se u Dalmaciji svojom pretjeranom revnošću naročito isticali autonomaši. Oni su s očitom tendencijom u svom organu *Il Dalmata* prenosili u prijevodu, u cjelini ili u izvodu, najoštrije napade bečke i peštanske štampe. Tako oni prenose članak *Zakleti neprijatelji*,[123] solidarizirajući se naravno s njegovim pamfletskim sadržajem.[124] Polemizirajući s dopisnikom *Narodnog lista*, člankopisac *Dalmate* piše s opakom ironijom:

> Dalmatinski argonauti s izložbe u Moskvi pišu čuda o onim zemljama. Dopis iz Vilne u zadnjem broju *Nazionala* slika Rusiju kao svjetski raj, kao zemlju izobilja, u kojoj teku rijeke čorbe i knedla, i gdje muze sjede na obalama i dijele sir. Pa kako je našim Titirima (?) tako dobro u onim krajevima, mogli bi ostati zauvijek. Svi bi bili zadovoljni, a mi naročito.[125]

S posebnom zluradošću prenosi *Dalmata* iz bečke štampe[126] dopis iz Petrograda o susretu slavenskih žena na sveslavenskom kongresu s neduhovitim vicevima na račun kongresa.[127]

Zadarski autonomaši dočekali su »moskovite« – kako su oni nazvali učesnike na sveslavenskom kongresu – pri povratku iz Rusije unaprijed organiziranim demonstracijama. Zadarski dopisnik *Zastave* donosi ovu informaciju:

[121] *Agramer Zeitung*, Nr. 260, 1867.
[122] *Agramer Zeitung*, Nr. 261, 1867.
[123] *Neues Wiener Tagblatt*, Nr. 74, 1867.
[124] *Il Dalmata*, 29. V 1867.
[125] *Il Dalmata*, 1. VI 1867.
[126] *Tagespost*, Nr. 148, 1867.
[127] *Il Dalmata*, 29. VI 1867.

Juče stigoše naši putnici sa moskovske izložbe, ali im je doček bio sasvim drugčiji nego što se mislilo. Nekoliko dana protivnici Slavenstva nađahu da iskale svoju gorčinu na tim putnicima. Doznavši za to politička vlast upotrebila je svoja sredstva da bi sprečila nerede koji su se mogli dogoditi. Kad se parobrod približio pristaništu, ono je bilo puno sveta, ali je policija uspela da održi mir sve dok su isti putnici išli u grad i kroz grad.[128]

Dok su autonomaši u Zadru otvoreno pokazivali svoje neprijateljsko raspoloženje prema »moskovitima«, dotle su narodnjaci manifestirali svoja slavenska osjećanja. Šime Peričić piše: »Treba posebno istaknuti da su samo nekoliko dana poslije Danilova povratka iz Moskve neki studenti i učenici u Zadru svoje rusofilstvo, bolje sveslavenstvo, ispoljavali nošenjem trobojnih (slavenskih) kravata i upotrebom još nekih drugih slavenskih znakova koje oblasti ne spominju.«[129] Kakvi su bili ti drugi znakovi nije se moglo utvrditi, ali sve te pojedinosti pokazuju da je i u Dalmaciji, isto kao i u ostalim jugoslavenskim pokrajinama Habsburške Monarhije, slavenska orijentacija hvatala sve dublji korijen.

Zadarski autonomaši preko svoga organa posebno su se okomili na Ivana Danila, urednika *Narodnog lista* i jednoga od najistaknutijih zadarskih narodnjaka, inače poznatog lingvista i kulturno-prosvjetnog radnika.[130] Autonomašima je došao kao poručen Danilov govor održan na banketu u Petrogradu, kao dokaz njegova rusofilstva. Ovaj govor donijeli su hrvatski i srpski listovi samo u kratkim izvodima, ali ga je talijanski list *Giornale delle Cittá delle Campagne* donio u cjelini. *Dalmata* ga je prvo preštampao bez ikakvih skraćivanja,[131] a zatim ga je na svoj način analizirao u posebnom uvodniku *Don Zanetto a Moska* (Don Ivica u Moskvi), optužujući ga kao opasnog rusofila i panslavista.[132] Uvodničar *Dalmate*, po svoj prilici sam urednik Enrico Matcovich (čije prezime pokazuje njegovo slavensko porijeklo), odmah u početku oštro ustaje protiv »urote panslavizma«, poziva se na članak *Kongres u Moskvi*, publiciran u listu *Giornale delle Cittá delle Campagne*, i nastavlja:

Ovaj članak čisto i jasno otkriva da etnografska izložba u Moskvi nije ništa drugo nego velika panslavistička manifestacija, koja ne smjera ni na šta drugo, nego na rusifikaciju svih slavenskih naroda, čemu od danas ruska vlada počinje da krči put. Ostavljajući na stranu bilo kakvo analiziranje i razmatranje govora gospode Braunera i Riegera, mi skrećemo pažnju naših čitalaca na onaj govor koji je izrekao čuveni Don Ivica, Dalmatinac, koji se razdalmatinio i postao Srbo-Hrvat-rusofil. Kratka analiza koju ćemo sad izvršiti nad ovim govorom (ili, tačnije rečeno, nad ovim prijestupom) iznijet će na vidjelo mefistofelski duh kojim diše.

[128] *Zastava*, 21. VI 1867.

[129] Šime Peričić, Odnos Dalmatinaca prema Rusiji u prošlom stoljeću, *Dubrovnik*, sv. 2, 1967, str. 121.

[130] Vesna Jakić-Cestarić, Ivan Danilo, političar i kulturni radnik, gramatičar i dijalektolog, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 1961, sv. VIII, str. 135–169.

[131] *Il Dalmata*, 22. VI 1867.

[132] *Il Dalmata*, 10. VII 1867.

Uvodničar *Dalmate* se naročito obara na ovu rečenicu iz govora Ivana Danila: »Od časa njezinoga formiranja, ruska mornarica je pružala pomoć Dalmatincima, braneći ih od Francuza 1806. godine.« Uvodničar *Dalmate* pokušava ovim riječima da pobije Danilovu konstataciju:

Zbilja, ova je tvrdnja đavolska ironija i doista paklena laž!... Rusija je bila u ratu s Francuskom... Dubrovnik je još bio republika... Prvi izraz ruske ljubavi prema Slavenima u Dalmaciji pogodio je Dubrovčane. Svi dubrovački i dalmatinski brodovi koji su zatečeni u lukama ili koje su ruski brodovi sreli na putu bili su zaplijenjeni... Poslije ovog plemenitog i velikodušnog iskaza ljubavi Rusija je... poslala na Jadran nekoliko brodova s malobrojnim trupama za iskrcavanje i planirala: prvo, da crnogorske horde iz Crne Gore provale, napadnu i zauzmu Dubrovačku Republiku; drugo, da pripreme i organiziraju među pučanstvom Dalmacije pobune protiv Francuza.

Crnogorci, koje je s morske strane podržavalo nekoliko ruskih brodova, upadoše na teritorij Dubrovačke Republike, poharaše ga, opustošiše, popališe i pritisnuše opsadom grad Dubrovnik, u koji se zaklonila malena snaga francuske milicije... Pljačke, pustošenja i paljevine, počinjene od Crnogoraca, potpomognutih ruskim brodovima i oružjem, dovedoše do vrhunca bijedu pučanstva na dubrovačkom teritoriju... Nikada se neće zaboraviti među dubrovačkim stanovništvom ova nesrećna historija o ljubavi od strane Rusa i Crnogoraca. Ipak, ovom đavolskom ironiziranju Don Ivice prisustvovao je i Dubrovčanin konte Medo Pucić, ali nije imao smjelosti da podvikne: »Pope, pope, lažeš kao pas!«[133]

Međutim, Medo Pucić uopće nije mogao prisustvovati ovome govoru Ivana Danila u Petrogradu, jer u to vrijeme uopće nije bio u Rusiji, nego u Parizu, na međunarodnoj izložbi. Uvodničar *Dalmate* je namjerno pobrkao Medu Pucića, jednoga od prvaka Narodne stranke u Dubrovniku,[134] s njegovim bratom od strica Matom Pucićem, koji se nije bavio javnim poslovima i nije igrao nikakvu ulogu u historiji Dubrovnika. Napadati Matu Pucića, koji politički nije značio ništa, za uvodničara *Dalmate* uopće nije bilo interesantno, i zato je on namjerno prikazao stvar tako kao da je u Petrogradu Danilovu govoru prisustvovao Medo Pucić, iako je pouzdano znao da on nije bio u Rusiji.

Danilo se vratio iz Rusije kao još oduševljeniji rusofil i panslavist nego što je bio ranije. U pismu datiranom u Zadru 13. srpnja 1867. Danilo piše Mihovilu Pavlinoviću:

Bio bih ti i prie pisao na povratku iz Moskve da je možno izliti kroz pero na hartiju sve što je u srdcu i u pameti, ali u tom nije ni misliti, pa ti evo sada pišem, stopro kad mi trieba tvoga savieta. Onaj isti uzrok za kojim sam ja pošao na te daleke strane, i uspieh moga putovanja, kojim mi je srdce i duša opijena, pobuđuju mi želju da bi i ostali rodoljubi, ukoliko se može, čega takova okušali... Ljubiša je u Beču poplašen, barem tako čujem o njemu glase sa razne strane. Prieti strogi centralizam i ukinuće pokrajinskih sabora, a opsadno stanje u Hrvatskoj i Slavoniji. Ja ne znam je li mi do tvrda srdca, ili sam se tako na sjevernom ledu učeličio, mene to ne plaši ni najmanje; kad ruski vožčik polako *goni* konje, onda mu se reče: skori! skori! – Ovo je rieč koja mi pane na pamet svaki put kad čujem da

[133] Ibid.

[134] Kosta Milutinović, Medo Pucić i narodni preporod u Dubrovniku, *Dubrovnik*, br. 3–4, 1962.

šta iz nova prieti. I to mi se poruča od strane naših rodoljuba da se u *Narodnom listu* kanim Rossie. Ja ne mogu dokučiti te velike i duboke mudrosti, koja bi htjela da se zbijemo u tulac, kad je već svuda došlo do nokata.[135]

Međutim, Pavlinović nije dijelio ovo rusofilsko i panslavističko oduševljenje Ivana Danila. U jednom svom pismu Franji Račkom Pavlinović piše da bi Danilo morao »da se osvijesti od ljubavi prema Rusiji«.[136] Stjepan Mitrov Ljubiša bio je ozbiljno zabrinut za sudbinu Ivana Danila. U pismu datiranom u Beču 25. studenog 1867. Ljubiša piše Pavlinoviću: »Oko Danila imao sam vražijega posla. Ako se ne prođe Rusizma, propade.«[137]

Ljubiša je u Beču vjerojatno nešto načuo o denuncijacijama autonomaša protiv narodnjaka. Istraživanja Grge Novaka u bečkim arhivima podigla su zavjesu s političke pozadine tih denuncijacija.[138] Među denuncijacijama karakterističan je dopis Dubrovačke općine, koja se tada još nalazila u autonomaškim rukama, predsjedniku bečke vlade, datiran u Dubrovniku 5. rujna 1867, i pismo Enrica Matcovicha, urednika *Dalmate*, datirano u Zadru 6. rujna 1867. Matcovich denuncira ministru Beustu grupu oko zadarskog *Nazionala* da ima u programu »prividno aneksiju Dalmacije Hrvatskoj, ali u stvari utopiju neke Jugoslavije podi ruskim protektoratom«.[139] Ove denuncijacije postigle su ono što su autonomaši željeli. Ministar pravde izdao je naređenje državnom odvjetništvu u Zadru »da se započne kaznenim postupkom protiv *Nazionala*, i to zbog zločina veleizdaje . . .«[140] Od inkriminiranih članaka naročito je karakterističan uvodnik *Slaveni i etnografska izložba u Moskvi*.[141] Tu se između ostaloga kaže:

Neka ne vjeruju ni vlada, ni mađarsko-njemačka denuncijantska žurnalistika u postojanje panslavističkog bauka, kojeg su oni izazvali . . . Nijemci i Mađari nose na duši velike grijehe za svakovrsne nepravde koje su nanijeli Slavenima . . . Da bi dualizam potpuno trijumfirao, trebalo bi da se napravi tabula rasa od 20.000.000 Slavena ili da se razvodni federalizmom. Stoga se vrši eksperimenat i, da bi bilo uspjeha, od planiranog se ništa ne izostavlja. Eto zašto se nadala dreka zbog bratskih banketa Slavena u Petrogradu, zašto se uhodi svaki njihov korak i svaka njihova riječ, iskrivljuju govori, karikiraju odijela, ismijavaju grandiozne ovacije koje im se priređuju i bacaju žučne strijele što se ovim prezrenim ljudima otvaraju vrata u Carskom Selu . . .

Dok se Mađari budu sjećali srodstva s Turcima da bi sačuvali svoju dominaciju i da bi je u zgodan čas upotrijebili u svoju korist, i dok Nijemci sa svojim Drang nach Osten snivaju o tome da njemačku kulturu presade u Sarajevo i Sofiju, morat će dozvoliti Rusiji da vrši neograničeni i isključivi utjecaj na Istoku, a ona neće do-

[135] *Korespondencija Mihovila Pavlinovića* (Uredili A. Palavršić i B. Zelić), Split 1962, str. 69.

[136] Seid Traljić, Pisma M. Pavlinovića F. Račkom i J. J. Strossmayeru šezdesetih godina XIX stoljeća, *Radovi Instituta JAZU u Zadru* V, 1963, knj. X, str. 406.

[137] *Korespondencija M. Pavlinovića*, str. 75.

[138] Grga Novak, Slom federalističkih pokušaja u Austriji god. 1867. i autonomaške denuncijacije u Zadru i Dalmaciji, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 1955, knj. II, str. 5–14.

[139] Ibid., 12.

[140] Ibid., 14.

[141] Gli Slavi e l'esposizione etnografica di Mosca, *Il Nazionale*, Nr. 47, 1867.

pustiti da nijedno kopito mađarskog konja i nijedan korak njemačkog vojnika pregaze njihove zemlje. Zavrtjelo se u glavama Mađara i austrijskih Nijemaca, kao i njihovih posinaka u Dalmaciji, da mogu da prisile Slavene da služe njihovim ciljevima. Ova je ružna igra dugo trajala. Neka bude dozvoljeno i nama da malo više mislimo o sebi i da malo manje radimo za druge. Prošla su vremena slavenske dobrodušnosti. U ovo trgovačko doba neka bude dopušteno i nama da sa svima narodima vodimo knjigu primanja i knjigu izdavanja, da tačno na vrijeme plaćamo, ali i da o roku budemo podmireni.[142]

Zbog ovakvog pisanja bili su redaktori i suradnici *Nazionala* i njegova priloga *Narodnog lista* izvedeni pred optuženičku klupu i kažnjeni. Pored Ivana Danila blagodati Beustova režima i njegovih »posinaka u Dalmaciji« osjetili su na svojim leđima: Lovro Matić, Josip Tončić i Josip Paštrović.[143] Bauk panslavizma satjerao je strah do srži kostiju vladajućim klasama u Beču i Pešti, na čelu s grofom Beustom i grofom Andrassyjem.

Širom slavenskih zemalja vrlo je nepovoljno odjeknula vijest da su »moskovske hadžije« nakon svog povratka iz Rusije bili izloženi progonima ne samo u jugoslavenskim zemljama Habsburške Monarhije nego čak i u Kneževini Srbiji. Iako je knez Mihailo želio da važi kao prosvijećeni apsolutista, koji pomaže razvoj nauke i književnosti, prosvjete i kulture, njegovi ministri (osim rijetkih izuzetaka) nisu pokazivali dovoljno smisla i razumijevanja za »misiju Srbije na Istoku« – o kojoj se toliko fraziralo i deklamiralo – nego su sistematski sputavali i kočili napredak zemlje. Među njima se nalazio i Kosta Cukić, tadašnji ministar financija, koji je u znaku štednje godinama zastupao i ministra prosvjete i crkvenih poslova, premda za probleme prosvjete i kulture nije imao ni smisla, ni razumijevanja. Ministar Cukić je jedva dao svoj pristanak da Milan Đ. Milićević, Stevan Todorović i Janko Šafarik kao predstavnici Srpskog učenog društva pođu u Rusiju, ali nikako nije htio da dozvoli da student medicine i stipendist srpskog ministarstva prosvjete Vladan Đorđević kao delegat Ujedinjene omladine srpske putuje u Moskvu, iako mu je on pravovremeno uputio molbu za dopuštenje i odsustvo. Kada je čuo da je Đorđević, bez njegove dozvole, ipak otputovao i u Rusiji držao neke govore, koji se njemu lično nisu svidjeli, Cukić mu je jednostavno, bez disciplinske istrage, oduzeo stipendiju. O svojoj odluci izvijestio je Đorđevića zvaničnim pismom (datiranim u Beogradu 3. VI 1867), koje doslovno glasi:

Kako mi je sa dostoverne strane do znanja došlo, da ste vi bez znanja i mimo naročitog naloga svoga praviteljstva učenje u Beču napustili, i kao odaslanik nekoga đačkog društva u Moskvu na etnografski izlog išli, i tamo još reči praviteljstvo svoje unižavajuće prosipali, to sam rešio: da se Vi kao nedostojan lišite s koncem tekućeg meseca juna, praviteljstvenog blagodjejanija, o čemu se ovim u znanje postavljate.[144]

Ovaj postupak izazvao je oštre polemike u srpskoj štampi: dok su ga reakcionarni listovi odobravali i branili – opozicioni su ga oštro napa-

[142] Ibid.
[143] *Processo del »Nazionale«*, Edito per cura del Redattore, Zara 1869.
[144] *Zastava*, 13. VII 1867.

dali i nazivali nezakonitim i samovoljnim. *Zastava* je zbog ovoga slučaja usporedila beogradski režim sa – bečkim! Novosadski *Napredak*, organ vojvođanskih konzervativaca, prekorio je *Zastavu* zbog ove paralele i zbog tobožnjeg vrijeđanja srpske vlade. Redakcija *Zastave* je odgovorila:

Na posletku što veli *Napredak* da *Zastava* nije imala porediti beogradsku vladu s austrijskom, on se vara, ili možda nije video da su bečki listovi jedva dočekali da jave pod naslovom *Sledstva putovanja u Moskvu* kako i kneževsko – srpska vlada ne zaostaje iza austrijske u gonenju onih Slavena što su išli u Moskvu – navodno da je onda blizu zaključenje: pa to je međer sve kojeko i išao na tu skupštinu.[145]

Cukićev postupak odjeknuo je i u Rusiji. Nekoliko ruskih listova zabilježilo je s očitim negodovanjem oduzimanje stipendije predstavniku Ujedinjene omladine srpske. *Moskovske vjedomosti* predložile su tom prigodom da se osnuje »jedan poseban fond za slavenske stipendije za račun ruske braće«.[146] List *Moskva* donio je dva članka iz pera svoga urednika Ivana Aksakova. U prvom članku se kaže: »Postupak g. Cukića oduzima srpskoj vladi pravo da se pred austrijskom i mađarskom vladom može pohvaliti ljubavlju prema srpskom narodu i simpatijama od strane srpskog naroda, a da i ne spominjemo grubu nezakonitost, koju je time g. Cukić učinio i prema samim Rusima.«[147] U drugom članku Aksakov je bio još oštriji i demaskirao ovoga osionog ministra kneževine Srbije pred ruskom javnošću ovim teškim argumentima:

Može biti da će neki u Beogradu držati za sitnicu to što jednom slavenskom gostu na moskovskoj izložbi oduzeše stipendiju. Ali će drugim očima pogledati na to milioni srpskog naroda i cijelo Slavenstvo. G. Cukić i ne sanja kakvo je on oružje dao time austrijskim vlastima... Zar je čudo poslije toga što oduzeše Subotiću njegov nasušni hljeb?... Zar je čudo što Politu prijete tamnicom zato što je išao u Rusiju? Austrija se ugleda na slavensku vladu preko Dunava.[148]

U istom članku Aksakov je s nekoliko markantnih poteza ocrtao intelektualnu i moralnu fizionomiju Koste Cukića i iznio pred rusku javnost niz karakterističnih pojedinosti o njegovim ranijim podvizima koje je počinio na sramotu srpske kulture:

Nije prvina g. Cukiću da pokaže kako zna neuputno upravljati ministarstvom prosvjete i crkvenih poslova. Još 1862. proslavio je sebe time što je izazvao skandal zbog kojega je ukinuto Društvo srpske slovesnosti (Srpsko učeno društvo)... G. Cukić je došao na nesretnu misao da je u čitavom slavenskom svijetu poznatog učenog filologa Đuru Daničića, člana mnogih naučnih ustanova, između ostaloga i Akademije nauka u Petrogradu, uklonio s profesorske katedre beogradske Velike škole, bez ikakve njegove krivice, iz puste samovolje, i postavio ga za načelnika – Telegrafskog odjeljenja![149]

Daničić je, poslije ovoga teškog poniženja, duboko uvrijeđen, podnio ostavku na državnu službu, napustio Beograd i – na poziv Strossmayera

[145] *Zastava*, 5. VII 1867.
[146] *Moskovske vjedomosti*, 26. VII 1867.
[147] *Moskva*, br. 79, 1867.
[148] *Moskva*, br. 84, 1867.
[149] Ibid.

i Račkoga – došao u Zagreb i prihvatio ponuđeni položaj prvoga sekretara Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Najzad, poslije ovih oštrih kritika Cukićevih postupaka od strane srpske i ruske opozicione štampe, a naročito ovih članaka Ivana Aksakova, pod pritiskom javnog mnijenja, knez Mihailo je bio prinuđen da ukloni Cukića iz ministarstva prosvjete i da ga zamijeni drugom, pogodnijom ličnošću.

Jačanje ruskog utjecaja na slavenske narode u Habsburškoj Monarhiji i na Balkanu, prema svim indicijama sudeći, ozbiljno zabrinjava vladajuću klasu u Beču, pa i sam dvor. To primorava kancelara Beusta da pokuša umiriti Franju Josipa jednim iscrpnim pismenim izvještajem o političkim prilikama u Monarhiji, datiranim u Bad Gasteinu 31. kolovoza 1867.[150] Znatan dio ovoga izvještaja raspravlja o širenju ruskog utjecaja i o panslavističkoj propagandi u Češkoj, Moravskoj, Slovačkoj, Sloveniji, Trojednici i Vojvodini. Beust priznaje da je u svim slavenskim zemljama unutar Monarhije, u većoj ili manjoj mjeri, primijećeno širenje i jačanje ruskog utjecaja i pripisuje ga panslavističkoj propagandi, protiv koje upravni organi u cijeloj Monarhiji treba jedinstveno da istupe. Beust smatra da se pripadnici slavenskih naroda neće dati zavesti tom propagandom, jer će morati da se uvjere o »blagonaklonim pobudama« carsko-kraljevske vlade. Od slavenskih naroda u Monarhiji mora se zahtijevati bezuvjetno priznavanje i poštovanje državnog ustava i novog unutrašnjeg uređenja, i tek onda kad kuća bude jednoga dana »pod čvrstim krovom« – tu Beust misli na dovršavanje dualističke izgradnje i planiranu nagodbu između Beča i Pešte, s jedne strane, i Pešte i Zagreba, s druge – istom onda će se moći posvetiti pažnja eventualnom zadovoljavanju lokalnih želja, regionalnih zahtjeva i historijskih tradicija. Beust smatra da bi već sada trebalo utvrditi principe koji će predstavljati najbolje sredstvo da se međunacionalni sporovi pravilno riješe.[151] Ako se ovaj Beustov izvještaj Franji Josipu uporedi s njegovom ranijom izjavom da Slavene treba »pritisnuti uza zid«, onda se vidi ogromna razlika ne samo u rječniku nego i u sadržaju. Famozni »bauk panslavizma« omekšao je čak i strogog, namrgođenog Saksonca, koji je spustio durbin i prestao da prijeti da će »moskovske hadžije« kao prononsirane »veleizdajnike« naučiti pameti i učiniti neškodljivim.

Deset mjeseci nakon povratka »moskovskih hadžija« iz Rusije ponovo su oživjele polemike o južnoslavensko-ruskim odnosima i o kompleksnom ruskom problemu uopće u domaćoj i ruskoj štampi, samo ovoga puta u mnogo oštrijoj formi. Ono što se ranije samo nejasno između redova moglo naslutiti, to je sada svom snagom izbilo i došlo do punoga izražaja. Polemiku je izazvao organ Ruske imperatorske akademije nauka *Petersburger Zeitung*, koji je uređivao dvorski savjetnik Mauer, čije prezime jasno pokazuje njegovo porijeklo. Mauer je u jednom uvodniku oštro i bezobzirno napao na niz istaknutih slavenskih gostiju iz Austrije,

[150] Joseph Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*, Band II, Leipzig 1926.
[151] Ibid., 656.

a najviše se okomio na Polita. Uvrijeđen i izazvan, Polit je reagirao člankom *Rusija i njeni nemački gospodari*, u kome je ovako izrazio svoje ogorčenje zbog neočekivanog i neopravdanog napada:

Mi, koji poznavasmo razne struje koje vladaju u Petrogradu, ne imadosmo nikakvih iluzija o odnošaju Ruskog pravitelstva prema sveslavenskom poletu ruskog naroda. Mi znadosmo da u samom pravitelstvu još traje borba među starom nemačkom i novom ruskom strujom, te zato i znadosmo, da kao što mi ovde, tako i tamo Rusi još imaju svoje nemačke gospodare. Ali mi se nadasmo da će ruski Nemci i nemački Rusi u Petrogradu imati toliko štovanja prema gostima ruskog naroda, te da se neće za njima blatom bacati; mi držasmo da oni, koji se toliko na zapadnu civilizaciju pozivaju, hoće bar znati granice obične pristojnosti. Mi prećutasmo, kako je nas Slavene *Petersburger Zeitung* za vreme našeg bavljenja u Rusiji po načinu bečke *Presse* častio, a napose da je mene kao veleizdajnika Austriji denuncirao – što mi je u Beču iz tih novina čitano kad se htela istraga protiv mene povesti, te se za verojatnost teksta *Petersburger Zeitunga* pokazivalo na – grb ruski! Mi prećutasmo ovo, i mnogo drugo, jer ne htedosmo u današnjim okolnostima neke zle struje u Rusiji na vidik iznositi, ali kad neki dan u ruskim novinama čitasmo da se je u Petrogradu obrazovalo društvo, koje će iz svih sila nastojati da se kraj učini slavenskoj komediji i bolesnom stremljenju slavenofila, koji hoće da skupljaju ruske novce za Slavene, austrijske činovnike, koji su se usudili agitovati protiv svog zakonitog gospodara – kad ovo čitasmo, krv nam je potekla u obraz i ne mogosmo više ćutati. Mi ovde radi naših simpatija za Rusiju tako reći gubimo glave, a u prestolnici ruskog carstva obrazuje se društvo protiv nas, te nam se na vrat baca gadna denuncijacija... Ta mrzost tako daleko ide, da je *Petersburger Zeitung* – posle 10 meseci – opet na slavenske goste udario i mene opet Austriji denuncirao.[152]

Na eventualni prigovor da pridaje suviše veliku važnost »malicioznim napadajima« jednoga lista i osnivanju jednoga društva, sastavljenog inicijativom privatnih ljudi, Polit odgovara ovim uvjerljivim argumentima:

Petersburger Zeitung su novine ruske akademije (koja i dan danas još nemački radi); te novine nose na sebi ruski grb, carskog orla, one su organ izvesnih zvaničnih krugova. Ali, ne samo *Petersburger Zeitung* nego čitava povorka na ruskom jeziku izlazećih novina u Petrogradu duvaju u jedan rog sa *Petersburger Zeitung*. Ovaj pojav dakle nije izraz privatnih ljudi, već je izraz jedne kompaktne stranke: ruskih Nemaca i nemačkih Rusa, izraz je one struje koja kormilo praviteljstva s tim čvršće drži, što joj se hoće iz ruku da izvine, izraz je borbe ruskog naroda koji je također zahvatio za to kormilo, te hoće da se oprosti svojih nemačkih gospodara – iz baltijskih provincija... Mi Slaveni uopšte, i napose mi na istoku, moramo jednom na čisto biti, hoće li Rusija ostati ono što je dosad bila: prototip apsolutizma sa nadricivilizacijom u rukama Nemaca, ili civilizovana slavenska država, gde će Rusi biti gospodari u svojoj kući.

Kritikujući germanofilsku politiku velikoruske vladajuće klase, njezin agresivan stav prema Poljacima i njezinu reakcionarnu unutrašnju i vanjsku politiku uopće, Polit piše:

Zato, ako Veliko-Rusi nemaju snage da se emancipiraju od njihovih nemačkih gospodara, ako nemaju snage da stupe na polje prave slavenske civilizacije, ako ne mogu jednakim korakom ići sa napretkom evropskim, s jednom reči ako ne mogu biti slobodni Slaveni – onda mi, druga slavenska plemena, nemamo nikakvog uzroka s njima simpatizirati. Štaviše, pri velikim prevratima koji mogu Evropu snaći, mi, druga slavenska plemena, morali bi uključivo sa Poljacima i Malo-Rusima načiniti »Sonderbund« (zasebni savez), te Veliko-Ruse ostaviti, da Aziju civiliziraju, ali ovo je krajnost, koju će valjda slavenski duh ruskog naroda izlišnom učiniti.

[152] *Zastava*, 11. II 1868.

Na kraju svojih izlaganja Polit citira poznate riječi ruskog revolucionara Mihaila Bakunjina, izgovorene na kongresu Internacionale u Ženevi, o tadanjoj i budućoj Rusiji, i nadovezuje uz njih ovaj svoj komentar:

Rusija još nije pripravna. Unutarnje reforme, željeznice, financije, vojska, sve to još nije u redu... »Nešto je trulo u državi Danskoj...« Trulo je nešto u Rusiji, što pravi narodni, slavenski slobodni živalj nije razvijen. Bakunin, prognanik i mučenik ruski, rekao je na kongresu u Ženevi, da je u interesu ruskog naroda, pa i civilizacije evropske, da sadašnja Rusija, ako se kakav rat porodi, bude pobeđena. Ovo je Slavene revoltiralo i svi drže to za preteranost... Ali, ovo što je rekao Bakunin ima nešto za sebe. Što danas oskudeva Rusiji, to je građanska sloboda. Hoće li Rusi tu zadobiti? Izvesno, ako se otresu svojih nemačkih gospodara, ali ovo Bakunin ne drži za moguće bez kakvog drugog krimskog poraza... Uzdajmo se ipak da će duh naroda ruskog, duh slavenski, pobediti ruske Nemce i nemačke Ruse, te da će se otresti njihovog gospodstva...[153]

Politov odgovor Maueru ostavio je težak utisak na rusku javnost uopće, a na slavenofile, inicijatore i organizatore sveslavenskog kongresa i etnografske izložbe, napose i naročito. Od strane slavenofila odgovorio mu je sam Katkov, jedan od glavnih ideologa i teoretičara njihova pokreta, i to uvodnim člankom u *Moskovskim vjedomostima*. Već sama ova činjenica jasno pokazuje na kakav je odjek naišao ovaj Politov članak u ruskoj javnosti. U svom odgovoru Katkov kaže između ostaloga:

Tužan utisak čini prijekor koji dolazi s druge i prijateljske strane, a još je tužniji kad se mora priznati da je taj prijekor donekle opravdan. Takav utisak mora u Rusiji izazvati članak dra Polita... Taj članak nedavnoga gosta Moskve i Petrograda pun je gorčine, ali gorčine izazvane neprestanim i oštrim napadajima nekih petrogradskih novina, a naročito *Petersburger Zeitunga*, protiv izvanjskih Slavena i odziva koji oni nalaze u Rusiji... Od toga vremena prošlo je više od pola godine. Uzbuđenje koje je izazvala moskovska izložba počelo se stišavati i istrage protiv naših slavenskih gostiju obustavljati, kad se svidjelo bečkim diplomatima da obnove agitaciju protiv Rusije, i tada list Ruske carske akademije – po lozinci bečkih zvaničnih novina – podiže novi pohod protiv Slavena i poče ponovo vikati o izdajstvu... Kad se stavimo u položaj promatrača sa strane, mi se nimalo ne čudimo kad dr Polit s osjećanjem očajanja piše... Budući da se dr Polit vlastitim očima uvjerio o velikom saučešću ruskog naroda prema Slavenima, to je sasvim prirodno da on iz toga izvlači zaključak da su Nijemci ovladali Rusijom i da historijski protivnici Slavenstva gospodare u Rusiji... Gorke i teške riječi, ali koje – na našu veliku žalost – nisu sasvim bez osnove... Nećemo se hvaliti dru Politu pretjeranom slobodom štampe... Mi ćemo mu samo savjetovati da ne pridaje previše važnosti riječima petrogradskih njemačkih novina, makar na njima bio i ruski grb, jer vrijeđajući njega i slavensku braću, one vrijeđaju i nacionalno osjećanje cijele Rusije...[154]

Redakcija *Zastave* je pozvala Polita da on sam odgovori Katkovu na njegov članak, ali on je to odbio. U svome komentaru redakcija izjavljuje: »Mi smo želili da dr. Polit sam primi odbranu svoga članka... On ne htede toga činiti, jer veli: da potpuno replikuje *Moskovskim vjedomostima* morao bi još neke nemile stvari o Rusiji na vidik izneti, morao bi otvoreno i iskreno reći u čemu zapad ima pravo, a u

[153] Ibid.

[154] *Moskovske vjedomosti*, 12. III 1868.

čemu nepravo što na Rusiju napada, morao bi naposletku koju progovoriti o tužnom za sve Slavene poljskom pitanju, a svemu tome u ovom za Slavenstvo kobnom vremenu nije vreme.«[155] Umjesto Polita Katkovu je odgovorila redakcija *Zastave*, kratko, ali uvjerljivo, u istom duhu u kome je napisan i njegov članak:

Najveća odbrana članka dra Polita leži u samom odgovoru *Moskovskih vjedomosti*. Iste novine još žešće polemizuju protiv petrogradskih novina, nego sam Polit. *Moskovske vjedomosti* priznaju, da novine nemačke partije u Rusiji najveću slobodu uživaju baš u onom što protiv naroda ruskog pišu kad mu se rugaju, a da su novine koje izražavaju mnenje ruskog naroda izložene najvećem gonenju. Ovu istinu smeo je u Rusiji izreći samo Katkov, čija se reč i u najvišim krugovima ruskog dvora uvažava: svake druge novine ruske da su to izrekle bile bi jamačno uzapćene.[156]

Na Politov članak osvrnuo se i veliki ruski dnevnik *Birževija vjedomosti* posebnim uvodnikom. Iako člankopisac osuđuje Politov nagovještaj da će porobljeni slavenski narodi biti prinuđeni da s Poljacima sklope savez protiv svojih ugnjetača, uvodničar ovoga lista također priznaje da Polit donekle ima pravo:

U abnormalnom položaju u kome se ruska štampa nalazi u posljednje vrijeme, kada je njezino rodoljubivo oduševljenje više puta dobilo oštre prijekore, ona nije mogla da obrati pažnju na izvjesna protunarodna shvaćanja, usljed čega je i Polit lako mogao doći do neispravnih sudova i da izvede zaključke da se Slaveni ne mogu ničemu nadati od Rusije i da bi pametnije uradili da, skupa s Poljacima, očekuju podršku od zapadnih sila. Rus nije gospodar u svojoj kući kad dozvoljava neprijateljima Slavenstva da progone slavensku misao i da s podsmijehom govore o simpatijama Slavena prema Rusiji i Rusije prema Slavenima.[157]

Pod pritiskom probuđenog javnog mnijenja u Rusiji i želeći da stiša opravdano ogorčenje javnosti u ostalim slavenskim zemljama, naročito u granicama Habsburške Monarhije, Ruska imperatorska akademija nauka bila je prinuđena da izjavi da za pisanje *Petersburger Zeitunga*, iako su te novine njezino vlasništvo, ne snosi odgovornost, jer je pravo izdavanja lista na 10 godina (1865–1875) izdala dvorskom savjetniku Maueru, zadržavajući samo prihode od službenih oglasa.[158] Ovo javno odricanje Akademije od političkih stavova i pravca svoga organa predstavlja najveću satisfakciju Politu i ostalim kritičarima njezina pisanja i potvrđuje tačnost Politova tvrđenja da je i najviša naučna ustanova u carskoj Rusiji stajala pod utjecajem – »ruskih Nemaca i nemačkih Rusa«!

Polit nije bio jedini od »moskovskih hadžija« iz jugoslavenskih zemalja koji je ovako trezveno i kritički sudio o Rusiji, bez romantike i slavenofilske mistike. U istom duhu pisao je i pjesnik Laza Kostić, autor jedne oduševljene himne »matuški Moskvi« i jednog zanimljivog putopisa iz Moskve.[159] Pridružujući se Politu i akceptirajući u glavnim lini-

[155] *Zastava*, 21. III 1868.

[156] Ibid.

[157] *Birževija vjedomosti*, 14. III 1868.

[158] *Narodni listy*, Nr. 90, 1868.

[159] *Zastava*, br. 62, 67, 71, 72 i 75, 1867.

jama njegovu kritiku carističke Rusije, Kostić je u svom članku *St. Peterburg i Moskva* pisao između ostaloga:

Slavenstvo danas može smelo kazati, da sve što je u ruskoj imperiji zlog u javnom životu, da to nije slavensko, da je to nemačko zlo: Sibir, knuta, cenzura, polonofagija, sve je to postalo monopolom nemačke partije... Ruski živalj, boreći se protiv tuđinskog, moraće obarati sve na što se ovaj oslanja, te će se na posletku morati okrenuti i protiv osnovnih načela unutarnje i spoljašnje politike, koja još danaske vladaju Rusijom i kojima su još kolovođe nemački dvorani sankt – peterburški.

Razvitak državnog života ruskoga naroda vlada se kao i u sviju drugih plemena i po prirodi zemljišta i klimata, u kom narod živi. U Rusiji kad je noć, onda je baš sama noć, a kad je dan, onda je baš sami dan; isto tako i u javnom životu: dok se robuje, baš se robuje, al' nadajmo se, kad jednom svane dan slobode, da noći neće ni biti više.[160]

Ove polemike u ruskoj i ostaloj slavenskoj štampi o unutrašnjim prilikama u Rusiji izazivaju oštru reakciju vladajuće klase u Petrogradu. Njemačka partija, sa svojim germanofilskim ministrima i viceministrima, dvorskim savjetnicima i generalima, prelazi u kontraofanzivu. U nemogućnosti da uguši opozicione ruske listove zapadnjaka i nihilista, koji izlaze u inozemstvu i ilegalno se prebacuju i šire podzemnim kanalima po zemlji, ruska vlada se obara na slavenofilske listove i časopise, koji se ne oduševljavaju caristićkim režimom i ezopovskim jezikom kritiziraju vladinu reakcionarnu politiku u zemlji. Od slavenofilskih listova ponajslobodoumnije je pisao Aksakovljev list *Moskva.* Kada je on ugušen, Aksakov pokreće novi list *Moskvič,* koji uređuje u istom duhu, samo umjerenije i opreznije. Ali, i on dočekuje istu sudbinu. Režim ne podnosi ni najmanju kritiku. To ima odjeka i u inozemstvu. Ladislav Rieger u *Narodnim listima* oštro osuđuje administrativne mjere Petrograda prema slavenofilskim listovima, iako se inače ne slaže s njihovom političkom orijentacijom.

Kod Jugoslavena također su odjeknuli novi progoni slavenofila u Rusiji. Većina hrvatskih i srpskih listova samo je zabilježila obustavljanje *Moskviča,* ali su neki listovi donijeli i posebne članke u kojima su oštro osudili nove represalije caristićkog režima. Od tih članaka svakako je najznačajniji Politov članak *Slavenofili u Rusiji.* On se trudio da bude objektivan: s jedne strane, odao je priznanje slavenofilima zbog njihove borbe protiv »nemačke partije« u Petrogradu; s druge strane, on nije propustio priliku da osudi nepravilan stav slavenofila prema poljskom pitanju:

Što se tiče Poljaka, to slavenofili sa praviteljstvom, s kojim su inače u opoziciji, savim u jedan rog duvaju. O poljskom pitanju ne može se sa slavenofilima ni razgovarati. Ja sam pokušao u Vilni za Poljake govoriti, pa sam zlo prošao. Rieger govoraše za Poljake u Moskvi, pa i on zlo prođe... Duboko je uverenje svih Slavena izvan Rusije da se poljsko pitanje neće nikad tim putem rešiti kojim je pošlo rusko pravitelstvo i na koji način hoće da ga reše slavenofili. Srpskog naroda nema ni u polovinu toliko koliko poljskog, on nemađaše ni takovu državu, ni takovu književnost kao poljski narod, pa ipak srpski narod nikad neće se odreći svoje budućnosti, niti bi

[160] *Zastava,* 17. III 1868.

ikad na to pristao da se u Ruse pretvori. Uveren sam da se sa srpskim narodom postupa kao s poljskim, da bi se i Srbalja našlo koji bi se s Turčinom svezali protiv svojih ugnjetača.[161]

U istom članku, govoreći o slavenofilima, Polit se osvrće i na njihove protivnike nihiliste, i to na način koji je neuobičajen u srpskoj i hrvatskoj štampi toga doba. Suprotno tadašnjoj jugoslavenskoj publicistici, koja je gotovo bez izuzetka bezobzirno napadala, klevetala i denuncirala nihiliste kao »bezbožnike« i »opasne buntovnike«, Polit je prvi na slavenskom jugu koji je – prije pojave prvih socijalista kod južnoslavenskih naroda – pokazivao neke općedemokratske simpatije za nihiliste i imao smjelosti da te svoje simpatije i javno izrazi preko štampe, pod svojim punim potpisom. U tadašnjim političkim prilikama, kada su Beust i Andrassy dijelili interesne sfere i udarali prve temelje dualističkoj Austro-Ugarskoj i kada su bečki i peštanski režimski listovi oštro napadali »bauk panslavizma« koji se širi po Rusiji i po ostalim slavenskim zemljama, Polit ima moralne hrabrosti da javno dokazuje da su ne samo slavenofili nego čak i nihilisti »dobri patrioti ruski«:

Nihiliste i slavenofili to su vam dve protivne stranke, koje mrze jedno drugo, premda su i nihiliste i slavenofili dobri patrioti ruski. Protivnici nihilista kažu za ove, da su bezbožnici, socijaliste, komuniste, da neće da znaju ni za brak, ni za familiju, ni za sopstvenost, već hoće da sjurvaju Rusiju u propast... Nama težnje nihilista nisu dovoljno poznate, da bi o njima presudu mogli izreći, međutim zna se o njima to da hoće slobodu za Rusiju i da drže da se sa sadašnjim pravitelstvom i sa sadašnjim strojem Rusije ne da ništa učiniti, već da mora promene iz temelja biti. Nihiliste ne meću toliko važnost na narodnost koliko na slobodu; njima Slavenstvo bez sloboda nema smisla; kao slobodnjaci oni žele slobodu i nezavisnost Poljske.[162]

U jednom dijelu ruske i jugoslavenske historiografije Politov stav je krivo shvaćen i pogrešno ocijenjen. Bilo je historičara koji su odveć usko i jednostrano promatrali Politov složeni politički lik i njegovu široku slavensku orijentaciju, koja je obuhvaćala sve slavenske narode, ne isključujući ni Poljake iz velike slavenske zajednice. Neki historičari pokušavali su čak da prikažu Polita kao poklonika ruskog carističkog sistema.[163] Iz navedenih citata jasno se vidi da su ovakve ocjene daleko od objektivnosti i pravoga stanja stvari. Iako rusofil, Polit nije bio branilac ni unutrašnje ni vanjske politike carističke Rusije, nego njezin objektivan kritičar, koji je za vrijeme svoga boravka u Petrogradu i Moskvi duboko sagledao u društveno-političku stvarnost Rusije, bez romantičarskih predrasuda i nacionalističkih iluzija velike većine svojih suvremenika. Od »moskovskih hadžija« iz južnoslavenskih zemalja Polit je jedini koji je – i pored nekih svojih unutrašnjih proturječnosti – sagledao ne samo lice nego i naličje Rusije i duboko osjetio da pored konzervativaca, germanofila i slavenofila postoji još jedna, treća Rusija, »podzemna Rusija« nihilista i revolucionarnih demokrata.

[161] *Zastava*, 15. XII 1868.
[162] Ibid.
[163] Dr. Aleksandar Pogodin, Mih. Polit-Desančić u Rusiji i o Rusiji, Letopis Matice srpske, knj. 337, sv. 1–3, 1933.

Promatrajući ljude i događaje iz udaljene historijske perspektive, češki književnik i historičar Josef Holeček, sudionik na moskovskom kongresu i ratni dopisnik čeških listova za vrijeme bosansko-hercegovačkog ustanka i srpsko-turskih ratova, rekao je: »Da nije bilo hodočašća u Moskvu, ne bi bilo 70-tih godina onog snažnog slavenskog osjećanja koje se manifestiralo u vrijeme srpsko-rusko-turskog ratovanja.«[164] Holeček je očevidno imao pred očima one hiljade ruskih dobrovoljaca koji su sudjelovali u ustancima u Bosni, Hercegovini i Bugarskoj, i u prvom srpsko-turskom ratu pod generalom Černjajevim,[165] koji su se borili i ginuli za oslobođenje Južnih Slavena ispod turskog feudalnog jarma. Ima u Holečekovim spisima mnogo slavenofilske romantike, ali njegova ocjena sadržava i veliki dio istine. Rusi se nisu samo na riječima oduševljavali za slavensko bratstvo nego su se na raznim balkanskim bojištima s oružjem u ruci borili i ginuli za oslobođenje Južnih Slavena.

Tome je doprinio, u izvjesnoj mjeri, i sveslavenski kongres u Moskvi, gdje su se sastali i došli u neposredan kontakt Slaveni iz raznih slavenskih zemalja, slobodnih i podjarmljenih, velikih i malih, kulturno razvijenih i zaostalih, ali svjesnih da pripadaju jednoj široj slavenskoj zajednici. Uporeden s prvim sveslavenskim kongresom, održanim u Pragu znamenite 1848. godine, ovaj drugi sveslavenski kongres nije samo slučajno sazvan iste one godine kada su se razbile i posljednje iluzije o pretvaranju Habsburške Monarhije u nekakvu »slavensku Austriju«, koja se pokazala kao varljiva utopija kojom je vladajuća klasa iz Beča pokušavala da umiri i pripitomi probuđene slavenske narode na svojim teritorijima. Prošla su bila vremena kada su te naivne utopije o »slavenskoj Austriji« ostavljale utisak i imale željeno djelovanje. »Moskovske hadžije« vratili su se iz Rusije bez iluzija o ruskom carizmu, ali s vjerom u veliki ruski narod i rusku zemlju. Oslobođeni slavenofilske mistike i metafizike, romantičarskih snova i idealističkih zabluda mladosti, ali osjetivši rusku stvarnost i snagu ruskog čovjeka pri dodiru s majkom zemljom, oni su se vratili u svoje krajeve s dubokim uvjerenjem da će se, u bližoj ili daljoj budućnosti, roditi jedna nova Rusija, koja će otvoriti novu epohu u historiji ne samo Slavenstva nego i čitavog čovječanstva.

[164] Josef Holeček, *U Skrejšovskeho,* Praha 1920, 71.

[165] Ruski general Mihailo Grigorijevič Černjajev bio je aktivan učesnik na sveslavenskom kongresu u Moskvi i tom prilikom došao u direktan kontakt sa Srbima, Hrvatima i Bugarima. Pripadao je lijevom krilu slavenofilskog pokreta i mnogo pridonio prikupljanju ruskih dobrovoljaca za oslobodilačke pokrete na Balkanu. Ne slažući se sa zvaničnom ruskom politikom na Balkanu, podnio je ostavku i kao delegat slavenskih komiteta došao u Srbiju i bio postavljen za glavnog komandanta srpske vojske u prvom srpsko-turskom ratu 1876. Iako ovaj rat nije uspješno završen, on je ubrzao izbijanje rusko-turskog rata 1877–1878, oslobođenje Bugarske i teritorijalno proširenje i međunarodno priznanje Srbije i Crne Gore 1878. U svome listu *Ruski mir* i u drugim opozicionim listovima kritizirao je zvaničnu rusku politiku i zbog toga snosio posljedice: »Černjajev, koji je bio protivnik vojnih reformi, birokracije i stranaca, Nijemaca, u ruskoj vojsci, morao se povući iz javnog života i smatrao se žrtvom vojno-kancelarijskog režima i petrogradske diplomacije.« *(Enciklopedija Leksikografskog zavoda,* II, 172)

SLAVKO GAVRILOVIĆ

GRAĐA VOJVOĐANSKIH ARHIVA O BANSKOJ KRAJINI PRVE POLOVINE XVIII STOLEĆA

Prošlost Banske krajine (područje od Ivanića do Karlovca) koja je tokom XVIII stoleća bila pod banom i Saborom poznata nam je samo u osnovnim linijama. Da bismo dobili potpuniju sliku o veoma značajnim zbivanjima u toj Krajini, potrebno je prići objavljivanju izvorne građe (pored one koju sadrže Saborski zaključci) koja se na nju odnosi u domaćim i stranim arhivima, među koje spadaju i oni u Vojvodini.

Pošto je pravoslavno stanovništvo Banske krajine u versko-crkvenom pogledu bilo potčinjeno Mitropoliji u Karlovcima, ono se u svojoj socijalno-ekonomskoj borbi obraćalo za pomoć Mitropoliji, pa je o tom ostalo ponešto tragova u njenu arhivu (sada Arhiv SANU u Karlovcima), kao i u arhivu Ilirske dvorske deputacije preko koje je Mitropolija srpsko-»ilirske« stvari iznosila pred caricu.

Građa koja je sačuvana u mitropolijskom arhivu (ASANUK, PM»A« »B«), arhivu Ilirske dvorske deputacije (u Istorijskom arhivu APV u Karlovcima) i u Rukopisnom odeljenju Matice srpske u Novom Sadu, može se podeliti u tri skupine, a nastala je u vezi sa tri momenta iz istorije Banske krajine: 1) regulamentom od 1728; 2) bunom od 1730. do 1731, i 3) regulamentom od 1750. i bunom od 1751.

Događaji u vezi sa regulamentom od 1728. poznati su, jednim delom, na osnovu priloga dr Milice Bogdanović *(Život u Kostajničkoj krajini oko 1728*, Zbornik MS za društv. nauke, 13–14, 1956, 99–104) koji je doživeo oštru kritiku Nade Klaić (Historijski zbornik, XI–XII, 1958–1959, 297–300) koja je tom prilikom konstatovala da bi »bilo važno da imo mjesto prepričavanja krajišničkih tužbi dobili cjelovit tekst, jer bi nam on jasno pokazao što je regulament od 1728. donio nova«. – Polazeći od te konstatacije, mi smo se odlučili da naučnoj javnosti pružimo celovitu građu mitropolijskog arhiva o regulamentu 1728, budući da je to zasad i jedina izvorna građa kojom raspolažemo o toj stvari. Ta je građa mestimično oštećena, a pisana je teškim stilom i rukopisom;

mahom su to koncepti sa mnogo umetaka i nejasnoća, kako u ćirilskim i latiničkim srpsko-hrvatskim tekstovima tako i u latinskim i nemačkim, pa je prepisivanje (tačnije: dešifrovanje) istih zahtevalo krajnje napore i višestruko proveravanje.

Što se tiče bune 1730–1731, o njoj raspolažemo sa opisom koji je dao Vj. Klaić *(Nepoznata dosad buna krajiških i kmetskih seljaka u Banovini 1730–1731)* u zbirci članaka »Crtice iz hrvatske prošlosti« (Zagreb 1928, 14–18). Građa, pak, koju sadrži mitropolijski arhiv baca više svetlosti na tu bunu, prvenstveno preko ličnosti kostajničkog vikara Simeona Filipovića, osumnjičenog za učešće u njoj.

Treća skupina akata koju ovde objavljujemo, sadrži dosta novih podataka o Kijugovoj buni 1751, koja nam je, dosad, bila poznata samo na osnovu opisa iz Krčelićeva dela *Annuae ili historija* 1748–1767. (Zagreb 1952, 72–74). U građi vojvođanskih arhiva nalazi se najpre potpun tekst regulamenta iz 1750, koji je bio povod za bunu 1751, zatim krajiške tužbe na narodnom jeziku i, najzad, prepiska između mitropolita Nenadovića i episkopa Jakšića sa banom i dvorom, kao i međusobno dopisivanje oko stišavanja pobune krajišnika.

Latinski i nemački tekstovi dati su u vernom prepisu, a stari srpski i hrvatski (ćirilski i latinički) u transkripciji savremenim našim pravopisom.

Umesto daljih komentara, ograničićemo se na uverenje da će ova građa znatno doprineti proučavanju Banske krajine i njene burne društvene istorije do sredine XVIII stoleća.

S. G.

Kostajnička krajina iznosi svoje stare i novije obaveze, te moli da se one povoljnije regulišu u interesu krajišnika

Znano činimo ščo je Krajina Kostajnička obsluživala svomu gnu komendantu Kegljeviću:

1. Prvo, senokošu kod Vrana imali smo pokositi i sakupit.

2. Drugo, imali smo loviti tri lova preko godine.

3. Ščo mu je potreba za grad vina to su mu morali aramije voziti, a za krčmu ščo mu je bilo vina potreba, to su mu morali kmeti njegovi voziti, a Krajina niti mu je vozila niti plaćala nego bila u mirnosti.

Žirovinu nikada nismo plaćali poščo ima po sebi lug komendantski a posebi lug krajiški, pak sada gn. komendant lug komendantski drži a krajiški prodao pak Krajina niti sada ima čim grada pokrivati niti crkvi niti svoji siromaški zgrada.

A oranja nikakovu žitu nismo orali komendantom.

1. A sada prosimo da bi smo imali za grad na osam dana davati po trideset tovara drva.

2. Da mu imamo stare senokoše kositi i lepo sručiti.

3. Da mu imamo na godinu po tri lova loviti.

4. Da mu imamo dati za jedan dan 8 pluga za zob, a vicekomendatu 5 pluga za jedan dan.

5. Mostove da imamo popravljati iliti praviti a nišča domaći da ne dajemo.

6. Straže pokrivati i čuvati a da stražani ne kidaju ščala konski niti vodu nose nego dobro da imaju stražu cesarsku čuvati.

7. Za rečena tri meseca da bi gn. komendant i vicekomendant svoje vino prodavali, ali siromasi koji imamo svoga domaćega da bi svoga s mirom mogli piti, i ako bi domaćega mogli ščo prodati da je slobodno, a na trgovinu ako bi se iznašlo da smo otkuda doneli pak da krčmimo za rečena 3 meseca suproti gdna komendanta, naj bi sve za se obrnuo.

I ni to nismo sve radili prvi komendatom, ali ovom oćemo, a za drugo molimo da budemo mirni, a na vernosti i službi milostivnoga našega poglavnika s oružijem suproti neprijatelja.

I molimo da bi tako se zapisalo od Petrove Gore do Jasenovca.

I molimo koji se siroma človeg pretstavio pak mu siromaška kuća ostane i drugo malo siromaštva i mnogi dužni ostanu, zato da bi bio slobodan ostaviti svojoj domaćici ali svojoj kćeri.

I zato se veliko preporučujemo da bi nam mirno bilo.

(ASANUK, PM»B«, 20/III iz 1728, koncept ćirilicom)

Kostajnička krajina se tuži banskom namesniku i Saboru zbog gaženja prava koja su joj data od ranijih komandanata i poziva na svoje zasluge u borbi protiv Turaka

Molbe naše ponizne i pokorne vu milošću i pod obrambu milostivnomu našemu gospodinu grofu gospodina bana njih Ekscelencije namesniku i plemenitomu Orsagu preporučamo.

Nazopet vpadajući na kolena naša, suze točeći i prolevajuć pervić pod obrambu Vaše Ekscelencije i plemenitomu Orsagu uteći, naše nevolje i teškoće (...) na pervo dati primorani smo, kako najmre naši stareši izmed nas koji još za negdašnjega gospodina bana Erdedi Miklovuša iz strankih neprijatela Turčina iz Bosnije behu od imenovanoga negdašnjega gospodina Erdedi Miklovuša na Krajnu Kostajničku na parolu i obećanije pravic, vnogo i pisma vnoga došli su bili i nastanili se i od potlam tak stareši naši kak i mi nikada z drugum službum gospode komendantom v sem bili dužni nego z oružjem protiv neprijatelu straže po mestah potrebne, z jednum rečjum ona koja su našemu milostivnomu poglavniku svetlomu cesaru na službu i plemenitoga Orsaga na službu i obrambu bila služiti morali su, i služiti k tomu gospodinu našem komendantom v sem nesmo bili dužni već nego stanovite sinokoše (koje se i sada znajdu) kositi i spraviti i na mesto postaviti i to da smo imeli hranu od gospode komendantov v den vsaki povedno dopeljati, love i

pute čez leto deržati, koje službe tak milostivnoga poglavnika, plemenitoga i gospodina komendanta vazdar pokorni smo i od sad povoljno biti i želimo i hoćemo.

Ali kajti sada došli smo na to da nas milostivni gospodin grof komendant nehte vu naših stareh pravicah obderžavati, nego z nas već neg kmete napraviti terse se na tuliko da većkrat straža prispe debelo gospocko da skoro dneva svoga (kad bi sebi hasniti mogli) prijati ne moremo, naše što našem starešem behu dano, kakoti lugi, kerčine i ostala od nas odzimlju i drugem prodaju, tak da mi z vsema te takoveh nevolje i teškoće podnesti nesmo mogući, nego molimo se ponizno milostivnomu našemu gospodina bana namesniku i plemenitomu Orsagu da nas Krajinu siromašku junačku Kostajničku vu oneh perveh maleh naših pravicah pri našem gospodinu grofu komendantu vu miru vučiniti dostojali budu i da nas ne već neg samo dužni preganjati ne propuste, nego da vu plemenitomu Orsagu dostojaju jeden put dokončati z kojum i z kakvum službum bumo dužni našemu vezdašnjemu gospodinu komendantu i drugem služiti i zverhu toga nas i naše od vseh pregonov občuvati milostivno budu dostojali, da može biti ne bi smo bili primorani na koju drugu zemlju našega milostivnoga poglavnika cesara prestaniti se zemlju i naše (...) suze vstaviti i onu po nas supliku ne odavnija njih Ekscelencije podanu, kojoj mesta ne dadu, govoreći da im grof Drašković zapovedati ne more, molimo se da na konec dopeljati milostivno budu dostojali, ar poleg dekretuma nam danoga njih Ekscelencije hasne nemamo, i sekretar gospodina grofa Kurili Ivan z Petrom Kos i z Pejakom knezem, kojeh ako gospodin namesnik gospodina bana skupa z gospodinom komendantom iz one oblasti i časti (koji ob svoje volje vsa čine) ne odvernu, tak mi vsi na vsve strani raziti stanovito bumo se morali, ar oni dekretumu ni suplike ništo ne daše mesta, nego se s tem bolje začeše groziti i zato do Boga i do svetloga cesara, gdina grofa lokumtenensa kričeći molimo se da nas prez milostivnoga odlučka odpuščati nemaju, to smo poginuli, i da nas žirovine tem gori imenovanem knezom plaćati ne prepuste, koju se plaćati primorjamo, a predi nismo, nego gde biršaga i globi (?) davati od lugov naših, zverhu toga tulikajše obećamo vsako leto gospodinu grofu komendantu dve lađe vina za strošek i gospodinu vice komendantu dopeljati jednu.

I ostajemo nas vu milošću preporučujuć, Vaše Ekscelencije i Orsaga.

Ponizni i pokorni slugi
Vsa Krajna Kostajnička

(ASANUK, PM»B«, 20/VII iz 1728)

Kostajnička krajina moli zaštitu od Dvorskog ratnog saveta i princa Evgenija Savojskog, ističe svoje zasluge za državu i tuži se na ugnjetavanje od svojih sadašnjih komandanata

Ovo mi ponizna i pokorna varoš i Krajina banska grada Kostajnice komendacija našemu svitlomu poglavniku cesaru i ... zvišenosti i arnosti kralu vojačkomu i nas krajiškomu pod jednim vičnim Bogom prijatelu

slavnomu principu Eugeniusu i inim drugim slavnim tanačnikom slavnoga i visoko neizrečenogo poštenja vrednog tanača vojačkoga ponizni i pokorni da jesmo mi suprot neprijatelu prokletomu Torčinu (!) vojaci i krajišnici komenda i Krajina grada Kostajnice sada budući u veliki nepravica postavljeni koji nepravic ali rekuć ovi novin na (o)vom mestu na Krajini podnest nemremo: otijuć ako bi smo na Krajini oboružno i sigurno onkraj č(u)vali i suprot neprijatelu stali, koji je prokleti suproti nami Turčin, komu sakomu i detetu kako se zleže njiov poglavnik prokleti car plaću deli tako da mu sakomu oprava, oružije i dobara (!) kona za to more kupiti, a što već preskarbi s tim se rani, a od njega nikada ništa već ne potrebuje, neg da je siguran suproti nama, carst(v)u i sv(e)tlomu našemu poglavniku cesaru da je bolje oboružan, a mi siromaški mlogu i mlogu naši stari i mi mladi karv prolijuć sužanstva prokletomu Turčinu za svoje glave plaćajuć da ne moremo parvoga razloga aliti pravice kog smo razloga i pravdu kod parvi komedata (!) imali, koji komendati jesu naši parvi bili: jedan pokojni Erdedi Ferenac, 2. Petar Keglević, 3. Varagović, 4. barun; oni naši komendati kažu bili, oni videć naše krajiške mloge i mloge posle brez koji poslov ov kraj i ov breg turske i naše međe nemre biti, koje teže i već više krajiški poslov vezda se imamo mloge straže delati v Uni brez nikakve plaće ali rane stražimo i vezda se to činimo. Ovi komendati od sega su nam takvoga sakoga svoga mira su nam uvik dali, neg to su s nama oni imali da smo sigurni na Krajini, ali su oni parvi naši komendati bili prave sluge i prijatelji svitloga poglavnika cesara, a ni kakvi su vezda komendati naši, oni ni malo ne mare za naše krajiške posle i naše karvnoprolijevanje, neg da mi njima kako kmeti tlačimo, a puške i naše sablje da zabacimo.

Tako ponizno i ljubljeno siromaška mi Krajina banska ponizno da za nas promisle svitli naš poglavnik i slavni Tanač vojački s nama promisle na čemu moremo obstati, ali budemo tlaku na Krajini činili i delali, a budemo naše puške i sablje zabacili, ali budemo sigurno našego svetloga poglavnika cesara Krajine i međe č(u)vali i da budemo zavezani s puškom i sabljom kako su naši stari i mi mladi dovezda bili, ali obodvoga toga činiti ni pojedan put nemremo tlačniki biti komendanski i suprot neprijatelu sigurni biti i ovoga brega i međe č(u)vati.

Ostajemo sa Krajina vu pol(j)u plavičkomu vu taboru i si s glasum jednim tako prosimo da s nama svitli poglavnik i slavni i visoko poštovani princip Evgenius kral vojaški i naš krajiški da s nama promisle na čemu budemo obstali kak li budemo i mi siromaki pod njiovim krilom živit budemo kolik tolik budemo mogli na (o)vomu mučnomu bregu i međi našoj i prokletoj turskoj na Krajini.

Ponizna Krajina banska komenda grada Kostajnice svitlomu poglavniku našemu cesaru i princip Eugenius i sem drugim tanačnikom miseca jun (Dalji tekst nedostaje – SG)

(ASANUK, PM»B«, 52/1728)

Kostajnička i Zrinjska krajina podnose Dvorskom ratnom savetu svoje žalbe na novi regulament kojim im se nameću razni tereti i obaveze svojstvene više kmetovima nego krajišnicima

Hochlöbl. Kays. Hof Kriegs Rath
Durchleuchtigster Fürst etc.

Nach deme wir Deputirte mit dem unterm 15te Aprilis a. c. von Einem Hochlöbl. Kays. Hof Kriegs Rath in Gnaden ertheilten Regulament, so in 26 Puncten bestehet (welche hohe Gnade wir vorderist unterthänigst-gehorsambsten Dank hiermit abstatten) zu unseren sambtlichen Principalen und gantze Landt gekommen, und derenselben ein solches angehändiget, welche ein solches übersehen und darinen mit mehreren vernommen, wie das ein solches denen vorigen Freyheiten höchst praejudicirlich und nachtheilig falle, in deme denen uns ungefehr vor 40 jahren gethanen theueren Versicherungen in allem das Contrarium sich zeiget, unter der Ihro Excellenz Herr Michael Grafen von Erdodi als damahligen Banni Croatiae und noch dessen Ihro Excellenz (til.) Herr Graf Adamus Bodgainy (!) consolierte Certification, so ferne wir sich auf die kayserliche Seithe begeben wolten, ab omni onere frey seyn und blos allein vor Militarisch gehalten werden solten auf welches Versprechen wir unter damahligen gewesenen Commendanten Herrn Grafen Francz von Erdodi die türkische Seithe verlassen und unter Ihro Röm. Kays. und Königl. Cathol. Mayestät allergnädigste Protection und unter obbemelte Banni Croatiae Schutz begeben, und unser anjetzige Granitz so ein Öd- und Wüsterey gewesten, besessen, wobey uns wohlermelter Herr Commendant Graf Frantz von Erdodi und dessen Successor Herr Graf Peter von Keklevith nach diesen ankommende Herr Franciscus Fragovicz und folgende Herr Graf Dellisimunovich, als gewesten Commendanten, uns dergestalten protegirt, dass wir niemahlen mit was anders onerirt noch beschwehret worden, als blos allein Ihro Röm. Kays. und Königl. Cathol. Mayestät militarischen Kriegsdiensten gebrauchet zu werden, und seynd unsere Onera blos in freyer Disposition und Discretion gewesen, wie folgen:

1–mo. Wann die Knesen in die Vestung kommen, dem Herrn Commendanten Report abzustatten, hat ein jedweder etwas von Victualien aus freyer Disposition ungezwungen gebracht, als Lämmer, Schmaltz, Eyer, Hüner und dergleichen, wie dann auch dann und wann vor die Pferde Haber.

2–do. Haben wir dem Herrn Commendanten seine Wiesen gemehet bey sogenanten Orth Fräng und nichts weiters und das Heu an Orth und Stelle, jedoch auf des Herrn Commendanten Kosten und Intertention geliefert.

3–tio. Annuatim, jährlich zwey oder drey Jagdten mit des Herrn Commendanten seinen Pulver und Bley und gegebener Intertention verrichtet.

4–to. So ein Schif Wein uns so (. . .) nacher Costanicz per traficum geliefert worden, haben wir denen gemelten Herrn Commendanten niemahlen mehr als I Oka Wein aus freyer Disposition gegeben – auch allezeit und niemahlen was weiters als was wir selbst begehret worden und niemahlen den vorigen Commendanten einen Wein per modum Robathae geliefert, sondern allezeit ihre eigene Weine durch ihre Unterthanen liefern lasten.

5–to. Die Fischerey und das Fischen betrefend: Wann einige Fische in die Vestung eingebracht und verkauft werden honoris gratia denen Herrn Commendanten etwelche pro discretione noch eines jedweden Fisches freymuthigenwillens der Gerecht, welche ermelte H. Commendanten jederzeit mit Dank angenommen auch keine weitere Praetension gemacht.

6–to. Was anbetrift die Eichelwälder: die vorigen Herren Commendanten und vice-Commendanten haben allezeit ihren separaten Aichelwald, bey so genanten Dorf Rastovcze, gehabt, welcher heut noch zu Tag der herrschaftliches Aichelwald genenent wird, und die Granitzer haben auch Ihren aigenen Aichelwald besonder gehabt, bis zur Ankunft des (tit.) H. Georgy Grafen von Erdodi und jetzt angestellten (tit.) Herr Graf Emerici v. Erdodi, welche viele Erneuerungen gemacht, unter anderen auch unseren zu der Granitzer gehörten Aichelwald an sich gezogen und kein eintziges s. v. Schwein ohne Sold in die eigenthümbliche Aichelwald hinein zu lassen befugt seyn.

Wann nun durch des jetzigen Herrn Commendanten, Herrn Grafen Emericum von Erdodi errichtete und errichtende, wie auch von hochlöbl. Kays. Hof Kriegs Rath erhaltenen Regulament noch freywillige ferner unmöglich länger zu subsistiren noch all denen jenigen was zu enthaltene zu bestreiten vermögen zu mahlen in Betracht und allergnädigster Landt vätterlicher Behertzigung, dass wir vor Ihro Kays. und Königl. Cathol. Mayestät als unseren allergnädigsten Landes Herrn und höchstes Oberhaubt praeprimis im Feld unsere Leiber und Bluth in aller höchst beständigster Treue auf unsere aigene Kosten, ohne Brod und Bezahlung aufopferen, ferner mit unseren aigenen Pferden, Gewehr, Montur ohne einzigen Sold ohne Ruhm zu melden, nicht wenige Städte und Marckflecke unter Ihro Kays. Mayestät Protection gebracht und eingehändiget haben, So einer gefangen oder plesirt, sich selbst rantioniren und heilen lassen mus. Die Vestungbrücken nebst wachten jederzeit auf aigenen Kosten im Stand halten.

So ein Feindsgefahr auskombt, wir allezeit die erste und nächste seyn, und wir vor allen anderen das mehrerste auszustehen und zu erdulden haben, welches alles vor Ihro Kays. und Königl. Cathol. Mayestät zu beständigen Sacrificirung unseres Leiber und Bluths hertzlich gerne erdulten, wann wir nur mit denen vorig-und folgenden der Keklovicsienser Freyheiten, mit welchen wir unter allergnädigsten kayserlichen Schutz und Schirm als kayserliche treue Unterthanen und Soldaten allstäts gnädigst protegirt werden. Was aber

1-mo anbelanget des von einem hochlöblichen Kays. Hof Kriegs Rath ertheilten Regulament unterthängist repliciren wolten, und quo ad Primum Punctum welcher in seinem esse verbleiben kann.

Quoad 2-dum was anbelangt, die Musterung und das Exercitium Militare und zu Erhaltung deren guten Pferden, seynd wir allergnädigst gehorsambst, was aber anbelangt, das gleiche Gewehr zu schafen, ist uns fast unmöglich, sondern wie wir bis Dato allezeit gut und sichere Gewehr zu Manutenirung jedweder seines Leben zu führen pflegeten und zwar einer zu Fuss sein Paar Pistohlen an der Gürttel nebst seiner Flinten und den Sabel an der Seithen, der aber zu Pferdt sein Paar Pistohlen und sein Carabiner sambt dem Sabel zur Seithen, wie bis Dato gewöhnlich dass wir solches gleiches Gewehr nicht schafen können ist die Ursach weillen wir arme Leuthe und in keiner kayserlichen Sold stehen. Das auferlegte Jurament der beständig treue seynd wir auch uhrbiethig abzulegen, wann aber einer oder der andere sein Haus und Hof verkaufen wolte und sich weiters in die kayserlichen Protection zu begeben dass ihme ohne eintzige Hindernüs erlaubet seye, indeme unsere Granitz mit vielen Volk überhäufet, und gar wenige Grundstück befinden, wann einer oder der ander im Feld oder zu Haus mit Todt abgelegt, wann sein Bruder, Sohn oder Familie schon die Jahre habe solche anstatt seiner angenommen und acceptiret werden solten, wann aber von solchen kein mänliches Geschlecht mehr erzeuget, nach Auszahlung deren Schulden und verfasten Testament die Behausung, Aker, Wiesmatt, Weingarten und Waldungen der Wittib verbleiben solten, zumahlen der jenige abgestorbene solche Grund und baares Geld erkauft hat (tit.) Herr Commendant aber decedente masculino sexu nach Belieben einen anderen auf und annehmen kann.

Ad Punctum 3-tium gehorsambst wiederhohlen dass wir alle und jede kayserliche Wachten in Schartacken und anderen Örthen unserer Treue und Pflicht nach gegen dem aller durchleuchtigsten Haus Österreich ehrbietig abzustatten uns verobligiren, jedoch mit dieser Condition, dass wir auf der ordinirte Wacht als ein kayserliche Wacht gehalten werden, und nicht dem Commendanten und vice-Commendanten anstatt Verrichtung der kayserlichen Wachten die Hünner, Endte, Ganss und anderes Geflügelwerks, ja so gar die Schildkrotten und Schnecken hütten müssen und so von solchen Flügelwerk was verlohren gehet doppelt zu ersetzen genöthiget, dass uns die Türken nicht als vor kays. Granitz Soldaten halten, sondern zum grösten Schimpf und Spott nur Schildkrotten und Schnecken Hütter nennen.

Was aber der Commendanten und vice-Commendanten in tempore necessitatis in diesen Punct ist auferlegt worden, es ist ein gemein Sprichwortt: zwey Herren kann niemand dienen, als dann wann wir ins Feld gehen und auch die Viehe halten solten quod absurdum est, dann dadurch musten wir die kayserlichen Diensten quittiren.

Ad 4-tum Punctum welcher lauthet wegen Reparirung der Brücken über Wasser Una, welche wir bishero allezeit repariret haben aus der

granitzer Waldungen und auch kaunftighin reperiren wollen, und dieweillen wir aber solche Brücken eigenthumblich und durch unsere Mittel in Stand halten müssen, von allen und jeden was wir per modum commercii et proprio usu sowohl zu Pferd als Wagen, es mag sein gross oder klein Viehe oder anderley Victualien, sie mögen Nahmen haben wie sie wollen, wann wir mit solchen Sachen über die Brücke passiren ohne Bezahlung einzigen Zohl oder Regalien dem Herrn Commendanten oder anderen, sondern allezeit ferygehalten und passirt werden solten, wie auch bey vorigen Herrn Commendanten im Brauch gewesen. Ingleichen

Ad Punctum 5-tum dass wir die Vestung Costaniz, das Schloss wie auch den Berg so genanten Teck gratuitis laboribus repariren solten: was die Costaniz und das zugehörige altes Schloss sambt denen Wachthäuseren und des Commendanten sein Haus in der Holtz-Arbeit anbelanget, wollen wir solches repariren, was aber den Berg Teck betrefe, wollen wir mit Zuziehung des gantzen Landes die Steyn, Sand und Kalk zufuhren, mit dieser Condition, dass die Mauerer, Zimmerleuthe und Tagwerker aus dem kayserliche Aerario bezahlet werden mögten.

Ad Punctum 6-tum gehorsambst reponiren wollen, wann (tit.) Herr Commendant oder vice Commendant, sie mögen in propriis oder publicis Negotiis ihre Reys nehmen, wir uns verobligiren sie allezeit zu convoÿren, was aber anbelangt dero Officieren, oder unter sie selbsten unsere Pferde zu suppeditiren oder aber ihre Bagage zu führen, so wohl zu Pferd als zu Wagen keineswegs thun können. Da dieser 6-te Punct dem obigen secundo Puncto contrariatur, im welchem uns auferlegt werden dass wir gute Pferde halten solten wann wir dann unsere Pferd mit welchen wir Diensten praestiren, unter andere geben, wie auch die Bagage lieferen solten, so wäre es unmöglich gute Pferdt zu halten und zu haben, dieweilen wann ein Officier von den Commendanten auf solches Pferd, nicht mehr tauglich zu brauchen ist. Was ebenfals in diesem Paragrapho wegen der zwey Orginanz-Reuther wohentlich abzulösen und die Briefe zu lieferen gemeldet wird, haben wir es bishero gethan und künftighin auch thun wollen, so weith sich unsere Granitz erstrecken thut.

Was anbeglangt ad 7-mum Punctum: Wann (tit.) Herr Ban oder Locumtenens oder dasiger abgeordneter Officirs so durch die Granitz pass- und repassiren denen Intertention in victualibus halber wie es bis Dato gebrauchlich gewesen, auch künftighin sein verbleiben habe.

& octavum betrefend: so kann solcher bey seine Kräfte verbleiben.

Ad Punctum 9-num: Bitten wir unterthänig umb eine weitere gnädige Resolution in deme unter denen Voyvoden und Vexillifern ein Distinction sich befindet, zumahlen einige in der Sold stehen, welche in den Vestung, die aber auser Land ohne Sold seynd, die jenige welche in der Sold stehen, in diesen Punct inhaerirte Discretion oder Tax deren 100 f. leicht abstaten können, die aber auf dem Land ohne Sold stehen schwer fallen wurde solche Tax abzustatten. Ingleichen bitten wir wegen

deren Knesen und Richtern, welche die Communität zu eligiren hat und dem Herrn Commendanten vorzustellen von solchen keine Tax abforderen solte.

Ad Punctum 10-mum in welchem die Separation der Haereditaet begrifen: Dieses ist schon ein altes Herkommen, dass immer zu der Vatter von dem Sohn, und der Sohn von dem Vatter wie auch die Brüdere und andere Geschwiestere sich zertheilen und zertrennen, wann aber sie ohne Vorwissen des Commendanten durch deren Nachbahren und anderen guten Leuthen vereinigen und vergleichen können, soll der Herr Commendant von ihnen nichts zu nehmen haben, wanns aber mit Vorwissen des Herrn Commendanten geschehe, von allen welche sich aus einem Haus zertheilen, mehr nicht von allen einen Ochsen abzunehmen habe.

Ad 11-mum Punctum thun wir gehorsambst reponiren, dass wir solches Feld anzubauen nicht verrichten können oder mögen, indeme dem jetzt bemelten Herrn Commendanten ein Mühl von dem vorigen Commendanten überbleiben jedoch mit dieser Condition dass solche Mühlen von Commendanten zu Commendanten verbleiben solten auch Herr vice Commendant mit solcher zufrieden und niemahlen einigen Ackerbau von uns verlangt, und dem Herrn vice Commendanten 160 f zu erbauen einer Mühl gegeben, welche er auch erbaut hat, mit welchen sie zufrieden seyn können.

Was aber anbelangt die Heumatt, haben wir denen vorigen Herren Commendanten die so genante Wissmatt Frang abgemehet und das Heu an Orth und Stelle, jedoch auf deren Herren Commendanten Kosten und Intertention geliefert, solche jetzt bemelte Wissmatt auch dem dermahlen angestellten Herren Commendanten abzumehen sich verobligiren aber nichts mehreres.

In & 11-mo ist auch begrifen dass schon bekanten Herrn Commendantens sein Mayerhof, welchen wir Confiniarii gewalthätigerweise von ihme angetriben worden solchen zu erbauen, zumahlen aber jezt bemelter Mayerhof der Vestung Costanicze höchst praejudicirlich ist gefunden worden und nichts mehr als zu demoliren seye, auf dieses hat jezt bemelter Herr Commendant die Knesen zu sich rufen lassen, und dergestalten persvadiret, dass sie mit ihme einen Contract (ohne des Landts Vorwissen) eingegangen seynd und zwar dergestalten, wie solcher Mayerhof damahls wehrend geschlossenen Contract gestanden, solchen einhändigen und übergeben wollen cum omnibus appertinentiis nach geschlossenen Contract und verflossenen etlichen Tagen hat Herr Commendant sein Parole nicht gehalten, und mit grossen Schifen alle Fenster, alle eyserne Gatter und anderes eysernes Weesen, Thüren und das beste Holtzwerck durch eine gantze Woche hindurch nacher Costanicze führen lieste, da dieses die Knesen gesehen, seynd sie zu oftbemelten Herrn Commendanten gegangen und ihme gefragt, weilen der Herr Graf seine Parole nicht gehalten, wir auch unseren Contract nicht halten könten, dieweilen alles das beste von dem Mayerhof hinweg nehmen lieste, und bloss alleins die leere Mauer, welche wir durch unsere aigene

Unkosten erbauet haben, stehen lieste, welches dieses in die gnädigste Disposition Euer Excellenz als unseren gnädigsten Herrn Bann relegiren, ob wir ermelten Herrn Commendanten etwas zu bezahlen schuldig seyen oder nicht.

Ad &-um 12-mum betrefend, können wir absolute darin nicht willigen noch eingehen, indeme er Herr Commendant ehezuvor von dem Landt ein erbaute Mühl hat, wann aber diese zu Grund gehen solte, ihme oder seinen Successoren eine andere auf diesen Orth erbauen werden wovon diesmahlen solche stehet.

Ad 13-tium was anbelangt vor die Hausnothdurft des Commendanten von Jessenovicz nacher Costanizen auf dem Wasser Una, die Weinfuhr, was auf ein Schif järlich einmahl geladen kann werden, dass wollen wir verrichten, aber nicht mehreres.

De reliquis in diesen Punct concernentibus, seind wir uhrbietig abzustatten.

Ad 14-tum. Dieser Punct kann bleiben in esse, jedoch salvo tamen jure alieno.

Quoad 15-tum &-um thuen wir gehorsambst repliciren, was anbelangt dass Herren Commendanten und vice Commendanten deren 3 monathlich frey Schanck als nemblich im Monath Junio, Julio et Augusto können wir keinesweges accessiren, sondern sie sollen verbleiben neben der alten Freyheithen deren vorigen Commendanten, welche, nebst denen Confiniarios, das gantze Jahr hindurch ihren freyen Schanck gehabt ingleichen auch die Confiniarii nebst denen Commendanten pro lubitu ihren freyen Schanck gehabten, als solte es künftighin auch bey der alten Freyheit bleiben.

Ad 16-tum Punctum gehorsambst respondiren thun, was anbelangt wegen Verkaufung des Fleisches, dass denen Herren Commendanten und vice Commendanten wie auch der praesidiarischen Miliz umb ein ungerl. das Pfund wohlfeyler verkauft werden solte als denen Extraneen, wodurch wir Extraneis uns denen praesidiariis vor gleiche kayserliche Granitz Soldaten halten, und mehr gefährliche Wachtungen und andere kayserliche Dienste auf unsere Kosten praestiren müssen, warumb solten wir deterioris Conditionis gehalten werden, imo quod plus, sie praesidiarii milites stehen in der kayserliche Sold, wir aber ohne Sold, per consequens, sie, die in der Sold stehen, vor ein ungerl. theuerer als die wir ohne Sold stehen zu bezahlen hätten.

Ad 17-mum Punctum. Wir haben zwar schon in den 3-te Puncten gehorsambst demonstriret, dass zweyen Herren unmöglich zu dienen seye, einen muss ich lieben, den anderen muss ich hassen. Wann wir des Commendanten und vice Commendanten sein Viehe halten solten, tempore Belli, so thun wir den Commendanten lieben, und die kayserliche Dienste hassen, wo doch schriftlich stehet Date Caesari quod Caesari et Deo quod Deo, als befinden wir, dass Gott selbsten sich dem Kayser submittiret habe, indeme er den Kayser vorgesetzet und sich nachgesetz-

et, warumb solten wir den kayserliche Dienste verlassen und des Commendanten Viehe halten, wann aber ob praedonum periculum in hocce &-vo inserirt ebenfals obbemeltes Viehe halten solten, inviandum est, darumb seynd die Herren Commendanten und vice Commendanten in Landt angestellet, dass sie das Land pur und rein ohne einzige Klag halten solten, damit kein übeles weder dem Landsmann noch viel weniger denen frembden Durchreisenden und dem publico wiederfahren solte, zumahlen da sie durch die habende Gewalt und Militz all dieses mit grosser Authoritaet zu verhinderen, genugsam versehen, cessirt also dieses Motivum von selbsten.

Ad 18-vum was anbelanget durch das s. v. Viehe, ein dem anderen Schaden zu fügen, welcher Schaden in drey Theil getheilt ist worden, gehorsambst antworten wollen, den ersten wegen deren Schaafen und Lämmern, der andere wegen s. v. Schwein, wofern wir solche nicht aus denen Schaden treiben können, auch befugt waren solche todtzuschissen, von welchen derleyen Inconvenientz praescindiren wollen, sondern dem solches s. v. Viehes welches im Schaden gewesen, ein und zweymahl intimiren wollen, wann es aber zum drittenmahl geschehe, und solcher auf sein Vieh nicht besser Obacht gehabt, als dann eins und der andere überhäufen geschossen werden könte, von welchen solche erschossene Vieh, das vierte Theil zur besserer Steuer und Wahrheith dem Commendanten überbringen solte vermög den alten Brauch nach, was aber die communis pascua anbelanget, ist ohnedem ein jeden frey zu treiben, wegen aber der caesion lignorum, so ein und der andere von denen Herrn Commendanten erkaufet oder aber tempore transmigrationis unter die kayserliche Protection solche Waldungen behauptet habe frey und ungehindert solche Waldungen pro necessitate domestica absque omni ratione publica aut alia exigente abhauen können, dann er Herr Commendant ein bessere Consideration haben solte, jenige Wälder welche pro bono publico zu appliciren seyn, nicht verkaufen solte.

Quod 19-num was anbelangt die Venation des Jahres 3-mahl dem Herrn Commendanten zu praestiren, dieses wollen wir auch verrichten und zu einer jeden Jagd 80 Personen darzugeben und länger nicht dann 5 Tag auszubleiben, wann aber einer oder der ander von der Granitz conditionate etwas schiessen thäte nach dem alten Brauch von s. v. ein wild Schwein oder Hirsch einen von denen hindern Schlägelen zu geben habe.

Ad 20-mum Punctum was anbelangt der Fischfang, in dem Wasser Una wegen schneller Fliessung halber gibts gar wenig Fisch und auch nicht einmahl Recht sicher zu fangen, dieweilen die Helfte dieses Wassers denen Türken zugehöret, und die Türken auf ihrer Seithen nicht fangen lassen. Es haben sich vor einigen Jahren 6 Häuser Fischer in Costanicze eingefunden, wann sie gefischet und nichts gefangen haben, er Herr Commendant ihnen solches nicht glauben wollen, sondern niederlegen, brügelen und verarrestiren lassen, und noch darüber gestraft hat, dass dadurch sie sich nicht erhalten kanten, sondern hin und her ihre Flucht

genommen, als können wir auf Praestirung solcher Fisch uns nicht einlassen, und dieweilen (tit.) Herr Commendant ohne dem vor sich ein Fischwasser Soff genant auserwehlet, und Leuthe dahin ordiniret, was sie bekommen die Helfte mit dem Commendant theilen müssen, auch kein anderer in solchen Wasser Fisch zufangen befugt seye als kann Herr Commendant mit diesem zufrieden seyn, der Ursachen halber wir auch zum jährlich 3-mahlen Fischfang der Leuthe darzu nicht geben können, weilen es vor alters und bishero niemahlen im Gebrauch gewesen.

Quo ad 21-mum Punctum seynd wir in allen content.

Ad 22-um thun wir gehorsambst antworthen was anbelangt des Herrn Commendanten sein Regale von ein Schif mit Wein beladen, zu verkaufen geliefert wird von eines jedwederen Schif geben wollen 5 Groschen, von einem Schif Honig 10 Groschen, von einem Schif mit Tabac beladen 34 xr. Wann aber einer zu Pferdt das Wachs ad Partes Maritimas lieferen thue, von einem jedwedern Saum 17 xr, wann aber einer aus dem Honig Scherbet praepariren solte, des Jahrs einmahl von solchem Scherbet 5 Groschen zu geben habe; de caeteris nihil.

Ad 23-tium Punctum gehorsambst reponiren wollen, was anbelangt die Eichelwälder Herr Commendant ohne deme einen separirten Eichelwald hat, als kann er mit solchen zufrieden seyn, was aber die völlige granitzer Eichelwaldung anbelangt sich nicht einzumischen habe, und wann einer oder der ander in des Herrn Commendanten Eichelwald seine s. v. Schweine hierin zu treiben verlangte, wie er mit ihme Abkommen könte, in des Herrn Commendanten Bewilligung stehe.

Ad 24-tum unterthänig remonstriren wollen, was anbelangt die Kaufmannschaft und deren einführenden Waaren: es befinden sich keine Kauf- und Handelsleuthe, welche ein Capital hätten, sondern theils von denen Türken, auf Credit nehmen, theils aber mit 6 f Waaren einkaufen und in die Costanizer Granitz führen damit sie nur täglicher Brodt erhalten könten, mithin von dem Herrn Commendanten praestirendes Regale nicht abstatten könen, zumahlen es vor uhralters auch kein Gebrauch gewesen, nur eine Novitaet introduciren inclinire. Was anbelangt des Tabak halber, haben wir schon in &-vo 22 darüber unsere Erörtherung gegeben, was aber anbelangt in diesem Punct, dass die Domestici et Extranei separiret seynd worden, ist uns dieser nicht zu verstehen, zumahlen wann wir die Extraneos höher taxiren als die Domesticos, sie uns mit aequivalenti onere obveniren werden, als wir jeziger angestellter Herr Commendant, da die Carlovizische Granitz beyläufig vor 3 Jahr ein Defect an Getraidt gelitten, und von uns pro propria necessitate domestica das Getrayd erkaufet, mithin jetzt bemelter unser Herr Commendant ein Regale von einem jeden gesamb eines Pferdts einen Groschen abgenommen, welche Carlostadienser Granitz sich bey (tit.) ihren Herrn General Rabatta beklagte, mithin er Herr General Rabatta in contrarium zu Zeigung dass er auch ein kayserlicher General seye, in dupplum wann wir unsere Commercien nach denen Maritimis abführen,

von uns seine Regalia abnehmen thue, welche derley Inconvenientien bloss einer gegen den anderen zu Remonstrirung seiner Authoritaet solche vollenden thue, wir aber arme Granitzer der durch grossen Schaden leiden müsten, womit wir glaubeten, einer xr zu gewinnen, so müssen wir solchen den Herrn Commendanten geben. Was aber anbelangt wegen des Tabacs, Wein und Honig, haben wir uns schon remonstriren in Puncto 22. Was aber anbelangt von einem Fass Wein ein Occa Wein zu geben, ist uns nicht ergreiflich, zumahlen dieses vor urhalters niemahlen im Gebrauch gewesen, sondern nur dieser Commendant eine No(ti)-vitaet introduciren will, derenthalben bleiben wir vermög gehorsambster Remonstration in Puncto 22-do welcher auch nicht vorhero im Brauch gewesen, sondern freywilligen uns obligiren.

Was aber anbelangt in ratione Telonii, solches abzunehmen solte schwer einem Herrn Commendanten zu Spott fallen, eins Mauthner illicito modo abzugeben. Was anbelangt des kleine Viehe, die Hamel und Lämmer dass wir solten davon das Regale abstatten, welches niemahlen im Gebrauch gewesen, sondern nur dieser Commendant eine abermahlige Novitaet introduciren thue, Herr Commendant solte aber beweisen, wann wir in das Feld ziehen müsten, wie viel er uns Sold, Proviant, Pulver und Bley administriren thue; wie wir sehen, fehlet nichts mehr als dass er uns die Hauth abziehen wolle.

Was aber die andere Commercien anbelangt, so durch unsere Granizen geführet werden, es mag seyn aus Türkey oder anderwertig her, seynd wir nicht schuldig zu bezahlen, vermög Constitutiones Regni Legis et Patriae, dieweillen wir solche Brücken propriis Expensis et sumptibus ac fatigiis instruiren müssen, derenthalber bezihen wir uns auf den vorangestelten Punctum 4-tum und diese Annexion in hoc & 24-to nicht acceptiren könen, obangezogenen annexis rationibus ad secundam annexionem hujus &-vi respondere non possumus sed tenemus ad Punctum 4-tum a nobis mentionatum ad Annexionem 3-tiam ratione ferri intentionem nostram ratione a nobis exstructae pontis dedimus, ad annexionem 4-tum hujus puncti ratione pecudum sive per pontem vel extra pontem per fluvium transpellendorum jam multoties fecimus replicationem, und vor diesen und übrige Puncta aufgesezet glauben wir dass er des Herrn Commendanten sein Feind muss gewesen seyn.

Quoad Annexionem 5-tam was anbelangt wegen des Ragusanischen Gelds, haben Ihro Kays. und Königl. Cathol. Mayestät unser allergnädigster Herr und Landes Fürst ein solches zu mehreren und zu minderen auch wir als dessen unterthänigste Vasalle gehorsambstwilligst nachleben, auch unser Leib und Leben bis auf den lezten Bluthtropfen zu sacrificiren zu erweisen, uhrbiethig.

Was anbelangt ad 25-tum wegen Extradirung deren Passen ist allezeit gebräuchlich gewesen, es mögen zwey, drey oder vier in einem Schif gewesen seyn von den Commercianten und einen Pass von dem Herrn Commendanten obtinuvit (heraus genommen – precrtano u tekstu, prim. SG), mehr nichts, dann als von einem solchem Pass 17 xr bezahlt wor-

den, als solte es auch künftighin dabey sein Verbleiben haben. Nur dieses thut uns herzlich schmertzen, dass wann wir oder in der Krankheith oder aber in andere Necessitaet auf eine Wallfahrt verloben thun, und solche zu verrichten, auf den Wasseren fahren wollen ehezuvor Herr Commendant uns nicht passiren lasset, bis er nicht von ein jeden deren Schifmann 3 Groschen abnehme, als wann auf einem Schif drey Leuthe seyn vor Ertheilung einen solchen Pass ihme Herrn Commendanten neun Groschen abstatten müsten und wann sie solche nicht erlegen können, von der Waalfahrt verhindert werden, welches contra Divinum praeceptum est.

Ad 26-tum et ultimum ist bishero gebräuchlich gewesen, wann einer den anderen blau geschlagen, den Commendanten einen Gulden, wann aber bluthig, einen Ducaten bezahlen müssen. Was aber anbelangen die Criminalia stehen in dero allerhöchste kayserliche und königliche Gnaden und Clemenz und des Commendanten Gütigkeit.

Additis his ingleichen die Zrinienser Confiniarii, welche auch in perlectione Regulamenti praesentes existebant, ebenfals mit diesen replicis Punctis sich zufrieden und vergnüget stellen wollen, welcher villen ein kurtzes und sehr aggravirtes Memorial durch uns und ihren Deputirten sub Lit. A. so hierbey in Unterthänigkeit annectiren thue, mit was vor grossen Beschwerden von denen Herrn Commendanten und vice Commendanten aggraviret seynd worden.

Als gelangt an Euer dhlt Excellenz und Gnaden unser unterthänig-gehorsambstes Anlangen und Bitten, und zwar zum dass wir vermög der uhralten und obangezogenen 6 Puncten da unsere Vorfahrer, von den (tit.) Herrn Michael Graf v. Erdodi qua eodum (!) Banum Croatiae und folgenden (tit.) Herrn Graf von Keklovicz wie auch Grafen von Dellisimonovich unter welchen Commando wir und unsere Vorfahrer unter die kayserliche Protection berufen seynd worden und in die ärgeste und ödeste Walder unser Wohnung genommen, dass durch Exstirpirung der Lugen viele Jahre keinen usum fructum terrae haben könten, sondern propriis mediis die kayserliche Dienste versehen müsten, auch durch unsere Tapferkeit ohne Ruhm zu melden, nicht ein kleines Territorium hiemit unter die kayserliche Protection gebracht und das Landt erweithert haben, vor derley und auch künftighin praestirende kayserliche Kriegsdienste zu Animirung des Volks unter Weitherung des kays. Landts auch zu Sacrificirung unser letzen Bluthstropfen, wann wir doch bey denen uhralten Freyheiten, auf welche wir so wohl von Ihro Kays. Mayestät glorwürdigster Leopoldi Primi und dessen damahligen gestanden Bani Croatiae Grafen Michael Erdodi nicht gehalten werden konten, zum wenigsten vermög extradirten Regulament bey unser unterthänigst eingereichter Replica (welches wir doch als Granitz Soldaten abzustatten und zu praestiren nicht schuldig waren) gehalten werden.

(...) vor welche hohe Gnade und Clemenz uns unterthänigstgehorsambst empfehlend ersterben.

NB. Wann aber uns diese obangezogene Motiven vor unglaubig gehalten werden solten, bitten wir unterthänigst-gehorsambst umb Ertheilung einer unpartheyschen Commission bey welcher nicht allein dieses, sondern auch vielmehr erkläret werde, denen so grossen und importabilium aggravaminum welche uns (tit.) Herren Commendanten und vice Commendanten wider alle Billigkeit auferlegen thun, demüthigst remonstrirt und approbiret werden.

(ASANUK, PM»B«, 20/IX iz 1728, koncept)

Kostajnička krajina izlaže caru svoje tegobe, moli za ukidanje datog regulamenta i objektivnu komisiju koja bi ispitala njeno stanje i osigurala joj ranije povlastice.

Allerdurchleuchtigst etc. Kayser etc. und König etc.

Euer Röm. Kays. und Königl. Cathol. Mayestät geruhen allergnädigst, dass vor dero geheiligten hohen Thron in aller Unterthänigkeit fussfallend uns niederwerfen und wehemüthigst vorzutragen necessitiret seynd, welchergestalten Ein hochlöbl. Kays. Hof Kriegs Rath zu vorgehabter besserer Einrichtung derer sambtlichen Costanizischen Granitz-Soldatesca, wie auch zu mehrerer Information seiner Excellenz des Bani Croatiae, Grafens Johann von Palffy ein sicheres in 26 puncten bestehendes Regulamentum abzufassen, hernach aber, und als wir Ends benante unterthänigstgehorsambste Supplicanten über ein solches nicht allein dem allerhöchsten Kayserlichen Interesse, und denen von dreyen nach einander an dem allerhöchsten Reichsthron glorreichist gesessenen und respective nachsitzenden Römischen Kaysern und Königen in Hungarn uns in allermildister Erkantnüss unserer der gesamten Christenheit, und vornehmlich den allerdurchleuchtigsten Ertzhaus von Österreich in willigster Aufsezung Guts und Bluts erwiesener allerdevotister Threue allergnädigst ertheilt- und confirmirter ansehnlichen Privilegien, Exemptionen und Indulten schnurstracks zuwieder gehendes sondern auch zu allerhand weit aussehenden Verwierrungen, und in seinem verborgenem Absehen zu nichts mehrer, als dass wir nicht so viel Euer Röm. Kays. Mayestät unseren allergnädigsten Kayser, König, Landsfürsten, und Herrn, als dem von dero selben über diese Gränitz gesezten Commendanten Grafen Emerico von Erdeody vollkommen ensclavirt werden mächten, abziehlendes Regulamentum einige gravamina eingewant, und nebst gründlich vorgestellter absoluter Ohnmöglichkeit demselben nachleben zu können, umb gnädigste Remedur, auch Limitation derer allzuweit ein- und umb sich greifenden Puncten in einem lateinisch gestellten Memoriali allersubmissist eingekommen waren, uns mit einem gleichfalls allerdemüthigst ausgebettenem Recommendationsschreiben, und beygelegtem unserem Petito an S^{e} Excellenz den Banum Croatiae nebst solch weiterer Verordnung iterato zu verweisen, gnädigst beliebet haben, dass durch Seiner Excellenz Interposition des gantze Werk zu beederseitigen,

nehmlich des Commendanten Emerici Grafens von Erdeody so wohl, als der sambtlichen bedrängten Gränitz vergnüglicher Zufriedenheit geschlichtet werden solle. Nun haben wir zwar al solche gnädigste Verordnung von Grätz aus an seine Behörde nacher Presburg zu übertragen in keine Weise ermanglet, auch nach vielfaltigen Sollicitiren, Bitten, und langwührigen Anwarten, ein verschlossenes doch aber uns in seinem, uns, und unser übelangefochtenes Interesse so empfindlich berührenden Innhalt so wenig bekantes, als nur von ferne bekantgemachtes Schreiben erhalten. Nach deme aber an gründlicher Untersuch- und Erörterung dieser wichtigen Sache vorderist Euer Röm. Kays. Mayestät wie auch in omnem sequiorem eventum der gesambten Christenheit nicht wenig daran gelegen seyn will, dass im Fall einem jeweiligem Commendanten der Zügel allzulang gelassen und entweder concedendo oder connivendo erlaubt seyn wurde, dergleichen an der wandelbaren Granitz wohnende Leuthe, welche zu Euer Röm. Kays. Mayestät erst neuerlich aus purer Devotion sich gewendet, für allerhöchst ernant die selbe alles das ihrige an Haab, Gut, Blut, Leib und Leben so threumüthig sacrificiret haben, desswegen auch mit so herrlichen privilegiis und Freyheiten begnadet worden, und eben darummen sich gleichsam zu einer lebendigen, starcken und streitbaren Vormaur gegen den bluthdürstigen, und bey jeder gutscheinender Gelegenheit friedbrüchigen Erbfeind des Christlichen Nahmens aufzustellen treu geflissenist gesinnet seynd, an dem Genuss ihrer so theur erworbener, oder, besser zu sagen erfochtener Privilegien, Freyheiten, und Rechten nach eigenem seinem Gefallen hemmen, bedrücken, und nicht so viel Euer Röm. Kays. und Königl. Cathol. Mayestät als unserem rechtmässigen Kayser, König und Herrn, als Ihme selbst zu eigenem privat-Nutzen unterwürfig, dienstbar und gar knechtlich machen zu dörfen, selbige in ihrer alschon bezeugter Threue nicht gestöret, in ihrem rümlichem Eyfer nicht ermüdet, sondern vielmehr erfrischet werden mögen.

So werden auch Euer Röm. Kays. und Königl. Cathol. Mayestät uns allergnädigst erlauben, denenselben einerseits die bey Projectir- und Herausbringung des öfters angezogenen Regulamenti mit unterlofene, sehr nachdenckliche Sub- et Obreption, andererseits aber auch die gegen uns treugesinnte, für das kayserliche und allgemeiner Christenheit Interesse beeyferte Granitz Soldaten bishero gebrauchte, und, wo nicht in vim insupportabilis jugi, in vim saltem pragmaticae, ac perpetuo duraturae Legis einzuführen vermeinte Misshaltung Einer um der ohnverkehrten Treue willen so anstosslich privilegirter Nation nur in wenigem zu adumbriren, und zwar

Erstens die Ersinn- und Aufsezung des quaestionirten Regulamenti betrefend, so hat selbiges seine Natales niemanden anderem als Seiner Excellenz des Locumtenentis Grafens von Draskovicz subtilem und für des Commendanten Grafens Emerici von Erdeody Interesse allzuviel portirtem Ingenio seinen Progressum und Approbation aber sein Grafens von Draskovicz besonderer Geschicklichkeit zu zuschreiben, unter welcher er diesen seinen immaturum ignerii coeteroquin maturissimi

partum des Bani Croatiae Grafens von Pallfy Excellenz ingeheim- und mit gefliessener Hinderhaltung dessen, dass er nur die einseitige Draskoviczische uns niemahlen zu wissen gekommene gedancken seyen, beygeschoben, und also selbige auf die irrige Meinung angeleitet. Sam wären alle diese Puncten der Gebühr nach mit der sämbtlichen Costaniczischen Gränitz-Soldatesca beratschlaget, von diesen gebillichet, mit einander gewilliget, und folgsam Seiner Excellenz zu keinem anderen Ende zugesant worden, als dass sie diesem höchstpreisslichem kayserlichen Hof Kriegs Rath geziemend vorgelegt aldaselbst durch desen gnädigste und gnädige Approbation zu einer Norma et recta, recte vivendi Regula vollkommen ausgefertiget werden sollte. Da doch einem gantzen disseitigen Gränitz Land und dessen inwohnendem Volck davon niemahlen das geringste zu Gesicht oder Gehör, und dahero fürs andere gantz billig sehr befrembdlich ja wohl gar entsetzlich vorgekommen, dass hoch ermelter Commendant, uns die wir doch obschon contra tristissimam Juris tam Publici, quam Civilis, ac Militaris Regulam, quod nemo propriis Stipendiis militare teneatur, doch für Euer Röm. Kays. und Königl. Cathol. Mayestät unsers allergnädigsten Kaysers, Königs, und Landtfürsten Interesse willigst die uns zu kommende Wachten mit eigenthümblichem unserem Gewöhr, Pferden, Brod, Pulver, Bley, und in allen übrigem auf unsern eigenen Kosten zu versehen, und dahin auf zu ziehen pflegen, auf unterschiedlichen Wachten zwar zu commandiren, dannoch aber dabey zu befehlen, Ja! uns darzu zu zwingen sich nicht bedencke, dass wir bey der Wacht das Sinn- und augenlose Gewöhr von uns legen, selbiges unserer Wacht halten lassen, wir aber sine omni militari tum tessera tum gloria, als schnöde, und wehrlose Viehhürthen, theils auf seinen Meyerhoff, theils sonst hin und her auf freyem Feld sein Viehe, Schaafe, Schweine, Gänsse, Änter, Indianisches und anderes Geflügel in summa alle seine altilia hüthen und also dem nächst benachbartem auf unsern Schaden und Ruin täglich scharfsichtig laurendem, an sich threulosen Erbfeind ofter Gelegenheit einräumen müssen, unserer Wöhrlosigkeit zu seinem Vortheil sich bedienen und den, wie wohl mit Gewöhr doch aber mit keiner Mannschaft besezten Wachtposten überrumplen zu können, dergleichen Calamität uns dann nicht nur auf das schmerzlichste sondern zugleich auf das schmähligste auch in diesem bedrücket, dass wir, als zu Wöhr und Wafen freywillig untereinander verknüpfte, zu Bedrückung unsers eigenen ja der gesamten Christlichen und darunter hauptsächlich unsers allergnädigsten Landtsfürsten und Herrn Landen, Leuth Kirchen und Gottes Häuser gewidmete ehrliche Gränitz Soldaten anstatt dass wir uns mit dem Feind heldenmüthig herum raufen und uns alltäglich in Wöhr und Wafen exerciren sollten, unser Gewöhr an der Wacht legen lassen, den Wachtposten an Mannschaft entblösten und Ihme Commendanten den Flachs, und Hanf ausraufen ins Wasser legen, und endlich denen Weiberen gleich ausbrechen und bey allem deme unsere eigene Kleider, Kost, Brodt und Geld in frembden Diensten aufzehren, ihme hingegen das seinige in den Beuttel hinein gewinnen, und darinn conserviren müssen,

die Szirinienser hingegen aus sein des Commendantens Befehl auf der kayserlichen Seiten in dasigem Grunde denen Türken die Äcker zu bauen, die erwachsene Früchten abzuschneiden, selbige auszutretten, wie auch denen Türken die bloss und glatte Frucht durch ihre eigene Fuhren zu überliefern, und deswegen wir sambtlich gezwungen seynd Euer Röm. Kays. und Königl. Cathol. Mayestät allerhöchst erleuchtetem Judicio hiemit Anheimb zu geben, ob nicht wir auf solche Weise contra Doctrinam in ipso sacro sancto Dei Evangelio fundatam, quod nemo possit, aut debeat Dominis simul inservire duobus, gleichsam in einer auserordentlichen Lehrschuhl dreyen Herren, nehmlich unserem allergnädigsten Kayser, König und Herrn wie schuldigst also willigst als threue und zumahlen privilegirte Granitz-Soldaten, dem Commendanten, als ohnbesoldete Knechte, und dem Türken, als unserem Feind, aus dessen blutgegierigen Clauen wir uns in so saur und vieles Bluth gegoltener Mühe in die christliche Freyheit und unter den Trost vollen Schutz Mantel der glorreichisten Adlerflüglen eingeschwungen haben, als Sclaven denen zu lernen! und höchstens zu bedaueren genöthiget seyen, dass ohnerachtet wir nicht nur das Landt auf unsern eigenen Kosten contra infensissimum Christiani Nominis hostem verfochten, sondern auch viele Dörfer, Schlösser, Stätte und Flecken auf unsern eigenen Pferden, mit eigenem unserem Gewöhr, Pulver und Bley in Beystand des göttlichen Seegens bezwungen und unserem allergnädigsten Landtsfürsten und Herrn und dem allerdurchleuchtigsten Ertzhaus von Österreich eingeraumet, und unterwürfig gemacht haben, dannoch aber dergleichen mit vielen unseren, und der unserigen Bluth aufgesezt und eingebüstem leben, ausgestandenen härtist und langwührigen Gefangenschaft und deswegen ex propriis bezahlter theuerer Ranzion an sich selbst schon theur erobert und erkaufte Grundstücke zu unserer und der unserigen Nahrung, Unterhaltung von wohl ersagtem unserem Commendanten uns gratuito nicht überlassen, sondern öfters um so grosses Geld angeschlagen werden, dass wir pro qualitate unius aut alterius Jugeri 50, 60 bis 100 Ducaten zu bezahlen bezwungen, unsere nach dem Todt hinderlassene arme Wittwen und Waisen aber dannoch so unglückseelig seynd, dass ihnen solche von ihren Männeren so theur mit Bluth, und Geld erkaufte Grundstücke in solatium miserrimae viduitatis ihnen, und ihren Befreunden nicht gelassen, sondern per modum fisci abgesprochen sambt allem Getraidt, Waitzen und allem so die Wittib vermag, hinweggenommen, und also sie an den lamentablesten Bettelstaab durch eine solche Ungerechtigkeit getrieben werden, welche dem Juri tam naturalis, ac Gentium tam Civili, et praeprimis Regnorum Hungariae ac Croatiae Legibus diametraliter, et in consequentiam Serenissimi ac Potentissimi Legislatoris nostri in omne Justitiae Genus pronissimae voluntati repugniret, zu welchem allem noch ferner hinzukommet, und hiernächstens per Exemplum plusquam lamentabile zu erweisen stehet, dass mehrbedittener (!) Commendant denen armen bedrangten, den heylsamen ansonsten per sacratissimas Leges jeden gravento eröfneten freyen Recursum ad altiores instantias per soevitiem tam innanem zu verlegen

anmasset, dass er ohnlängsthin einen, der unserigen, umb willen er ad superiorem Judicem sich gewendet, nach seiner Widerkunft, so gar ohne Respectir- und Beobachtung der von Bani Croatiae Excellenz ertheilter und sub amissione Officii vorgeschriebener Protection durch angeordnete 300 Brügelstreich mit Ausziehung des Hembds, gantz nackend und bloss, wie er auf die Welt erschafen dergestalten zu Unkräften niederschlagen lassen, mit Ausstossung diesen Wortten, dass er Gott noch den Banum Croatiae nicht fürchtete, und als sie befürchtet, dass er sterben möchte, solchen in warmen Schaafheuthen eingewickelt und durch vier Persohnen aus dem Schloss tragen lassen, dass, ob er noch lebe! oder aber seines Wiederaufkommens einige Hofnung übrig seye! billig zu zweiflen ist. Nach gewisser zwey und drey einlaufenden Informationen einige noch heutiges Tages in Verhaft gehalten werden sollen, wie dann auch alle andere so ihren Recursum ad altiores Instantias genommen, durch die Wachten aufgesuchet, und bis diese Stund noch unwissend, wie mit solchen verfahren werde.

Gleich wie aber Euer Röm. Kays. und Königl. Cathol. Mayestät aus allem deme, und aus dem Tenore dieses vorhin schon des öfteren in pleno verlesenen, vermeintlichen, und obgemeltermassen per sub- et obreptionem zur Approbation und Fertigung gebrachten Regulamenti, benebens aber auch gegenwertigem unserem demüthigsten Vortrag allerhöchst erleucht erkennen mögen, dass selbiges zu unserem Untergang, hingegen aber zu des Commendanten Favor und Nutzen von einem seiner Favoriten eingerichtet des Bani Croatiae Excellenz und von dortaus diesem höchstpreystlichen kayserlichen Hof Kriegs Raths Collegio, als ein mit uns überlegt, et sic mutuo partium consensu approbatione, et acceptatione in vim genuini firmi, ac veri Contractus compactirtes Werck vorgelegt, und aus dieser irrigen Opinion ausgefertiget worden, in Effectu aber zu nichts mehrer eingerichtet seye, als in so ferne wir es per patientiam in seine vollkommene Cräften erwachsen lassen wolten, oder könnten, wir gegen den austrücklichen Buchstaben unserer mit so vielem Bluthvergiessen, durch so mühesam und kostbahre Threue erworbener Kays. und Königl. Privilegiorum nach und nach um alle Kayserliche und allergnädigst gegönnet und ertheilte Gnaden, Freyheiten, und Rechte gebracht, und uns getreuisten kayserlichen und gleichsam zu einer Vormaur und Brustwöhr der gantzen Christenheit bestellten streitbaren Granitz Soldaten zu unserer, so gegenwärthig- als künftiger Commendanten leibeigenen Knechten, verächtlich und noch darzu ohnbesoldete Viehe, Schwein, Geist und Schaaf auch Geflügelhürthen, ja von denen türkischen kaum zu unterscheiden stehenden Sclaven gemacht werden, und für alle unsere Mühe, Arbeit wachsame Sorgen, uns und unseren nachlassenden Wittwen und Waisen, kein ander Trost, oder Gewinn übrig bleiben solle, als dass nachdeme wir endlich die Schuld der Natur bezahlt haben werden, unseren armen Kinderen, die obschon vorhero in tapferer Threue erfochtene, hernach aber denen Commendanten, durch baar und grosses Geld erkaufte Grundstücker (von welchen so gar

die Türcken selbst abhorriren) wider entrissen und sie also in plus quam deplorabile paternorum meritorum praemium aus getreuisten, und desswegen hochprivilegirter Granitz-Soldaten Kinderen, in die immer verächtlichste, elendiste und der gantzen Christenheit beweinenswürdige Bettlere verwandlet werden müsten.

Solches alles aber, und was künftig dem gleich in aller tiefister Submission und eusserster Wehemüthigkeit vorzutragen und zu beklagen übrig bleibet gegen Euer Röm. Kays. und Königl. Cathol. Mayestät unsers allergnädigsten Kaysers, Königs und Landsfürstens allergerechtiste in denen uns und Erben und Nachkommen allergnädigst ertheilten Privilegien mehr als deutlich exprimirter Intention laufet und volglich auch Euer Röm. Kays. und Königl. Cathol. Mayestät gantzer Welt berühmter Aequanimitaet, Clemenz und Justiz Eyfer, wie der natürlichen Billigkeit und allen Rechten der Welt zuwider ist.

Also gelanget auch an Allerhöchst ernant dieselbe, unser, und unserer getreuisten Compatrioten, allerdemüthigst fussfälliges Flehen und Bitten, Euer Röm. Kays. und Königl. Cathol. Mayestät allergnädigst geruhen wolten, unsere ohne eitelen Eigenruhm zu melden, durch Tapferkeit, durch treue, und ohnermüdeten für unseren allergnädigsten Landsfürsten, und Herrn, für das allerdurchleuchtigste Haus von Österreich und gantze Christenheit erweisenen weder Gefahr noch Bluthvergiessen noch die Grausamkeit der türkischen Gefangenschaften scheuenden Eifer, umb darüber erhaltene kayserliche allergnädigste Privilegia durch ein solches Sub et Obreptitie erschlicenes in Ewigkeit also nicht bestehen könnendes Regulamentum auf einmahl obliteriren und vernichten zu lassen, und das gräfl. Palffische Schreiben vor allem zu communiciren, und dann cassato per omnia hoc inutili, et in unius tantummodo partis favorem concepto Regulamento durch allergerechtiste und ohngesäumbte Anordnung einer ohnparteyischen Untersuchungs-Commission uns die schon vor so vielen Jahren hero in kostbarem Process sehnlichst erwünschte Gelegenheit einzuräumen, dass wir mittls Anführung mehrerer Gravaminum, und deren clarer Beweisung unsern, so wohl in gegenwertigen Memoriali, als ohnlängsthin zu Grätz vor- und angebracht worden, die rechtsbeständige Craft geben, und also diesem langwührigen in Schmerzen, Kummer, Sorgen und ohngemeinen Kösten ertragenem, für das künftige ohnerträglichem Despotismo und darüber geführten Process das so hochnöthige Ende geben, unseren Nachkommenden aber durch ein neues und ohnveränderliches billiges Regulamentum die vollkommene Sicherheit verschafen mögen, bey denen von uns erworbenen kayserlichen Privilegiis, Freyheiten und Rechten ruhig und ohnangefochten bestehen, wie auch bey denen, zu Grätz in lateinischer Sprach eingerichteten Memoriali inserirten Puncten allergnädigst zu manuteniren, und die Kays. Königl. und Landtsfürstliche an uns erwiesene Clemenz mit und nach uns himmelshoch erheben loben und darfür dancken zu können.

Euer Röm. Kays. und Königl. Cathol. Mayestät

Allerunterthänigsttreugehorsambste
Sambtliche Costanizienser
Granitz Soldaten

(ASANUK, PM»B«, 20/VIII iz 1728, Lit. F)

Krajišnici Zrinjske krajine iznose svoje tegobe i prigovore na pojedine odredbe regulamenta

Petitiones quarum plurimarum (...) difficultatesque nostras, quas nos miseri Confiniarii Confinii Zriniensis coacti sumus supplere ulterius nobis impossibile est, quapropter eas ad Excellentissimum Dominum Dominum Locumtenentem Banum Croatiae accusatorie adferre non desistimus attamen humillime supplicamus ut jugum hoc quam durissimum a nobis humillime supplicantibus avellere dignaretur Excellentia sua demisissime supplicamus.

Primo. Dum nobis vigiliae adsunt sclopum et frameam adferendo, uti nos Excellentiae Suae Domino Domino Vice Bano totique Regno Croatiae praestituros obligavimus, omni modalitate statim sclopum et frameam deponere cogimur, in armorum loco hoc ipso instanti in manus ligonem caeteraque instrumenta robotaria accipiendo (non aliter dicendo) robotam praestare debeamus, imo quod foeminis pure convenit, nempe linum extrahere in hortis, obsecare, aquae submergere, tempore consveto ex aqua excipere, ac etiam conterare debemus, ubi Turcae milites confiniarios sed robotarios imo robotas muliebres praestantes vocari talique pudore nos affligunt.

2-do. Turcis in agris B. Majestatis frumentum inserere, metere, triturare, ac etiam officinas fornicesque extruere cogimur, illosque custodire debemus, ubi Turcae (ignoramus cujus instigatione) virile excipientes supra vigilias s. v. injungunt.

3-tio. Equis diu noctuque aquam portare, infra eos purgare, illosque pascere debemus, et non tantum equos, verum etiam s. v. porcos, boves, vaccas, capras, agnos in pascuis custodimus. Aquam in arce Zrin non tantum Domini Comendantis, sed etiam famulorum equis portamus, postremo etiam ancillis ipsis in culina tam cum aqua quam cum lignis adportandis servitia praestare cogimur, ac habita adhuc aqua foras effundit, jubetque nos aliam adferre subsanando dicens: tu lurco Valachicus debes illam portare nolle velle.

4-to: Equis, quibus nos aquam diu noctuque portamus, nec minimum foeni dant, quod nos miseri pauperisque nostris sumptibus congregamus, advehimus, propriaque pecunia (foenilia a pascuis custodientibus a montibus usque ad vigilias) solvimus.

5-to: In propriis equis in quibus invigilare debemus Tyrano Turcae infidelissimo, in ipsis equis ad Arcem Turcicam, quae vocatur (...),

quam ad arcem Zrin omnia servitia sufferre, quas alias sufferre deberent a confiniaris dicendo Haramiae qua solatione Regni gaudendo eaque nos sine ulla so(la)tione adstringimus.

6-to: Dum sylvae, montesque fructiferi fructibus suis sunt abundantes, nostrosque s. v. porcos introducemus, ab illis in modum majoritatis suae censum solvere debemus, et sine tali solutione nulatenus admittimur.

7-mo: Quod ad venditionem vini pertinet, subjugamus modalitatibus istis ab officialibus nostris, ut nempe si aliquis nostrum pauperorum confiniarorum multum vel parvum habeat de vino, et si vel maximus ejus amicus ad ipsum veniat, pro ejus usu neque poculum proprio nostro vino sub magna solutionis poena tam pro pecunia, quam pro proximi amiticia infundere ausus est. Causa expositi hac, ut comendantium et officialium vina quasi sub debere (quam, ut apud alios aquirere possemus) duplo solvere debeamus et ultro.

8-vo: Dum aliqui sese ob magnas agravaminas positas abalienant (alio transmigrare inclinant) tum Domini vineas pro sese conservant, quas nos (...) excollere debemus. Collectis vero vinum in arcem Zrin advehere cogimur, ubi tamen quam plurimi inveniuntur fratres, patrueles aliique consangvinei ad quos haec terrestria jure merito spectarent, nec pro pecunia illis admittere volunt, sed potius aliis vel pro muneri praetio divendunt.

9-no: Dum aliques confiniarorum ex hac vita discedit, tum Dominus comendans via ipsius derelicta bona sibi appropriat, sive sicut in pecoribus, frumento ac aliis rebus, ita, ut talis derelictus legitimus orfanus post discessum parentis sui mendicare cogitur, licet aliquis alter ex consangvineis suis inveniretur, qui servitia militaria praestaret, attamen non admititur, sed Dominus Commendans eandem domum et fundos pro muneri potest divendere praetio divendit, quod imediate contra leges et constitutiones Patriae talis violentus actus exstat, imo nec in tota Europa admissus est, et admittitur.

10-mo: Ante tres annos Dominus Mattatich existens comendans novitate incoeperit, ut loco araturae, quam nec hanc tenebamur, et unquam ulli comendanti praestitimus, in loco hujus quivis (...) 150 modios praestare.

Primedba: Dalji tekst nedostaje, a na drugom listu, drugim rukopisom sledi ovaj fragmentarni tekst:

(...) ne sicuti huc usque mos erat, Domino Commendanti ligna, farinam et alia necessaria domestica praestent, nisi solummodo Litteras portare teneantur.

Quoad Punctum 11-mum detegere volumus quod molam illam quam modernus Commendans tenet et a priori Domino Commendante confectam hac modalitate stat. Praedecessor Domini Commendantis hujus curavit eandem molam et aedificare et non nisi ex suppeditis suis habuit tres fabros lignarios, ut pro opificibus, caeterum vero Confinium gratuitis laboribus praeesse valuerit, ita ut quivis Confiniarius ultra 14 dies

penes eandem Molam gratuitis laboribus se praestare debuerint, quosque Mola perfecta est, nec non aggravemur in hocce puncto, licet in nostra saepefata demisse instantia nos obligaverimus, aliam Molam aedificare, interim tamen additi sunt a quolibet Knesiatu 4 vagani de tritico et sex vagani avenae Domino vice-Commendanti autem duo vagani tritici et tres vagani avenae, inde imploramus humillime penes nostram instantiam clementissime manutenere quam cum talis Mola tam de tritico, hordeo et siligine importat, quod nec 20 et ultra homines consumere possent, de falcatura vero eflagitamus, quatenus penes antiquam consvetudinem nos benigne conservare et ut solummodo locum Frang sicuti praedecessoribus moderni Domini Commendantis defalcavimus defalcare teneamur.

Quoad 15-tum Punctum humillime suppeditamus, nam enim Sua Majestas Sacratissima in Regno Hungariae, veluti Jaurini et Comaromii et alia loca talia educilia habet, finitis autem sibi praefixis mensibus neutiquam vina sua educillare valeat, nisi solis Oppidanis libertas admissa est, per consequens quod hocce punctum et nos in demisse porrecta instantia nostra, perbenigne manutenere dignaretur.

Quoad 20-mum Punctum aeque in porrecta instantia nostra demissime remonstravimus qualiter Dominus Commendans aliunde suis piscaturis pisciumque clausuris sic vocitatos Soph tam in Sava quam Una ita et piscatoribus in loco Balanka sufficienter provisus ita ut si quis piscare ibidem intendit, medietatem de coeptis piscibus Domino Commendanti conferre teneatur, hinc in hocce puncto perbenigne quoque conservare velit, et a talibus piscationibus liberos et immunes habere.

Quoad 22-dum et 24-tum Punctum quam cum sua sacratissima Majestas ipsamet nos ab omnis telonii praestatione immunes relinquit, qua erectio telonii etiam novissimum quid est nam enim praedecessoribus Domini Commendantis per modum telonii nihil solvere tenebamur, nisi siquid honoris gratia e benevole aliquid dedimus, cum autem hocce telonium nova saltem introductio est, inde rogamus humillime penes eadem puncta in humillima nostra instantia benignissime conservare dignaretur, taliter etiam in 23-tio puncto nos protegere et conservare specialiter haec ratione ut unus homo, tantum frueretur de glandinationalibus sylvis, quantum totum Confinium in quo ultra 10.000 hominum reperiuntur, demissime supplicamus.

Additamentum Regulamenti

et quidem Punctum 2-dum quod immediate contra jus Divinum gentium, jus publicum est, nam in tota Europa hucusque non inauditum est, ut foemineus sexus in haereditatem non succederet, supplicando itaque humillime hocce quoque punctum gratiosissime confirmare non aggraveretur, quemadmodum justa et legalia, ita etiam benigne applicanda, eidem benigno Regulamento addi et inferi: ac in reliquo idem Clementissimum Regulamentum in punctis praeappositis conservationi nostrae deservien-

tibus, sed et Dominorum actualis et vice-Commendantis sufficientem et condecentem subsistentiam ultrone admittentibus, clementer modificari, taliterque ulteriori permansioni nostrae prospectum haberi in plena, eaque humillima animorum nostrorum submissione demisse suplicamus, et nos in reliquo Altissimae Excelsi Consilii Bellici protectioni ad nobiscum facienda dispositioni omnimode substernentes perseveramus.

(ASANUK, PM»B«, 20/VII iz 1728, koncept)

Delegati Kostajničke krajine mole Dvorski ratni savet da im se saopšti odluka u vezi s novim regulamentom, a ne da ih stalno šalju iz Beča u Požun i obratno

Hoch Löbl. Kays. Hof Kriegs Rath
Durchleuchtigster Fürst etc.

Euer hoch fürstlich dhlt. Excellenz Excellenz und Gnaden Gnaden werden sich gnädigst und gnädig reflectiren zu wissen, dass wir vor einigen Tagen, umb eine gnädigst und gnädige Communication des neu verfassenden Regulamenti unterthänigst einkommen seyn, auf welches, derley gehorsambstes anbringen pro Resolutione erhalten, dass alles und jedes unseres Anbringen an Ihro Excellenz Herrn Grafen de Palffy qua Banum Croatiae abgeordnet seye worden, und zu Complanirung dessen wir uns auch nacher Presburg verfügen solten, da wir aber zu Presburg anlangeten, und so wohl bey jezt bemelten Ihro Excellenz Herrn Grafen Joannem von Palfy als auch bey Ihro Excellenz Herrn Grafen von Draskovicz, qua Locumtenentem Bani, demisso cum respectu uns anmeldeten, die fernere Resolution erhalten, dass sie Ihre Opinion an Euer hochfürstlichen dhlt. Excellenz Excellenz und Gnaden Gnaden schon expediret hätten, mithin mit ferneren leeren Nachsehen remittirt werden, wir uns nacher Wienn zurück verfügen solten, allwo wir die gnädigst und gnädige Resolution erhalten werden, vermög uns gegebener solcher Resolution mit gehabten Uncosten abermahlen zurück hieher zu begeben benöthiget worden, welche derley hin und her Abschickung nicht einmahl sondern fünf und 6-mahl bishero geschehen ist, gleichfals auf vielfältig habende Uncosten, heuet zu Tags zur keiner Contentirung unseres gehorsambstes Ansuchen gelangen konten.

Als gelangt an Euer hochfürstliche dhlt. Excellenz Excellenz und Gnaden Gnaden unser unterthänigst wiederhohltes Anlangen und Bitten, dieselbe geruhen aus dero hochangebohrnen Clemenz und Gnaden (damit dieser Zwispalt zwischen denen Herrn Commendanten, Grafen Emerico Erdeody und uns Granitz Soldaten dermahlens auf langwühriges urgiren und sollicitiren zum Endzweck gerathen möchte) das ein verfallendes Regulamentum, zumahlen das solches per modum Contractus geschehe, und nicht allein von uns und unseren Kinds Kinderen gehalten werden müste, ehezuvor solches völlig expediret werde, uns Abge-

ordnet- und Deputirten, secundum aequitatem et justitiam gnädigst und gnädig zu communiciren. Vor welche hohe Clemenz und Gnad wir uns unterthänigst empfehlend ersterben.

Euer etc. Excellenz etc.

Unterthänigsttreugehorsamste
sambtl. Costanizienser getreusten doch
höchst praegravirter Granitz Soldaten
Abgeordnet- und Deputirten

(ASANUK, PM»B«, 20/V iz 1728)

Delegati Kostajničke krajine mole Dvorski ratni savet da im dade autentičan prepis regulamenta, jer ne veruju i ne mogu da se mire sa odredbama koje su im saopštene od oficira u Krajini

Hochlöbl. Kays. Hof Kriegs Rath
Durchleuchtester Fürst etc.

Euer hochfürstl. dhlt. Excellenz Excellenz und Gnaden Gnaden habe unterthänigst und wehemüthigst beyzubringen, wass gestalten nach 5 Jahr hero langwühriges sollicitiren und grossen gehabten Uncosten dermahleins in sichere Erfahrenheith gebracht, dass das Regulamentum der Costanizienser Granitz betrefend, zur vollständiger Ausfertigung eingericht werden sollte, zumahlen aber solches Regulament nicht allein auf uns, die wir vor diessmahls in der obgedachter Granitz stehen, sondern auch vielleicht auf uns und unsere Kinder und Kinds Kindere wird eingerichtet werden, solches in aller Reverenz zu erhalten, die weill dieses Regulament per modum unius Contractus zwischen denen Herren Commendanten und uns Granitzer aufgerichtet wird, auch wir solches (wo wir doch nicht schuldig wären solche Puncta einzugehen) ein undt andere freywillig eingegangen seyn, und noch zum Überfluss solches Regulament weder in Authentico noch viel weniger in vidimatis paribus uns eingehändiget werden solte. Wann es dann dem H. Commendanten bloss allein übergeben solte werden, und wir dassigen Innhalt nicht kundbahr seyn oder zum wenigsten eine vidimirte Abschrift davon nicht haben wurden, wie aber als der lateinisch und teutschen Sprach unkundig, eines Vorlesen möchten, das in dem gnädigst ertheilten Regulamento der geringste Innhalt nicht wäre, wie es auch schon würklich geschehen und vor einer kurtzer Zeit der sogenante Voyvoda und zugleich Secretarius Szkerlaz des (tit.) H. Commendanten durch zwey Tambours mit offentlicher Trommelschall und in Handen habenden Schreiben per modum Patentis ofentl. abgelesen, dass der Granitz den (tit.) H. Commendanten den Mayerhof auf das neueste erbauen wie auch sein Vieh hütten, mehr dergleich Robatten praestiren solten, publiciret hat, und der Granitz auferlegt, ohne allen weitheren Aufschub solche zu praestiren, verbunden zu seyn. Wann nun dieses vorbeygelassen dass doch das

allergnädigste Regulament noch nicht zum völligen Wollstandt expedirt ist worden, wie wurde es dann vorbeygehen, wenn wir von jezt bemelten extradirende Regulamento keine authentische Abschrift erhalten solten, dahero wir bis Dato auch künftighin mit unerträglichen Oneribus et Gravaminibus tractiret wurden. Auf dieses haben wir unser unterthäniges Refugium zu Ihro Excellenz Herrn Grafen von Draskovicz genommen, welcher, er uns zu Erhebung des allergnädigst Regulamenti hieher abgesendet hat, als aus hierbey liegender copialischer Abschrift des von Ihme uns erhalten Passes des mehrer gnädigst und gnädig zu ersehen ist, mithin wir bishero auch künftighin mit unterschiedlichen Oneribus et Gravaminibus tractiren und anhalten thäten, derohalber höchst nöthig, dass wir, weil oftbemeltes Regulament per modum Contractus eingerichtet ist worden, zum wenigsten eine vidimirte Abschrift zu unserer Nachricht bey der Granitz haben möchten, dass die Commendanten wieder solches nicht handlen könten, und Dato wann auch solches Regulamentum ohne uns Deputirten eingehändigter Abschrift in die Granitz eingesendet werden solte (welches wir doch nicht hofen) wann ein oder andere Puncta in solchem Regulament inseriret werden solten, welche die Granitz nicht eingegangen, eo ipso in der ofentl. Publication secundum Leges et Constitutiones Patriae solennissime protestiren, contradiciren, und nicht acceptiren wurden, dieweilen ein solches Regulamentum de nobis et sine nobis concluditur, per consequens optimam Juris formam contradicendi et proclamandi habebit, pro avertendis itaque Inconvenientiis et Dissensionibus, damit die Granitz dermahleins in ruhigen Standt gesetzet werden möge.

Gelanget demnach an Euer hochfürstl. dhlt. Excellenz Excellenz undt Gnaden Gnaden unser unterthänig-gehorsambstes Anlangen und Bitten, die selbe geruhen obgedachte wahrhafte Motiven in allergnädigste und gnädige Consideration zu ziehen, in deme diess allergnädigstes Regulament nicht ad Tempus, sondern vielleicht auch auf unsere Kindere und Kinds Kinderen expediret und extendiret möchte werden, zum weithere Direction gnädigst und gnädig zu ertheilen, vor welche hohe Gnad und Clemenz unterthänig-gehorsambst empfehlend ersterben.

Unterthänig-gehorsambste
der Sammentl. Costanizienser Granitz
Deputirte

ASANUK, PM»B«, 20/VI iz 1728)

Delegati Kostajničke krajine mole bana da potvrdi neku odredbu od 12 tačaka kojom bi se regulisale obaveze krajišnika prema komandantu Krajine

Excellentissime etc Bane, Domine Nobis Benignissime.

Postquam Regulamentum pro Confinio nostro Costaniziensi concinatum, et elaboratum, et tandem aliquando post universas videlicet, in quibus adusque navigabatur, difficultates sublatas nuper nobiscum etiam

communicatum esset, et nos punctatim cunctis bene perspectis, demum nobis clare explicatis, et perlectis, in dicto Regulamento introsertis, adhuc magis aggravantia et et nos opprimentia, utpote quod praestationem Commendanti exhibendam attingeret, expressata esse animadvertissemus, et quidem: quod vigente simili praelibata Regulamenti formalitate, neque servitium Caesareum sufficienter peragere, neque nosmet ipsi etiam amplius subsistere ullatenus possemus, necessitabamur omnino de genu flexo humillimam nostram instantiam una cum gravaminibus jam toties repraesentatis, iterum huic Excelso Consilio Aulae Bellico demisse in eo praeporrectam subministrare, quo ad humillimam nostram expressionem, quod obvenit respectu praestationis exhibendae Commendanti 12 puncta in praenuncupato Regulamento introserta benigne limitarentur, et resolverentur.

Siquidem autem dicta nostra humillime praeporrecta instantia una cum repetitis gravaminibus, et adjecta humillima expressione, ad normam cujus 12 puncta respectu praestationis exhibendae Commendanti limitanda et resolvenda enixe postularentur, Excellentiae Vestrae Banali pro communicatione ab hoc Excelso Consilio Aulae Bellico transmissa esset.

Eapropter humillime et demisse Excellentiam vestram Banalem et ne diuturniori hic temporis intervallo fors in aggravium nostri miseri Confinii expensos faciendo delitesceremur, implorandam esse duximus in eo, quo toties fatam instantiam justam nostram cum adjecta humillima nostra expressione respectu praestationis Commendanti exhibendae, ad normam cujus 12 puncta benigne limitanda et resolvenda desideraremus, ratificare eatenus Excellentia Vestra Banalis non dedignaretur, quatenus et servitium Caesareum peragere, et nosmet ipsi subsistere possimus, qua spe firme freti gratiam hanc altissimam fidelibus iisque servitiis nostris in homagiali submissione demereri adnitemur.

Excellentiae Vestrae Banalis

Humillimi, perpetuoque fideles
subditi Confiniii Costaniziensis Milites
deputati universim nomine

(ASANUK, PM»B«, 28/X iz 1728, orig.)

Molba krajišnika radi puštanja na slobodu seoskog kneza Vojina Novića i odustajanje od progona bivšeg krajiškog delegata Maksima Arbutine

(...) haben wir bloss allein Euer Excellenz unterthänig bitten wollen, solches ohne Euer Excellenz Consens geschehen seye, ingleichen ist geschehen mit dem Knesen so genanten Voin Novicz (Voinovicz?) als die Landts Deputirten zum leztenmahl zurückgekommen, mit dem Regulament, dass er solche Deputirte gefragt habe, was sie gutes ausgefertiget haben, welches das gantze Landt bezeugen kann, dass er im geringsten keine andere Ursach habe derenthalber ihme (tit.) Herr Commendant und vice-Commendant arrestirlich angehalten, jedoch auf 15 Bürgen

ad interim herausgelassen, gleichfals de Dato noch wohnt dass sie ihn auf die Gallern schickhen wollen, dann unser gewester Deputirter Nahmens Maxim Arbutin welcher vor ein Jahr von Euer Excellenz obangezogenes Patent in das Landt gebracht, wehrend solcher Zeit niemahlen sicher zu Haus stehen darfe, dann wann Herr Commendant und vice-Commendant solchen bekommen konten welche ihme continuirlich nachstreben lassen, zweifels ohne harponhiren oder ebenfals auf die Galleren schiken thäte.

(ASANUK, PM»B«, 36/1728, fragment)

Glinska krajina moli bana i zapovednika Banske krajine za milost prema nekim svojim deputircima koji su progonjeni zbog svoje misije u korist Krajine

Euer Excellenz unser unterthänigst-gehorsambstes Anlangen und Bitten dieselbe geruhen uns vätterlich und gnädigst zu manuteniren, auch den obangezogenen dreyen einen jeden deren ein separirte Schutz und Protectional Patent zu ertheilen, damit dessen Voyvoda sein Sohn zu dero hohen Hulden und Gnaden recurriren, den anderen aber Knesen welcher auf is caventis interim entlassen, solche caventem annihiliret und er bey seinem Haus und Hof sicher und ungehindert verbleiben möge, den dritten in gleichen ein gnädiges Schutz Patent in Gnaden zu ertheilen, welcher blos alleins der Ersuch halber verfolget wird, dieweilen er in Nahmen der sammentliche Granitz zu Euer Excellenz abgeordnet worden ist, auch von wehrend solcher Zeit persequiret werde und keine sicher Stand bey seinem Haus zu verbleiben habe ebenfals eine gnädige Manutenenz und Protection gnädigst zu ertheilen uns Granitzer aber gleich deren Costanitzer Granitz über das Regulament gemachter Replic gnädigst erhalten wolle, vor welche hohe Gnad wir sammentliche Granitzer unterthänigst gehorsambst empfehlend ersterben.

Euer Excellenz

unterthänig-gehorsambste N. sammentliche
Glinienser Granitz unter Ihro (tit.)
Herr Bano Croatiae stehende

(ASANUK, PM»B«, 36/1728)

Kaplar Jovan Ljubišić iznosi Dvorskom ratnom savetu svoje i krajiške tužbe protiv kostajničkog komandanta grofa Erdedija

Hochlöbl. Kays. Hof Kriegs Rath, dhlster Fürst etc.

Euer dhlt Excellenz und Gnaden habe unterthänig-gehorsambst und wehemütnigst beyzubringen, wie das vor 4 oder mehr beyläufigen Jahren Ihro Excellenz Herr Graf von Draskovicz qua vice Banus Croatiae alle und jede Granitzen durchgegangen umb ihre Aggravamina von denen angestellten vice Commendanten und anderen Officianten zu erfahren, umb derley angethanen Tourten eine gnädige Justiz zu adminis-

triren, unter welchen anderen ich auch obbemelte Ihro Excellenz zu Convoyrs beordert gewesen bin et inter caetera mich zu befrage pflegte, in was von Angelegenheiten und von wem der Granitz aggraviret werden, auf dieses Ihro Excellenz so viel in Unterthänigkeit remonstrirte und gesagt habe jetz bemelt Ihro Excellenz solten nur eine kleine Gedult haben, bis alle Granitzer in der Feld zusammenziehen werden, mit grossen Verwunderungen vernehmen werden, mit was und auf was vorbey weiss ohne befehlig Ihro Kays. und Königl. Cathol. Mayestät und Ihro Excellenz gemelte Granitzer aggraviret und ausgesänget werden und zwar zum ersten, als gewöhnlich war nacher Franovoglava und Libovacz, welche der Haubt-Granitz gegen den türkischen Granitzen seynd, abgestellet habe, und anstatt dessen solche Wacht er (tit.) Herr Graf Emericus Ertödy und Petkovicz vice Comendant auf Mayerhöffen angestellet und angeordnet haben, welche Wacht nicht als eine kayserliche Wacht gehalten worden ist, sondern Ihme (tit.) Herrn Grafen Ertödy und Petkovicz ihre Geflügelwerck als die seyne Ende und Gäns wie auch Schaaf s. v. Schwein, Rind Vieh hüthen, ja so gar den Haar ausraupfen, einwasseren und ausbrechen, der Kammerdienerin ihre Waschehembder waschen und sauberen, die Viehe endeken (?), die Schildkrotten sogar die Schrecke so sich vergriehen hütten müssen, und wovon obbemelten Flügelwercken und gemeltes Viehe ein Stück verlohren gegangen, anstatt dessen ut dicam solche angeordneten Wacht zwey Stück vor eins refundiren müssen, ohngeachtet wir noch alles erdulten und ausstehen wollten so ferne nicht nur unser ärgste Feind der Türke welcher gleich anderseits den Fluss Una alles siehet, und uns nur verspottet und lachet, dass wir keine kayserliche Graniz Soldaten sondern Schreck Schüldkrotten und Weiber Hembdern Wascheren wären, welche Beschümpfung von denen Türken uns als kayserlichen Soldaten höchst schmertzlich fallet, in deme wir vor Ihro kays. Mayestät und desen allerhöchst durchleuchtesten Hauss Österreich Leib und Leben ja so gar den lezten Bluths Tropfen zu sacrificiren nicht ermangelen was noch mehr, wenn der geringste Bedienter oder auch die geringste Dienst Magd nur von ein Orth zum anderen reisen thue, allezeit unsere Granitzpferde anstatt der Vorspann, ja so gar dem Commendanten selbsten (titl.) Herrn Grafen von Ertödy subministriren müssen.

Auch da einmahls sein Secretarius verreisen wolte, ich aber auf der Wacht gewesen, und mein Bruder mit dem Pferd weiter verreisen ware, dass ich ihme solches nicht subministriren kente und anstatt meiner der sogenante Knes Mijat Polymatz sein aigenes Pferd hergeben müste, bey Zurückkunft des Secretarii in die Statt Kostainicz berufen und durch zweyen gehalten und durch andere zwey bis auf den Todt geprügelt worden. Mit diesen Er Secretarius sich noch nicht contentiren lieste.

Nach diesen mein Refugium zu Ihro Excellenz Herrn Grafen v. Draskovicz gesuchet, welcher auch ein Schreiben an (titl.) Herrn Grafen Ertödy und Petkovicz als vice Commendanten ergehen lieste, mich ungehindert zu lasen, jedoch quibus motivis et rationibus jezt bemelte

Herren mit offentlichen Trumulspiel da mich nicht persöhnlich zu Hauss gefunden, mein Haus, Weib und Kinderen öfentlich ausgeplündert und meinen Vattern arrestirlich eingeführet, auch ehezuvor nicht entlassen bis ich secundario meine Refugium zu Ihro Excellenz Herrn Grafen v. Draskovicz genomen, welcher abermahlen ein Schreiben an ihme (titl.) Herrn Grafen Ertödy und Petkovicz ergehen lieste, dass mich nicht allein in Frieden lassen sollten, sondern auch durch die abgeordnete Wacht abgenommene Haus Effecten restituiren lassen sollten, meinen Vattern zwar von dem Arrest entlassen, von den Haus Effecten aber vast weniges heut zu Tag restituiret worden, aber das mehrereste hinterbleiben, als mein völliges Gewehr, Haaber, baaren Geld und andere dergleiche weibleche Effecten heut zu Tag nicht restituiret seynd worden, und noch (titl.) Herr Grof von Ertödy zu denen Panthuren gesagt, welcher mich erschiessen wurde, 20 Ducaten pro Discretione von seinen Lohn haben solte. Nachfolgends annoch zum andertenmahl die Wacht an mich geschickt, welche Wacht auch mich zu Haus gefunden, dieweillen aber meine Nachbarnleuthe mich nicht einführen liessen, solche in die Stadt befuret worden und alda ihrer 25 arrestirlich angehalten worden, welche auch obwohlen Ihro Excellenz Herr Graf von Draskovicz anbefohlen solche des Arrests zu entlassen, jedoch nicht geschehen bis ihme Herr (titl.) Herr Graf von Ertödy und Petkovicz zu entlassen aigenthümblich beliebten.

Als gelanget an Euer dhlt Excellenz und Gnaden mein unterthänig-gehorsambster Anbringen und Bitten, gnädigst und gnädig zu geruhen dass derley angezogene übele Inconvenientien, Wachen, wie auch unnöthige und billige Vorspannen und Pferdte Unterziehung würklich abgeschafet werden möchte wie die unrechtmässige abgenommene Effecten, Gewehr, Haaber und Baargeld nicht allein restituiret werden möchte, sondern auch künftighin unangefohten bey meinem Haus und Hof zum weiteren praestirenden kayserlichen Kriegsdiensten verbleiben mag und (nedostaje tekst – SG) gnädigst und gnädig ergehen zu lassen, vor welche hohe Gnad und Clemenz unterhänigstgehorsambst empfehlend ersterbe.

Unterthänigstgehorsambster
Jovan Lubisich
unter der Kostanizer Granitz
bestellter Corporal

(ASANUK, PM»B«, 20/I iz 1728, koncept)

Kostajnički građani obaveštavaju mitropolita o naredbi u pogledu dočeka pravoslavnog vladike u Krajini i o smetnjama u vezi sa gradnjom crkve

(Kopija ot pisma Kostajničkih žitelov)

Primili smo one liste Vaše V(isoko) P(reuzvišenosti) koje ste nam zimus poslali po Vasiliju Popoviču i razumesmo svaka koja nam pišete i

zelo se obradovasmo i razgovorismo Vašim svjatim pisanijem. Paki Vam i drugo obznanjujemo koja nam se sada kažu i zapovedaju ot gna grofa našega komendanta da ako bi došao naš gn. vladika ot Vašego P(revashodstva) poslati a ne bi prvlje pred sobom poslao gnu grofu pisma koje ima ot gna bana Palfija u Krajinu doći i u varoš slobodu da ga ne ima nikto dočekati ni u dom pustiti zapoveda nam se pod veliku kaščigu, veće neg da uzme pismo ot gna bana Palfija i zapovedi na gna grofa i ot gna bana Draškovića da ga imaju primiti i za biškupa u Krajini držati. Ako tako učinite, sve će dobro biti i mirno i smeti ćemo ga dočekati i lepo u dom pustiti, zaščo gn. grof govori: Mene gn. ban Palfija i gn. ban Drašković zapovedaju u Krajini. I ščo smo imali kod crkve crkovnu kelicu gde je obšči duhovnik stajao, ono je mesto grof dao svomu piksmeščru, a kako čusmo misle i dvor uzeti i senokošu istinom, a pitali smo za crkvu da pravimo i građu sečemo, ali nam ne dadu do proviđenja. Zato ni svoji domova ne smemo praviti ni u koje ime trošiti dok vidimo ščo će ot crkve i ot dvora biti.

Vaše V. P. svjatije molitvi da budut va segda sa nami grešnimi. Amin.

Mi sveščenici i hristijani varoši Kostajničke

Maja (?) 20. 1729. u Kostajnici

Pop Maksim Popovič
Pop Ivan Popovič
Đurka Cverkić
Stoja Kavić
Lazo Tulić
Toša Nikolić
Trifun Ćato
poklonenije satvarajemo.

(ASANUK, PM»B«, 27/1729; kopija, ćirilicom)

Odlomak iz pisma Jovana Stefanovića, upućenog iz Beča u Karlovce 16. VI 1731 (st. kal.), u kojem se govori o upućivanju vojske protiv pobunjenih krajišnika oko Kostajnice i o sumnjama na đakona Simeona Filipovića i kostajničkog vladiku Stefana

V samom prihodje zdje skazal nam gdn sekretar Josif (Jambreković – SG) da jego ces. veličestvo jesu poslali i naredili gdna generala Draškovića i sa njim šest hiljada rajtara v Kostajničku jeparhiju radi bunta lani tamo bivša činiti inkviziciju kto bil načalnik toja kramoli i učinivše jest Krajina pokazala diakona Simeona Filipova (recte: Filipovića – SG), da je on svemu zlu načalnik i ješče s njim dva človeka radi kojego ne bivšu Simeonu v Kostajnicje poslati sut dekreti na sve komande gdje sja god obrjaščet da ga imajut arestovati kako uže v Petrovaradinje včera izvjestihsja ot njegova pisma ko mnje poslatago da jest vo areščje i odandje poslatisja gorje u Krajinu generalu Draškoviču na ispitanije i ašče povinan budet, tako je ukaz carskij, da bez vsjakago

poščadjenija i premedlenija mečnoju končinoju so klevreti jego pogubljat, radi kojego gospodin (mitropolit – SG) na dnešnoj poštje na potrebnoje mjesto pišet, eda bi čto mogl pomošči jemu siromahu. Kako se nječto zločesto vidit, ne dvojim da se neće čto kosnuti i gdna vladiki Stefana, ježe ne daj Bože.

(ASANUK, PMA»B«, 107/1731, orig., ćirilica)

Mitropolit Vićentije Jovanović daje »Cautionales« za Simeona Filipovića, osumnjičenog zbog bune u Kostajnici

Postea quam, Orientalis Ecclesiae Graeci Ritus Episcopi Costanicensis Vicarius, nomine Simeon ob certa quaedam imputata nuper ad Excelsi Consilii Caesarei Aulae Bellici ordines per Dominum Generalem Comitem Locatelli, Regni Slavoniae Commendantem incaptivatus et Essekinum ductus ibidem in carceribus detineretur; Processus autem contra illum vix tam cito formari minus absolvi posset, e contra vero ille in Arresto legalem suam defensionem peragere impeditus haerere deberet, ideoque pro omni tamen securitate ejusdem relaxatio condignam cautionem de se semper judicio sisti effectuanda veniret (. . .) ut praelibatus ille Simeon ex hoc suo arresto dimitti, Ego infrascriptus me respectu ejusdem in verum Fidejussorem constituendo pro eadem, de semper judicio sisti sub fide Archiepiscopali mea pariter ac hypotheca omnium meorum bonorum, cum expressa eatenus quorumcunque jam beneficiorum et exceptionum renuntiatione, caveo.

Harum mearum propria manu subscriptione et archiepiscopali sigillo munitatum literarum virtute mediante.

Dabantur Viennae die ultima Julii anno 1731.

(ASANUK, PM»A«, 325/1731, koncept)

Mitropolit Vićentije Jovanović izveštava Dvorski ratni savet da još nije primio nikakve tužbe protiv Simeona Filipovića i moli, ukoliko ima optužbi protiv njega da o tom bude obavešten

Demnach auf Eirr durchläuchtigster Excellenz und Gnaden gegen meine eingelegte Caution, zu meiner unterthänigsten Dancksagung gnädigst verwilligte ut sub Lit. und hiernächst vollzogene relaxation des zu Esseck inhafftirt gewesten Costaniczer Vicarii Simeon Philippovich, gedachter Philippovich, zu Folge meines Verordnung sich so gleich anhero verfüget, umb allenfalls bey Eirr durchläuchtigster Excellenz und Gnaden über die wieder ihn angebrachte imputata und Klagen durch mich persönlich Red und Antwort geben, zu können, zu welchem Ende derselbe auch bereits geräume Zeit sich beständig allhier aufgehalten, so ist jedannoch bishero weder ihm nach mir von denen wieder ihm eingebrachten imputatis und Klagen zu Erstattung dessen Verantwortung nichts communiciret worden.

Wann dan aber am vortrag (. . .) wäre damit diese Sache je ehr je besser erortert werden mochte, als gelanget an Eirr d. Excellenz und Gnaden mein fernerweit gehorsambsten bitten dieselbe wollen entweder mir oder ihme, Simeon Philippovich selbst die wieder ihm beygebrachte Klagen zu Erstattung seiner Verantwortung fordersambst communiciren zu lassen geruhen. Mich pro justitia empfehlend mit aller Devotion verharre.

(ASANUK, PM»A«, 344/1731, koncept)

Dvorski ratni savet obaveštava mitropolita Vić. Jovanovića o nepouzdanom držanju nedavno oslobođenog vikara Sim. Filipovića

Hof Kriegs Rath Wienn den 11 Jenner 1732. gibet dem Metropoliten Vincentio Joannovich mit, dass der in puncto excitati tumultus inhaftirt geweste Costainizer Vicarius Simeon Phillipovich, welcher auf des Metropoliten Intercession entlassen worden, jezo aber wider durch den Kneesen Radaszan Mravovitich eine Zusammenkunft ausrufen lassen, hierüber ordentlich constituiret, ihme dieses Beginnen vorgehalten, und derselbe von anderweiten derley Unternehmungen abgemahnet werden solle.

(ASANUK, PM»A«, Exhibit-Protokol 1732-39, br. 4/1732)

Mitropolit Vićentije Jovanović izveštava Dvorski ratni savet da će Simeona Filipovića premestiti u neku udaljeniju episkopiju i moli da mu se dozvoli da rasproda svoju imovinu u Banskoj krajini

Joannovich Vincentius Erzbischof und Metropolit dato 11 febr. 1732. stellet an Hof Kriegs Rath vor, dass der Costaniczer Vicarius Simeon Philippovich lange zu Esseck in Arrest gesessen, ohne ihne förmlich zu verhören, weilen nun die Anklage wieder ihne von der ganzen Bannatischen Gränze dem Hof Kriegs Rath viele Arbeit verursachen könte, so machet Er Metropolit den Antrag, ihne Vicarium qua talem im anderes weit entferntes Bistum zu versetzen, bätte also, demselben zu gestatten, dass er seine Wirtschaft daroben verkaufen und Richtigkeit machen, sodan sich in die Bannal Gräniz verfügen dürfe.

(ASANUK, PM»A«, Exhibit-Protokol 1732-39, br. 12/1732)

Iz Diariuma mitropolita Vić. Jovanovića 1731, u kojem se daju podaci o Simeonu Filipoviću, optuženom za učešće u buni 1730/31.

(Poseta savetniku Veberu 25. VI 1731)

Spomenusmo se za Simeona kako protivo autoriteta arhiepiskupskoga takovu crkovnu personu s muškatiri ot Varadina do Oseka vodili i u Oseku u arešću postavili ne aprobirajući kriv li je, prav li je. – Otgo-

voril da nečto ot toga čul, ali celo ne zna, zato da bi smo sa jednim memorialom došli i on hoće zato videti čto zapravo budet.

...

Potom sam za Simeona spomenul se da protivo moga autoriteta takovu svečenu personu na prejudicijum proveleđija pod areščom s muškatiri vodili su preko tolikoga vilajeta i u arešču kako zlodeja postavil, čto ješče nikad nije bilo, a C. V. i skoro zapovedalo jest da našego zakona sveščeniki imaju se poščovati kako i rimsko sveščenstvo. On otgovara da onaj Simeon kauza jest svoj pogibelji i krvoprolitiju i on ljude nagovoril takovu rebeliju učiniti; da bi i naše cerkve bil, tako bi valjalo mu trpiti i glave lišiti se kako i njemu neće glava ostati dok se izvidi istina je li kako su nas informirali da on je podbunil ljude.

Ja sam rekal da ne smem istinu govoriti, a znam da će se naći isti ondešnji gospodari zemlski vina toj pogibelji; ljutnju i njinu vinu hoće na njega da natovare. Samo da bi se jedna unportaiš inkvizicija učinila, vidilo bi se da ne Simeon krivac nego oni koji njega oblagali i on po nepravdi trpi arešču. Zato ja za njega dobar jesam da ga puste da dođe ovamo na otgovor, on taki bude doći. On kaže da veće jesu poslali zapoved da tamo eksaminiraju ga i valja čekati dok primimo otlučak. Tako preporučismo se i odosmo.

Pak 27. Beberu za Simeona govorismo, pak kako po nepravdi trpi, da bi se na parolu moju izpustil ovamo doći i da mu se probira krivica, ja budu ga kaščigati i zadovolnost tužiteljem učiniti. Ako li mu za klavu (!) jest dezgradirati i sveščenstvo otmeniti, potom C. V. sud kako mu volja neka učini š njim, ako li nije kriv, satisfakcija da mi se učini, čto protivo preveleđija i jurizdikcije crkovna človeka kako zlodeja bez svakoga egzamena u arišču voditi u arešču držati.

...

(11. juli)

Togo 11. dnja bismo kod referendara Bebera, poradi Simeona pitasmo čto hoće biti. Skazuje da je došal ekzamen ot Lukateli i kako piše ničto se zlo ne nahodi na njemu i hoćemo pitati Draškovića zaščo ga je osuđivao da se zatvori i čto ima na njega, potom ćemo pisati da se pusti. Ja njemu govoril: nije meni dosta da se pusti, nego hoću imati satesfakciju. Kako vi možete onaku crkovnu personu zapovedati pod stražom voditi bez krivice protivo mojeg autoriteta i preveleđija; da bi i kriv bil, to bi dostojno ot me jego iskati, a ne sramotno traktirati, a C. V. i u poslednjej zapovedi piše da se ne imaju crkovne persone besčasno traktirati nego kako i rimske crkve dveščenici poščovati, a vi naše gorše nego Cigane povlačite bezčasno. On se ekskuzira i na Draškoviča otbi da otgovori.

...

Bismo kod Draškoviča; za Simeona govorismo zaščo trpi arešču i ot koga takova informa jest, ne izvidivši krivicu da tako protivo naših preveleđija i moga arhiep. autoriteta crkovne persone vodet sramotno (...)

i čto on zna da je Simeon kriv, kaže on je pisal jednu knjigu iz one bune protiv nji i njega ljudi slušaju i takove se bune čine. Ali ću govorit da ga puste, samo molim ne držite ga više u našem orsagu zaščo svagda na njega sumnju imamo da podiže ljude na bunu. Ja mu velim: s ovakim poščenjem ne mislim ga tamo više ni držati tamo, samo sad za jego trpljenje bez krivice hoću satesfakciju tražiti.

...

Pak 13-ti odosmo Draškoviču. Poslasmo lokaja, možemo li s njim govoriti. Poručil: da me oproste zaščo baš sad imam komisiju neki otgovor pisati, ali ću ja gnu arhiepiskupu sam danas ili sutra doći. Slaga i ne dođe.

Mi 14-ti opravili smo Filipa Simeonu, ako ga puste kako Beber govoril, da upravo ovamo ide i sego poslasmo (...) Beberu govoriti da ja sam za njega dobar za Boga da ga puste da dođe na otgovor zde. On otgovoril: to nikakova sramota nije kad je ovoliko dana trpil, ješče malo da pretrpi dok otgovori Draškovič, pak onda ćemo gledati potrebite stvari za posle.

Pak 15-ti posla Josifa Beberu; rekal da ješče nije otgovoril Draškovič, ali danas hoće otgovor poslati i kako primim hoću referirati principu (Evg. Savojskom – SG) i taki zapoved poslati da se pusti.

(ASANUK, PM»A«, 359/1731, fragmenti)

Mitropolit Vićentije Jovanović moli Dvorski ratni savet 12. IV 1732. da se Simeonu Filipoviću produži dozvola boravka u Banskoj krajini sve dok ne prikupi dugove i ne reguliše svoje stvari

Dass Eirr dhbl. Excellenz und Gnaden auf meine (...) falls eingereichtes unterthänigstes Bitten den gewesten Costaniczer Vicario Simeon Philippovich umb in die Bannalische Gränitzen, zu Eincassirung seiner daselbst habenden ausständigen Schulden und all übriges Richtigkeits-Pflegung sich verfügen zu können dero gnädige Licenz mitzutheilen gerzhen wollen, hiefür solle hiemit anvorderst unterthänigen Danck erstatten. Wann dan aber in Betracht derer mir bekanten Umbständen sich leichtlich ereignen könte, dass der ihme Simeon zu seinen freyen Aufenthalt in denen Banalischen Gräntzen verliehene Termin zu Regulirung vollständiger Richtigkeit nicht hinlänglich seyn möchte als gelanget an Eirr dhb. Excellenz und Gnaden hiemit mein fernerweit unterthänigst gehorsambstes Bitten, dieselbe wollen gedachter ehehin gnädigst placidirten Terminum annoch in so weit, als die vollständige Richtigstellung aller ermeldten Simeonis Philippovich tam activorum quam passivorum allenfalls ohne umbganglich erfordeten wurden mildest zu (...) geruhen.

Zu hohen Hulden und Gnaden mich unterthänigst empfehlend etc.

(ASANUK, PM»A«, 34/1732, koncept. – Akt je dosta oštećen i vrlo nečitljiv.)

Dvorski ratni savet obaveštava mitropolita Vić. Jovanovića da se Simeonu Filipoviću boravak u Banskoj krajini može produžiti dve do tri sedmice

Der Röm. Kay. Mayestät Rath auch orientalis Ecclesiae graeci ritus Erzbischofen und Metropoliten der Raizischen Nation Herrn Vincentio Ioannovich auf dessen in puncto Ertheillung der Licenz dem zu Costaniza gewesten Vicario Simeon Philippoviz sich in die Banatische Gränzen zur Richtigkeitspflegung seiner activ und passiv Schulden begeben zu dörfen gemachtes Ansuchen hiemit anzufügen. Es seye endlichen kein Bedenckhen, das gedachter Philippoviz sich zu besagten Ende nach ermelten Gränzen auf vierzehen Täge oder höchstens drey Wochen verfüge, in der gänzlich Zuversicht, es werde selbiger, so ihm auch nachdrucksambst einzubinden, daselbst keine Ohnruhe zu erwekhen sich erkünen, und nach Verstreichung gleich angemerkhter Zeit, er möge die Richtigkeit gepflogen haben, oder nicht? so ohnfehlbahrer zuruck begeben möge, als im widrigen ihne ab und hinweg zu schaffen der Her Banus Croatiae Graf von Draskoviz untereinstens befehlt wirdet.

Übrigens hat jezt gedachter Her Graf Draskoviz die Anzaige gethan, das von denen bey Arrestirung widerholten Philippovich versiglete Sachen die beste, so bey dem Commendanten aufgehoben gewesen, ihme Herrn Erzbischofen beraiths extradiret worden, für die übrige aber, so zur Zeit (... oštećeno mesto – SG) verlohren gegangen, niemand stehen könne, es wäre dan, das man zaigete, wo solche hingekommen, welchenfalls der Billichkeit nach inquiriret, und das jenige, was man Habschaft werden könte, ebenfahls Anheimb gestellt werden würde.

Ex Consilio Bellico
Wienn den 3. May 1732.
Aug. Thom. Freiherr v. Wöber

(ASANUK, PM»A«, 37/1732, orig.)

Regulament za Bansku krajinu bana Karla Baćanja od 15. XI 1750, kojim se regulišu prava i dužnosti oficira i krajišnika

Mi grof Baćani Karol vekivečni gospodin vu Nemet Ujvaru i Šiklošu, zlato rune konjanik kraljevskih Dalmatinskoga, Horvackoga i Sklavonskoga ban, i oveh isteh kraljevstvih Kupskeh i Vunskeh Krajin najvekši kapitan, obodvojega presvetloga cesarsko kraljevskoga veličanstva i otajneh zverhu orsagov stališa tolnačev skrovni svetnik, glavni vojačkoga polja mešter, jednoga dragonov, dveh pišečkeh, i jednoga konjačkoga banskeh šeregov oberšter, železno gracke vekivečni, šimeške pako gracke međe pervovlastni špan, prejasneh vugerskoga i češkoga kraljevskih hercegov, arci hercegov austrijanskeh dvora najviši ravnitel i stola banskoga glavar.

Vsem i vsakomu novo podignjenih dveh pešečkeh i jednoga kojničkoga šeregov, i Krajin Kupskeh i Vunskeh ravnanju našemu predobro-

stivno zanjaneh i podverženeh obersterom, oberstlentinontom, oberstvohtmasterom, kapitanom i ostalem ober i unter oficerom, knezom takaj i prostem vojakom, vsemu zajdnič krajinskomu puku na znanje.

Buduć da svetlo cesarsko-kraljevsko sada srećno kraljujuće veličanstvo gospa gospa naša premilostivna za vekši kraljevske službe svoje napredek i občinskoga dobra povekšivanje, ter ni samo slavnoga Horvackoga Kraljevstva, nego i bližnjeh odvetnih orsagov svojeh, lastovitoga takar isteh Krajin imetka hišneh tovarušic i dečice segurnost i obrambu, dapače viteškoga Horvackoga naroda diku i radost, rečene Kupsko-Vunske šerege na spodobu i peldu ostaleh visoko spomenutoga njihovoga veličanstva vuređenih šeregov, vuređenje ter iz prirođene svoje i vsemu svetu spoznane dobrotivnosti i osebujne materinske, koteru proti vernemu ovomu nosi narodu, miloserdnosti z jednakum pervejšimim iliti spodobnemi vsemi kotere rečeni slavni vuživaju šeregi slobodami, sloboščinami i pravicami nadeljene milostivo hotela jest imati i odlučila, vu kojem poslu kajti dober ne prez hasni vre vučinjen jest pričetek, zato ves trud, vse misli i mogućnost tamo ravnamo da se najpervić vsamogućenoma gospodina Boga, zatem višnja kraljevska dobro nastaja služba, pravica (prez koje narodi i kraljevstva segurno stati ne mogu) zveršeno čini i puk polak mogućnosti prebiva i zderžava, gore spomenuto zajdnič visoko imenovanoga cesarsko kraljevskoga veličanstva koristno nakanjenje z činom takaj izverši, kotera vsa kakti i pričeti kod rečeno jest posel ov da na želni i beržeši dopelja se konec i stalnost iz očinske naše skerbi i skerbivosti, ter one, koju proti narodu ovomu imamo ljubavi i nagnjenja zverhu vsega kotero posla ovoga napredek povekšavati more, dole napisana izveršavati i obderžavati, dokončali i odlučili jesmo:

P e r v o: Pokeh dob rečenem šeregom i krajinskomu puku oberšteri prepostavljeni i njimi zverhu takovih oblast dana jest, zaradi toga marljivo skerbeti i paziti imaju, da tak štabs kak i drugi oficeri rečene vojake i krajinski puk vu dobrom redu i vojačkom derže zakonu, niti nje zverhu navade dužnosti kakovemi podajnki ali osebujnemi službami ali drugem kakovem goder načinom terse, kaštiganja takaj prekorednost i nedostojnih habaju se reći, pregreške anda takove oberšteri pokarati imaju i kaštigati, drugač oni odgovoru hote biti podverženi.

D r u g o: Vsi i slednji unter oficeri svojem oberoficerom, prosti pako vojaki obodvojem sebi prepostavljenem vsu čast, poštenje, poslušnost i pokornost imaju izkazati, i kaj njim se goder zapove, polag zapovedi kotrigov vojačkeh pod punom obveršavati dužni budu, ter vsakoj zapovedi z đeđernem i veselem hotenjem za dosta vučiniti i nju zpuniti naj se terse.

T r e t j e: Akoprem krajinščani od desetine, osebnine, tlake, štibre i vsakoga podainka (zvan samo dole napisaneh) slobodni jesu, ništar manje kajti ni samo dostojno, nego osebujno takaj jest potrebno da vojaki zesvema jednako oružije i fišekluke (kotero obodvoje visoko spomenuto

cesarsko-kraljevsko veličanstvo iz osebujne svoje milošće Krajinščanom za veliku njihovu polaščicu samo za pervi put, i tak jenkrat za vsigdar prikazati dostojalo, ter iz svoje mošnje platiti je zapovedalo) i vsu jednaku imaju opravu, koteru krajinščani sami za svoje pineze, ter iz svojega imetka sada i dojduća vremena skerbeti moraju. Budući pako da krajinščanov jednake nisu baščine, i tak jedni već drugi manje, dapače nekoteri čisto nikaj zemlje nemaju, zaradi toga za dugovanju ovomu polaščicu napraviti i jednakost obderžavati, naredili smo da polag kulikoće i kakvoće zemalj kotere vre popisane jesu, i kaj berže na zveršeni red postaviti se imaju, napravi se razdelenje i tak obderžavajuć med ljudmi jednakost vsako leto nekuliko postavi se penez, da vu četirih letah jedna vojakov opravljanja plaća izpuniti se mogla bude, na kotere plaće pomoć zemlje takaj neimajući teršci meštrijum živući i ostali službe vojačke obnašati nemogući zbog občinske, koteru uživaju hasni, kakti paše, žirenja, dervarenja i ostale druge takaj nešto plaćati, kakti i proti Turčinu vu vremenu rata vojovati dužni budu, koteri pinezi kapitanom, od ovih pako onomu koteri na to postavi se vu ruke imaju se dati. Buduć pako da od sada sami krajinščani (kak rečeno jest) oružije spravljati si dužni budu, zaradi toga ovo sada njim prikazano naj se terse marljivo čuvati i vu dobrom deržati redu.

Četerto: Ako bi kada kakova komisija, ali drugač vu kakovom krajinskom poslu gdo od višnjeh poglavarov odlučen vu Krajinu došel, na takovu ali takvoga polak stare od negda navade za potrebni strošek krajinščani imaju skerbeti, knezi pako i koteri za takov posel njim bi se pridali, polag komisarovoga od nas, ali grofa lokumtenensa potverđenoga razlučenja tak gotove novce kak i ostala potrebna dugovanja skupa spravljati i na odlučeno mesto znašati, ter ne kak goder nego polag odlučenja na koga kuliko trošiti i zverhu vsega ošter i zveršen komisaru račun imaju dati, drugač pako prez našega ali grofa lokumtenensa znanja, privoljenja i zapovedi nikakovi od Krajine pinezi, pobirati ali novi podajnki imaju se potrebuvati.

Peto: Ako bi može biti na tabor riščanski kakoveh stroškov potrebno bilo ali vladike i ostali duhovniki kakove pinezi od puka potrebuvali i pobirati hoteli, takova prez našega ali grofa lokumtenensa znanja i podverđenja i načinjenoga razdelenja pobirati nikak slobodno ne bude iz zroka da se puk i Krajine više reda ne terse i zato on koteri se takoveh pinez pobirati odluči i odredi računom podveržen ima biti.

Šesto: Da se vu prilike ovoga krajinskoga vuređenja zbog slobode rišćanskih duhovnikov nešto stalnoga načini i oni polaščicu spoznaju iz stanoviteh zrokov ter osebujne milošće naše odredili jesmo, da rišćanski plebanuši od zemalj, vinograd i senokos na 20 rali prestirajućih se, kotere oni sami ladaju, tekuće vojačke službe i ostalih krajinskeh terhov tak sami sebe tak i odvetek izraven od sebe izhađajući samo dok plebanuši jesu slobode. Braća pako njihova i ostala rodbina z njimi vu jednoj hiži prebivajuća od preostale još možibiti zemlje, na spodobu ostaleh krajinšćanov tak vojačkoj službe kak i ostalem krajinskem terhom po-

dverženi ostaju. Samo pako jeden koteri znanjem i oberštera potverđenjem med siromaškeh izebran cirkvam pod kakovim god imenom služil bude, sebe od službe vojačke i šest rali zemlje od krajinskeh podajnkov sloboditi ima. Kapelani takaj kade potrebni znajdu se, samo oni vu glavu od službe odslobođeni ostaju. Da bi ništar manje sami duhovniki dobro premisliti hoteli, decu svoju od službe iznimati i doma hireti pušćati ne bi morali, buduć da vu mladeh i cvetućeh još letah vu muštranju vojačkom i službe bolje zvučiti se i zaslužiti bi mogli najpervič majnše zatem pako i vekše časti, drugač po smerti otca svojega prostu službu obnašati morajući, ne tak lahko ali končemar kruto kasno čast kakovu zadobiti budu mogli.

S e d m o: Da se vsemu prekorednomu potrebuvanju put spreči i tužbam prilika skratiti, tersiti se hoćemo na skorom tak zarad mertačbine kak i ostaleh duhovnikom davati dužneh dohotkov nekaj segurnoga i stalnoga narediti da duhovniki svoje potrebovati i krajinšćani kuliko njim dužni jesu davati znati budu.

O s m o: Kajti jedina naša jest želja siromaške pomagati, zato prazne po čijoj smerti zemlje ne već obećavajućem, nego za jeden ali majnše dva cekina siromahom i prezemljakom davale se budu, vu kojem vendar poslu najbližnju takaj paziti se hoće rodbinu.

D e v e t o: Kajti po Krajinah nahađaju se nekoteri dosad vumirjeni hajduki, proti kojem zbog vsakojačkoga porobljenja i tatbine guste na pervo se daju tužbe, nekoteri takaj simo tamo skrivaju se ljudomorci, zato da i ovi vu ovoj Krajin vuređenja prilike naše delniki postanu milošće, rečeni dosad vumirjeni hajduki ni samo kajti z već drugemi pajdaši robili i krali, ter iz porobljenoga i tatbenoga dugovanja živući takova lahko potrošili, dapače i pajdaši njihovi ali su se raztepli ali vre pomerli jesu, vučinjenoga kvara naplatiti nisu mogući, nego takaj kajti da bi se ves njihov imetek (koteri i tak već puti ne bi zadovoljen bil) za naplaćevanje vučinjenih obernul kvarov živeti nemogući, ali iz Krajine odišli ali nazopet vu perva povernuli bi se zla dela za to od naplaćenja takovih kvarov slobodni čine se, tak vendar i pod taj red, da ono kaj ljuckoga vu vremenu vumirenja pri sebi imali jesu pervomu gospodaru nazad povernu ali pravično naplate, ostalim pako hudodelnikom (zvan tolvajev i ljudomorcev, koteri naimre hotomce koga vumorili jesu) živlenje za sada prikazuje se, vsi vendar jedne i druge versti hudodelniki z imenom i pridovkom imaju se popisati, zatem vse i slednje krajinšćane oštro spominamo i očinski nagovarjamo da se takova zla dela Bogu i ljudem odurnoga marljivo habaju niti od sad nikakove već zadobiti milošće ne ufaju.

D e s e t o: Vse do sad navadne pred komendanti pravde dotergnuvši, naredili jesmo da kompanije kapitan ali drugi pri njoj budući oficer z knezom mesta onoga mejnše tatbine, kakti su jajnci, odojki, mladina i ostala jednoga ali najveć dvih f. (forinta – SG) vrednosti tužbe, druge takaj koteri od peteh ranjičkov vekši nisu, zatem ako bi jeden drugoga

među pomešal ali falatec zemlje prioral ali prikopal, put zaperl, drugomu na kvar i krivicu plot napravil ali premestil ali sused susedu na sinokosah ali setvah hotomce ali pripetce kvar vučinil, špotnice takaj i mejnše obstanosti i druge pomejnše posle prez vsakoga vendar biršašenja previdеti i poravnati mogli budu. Ostale pako pravde šeregov auditori polag danoga njim navuka suditi imaju, ako li bi pako z pravdum kapitana i kneza koteri zadovoljen ne bil, more takovu nazopet pred šerega auditorom i zadnjić pred štabs auditorom podignuti i polaščicu iskati ter ovak tulikeh neprilik imati i stroškov za dekrete činiti potrebno ne bude.

J e d e n a j s t o: Krajinšćanom i nadalje vsakomu vu svojoj Krajine obćinske vuživati dopušća se loze, tak vendar da za vatru najpervić posečena i na zemlji ležeća, zatem suha, zadnić nerodovita vu odlučenih po komisaru mestah seku derva, za stanja pako tak napravljanje kak popravlanje potrebna potlam kak kapitan ali drugi pri kompanjije budući oficer z onoga mesta knezom previdi i spozna potrebоću, komisar po človeku svojem z železnum za takov posel napravljenum pečatium zaznamenuvana podseći dopustiti bude mogel derva, podsečena vendar pervlje nego on (koga komisar na to odredi) previdi jeli pravo ali može biti kotero nezaznamenuvano ali pak više dopušćenja posečeno izpeljati se ne budu smela, takova pako za stanje potrebna derva samo jenkrat, i to vu zimi seći, buduć da onda niti lozam tak jest škodljivo kod vu letu, i dervo takaj jest stalneše dopustiti se bude moglo, ar osebujno potrebno loze vre jako skerčene bolje nego dosad tak za obćinsku kak isteh takaj krajinšćanov potrebоću čuvati i zato oštro se prepoveda krajinšćanom rodovita derva guliti, nasekati i kakvem god načinom usušiti, dapače svetujemo i nagovarjamo da se i krajinšćani kod drugdi jest navada hiže svoje z slamum pokrivati navuče i navade.

D v a n a j s t o: Kada bi se žir obrodil, krajinšćani od vsake velike doma prirođene glave vu lug svoje svinje vu koteroj stoje Krajine na žirovinu napušćane ne već nego groš jeden plaćati budu, od kuplenih pako, kak i vu lug druge Krajine zatiraneh cenu od komisara postavljenu kakti drugi stranski polag stare navade plaćati imaju, prez pečati pako i pred vremenom od komisara odlučenom vu luge napušćati nikak smeli ne budu.

T r *i* n a j s t o: Akoprem se deliti zevsema ne prepoveda, ništar manje kajti veće puti pripeća se da već ljudi na maloj skupa stoje bašči, med koteremi berže li kakova karka ali nesloga podigne se, taki deliti se žele, po koterom biva da ni samo stara tergaju se stanja, nego i nova vnoga ne prez velikoga stroška delati se moraju, dapače na maloj zemlji stati ne mogući, vremenom odsele ali tak siromaški postanu da niti dužne činiti službe niti ostale krajinske obnašati mogu terhe, zato vu takovoj prilike delenje ima se skratiti, ter on koteri po sudu i pravde karke i nesloge najde se zrok, oštro kaštigati, ništar manje kadi ni samo delenja zadovljen zrok, nego i dosta znajde se zemlje z dopušćenjem komisara del vučiniti se bude mogel, po vučinjenom pako jenkrat delu nazopet

pomešati se prez našega lastovitoga ali našega lokumtenensa očivestvestnoga slobodno ne bude dopuščenja: delnoga pako vola ali cenu njegovu kod i dosad davati dužni budu.

Četirinajsto: Od težakov kotere dosad knezom davali su krajinšćani sada oslobađaju se.

Petnajsto: Vsaka Krajina 18 vos (voos) vina kod i dosad dopeljati dužna bude, niti gdo vu juniušu, juliušu i augustušu dosad komendacke i v. komendancke sada pako za orsag obernjenih mesec svoje ali ljucko smel bude kerčmariti vino.

Šesnajsto: Akoprem krajinšćani po terštvu hodeći maltu i brodovinu od terškoga dugovanja od kojega dosad maltu plaćali jesu i na potlam plaćati dužni budu, ništar manje po vojačkom poslu idući, ali vojačka dugovanja, liste i ober oficerov robu noseći tak po Krajine kak po orsagu od vsake slobodni jesu plaće, tak vendar da od onoga od kojega vu kakvom poslu pošlju se oficerom pokažu pasuš, od marhe pako koju iz Turske strani preganjali budu polak stare navade plaćati imaju.

Sedemnajsto: Oficerske i obćinske sinokose vu vremenu kad se zapove ni samo pokositi, nego i posušiti, spraviti i na odlučena mesta zvoziti, kak i dosad, dužni budu.

Osemnajsto: Akoprem dosad, to jest do ove reforme, ni samo komendantom i v. komendantom, nego i ostalem oficerom, krajinšćani tak vu Krajine kak zvan Krajine komore zapstunj davali jesu, i od sada davati vredno bi bilo, ništar manje da i ovde poćute polaščicu od sada oficerom za donašanje i odnašanje dugovanja svojega tak vu Krajine kak zvan Krajine rečene komore samo tak i pod ta red davati dužni budu, da oficer od vsakoga konja onomu čije jest na dan vu Krajine dva zvan pako Krajine tri plati groše.

Devetnajsto: Polak dosad obderžane navade kasapi od vsakoga velikoga maršeta jezik ali oku mesa ali kuliko oka mesa vredna jest davati dužni budu.

Dvajseto: Vsaka Krajina kod i dosad sebi prepostavljenem oficerom derva na vatru skerbeti i na njihove polak određenja kvartere pripelivati dužna jest.

Dvajset i pervo: Zob takaj i pšenicu polag Regulamentuma davati dužni i odsad oficerom polag zapovedi davati budu.

Dvajset i drugo: Do sada zbog tatbine, svade i ostaleh pregreških krajinščani biršažiti jesu, od sada pako nikakvoga zvan ako bi se gdo po auditorskom sudu z takovem obteršil plaćal bude biršaga.

Dvajset i tretije: Lov ko Božiću, Fašenku i Vuzmu kod i dosad deržati kad se zapove, krajinšćani dužni budu.

Dvajset i četerto: Prez dopuščenja zvan Krajin pojti nikomu ne bude slobodno, koteri bi pak iti hotel, on pasuš za navadnu dosad plaću dobi od šerega komendanta.

Dvajset i peto: Koteri se malte prez navadne plaće ogne, i vu žir pervlje neg se dopusti, ali već nego na kuliko glav vuzme pečat napušća, ali pak vino vu prepovedanom vremenu kerčmaril bude, takov kontrabundu podveržen hoće biti.

Dvajset i šesto: Pripečalo se je veće puti da po smerti stareših prez popisanoga pervlje ostavljene dece imetka rodbina takovo pred se vuzela, a kaj kak njim baratala i tak siromaška deca vnoga kvaruvata jesu, zato vu takovom pripeđenju ima se vsigdar po šerega auditoru ves imetek popisati i zverhu takovoga tutor iliti sirotinskoga blaga čuvar postaviti, koteri da siromaška deca ob svoje ne dojdu vsako leto zverhu vernoga po gospodarstva račune davati ima.

Dvajset i sedmo: Teržci i ostali krajinšćani vagu i meru kotere se odrede po auditoru pregledanu i podverđenu vsi jednaku imaju deržati pod kaštigu takovih zgubička.

Dvajset i osmo: Kajti na občinsko Krajine delo težaki, suprege i ostali krajinski terhi na knežije dosad nametala se jesu, ove pako dosad nejednake i tak mejnše preveć bile su obteržane, zato naredili i zapovedili jesmo broj knezov pomejnšati tak da se jeden knez za obderžavati vsu mogućnu jednakoću pri vsakih dvih kompanijah na vsah gori spomenutah pasku imajući postavi.

Dvajset i deveto: Spomenuti knezi kuliko se gospodarstvo dotiče orsačkomu komisaru podložni imaju biti, koteri kod i dosad od puka budu se zebirali i ovak izebrani tak oberšteru kakti i komisaru imaju se napervo postaviti i ako ni jeden zmed njih proti njim nikaj imal ne bude, hote se potverditi.

Trideseto: Budući nad vnogemi tuliki veće puti nahađaju se dugi da nje izplatiti ves imetek njihov zadovoljen ni, zaradi toga naredili smo da vsaki koji komu kaj posuđeval bude pri štabs auditoru ima se zapisati, ter onak koji se pervlje zapiše pervlje takaj bude naplaćen.

Trideset i pervo: Buduć da pri cerkvah krajinšćani po izveršenoj duhovnoj službe obedvati i zopijati se navadni jesu, ter onak med pijanemi ljudmi svade pripečaju se vu kotereh veće puti vnogi verli vojaki nesrećno mertev ostane, zaradi toga z jakostijum ovoga oštro zapovedamo da nigdo k cerkvi (zvan ako bi kapitan ali drugi oficer zbog muštre z oružijem dojti zapovedali) nima dohajati niti onde jesti ali piti.

Trideset i drugo: Knezi marlivo imaju paziti da komore, suprege i ostale občinske krajinske terhe krajinšćani redom i vsi jednako podnašali budu i zato rečeni knezi niti zbog rodbinstva, švogorstva, prijatelstva niti kakvoga drugoga takvoga zroka, još manje pako za peneze ali kakov dar koga oslobađati i menje nego druge teršiti imaju, vu prilike takaj kakovoga poreza i penez pobiranja ne već nego se odredi imaju pobirati, još manje pako kaj za se obraćati pod veliku kaštigu, dapače polak pregreške zgubljenja časti i na dvojem povraćanja.

Trideset i tretje: Rečenem knezom zevsema prepoveda se od ljuctva jajnce, peneze i ostala kakva goder dugovanja jemati i nje z obedi, večerami, napojnicami ali kakvem god drugem načinom i prilikum teršiti, ništar manje.

Trideset i četerto: Za njihov trud na mesto plaće, oni i njihova hiža ni samo od vse vojačke službe, nego i od vsakoga za vojačku opravu poreza oslobađaju se i vsakomu za njihovu pomoć pridaje se zmed siromaškejšeh jeden špan.

Trideset i peto: Pod veliku kaštigu nigdo od sada naj se ne podstupi kakov memorial pod skupnem imenom jedne ali vseh Krajin podavati, nego kakti god nikomu se ne brani vu pravičneh dugovanjeh pritužiti se, tak vsaki takaj vu takovom memorialu z imenom i pridovkom ima se podpisati. Zajdnić

Trideset i šesto: Kajti udovice i sirote osebujnoga vredne jesu pomilovanja, zaradi toga udovice dok ime muža svoga nosile budu, deklići pako za muža ne prejdu, iz hiže i zemlje svojijeh mužih i otcev, nimaju se nikak tirati, dapače čuvati i braniti, ništar manje ako bi zemlju tak velku imale da bi soldata od nje davati mogle, tak vu potreboće njega dati konče za vojačku opravu od nje kakti i drugi plaćati dužne budu. Kotere bi pak jako siromaške bile, i od ovoga slobodne imaju biti. Terha kakti takaj i bogate kotere bi decu za vekšu kraljevsku službu i občinsku hasen školati činile zbog stroškov, kotere na školanje takove dece činiti moraju, pomilovanje hote spoznati. Zadnič, ako bi takova udovica ali deklić za takovoga prešla muža, koteri ne bi nikaj imal zemlje, onda tak hižu kak zemlju pred vsemi drugemi nazad od fiškusa, na kojega polak navade je spala, voljneša i perveša bude zadobiti.

I ova jesu kotera mi za vsakoga ravnanje red i dužnost napraviti, odlučiti i razglasiti potrebna deržali jesmo i zaradi toga gore spomenuti oberšteri tak imaju narediti da štabs oficeri ni manje nego i ostali tak pešičkeh kak i konjičkoga šeregov ober i unter oficeri, prosti tukajše vojaki i vsi drugi krajinšćani vsa ova pred očima imali i pošteno pod kaštigu vu kotrigeh vojačkeh zaderžanu obderžavali budu.

Pisano vu Beču dan 15-ti novembra leto 1750.

Karol grof Batthyan
svojum lastovitum rukum. (Pečat)
Szabó Istvan, svojum rukum.

Quod praesens Copia cum suo Originali comportata et vindimata conformis per omnia et correspondere adinventa sit hisce testor.

Sacrae Caesareae Regiae Majestatis
Colonellus, Generalis Adjutantius
I. Secundi Banalis Regiminis et Praesidii
Kosztanicza Comendans

Kleefelt, m. p.

(L. S.)

P. S. Drugim rukopisom i mastilom na poleđini stoji:

Eine Instruction vor dass in Croaten Errichtete Militari, in 36 punct bestehent. Dd⁰ Wienn den 15: 9bris 1750. Jahr.

(ASANUK, PM»A«, 612/1750, kopija)

Dvorski sekretar Koh saopštava mitropolitu Pavlu Nenadoviću caričinu naredbu da se pravoslavno sveštenstvo povuče iz redova pobunjenika oko Kostajnice

Hochwürdigster Erz-Bischof etc.

Ihro Kays. Königl. Mayestät befehlen mir Allergnädigst, in dero Allerhöchsten Nahmen Euer Erzbischöfl. Hochwürden geziemend zu erinneren: Es verlautte, ob solten ein- und andere Poppen bey dem in Croathen sich versamleten unruhigen Haufen sich befinden; verlangeten also von denenselben, Euer Erzbischöfl. Hochwürden solten eine nachdrucksahme schriftliche Verordnung unverzüglich dahin ablassen, dass, woferne es deme also wäre, gesamte Poppen, so vielle deren bey obbesagten Haufen sich aufhalteten, also gleich unter schärfster Verantwortung von selbem sich hinweck und nacher Haus zu begeben, allda aber in behöriger Ruhe und Gehorsam sich zu betragen hätten.

Euer Erzbischöfl. Hochwürden angewohnter Dienst-Eifer lasset Ihro Mayestät an dessen schleinigen Vollzug nicht zweiflen; ich aber bitte um eine baldige belibige Antwort auf gegenwärtiges, und verbleibe in vollkommenster Verehrung.

Euer Erzbischöflichen Hochwürden

Presburg 23-ten Juny 1751.

gehorsambster Diener
Koch

(ASANUK, PM»A«, 365/1766, Prilog N. 1)

Mitropolit Pavle Nenadović obaveštava ratnog koncipistu Malera da je postupio po caričinu naređenju u pogledu sveštenika upletenih u Kostajničku bunu

Dalja d. 27. Juny 1751.

An H. Kriegsconcipisty v. Mahlern

Ich habe von Ihro Kays. Mayestät durch den H. Cabinets Secretari v. Koch einen Befehl erhalten, vermög welchen Ich die – bey den in Croatien sich versamlet haben sollenden unruhigen Haufen befindlichen Poppen, woferne einige darbey wären, nachdrucksam zurückziehen, und sich in ihre Häuser zu begeben ermahnen solle, denen zu Folge Ich auch alsogleich bey Empfang dises einen Expressen die Sache in Ruhe zu

bringen dahin abschike, welches hiemit Euer Wohlgebohrnen notificiren, und, gleichwie dieselbe mir den allerhöchsten Befehl per Staffetam zugeschikt, also auch meine Antwort auf den H. v. Koch Schreiben und dessen Folge Leistung, Euer Wohlgebohrner um solche entweder widerum per Staffetam, oder durch die Post zu expediren, anrecommendiren und darüber eine Recepisse zurück ausbilden sollen, womit in vollkommener (...) gebliebe.

(ASANUK, PMA»A«, 88/1751, koncept)

Mitropolit P. Nenadović izveštava dvorskog sekretara Koha da je u Kostajničku krajinu, radi smirivanja naroda, uputio šišatovačkog arhimandrita i izražava čuđenje povodom sumnji u svoju lojalnost

Dallya d. 27-ten Juny 1751.

An H. Cabinets Secret. v. Koch

Gleich als Ich Ihro Kays. May(estät) allerhöchsten befehl durch dero Hochschätzbahrstes v. 23-ten labentis aus Presburg mit allen Respect per staffetam vernohmen, habe Ich auch also gleich per Expressum von hiesigen Syrmischen Klöstern aus den Kloster Schischatovacs den Abbatem oder Archimandriten, der denen aldortigen Landts Insassen, und Clero wohl bekant, und in dergleichen Casibus wohl erfahren ist, nemlichen Nacht und Stund, als Ich es empfangen; an dasigen in Costainizer Diaeces befindlichen Vicarium und Guardianen, gesamte Geistlichkeit und Nation geschrieben, womit selber jene Popen, so sich bey dem in Croatien sich versammlen haben sollenden unruhigen Haufen befinden solten, woferne es deme also wäre: alsogleich mit schärfester Ermahnung zurükziehen, und das behörige vorkehren sollte.

Weillen mir aber von dergleichen passirt seyn sollenden Excessen von aldortiger mei Ritus Geistlichkeit und Nation nicht das mündeste weder mündlich noch schriftlich berichtet worden, auch Sr Excellenz H. Grafen v. Bathyani, und H. Obristen v. Kleefeld bestens wissen ist, wie ville Manifesta und Ermahnungen (welche alle schriftlichen Zeugen meiner Unschuld seyn) Ich an dasigen Clerum um die Gemeinde und Gränitzer zu Ihro Mayestät schuldigsten Dienst, Treue und Gehorsamst anzuermachnen, und anzufrischen erlassen habe; also werde Ich um so weniger ratione disen Vorfallenheit, massen vorhero als bis dise Stundt, da Ich solche aus Euer Hochwohlgebohrner schätzbahrsten mit Erstaunung entnohmen, mir nicht das mündeste bekannt ware, in Verdacht einer Nachlässigkeit in Ihro Kays. Mayestät allerhöchsten Diensten gezogen werden; womit mich durch Euer Hochwohlgeborner zu Ihro Kays. Mayestät allerhöchten Gnaden devotest empfehlend in ausnehmender Hochachtung beharre.

(ASANUK, PMA»A«, 88/1751, koncept)

Puk. Kenđel iz Koprivnice upućuje mitropolitu Nenadoviću popove Zdelarovića i Nikolića radi raščinjenja od svešteničkog čina kako bi se mogli izvesti pred vojni sud

Hochwürdiger etc. Herr Erzbischoff

Das die Abschikung des Poppen Zdellarovich et Nikolich nacher Carlowiz nicht ehender beschehen, ist der Ursach, weilen der erstere die zwischen ihne und seinen Herrn Brudern Obristwachmeister abwalthende Erbschafts-Vertheilungsstrittigkeit bey dem allhiesigen Generalats-Auditoriat-Ambt vor seinen dahien Abgang ausmachen zu lassen anverlanget hat. Nachdeme aber diese Erbs-Vertheilung bereits vollendet, und besonders der allerhöchste Befels an mich erlassen worden dass Euer Hochwürden obbesagte beede Poppen pro Degradatione zugeschikhet werden sollen, also folgen solche hiermit in gänzlicher Zurversicht das lauth Hochderoselben an mich sub 23-tia marty an. curr. beliebigst erlassener Zurschrift und gegebener geistlichen Versicherung, gegenwertigen 2 Poppen nichts übles wiederfahren, viellweniger selbe mit einiger Leibs-straff, Schlägen oder Langwüriger incarcetirung beleget, sondern solche gleich nach beschehener Degradation anwiederumb anhero remittiret werden, dessen mich dann gänzlich versehe und in ganz besonderer Hochschäzung allstätts beharre.

Euer Hochwürden

Copreinicz den 4-ten Julii 1751.

Gehorsamster Diener
Nicol. v. Kengyel, m. pia
Obrister

(ASANUK, PMA»A«, 100/1751, orig.)

Ban Ljud. Erdedi obaveštava mitropolita Nenadovića da arhimandriti upućeni među pobunjenike još nisu uspeli da iste smire

Illustrissime etc. Domine Metropolita mihi Colendissime!

Submissus ad tumultuantem horum Confiniorum Populum per Illustrissimam, et Reverendissimam Dominationem vestram Archi-Mandrita, cum suo socio, nihil omnino intermisit eorum, quae ad pacandos turbulentorum, et inquietorum Sediciosos animos conductura videbantur, quin imo idem, et praescitus Socius ejusdem, congregatos in Komugovina accessit, et missas per Augustissimam Dominam Nostram Patentales ipsis perlegit, et summae fatae Suae Majestatis Sacratissimae Mandatum, ac pientissimam voluntatem declaravit, attamen nihil plane consecutus, discessit abinde, horsumque reversus est, omnisque Populus adhucdum in sua

permanet pertinacia; prouti antelatus Archimandrita oretenus referet. Illustrissimae et Reverendissimae Dominationi vestrae cujus ego favoribus commendatus maneo.

...

Kostainiczae 9-a July 1751.

Obligatissimus Servus
Comes Ludovicus Erdödy, m. p.

(ASANUK, PMA»A«, 96/100, orig.)

Mitropolit Nenadović moli puk. Klefelda da mu uputi igumana Jevrema radi istrage, te da pusti pohapšene oficire, knezove i graničare, ukoliko njihovi prestupi nisu teške prirode

Peest d. 16-te Julÿ 1751.
An H. Obristen v. Kleefeld nacher Costanicz

Ich erhalte Euer Hochwohlgebohrner hochschätzbarsten v. 24-e praeteriti rechtens und zu schuldigsten Beantwortung dessen soll Hochdenenselben meinen verbundesten Danck für die Entlassung deren auf blossen Angaben des Vicarii Effrem verarrestirt gewesten Comogoviner Geistlichen hiemit abzustatten und nicht weniger melden, dass mich sowohl dieses als anderweitig beygebrachtes ungeziemende Betragen des Vicarii veranlasset, denselben nacher Carlovicz zu beruffen, und wieder Ihme inquiriren zu lassen, gleichwie aber leicht zu erachten komet, dass er sich zu dieser bey mir Erscheinung gutwillig wird schwärlich bequemen wollen, als habe dem Lepoviner Archimandriten aufgetragen Ihme Vicario Effrem mein Schreiben zu behändigen, und fürzukehren, wie Er Vicarius nacher Carlovicz beförderet werden könnte und im Fall dieser kein Willen bezeigen solte gutwillig die Reiss vorzunehmen, von Euer Hochwohlgebohrnen die Militar Assistenz geziemend anzusuchen dessenthalber Ich auch hiemit Hochdieselbe ergebenst ersuche Ihme Archimandriten sowohl hierinen als in anderweitig vornehmender Inquirirung in das Vicarii Aufführung geneigtest zu assistiren, damit also desto füglicher das Benöthigte fürzukehren nicht in Stand sezen könte mich schmertzet übrigens, dass Ich durch dieses Verfahren gehinderet worden dahin zu gelangen, womit unser Nations Plenipotentiarius H. v. Orenghi hatte mit jenen assignirten 1000 f. befriedigen worden können.

Ansonsten und da Ich neuerdingst denen dasigen Glaubensgenossenen insgesamt auf dass nachdrücklichste zuschreibe sich ruhig zu halten, und Ihre Vorgesezte mit aller Subordination, Gehorsam, Treue, und Parition zu begegnen, mithin auch den Effect davon um so gewisser anhoffe, als Sie bereits die durch gedachte Archimandriten Ihme gemachte Ermachnung angenohmen und sich zur Ruhe begeben haben, nehme hiemit die Freyheit mich bey Euer Hochwohlgebohrnen für die aus Veranlassung dieser enstandenen Unruhe verarrestirte Officirs, Knesen und Gemeine zu interponiren und falls Ihnen Ihr Verbrechen nachgesehen werden

könte, gehorsamst zu bitten, sie in Betrachtung Ihres jederzeit bezeigten Treue und ruhigen Aufführen des Arrestes zu entlassen, womit sie führohin desto verbundener werden gemacht werden, sich von allen dergleichen unvorsichtigerweiss unternohmenen Unruhen zu hütten, und sich in Ihren Dienstleistungen zu besseren. Mich schlüsslichen als einen geistlichen Vorsteher hierinen nicht zu verdenken bittendt die Ehre habe in aller Veneration zu verharren.

(ASANUK, PMA»A«, 101/1751, koncept)

Mitropolit Nenadović izveštava dvorskog sekretara Koha da se pobunjeni narod smirio i da će čekati »previšnju« odluku, a on će preko lepavinskog arhimandrita nastojati da narod i dalje ostane u miru

Peest den 15-ten Julÿ 1751.
An H. Cabinet Secretari v. Koch

Da Ich bereits deren sich bey Costainicza geäusserten Unruhen halber Nachricht erhacten (!), so habe alsogleich Euer Hochwohlgebohrnen hiemit gehorsamst anzeigen sollen, wie dass der dorthin abgeschickte Archimandrit auf das Vollk von mir abgelassene Schreiben und darauf von Ihme abgeschickten Verfass auferbaulich bewegliches Zureden und langes Predigen effectuiret, dass die unruhigen noch selbigen Tages von einander gegangen, und versprochen sich zur Ruhe zu begeben, und also ruhig zu verbleiben, Ihre Beschwärden aber nach Einleitung Ihro Excellenz Generalen v. Keil allerhöchst-Kayserlichen Hof vorzustellen, und in Unterthänigkeit die allergnädigste Resolution abzuwarten. Auf dass aber keine weitere Unruhe entstehen mögte, habe zu wiederholtenmahlen dasigen Clero und gesamtem Volk beweglich zu geschrieben und selbe ermahnet ruhig zu bleiben gegen Ihro Kays. Königl. Mayestät getreu, und gegen ihre Vorgesezte gehorsam zu seyn, auch sich durch unruhige Leuthe nicht verführen zu lassen, zu deme und um diese Leuthe in der Ruhe besser zu erhalten habe dem zu Lepavina stehenden Archimandriten aufgetragen darauf genau zu sehen, und Ihnen durch öftere Vorstellungen Ihr unternohmenes Aufführen unter die Augen darzulegen, und auf besseres pflichtschuldig ruhiges Betragen auch Lebens Arth zu bringen. Bey gehorsamster Anzeignug all dieses bin der Gnade theilhaftig in aller Veneration zu verharren.

(ASANUK, PMA»A«, 100/1751, koncept)

Mitropolit Nenadović izveštava bečki dvor o smirivanju pobunjenog naroda oko Kostajnice, što je uspelo arhimandritima koje je on poslao među pobunjenike

Peest 20-ten Julÿ 1751.
An Ihro beede regirenden Mayestäten

Gleichwie Ich alsogleich bey Vernohmen erstandener Unruhe bey der zu Costainicza in Croatien einen Archimandriten in persona nebst von

mir an den unruhigen Haufen gestelt beweglichsten Schreiben hierin geschicket und zugleich durch anderen zu Lepavina in den Varasdiner Generalat stehenden Archimandriten angeordnet habe, diese Unruhige von Ihren unanständigen Vorhaben abzumahnen und zu Ruhe zu bringen, so ist geschehen, dass der unruhige Haufe von einander gegangen und die Ruhe zugeben versprochen hat, wovon Ich meiner Pflichtschuldigkeit zu folge allhier eine Berichtszuschrift allerunterthänigst allergehorsamst beyzulegen, und solchen glicklichen Beschehen Fürgang Euer K. K. Mayestät aller devotest habe anzeigen sollen, mich zu für dauernd Kays. Königlichen allehöchsten Hulden und Gnaden in aler Submission empfehlend erstrebe.

(ASANUK, PMA»A«, 104/1751, koncept)

Mitropolit Nenadović izveštava dvor o misiji šišatovačkog arhimandrita među kostajničkim pobunjenicima i ističe da je njihova buna imala za cilj da skrene pažnju dvora na njihovo stanje

Peest den 24-te Julÿ 1751.
An beede Regirende Mayestäten Mayestäten

Ich kan nicht meiner allerunterthänigsten Pflichtschuldigkeit zu folge ohnberichtet lassen, dass bereits auch der Archimandrit Vincentius von Schisatovatz, welchen Ich auf einen mir in allerhöchsten Nahmen Eueren K. K. Mayestäten zugeschickten Befehl an den bey Costanicz sich versamleten Gränzer Haufen, um denselben stillen und um Ruhe gebung ermahnen zu helfen von Dallya aus abgeschicket, anhero angelanget, und erstattet dieser zum Bericht mündlich wie dass Er (gleichwie es auch der Locumtenens Banalis H. Graf v. Erdödy in gegenwärtigen Extract A. bezeuget) alle seine Kräften dahin angewendet womit dieser Haufen Friden geben und sich zur Ruhe bequemen solte, worinen Er würcklich effectuiret dass die Versamlete vor einander gegangen, bey Ausforschung der eigentlichen Ursachen dieses Haufens aber zur Antwort erhalten, wie dass Gränitzer einzig und allein die Absicht gehabt durch diesen Aufstandt wobey Sie jedoch das mindeste nicht excediret, allerhöchst dero Hof die Anzeige zu machen, womit Sie, nachdeme Ihnen durch Ihre Officiers kein Gehör gegeben werden, in ihren Anbringen erhöher werden mögten, und gaben Ihme abgeschickten die hiebey aller gehorsamst beygebogene Schriften B. und C. mit, um solche Euer Kays. Königl. Mayestäten allerunterthänigst zu praesentiren welches Ich auch zu Vermeidung Einer bey dessen Unterlassung mir selbsten zu ziehen könnender Verantwortung hiemit meiner Pflichtschuldigkeit gemäss allerdevotest befolge, und mich zu allerhöchsten Kays. Königlichen Hulden undt Gnaden empfehlend erstrebe.

(ASANUK, PMA»A«, 104/1751, koncept)

Predstavnici pobunjenih krajišnika oko Kostajnice mole puk. Klefelda da ne šalje vojsku protiv njih i obaveštavaju ga da su svoje delegate uputili u Beč carici do čijeg će odgovora biti u miru

Goss. obersta Klefeltu
molba naša ponizna vu milošću g. ob(ersta) pokorno da je preporučena.

U velikoj poniznosti i pokornosti v(aše) g(ospodstvo) prosimo i molimo obazrite se na nas siromahe i naš plač uslišite i utešite, i vojske koje ste kako se čuje na nas digli ustavite, da se ne tare ovaj jadni i žalost(n)i narod prosti koji vami niti g. B(anu) niti svijetloj Kraljici ništa kriv nije (a tko kriv bude lako će se naći) niti šta suproti čini, a nas uslobodil je g. B(an) pod Optujem (Ptuj – SG) da slobodno plakati i milosti prositi može svaki kojemu godir kakova krivica učinjena bude, i zato smo poslali naše deputate u Beč k g. B(anu) i našoj svijetloj Kraljici, i V(aše) G(ospodstvo) sami ste iz svoije usta obećali u Beču našim deputatom u svemu što pravica sobom donosila bude da nam činiti hoćete, ali još ništa ne vidimo. Zato vas ipak molimo i prosimo za Boga, za dušu, za zdravije, ne činite da se Krajine more i robe, a što je dosada učinjeno, na koliko se najde da smo krivi, terpeti milosti proseći hoćemo, a u napredak što se pripeti na vaše Gospodstvo ostavljamo da pred g. Bogom i svitlom kraljicom i g. Ba(nom) odgovor i račun dati hoćete, a mi u svakom miru i pokornosti biti hoćemo, a kad od v(ašeg) m(ilostivog) g(ospodstva) ni jedne milosti dobiti ne možemo, ipak k milostivnoj Kraljici plakati hoćete nas primorati za nepravde koje podnosimo, i svijetle komisije radi, a v(aše) G(ospodstvo) već jeste nas do toga doveli da k vami nikoga poslati ni s kakvim moljenjem ne smijemo zašto i(h) reštite i špotate.

S tijem ostajemo v(ašeg) G(ospodstva) G(ospodin) O(brist) ponizne i pokorne sluge starci od Krajine na to određeni.

Iz Krajine junija 25. 1751.

(ASANUK, PMA»A«, ad 104/1751, orig., latinica)

Tužbe i zahtevanja graničara Kostajničke krajine u vreme bune 1751.

Punkta u Krajinah Banskih, 1751. u mesecu juniju.

1. Za zemlju da se ne mjeri i ot nje da se ne plaća, zaščo je naseljena u velikoj pustinji i šumi, i onda preterpjeli mnoga zla ot Turak, u raznih kervoprolitija i mnogih sužanstvi i mnogaždi lišeni cjelago svojego imjenija i cerkvej i domov opaljenija, zatim kogda se je okerčila i ot velike i teške gore osnažila ista zemlja g. komen(danti) jedin s drugom u Kra-

jinah budući, svaki sebi ot vsjakoga krajiščanina osobiti regal za zemlju potrebujući, tak da do sadašnjega vremena svaka zemlja po tri krat jeste mjerena i plaćena;

2. Da se ot novih oficerov u ovakom velikom nerešpektu i strašnom ščrapacu ne derže junaci molesja, ot sego zla ima siromaha koji su otbjegli so vsem domovi u Turke, a ini razbjegli se u druge strane, a nekoji ot velikih bojev pomerli, a nekoji smertne rane dobili, tak da (ima) i ljudej kotori s kerviju bljuju, pljuju i pišaju;

3. Da se oficerom po Krajinah domovi ne napravljaju, zaščo nigde ne ima jednoga pedlja zemlje koji dosad nije po nekoliko krata plaćen, i dervarina da se podnosit i svijem oficirom po Krajinah ne može, a Gospodi ščabsoficirom u gradove kako i dosad davati derva ne otričemo se i njihove livade kositi i spravljati hoćemo;

4. Žirovina ot svije krajinskije lugova da bi svima jednaka bila po navadi starinski ot staroga kada žir rodi groš, a ne kako smo dosad nepravično i kad ne rodi plaćali;

5. Da se naša braća jadni areščanti iz Kostajnice puščaju, molimo se;

6. Da naši sveščinici u boljem se rešpektu ot gospode oficerov derže, a ne ovako kako (ih) vidimo mnogo krat bezčastne i sramotne;

7. Za episkopa da nam se otređeni pošlje, molimo se, zaščo da bi i sada bil među nami mnogo sami spoznajemo bilo bi bolje.

(ASANUK, PMA»A«, ad 104/1751, orig., ćirilica)

Nićifor Popović, arhimandrit man. Lepavine, izveštava mitropolita Nenadovića o svojoj misiji među pobunjenim kostajničkim krajišnicima i ističe zapostavljenost narodnih oficira u Krajini

Preosveščenjejšij i preimuščestvenjejšij gdin gdin i mnje blagodatelj vsemilostivjejšij

Velikoje udivlenije dnes mnje bist da stiže k nam zdje brat arhimandrit šišatovačkij kir Vikentije i skazal mnje da P(revoshoditelstvo) V(aše) mojego pisanija črez počtu prijali nijeste, gdje podrobnu o vsem zdje djejuščimsja izvjestil jesm, jako že i v toriceju o vsem tje(h) izjavljaju, kako zdje naš gdn general Kail bil i svoj ekzercicium u cjelom Generalatu učinil jest, gdje slišano bilo za Kostajničke Krajine nesrećno sobranije, i gdn. sam spomjanuti general mene i Mikašinovića onamo opravio narodu skazati da imadu cesar. kralj. velič(estvu) sabornij mir občuvati i svaki svojoj kući mirno otići, ako ščo imali budu ot ces. kralj. vel(ičestva) ponizne prositi, da imadu svoje deputirte narediti i gd. generalu poslati, i da i(h) on hoće sam po obješčaniju ces. kralj. v(eličestva) preporučiti i narod kako vjernij abije poslušao i abije každo vo svoja si pošao, ot svake Krajine po nekolika svoja deputirta naredili i

ot njih svoje nekoje g. generalu poslali, a nekoje poradi troška i opisivanja gorje poslani ostavili i tako stalosja slava Bogu vse mirno i ja po zapovjedi Preos(veščenstva) Vaš(ego) djelo pomeždu Jefremom i inoci komogovskimi sveršil i cjelu nedelju dana g. obešter Klefelt mene s ljuboviju v Kostajnicje zaderžal da imjemo obadva skorb da bi se paki narod ne sovokupil i ja po zapovjedi P(reosveščenstva) V(ašeg) i ces. kralj. velič(estva) vjernosti tamo cjelu ned(e)lju tamo ostal i opasno popečenije imjel otkudu sija molva pomeždu narodom ishodi i otnjud do g. oberščera gorje spomjanutago ničto protivo naroda ne poznal jesm, ot naroda pako njihovo utišnenije zdje popisati ne možem, koje polažu na ove oficijere novopostavljene horvacke, za koje su njihove stare velehvalne vitezove i junake koji su se s Turci bili i sjekli i turske glave mertve na gradove donosili, a sada su pod noge oboreni i svojom mukom sebe soderžavali, a ot siromaha vojaka nišča ne istezali, a sada ovi novi koji su bili tuđe sluge i nišča nije imao niti za Krajinu znao, sada njima preteraciju čine i ot njih potrebuju šča siromasi ni doma ne imaju. Jošče im govore: pasije vjere vlaške, vi ste naši kmeti, valja da deržiš u jednoj ruci sablju, a u drugoj lopatu, sabljom nas braniti a lopatom hraniti. Narod pak siromaškij otgovara: Mi nijesmo došli ispod iga varvarotiranskago i naše prisege učinili da s lopatom služimo, nego s puškom i sabljom suproti sad spomjanutago neprijatelja da stojimo poleg slavnago doma austrijskago, za koji dom na svakomu potrebitomu mjestu dužni jesmo i hoćemo svoju krv proliti ne žaleći umrijeti.

S sim sebje molitvam i milosti P(reosveščenstva) V(ašeg) preporučajuščeje ostajem Preos(veščenstva) Vašego

preponizni
Nikifor Popovič
arhimandrit ljepovinski

U Mon. Marči
Jun. 21-go 1751. (st. kal. – SG)
P. S.

Starac Novak. Časnejši brat Vićentije abije pošel v Kostajnicu po saglasiju našem i ničto ne skrbite.

(ASANUK, PMA»A«, ad 104/1751, orig., ćirilica)

Mitropolit Nenadović u pismu dvorskom agentu Orengiju pobija optužbe podnete dvoru, prema kojima on nije ispunio svoju dužnost u vreme Kostajničke bune, i moli da se u kostajničku dijecezu postavi episkop koji bi doprineo smirivanju naroda

Peest den 24-ten Julÿ 1751. – An Herrn v. Orenghi.

Zu Beantwortug dero schätzbahrsten v. 20-ten labentis kan Ich nur so viell E(uer) W(ohlgebohrnen) melden, wie dass niemand mir mein Eyfer gegen Beförderung des allerhöchsten Dienstes und Inte(ress)e mit Wahrheit verschwörzen könne, indeme mir solcher von meinen Jugend

hero sowohl in dem Hertzen, als dem getreuen Gemüth so eingepräget, dass auch der mächtigste Sturm deren Wiederwärtigkeiten ein solchen nicht aussetzen könte. Solte mich aber jemand, wie es in dero Schreiben, beschiehet, um darumen einer Kaltsinigkeit gegen den allerhöchsten Dienst beschuldigen, dass Ich denselben nachdrücklicher als mir vorgeschrieben wird, befördere, so kan Ich mich diesem auch obschon wieder alles Recht unterziehen, massen Ich nur so viell, als gegenwärtige Abschrift No 1. zeiget, zum Befehl erhalten, und dennoch einen Expressen in der Persohn des Archimandriten v(on) Sisatovacz H. Vicentii zu dem unruhigen Haufen, wovon Ich bis eingelange erst besagten Befehl gar nichts gewust, mit einem nachdruck(lüchen) Schreiben, welches dem titl. Banali Locumtenenti H. Gr(afen) v. Erdödy Excellenz so wohl als dem H. Obristen v. Klefeld angenehm gewesen, massen der erste sich gegen mir ut No 2. verlauthet, abgeschicket, und inzwischen auch dem zu Lepavina in dem Varasdiner Generalat stehenden Archimandriten H. Nicephoro Popovich den Befehl ertheilet, das unruhige Volck zur Ruhe zu bringen, welche beede effectuiret, dass der Haufen würklich von einander gegangen. Ich habe auch noch und noch drey nachdrückliste und beweglichste Schrifte an die Costainiczer erlassen, mithin nicht wissen könnte was man mehr von mir praetendiren könte, als was Ich gethanen, oder das Ich hätte nachdrücklich schreiben sollen, als Ich geschrieben und diese Zuschrift ihre Würkung und den gemeindten Ziel erhalten. Dass aber die Gränizer von Ihre Klagen so weder von denen H(errn) Officiren erhöret noch an Ihro Kays. Königl. Mayest(äten) gebracht werden wollen, nicht ablassen kan Ich Ihnen wahrhaftig nicht das Maul stopfen, indeme Sie bey ihren Auseinandergehen meinen abgeschickten diese sub No 3. und 4. Schriften mitgegeben, um solche Ihro Mayest(äten) zu praesentiren und um die allergnädigste Remedur zu bitten. Ich habe auch solche allerhöchst Ihro Mayest(äten) abgesendet, um mich nicht etwan mit der Zeit wegen Verschwiegencheit einer Verantwortung zu unterziehen. Solten aber die Bischöfe bey dieser Zeit in Ihren Diaecesen stabiret gewesen seyn, so wären wahrhaftig diese Leuthe so unanständig zu versamlen nicht gelassen worden, aber da man unseren Remonstrationen wenig oder gar nicht das Gehör gönnen will, müssen wir ohnangesehen unserer Beeyferungen noch Schuld der Kaltsinigkeit gegen den allerhöchsten Dienst erdulten.

Mich consoliret einzig und allein bey dieser Wiederwärtigkeit dass diese Leuthe sich nur zu Unterredung wie Sie ihre Klagen vorbringen und zu keinen Excessen versamlet, deren die mindeste Spuhren nicht zu finden seyn, und bitte mich wenigstens mit denen baldigst erfolgen mögenden Bischoff Confirmationen zu consoliren was den obberührten Fürgang anbelanget, so seyn Ihro Mayestäten allzu gerecht, und werden die Verschwärtzigen über arme unschuldige, deren Ich der erst bin, kein Glauben geben.

Mich freuet es ebenfahls vernehmen zu haben, dass der H. Obristwach(meister) v. Prodanovich dorten eingetrofen, recommendire mithin ihme an die Handt zu gehen, und dessen Sache bestmöglichst zu unterstützen.

Sa strane se nalazi ovaj dodatak:

Es seynd auch von dem Costainiczer Clero häufige Klagen mir zugeschiket, und darinen vorgestellet worden, wie er von Seithen des Militaris beeinträchtiget, und unterdrücket werde, welche Ich aber bey disen Verwürrungen zurückhalte.

(ASANUK, PMA»A«, 105/1751, koncept)

Episkop Danilo Jakšić izveštava mitropolita Nenadovića da je posle trodnevnog ubeđivanja uspeo da konačno smiri narod koji je preko svojih predstavnika izmolio oproštenje od komandujućeg generala

Preosveščenjejši i slavnjejšij gdin arhiepiskop etc.

Bogu hvala čto mnje vsuje sjemo put ne bil molitvami svjatije Bogorodici i Vašego Visokodostojinstva ašče i s prevelikim trudom malo i ne lišenijem mojego života dva dni trudihsja oko naroda u Komogovini idježe sabralsja bje i v tretij den na uvješčanije moje sk(l)onisja i vsi vsjak na svoj dom včera otidoše. 12 sa mnom ljudi ot sve Krajine poslaše do gospode generala prositi pardun, ježe i polučiše. U koncu stigal otec igumen kir Nikanor s poučitelnim pisanije(m) V(ašego) P(revoshoditelstva) koje vo slišanije vsjem pročteno bist i polak jego poučiti jeliko mnje moščno bist i blagoslovenije ot Vašego v. Visokodost(oinstva) im prikaza i jeliko mi moščno savjetova v pred (v) vakovaja ne postupati. V pročem sebe u graciju i milošču V(ašego) Visokodost(oinstva) p(repokorno) preporučam . . .

U Petrinji 29. julija 1751.

Vsjeh pokornjejše itd.
Danil Jakšič

P. S.

Gda generali, obrščeri i ostala g(ospo)da sva blagodarna jesu V(ašemu) Visokodost(ojinstvu) p. za takovu ljubav čto V(aše) V(isoko)dost(ojinstvo) p. (u nem. verziji: Eyfer – SG) imjejut k narodu zane čto kod (!) az djejstvoval i činil, to sve u ime V(ašego) Vis(oko)dost(ojinstva) p. i vjeru imjejte mi V(aše) P(revoshoditelstvo), ne hvaleći sja no istinu skazajući, ašče ne stigla bi u dva dni ili tri dni ves narod zlje (zdje?) i monastir Komogovina bil bi propal.*

(ASANUK, PMA»A«, 117/1751, orig., ćirilica)

* Jakšićevo pismo, u nešto sažetijem i jasnijem vidu, prevedeno je na nemački i upućeno dvoru na uvid.

Ban Karlo Baćanj obaveštava caricu da je smirivanje pobunjenih kostajničkih krajišnika poverio novopostavljenom plaškom episkopu Danilu Jakšiću koji će objaviti amnestiju i pozvati ih na mir i pokornost, a ako u tom ne uspe, protiv pobunjenika će uslediti oštre represalije

Nachdeme alle bishero gegen die höchststrafbahr sich einpöhrte Croatische Granitzer aus ganz besonderer Landes fürstlichen Milde und Gnad angewendete güttige Mittel, und glimpfwichtes Verfangen, sondern gedachte Tumultuanten forthin in ihrer Hallstährigkeit beharren, und sich immer mehrers des Verbrechens der beleydigten Mayestät schuldig machen. Als haben sich Ihro Kay. König. Mayestät endlichen den gerechtesten Endschluss zu fassen bewogen gesehen, gegen ersagt aufrührisch und treulossen Vasallen mit aller Schärfe und Ernst verfahren zu lassen; dahero auch allschon die gemessene Befehle ausgestellet, womit nicht nur alle in der nähe ligende National- und teutsche Trouppen, sondern auch, wan es die Umstände erfordeerten noch mehrere Regimenter gegen jene anrücken, und selbe mit Gewalt zum Gehorsam, und Pflichtmässigen Unterwürfigkeit bezwingen, wovon dan die betrübte Folgen zugewarten stehet, dass durch ein wohlverdientes Blut-Baad diser meineindigen die Befleckung ihres Verbrechens abgewaschen, und vielleicht gar mittels derenselben gänzlicher Vertilgung diser Aufstand in kurzen gehoben werde.

Nichts desto weniger haben Ihro Kay. König. Mayestät aus Übermass dero landes müterlichen Clemenz auf meine aus wahrer Liebe und Mitleyden vor dasige Nation widerhol allerunterthänigst eingelegte Vorbitt allergnädigst erlaubet, dass der sich aus eigenen Antrib, und Begierde, um dise seine Glaubensgenossene von dem ihnen nächst bevorstehenden Untergang zu retten von selbsten anerbotten. Neuerwöhlte und confirmirte Herr Bischof von Carlstadt in dasige Graniz begeben, und durch seine Vorstellungen mehr ermelt empöhrte Mannschaft zur zeitlichen und ohnverlängten Bereühung ihres begangenen Lasters bewögen, folgbahr dahin disponiren könne, dass sich jene ohngesaumt auseinander, und in vollständige Ruhe begeben, die ihnen vorgesetzte Officiers also gleich widerumb zu ihren Compag(nien) annehmen, und gebührend respectiren, auch allem deme, was ihnen in dem heraus gegebenen neuen militar Regulament vorgeschriben ist, vollständigen Gehorsam leisten, und dan ihnen diserwegen neu vorlegenden Ayd als getreue Vasallen ablegen; wornach dan und wan sie sich hierzu willig bequemmen solten, gedachter Herr Bischof ihnen in meinem, und auch sogar in Ihro Kay. König. Mayestät allerhöchsten Nahmen selbsten versprechen, und versicheren kan, dass sie ohnerachtet ihres höchststrafbahren Verbrechens dannoch aus schon gedacht ganz sonderbahrer Landesfürstlichen Milde einen General Pardon, von welchen jedoch alle ihre Radelführer, oder Aufhätzer absolute ausgenohmen seynd, noch der Zeit, ob zwar schon die lezte Stund ihres billigen Verderbens herannahet, erlangen, auch

disem nach, wan sie sich nehmlichen als treue Vasallen bezeugen, ihre Beschwärden angehört, und in allem, was anderst nicht ersagter neuen Militar-Einrichtung zu widerlaufet, und auch so gar in jenem, wo man sie hierunter allzusehr beschwäret, zu seyn erkennet, die billichmässige Justiz und nöthig findende Erleichterung erreichen werden, doch wird ihme H. Bischofen auch zu seiner Direction hiedurch nicht verhalten, dass dises auf sein so eyfriges, und von Gott lobwürdiges Flehen vor sein Volck der lezte Gnadens Weeg seye, welchem das Schwerdt auf dem Fuss nachfolget, und wornach sodan vor dise so untreue und meyneiduge Vasallen keine Hülfe mehr übrig ist.

Übrigens hat aber Er Herr Bischof, um dass die Zeit, welche hiebey kostbahr ist, nicht durch langes Hin- und Widerschreiben verlohren gehe, sich seines weiteren Verhalts keiner dingen bey Hof selbsten anzufragen, noch seine Relation directe dahin zu erstatten, sondern sich disfahls alleinig an des in Land anwesenden Herrn Locumtenentis Grafens v. Ördödy Excell(enz) zu wenden, und zu halten; doch ist ihme anbey nicht verwöhret, nebst denen von dem Ausschlag der Sache auch directe an mich nacher Pest seinen Bericht zu erstatten.

Sig. Pressburg den 30. Julii 1751.

Carl Graf von Bathyanj

(IA–APV, Ilirska dvor. deputacija, fasc. 1311, br. 217 iz 1751, kopija)

Tobožnje pismo bosanskog paše Ibrahima, koje je T. Kijug pokušao da podmetne krajiškim komandantima kako bi bio pušten iz tamnice

Magno domino et Comendanti Confinii sibi subjecti Varasdinensis et Domino Generali Keühl et Mikassinovichio Ejusdem Comendanti.

A me Vojvoda Bosnensi Brachim: Quemadmodum ego scribo vobis propter Theodorum Kiuk, quando ille ad vos venit ad vestram fidem, si illum interfecissetis, nos libentius habuissemus, quam si nobis aliquis dedisset quinque equos onustos divitiis, ille loquebatur in Confinio vestro hominibus, non eatis ad Turcam sub caminam fidem non baptizatam, nostrum vult nostra Regina misereri, sicut mater prolium suarum, et dare nobis omnes gratias sicut filio, porcus hic est unus, hoc loquebatur: ego libentius volo esse sub meo Rege mendicus, quam sub Turcico Capitaneus. Nullius fidei hac loquebatur hominibus, et sic nullius fidei hominis miserta est Regina, et hunc psuerunt ad carcerem Cosztanicensem. Meo nomine Ducis Bosnensis Brachim scribatis Reginae ideo, quomodo loquebatur nobis indecenter, ut forte nullius hominem interficeret.

Dux Brachim Bosnensis

(IA–APV, Ilirska dvor. deputacija, fasc. 1311, ad 217/1751, kopija)

Ban Karlo Baćanj zahvaljuje episkopu Danilu Jakšiću na trudu oko smirivanja pobunjenih krajišnika i moli ga da taj posao dovede do kraja, mada sumnja da će se to moći postići dok njihove vođe budu među njima

Reverendissime Dne Episcope, mihi observandissime!

Non tantum ex Litteris Ejusdem, verum etiam Relatione Dominorum Generalis Kayll, ac Colonelli Klefeld, non sine Consolatione intellexi, quanta cum Sollicitudine, et fervore, in reducendis ad debitam paritionem, et obedientiam Seditiosis Confiniariis Eadem Dominatio Vestra laboraverit, quem Dominationis Vestrae Zelum, Coram Sua Majestate Sacratissima peculiariter laudare non intermittam.

Cum nihilominus Seditiosorum istorum reductio non in simulatis ipsorum verbis consistere, verum in opere probari debebit: velit idcirco Dominatio Vestra omnem Conatum in id impendere, ut iidem per totum ad quietem perducantur, ipsisque obedientiam Suae Majestati Sacratissimae debitam facto, opereque probent. Quod tamen vix fieri posse praevideo, nisi de Corypheis provideatur, periculum enim est, ne opera talium rursum ad Seditionem, et inobedientiam relabantur, ob idque Sua Majestas Sacratissima ad reductionem, et repressionem cum iterato novas, et ne fors prioribus majores expensas facere, ac dein omnem ulteriorem gratiam iisdem denegare cogatur.

Quo in passu ad Litteras meas ad Dominum Generalem Kayll hoc cursore expeditas me provoco, et constanter maneo

Ejusdem Reverendissimae Dominationis Vestrae

Siklos Die 18. Aug. 1751.

Ad Serviendum paratus
Carolus Comes de Bathyan.

(IA–APV, Ilirska dvor. deputacija, fasc. 1311, br. ad 217/1751, kopija)

Banski namesnik Ljud. Erdedi daje izjavu o uspešnoj akciji episkopa Danila Jakšića u smirivanju pobunjenih pokupskih i pounskih krajišnika, okupljenih kod man. Komogovine, kao i o blagotvornom uticaju na glinske krajišnike

Infra Scriptus tenore praesentium recognosco, quod Reverendissimus Dominus Daniel Jaksich graeci ritus Episcopus Blaskensis per Excellentissimum et Illustrissimum Dominum Comitem Carolum de Bathyan, Croatiae Banum etc. ad Colapiano-Vunnanos Confiniarios, in tumultuoso Congressu, circa claustrum Comnyovinense constitutos, exmissus, comisso Sibi munio adeo dextere ac laudabiliter functus sit, ut Congregatos in praemisso Loco, Studio, et adhortatione Suis, non modo ad Dissolvendum Congressum permoverit, sed et Glinanos cumprimis, ac horum

Exemplo motos Kosztainizenses, ad justam Suae Superioritati paritionem et obedientiam permoverit, hocque facto multam Commendationem promeruerit.

Super quo praesentes Litteras testimoniales antelato Domino Episcopo extradandas duxi, et extra dedi.

Kosztainiczae Die 25-ta Aug. Anno 1751.
Sacratissimae Caes. Regiae Majestatis Intimus Actualis Consiliar. Camerar. Generalis Campi vigiliarum Praefectus, Banalis Locumtenens, montis Claudii, et Comitatus Sarasd perpetuus, Poseganum vero Supremus Comes

Comes Ludovicus Erdödy

(IA–APV, Ilirska dvor. deputacija, fasc. 1311, br. ad 217, kopija)

U istom smislu govori i izjava uglednijih Srba iz Kostajnice od 2. I 1751, u kojoj oni hvale ep. Jakšića i kažu da je uvek težio da uvede red i dobar poredak u narodu, i dodaju: »Denique inter homines simplices et gregarios interdum tumultus ac confusiones promanentes sedaret suasibusque sermonibus et concionibus salutaribus ad officia erga Deum etc.« (Isto, fasc. 1318, br. 9)

Fragment izjave arhimandrita man. Lepavine, Nićifora Popovića o njegovu angažovanju u smirivanju Kostajničke bune 1751.

Tako u 1751. ljetu kogda pri Kostajnici bila sobrata ona nemirna punta i pokojnom g. arhiepiskopu i mitropolitu došla zapovjest ot ih cesaro-kraljevskago veličestva črez kabinets sekretara Kuha iz Požuna 23. junija po rimskom 1751. preko štafeta što bi g. arhiepiskop najskorše imao narediti i poslati tamo k onomu sobraniju čto bi imenem cesarskim njima zapretio tako i nastavlenije g. arhiepiskopa čto bi razišli se. U ono vreme 16. junija bivšij g. arhiepiskop u Dalju kako je noćom štafet primio, abije meni otpravio u Kostajnicu gde sam prijemlen bio ot g. komendata obrštera Klefelta barona. Onde sam dočekao gdina generala graf Ludovika Erdedij prinesao 1 reškript ot cesarskogo veličestva (i) tako po mnogom razgovoriji opravili su mene iz Kostajnice u Komogovinu i sa mnom iguman marčanski Sofronije i 27. junija po našem (starom – SG) kalendaru onom sobraniju, gde je bilo nekoliko hiljada pročitali mitropolitsko pismo, nastavlenije njiovo i molenije tako smo i po sebi molili čto bi oni s tihim načinom iskali sebi pravice, a ne ubojem i spaljenjem i s robenjem tako očitali smo i cesarskij reškript čto cesarokraljevsko veličestvo nji sovjetuje. Oni iskaše ot nas da im provelegije očitamo. Mi pak kazasmo da latinski ne znamo i malo nas ne potukoše, jedva otuda živi otišli, a po mnogom nastavleniju ljudi nas poslušaše i raziđoše se, ali gospoda nekteše biti na paroli, veće dadoše

uzrok da su se mogli opet skupiti; dosta što sam otuda i eksarha Jefrema izveo, za čto na njega bila su špice ot svemu djelu, a on nazvat mitropolitski eksarh, obšča bi sramota bila, toliko sam zu imao muke.

(Rukopisno odelenje Matice srpske u Novom Sadu, M. 11533, orig.)

Mitropolit Pavle Nenadović predlaže carici da popu Filipu Trbukoviću, koji je 1751. bio umešan u bunu kod Kostajnice, a zatim otišao u Rusiju, ne dozvoli dolazak u Hrvatsku, jer može zavesti narod u Vojnoj granici

Allergnädigste Landes Fürstin etc.

Da Ein gewisser Popp mei Ritus aus dem in dem Carlstädter Bistum und Generalat in Croaten gelegenen Militar Orth Moravicza nahmens Philipp Trbuhovich, welcher ohne deme unter manchen daselbstigen Bischofen wegen seines unruhigen Lebenswandels verschiedentlich gestraft, und eben in dem Anno 1751 bey Costainicz in Croaten unter dem Banal Confinio erregt gewesenen Aufruhr als mitschuldig vestgemacht, nachgehends aber auf freyen Fuss gestellet worden, vor einiger Zeit ohne mein Vorwissen noch Erlaubnüss nacher Russlandt gegangen, von dorten allererst jezo revertiret, und gestern sich allhier in Euer Kay. König. Apostolischen Mayestät Residenz Stadt zeigen und verlauthen lassen, wie derselbe nunmehro unter der Russischen Protection stehet, und zu dem Ende heraus gekommen seye, um seine Familie dahinein mitzunehmen, worunter seyn solle sein bey denen Bischöfen mei Ritus zu Costainicza und Ofen in Dienst gestandener, und als Diaconus wegen gewissen Missethaten durchgegangener und zur Union getrettener leiblicher Sohn Basilius Trbuhovich, welcher sich allhier in Wienn befindet.

Weilen nun dieser Popp Philipp Trbuhovich nunmehro unter der Moscovitischen Protection stehet, und sein besagter Sohn ein Unitus ist, mithin ich mit denenselben etwas zu disponiren nicht vermag; Als habe meiner allerunterthänigsten Pflichtschuldigkeit gemäss ein solches Euer Kay. König. Apostolischen Mayestät allergehorsamst anzeigen, und zugleich allerdevotest eröfnen sollen, wie meinem allerunterthänigsten Dafürhalten nach nicht allerdings gut wäre, wann dieser sonsten von Natur unruhige Popp Trbuhovich bey diesen seinen Umständen in die beede Generalaten Varasdin und Carlstadt, dann die Banal Confinia, wegen Befahren der Anlokung deren daselbstigen Inwohneren, gelassen werden würde.

Mich zu Allerhöchsten Kay. Königlichen Gnaden etc.

Vienn den 10-t Dezembris 1758.

Allerunterthänigst
Paulus Nenadovics, m. p.
Erzbischof und Metropolita.

(IA–APV, Ilirska dvor. deputacija, fasc. 1369–71, br. 22, orig.)

Iz predstavke mitropolita P. Nenadovića carici od 21. II 1766, u kojoj se govori i o kostajničkom vikaru Jevremu (Markoviću) kao pokretaču bune 1751, a povodom izjava biv. vikara Genadija Vasića

...

Wie dieser Vassich falsch gesittet, und alle seine Thaten, Reden, und Reysen mit Falschheit ausgeführen gesuchet, also seynd auch alle von Ihme bey der Inquisition angegebene (...) Beyspielle falsch.

Das erste im Anhang zweymahl angeführte Beyspiell auf den gewesenen Costainiczer Vicarium Ephraim ist in seiner gantzen angedichteten Erzehlung grung falsch, massen ich mit diesem Vicario, welchen ich als Bistums Administratorem gehabt, in keiner Strittigkeit verfangen, gewesen, weder ihn bey allerhöchste Orthe belanget, noch derselbe auf allerhöchsten Befehl sich nur zu unterwerfen, noch ich gegen ihn eine Rachgier zu hegen Ursach gehabt, sondern noch ohngeachtet mir in allerhöchsten Nahmen Euer K. K. Mayestät durch seel. Cabinet Secretarium Freyh. v. Koch wie N. 1 zugeschrieben werden, einige der Costavniczer Aufruhr beygetrettene Geistliche zur Ruhe anzuweisen, und ohngehindert mir der damahlige Oberster, nunmehrige Generalfeldmarschallieut. Baron Kleefeld tags darauf wie in N. 2 ihn Vicarium Ephrem als Urheber des Tumults angegeben, ich denselben, um nur den Vicarium als damahlige Bistums Administratoren dort in Landen nicht zu prostituiren, ersuchet mit einen Pass zu mir zu schicken, und wie A. 1751. Euer Kays. K. Mayestät das Campament zu Pest zu besehen gegenwärtig waren, ist er oftbesagter Vicarius dorten eingetrofen, deselbst examiniret, und mir übergeben worden, denselben bey mir zu behalten, und in das Confinium nicht mehr zu lassen, und von dieser Zeit nehml. von A. 1751. biss 1758. ist derselbe bey mir als Vicarius gestanden, und gestorben, ohne von mir arrestiret, geschlagen, oder, wie der Vassich bosshaft angegeben, und seinen langverstorbenen Bischofen als todten und von derley falschen Erzehlung nichts wissenden Zeug anführet, in kurzer Zeit ermordet zu werden, da derselbe von Jahr 1751. bis 1758. gantze sieben Jahr gelebet.

(ASANUK, PM»A«, 365/1766, fragment)

JOSIP BACH

VARAŽDINAC MIHAEL FRANK U NAUKU KOD ZLATARA JOSIPA RADNIĆA U PEČUJU 1764–1767. GODINE

Među mnogobrojnim našim iseljenicima Hrvatima, Srbima i Makedoncima, koji su osobito u vrijeme velikog rata Austrije i Mletaka protiv Turske (1683–1699) prešli u Mađarsku, nalazio se i znatan broj naših zlatara. Već potkraj 17. stoljeća stekli su u Budimu naši zlatari takav položaj da su 1696. godine mogli osnovati svoj ceh.[1] Kakvo je bilo značenje i kakav je bio ugled te organizacije naših zlatara, vidimo po tome što je tom budimskom cehu bilo dano prvenstvo pred ostalim zlatarskim udruženjima u Mađarskoj, te je imao pravo nadzora osobito onih majstora zlatara koji su djelovali na području nedavno oslobođenom od turske vlasti. Za vrijeme postojanja tog ceha (1696–1867) stajalo je oko 150 majstora pod njegovim nadzorom. Tako su pored peštanskih majstora (do 1759. godine kad su oni osnovali vlastiti ceh) zlatari u Novom Sadu, Pečuju, Baji, Aradu, Velikom Varadinu i Vacu spadali pod nadzor budimskog ceha.

Arhivski podaci o djelovanju budimskog ceha i majstora, što su bili pod njegovim nadzorom, svjedoče da su ti naši zlatari vrlo često uzimali u nauk dječake iz naših krajeva. Zapisi o tome počinju već 1694. godine, dvije godine prije negoli su budimski majstori stekli spomenute povlastice, a nastavljaju se ne samo dalje u 17. nego i u 18. stoljeću. Tako 1695. dolaze u nauk Antun Bročić iz Požege, a Stevan Mihajlović iz Beograda. Matija Šteta i Nikola Ilić također su bili Beograđani, dok je Matija Jerković rođen u Srebrenici, a Toma Marković u Skoplju. Zapisi o uzimanju naučnika vrlo često su zabilježeni na hrvatskosrpskom jeziku, u ikavskom dijalektu, što latinicom što ćirilicom (bosančicom).

Tako je među ostalim zabilježeno o naučniku zlatara Šimuna Radnića u Pečuju: Anno 1701 aprila na 25 kako gospodar Šimo Radnić ugovori

[1] Peristil, Zagreb, br. 4, 1961, str. 93–96.

prid svima maistori momče na zanat, kojemu je ime Nešo Živanović, da ga služi dvi godine i po. Kasnije je Šimun Radnić uzeo naučnika Ivana Blaževića (19. VI 1718) itd.

Od 1746. godine ne nalazimo više zapisa na našem jeziku u knjizi naučnika, jer je germanizacija u doba Marije Terezije postajala sve jača. Međutim su naši zlatari i nadalje uzimali naučnike iz stare domovine, kako svjedoče i podaci o Varaždincu Mihaelu Franku, koji je tri godine učio zlatarski zanat kod pečujskog zlatara Josipa Radnića.

Sinovi naših zlatara u Mađarskoj često su učili kod svojih otaca i zatim nastavljali njihov obrt. Tako je npr. naš budimski zlatar Franjo Petrović ugovorio pred cehom da uzima u nauk svog sina Đuru, da mu ima služiti pet godina, a 9. I 1712. primljen je taj Đuro među majstore spomenutog ceha. Dana 20. VIII 1721. oslobođen je kao kalfa Ivan Ivanović, sin Petra Ivanovića.[2]

Tako se i u Pečuju javlja u 18. stoljeću nekoliko zlatara s prezimenom Radnić, koji su vjerojatno bili u rodbinskoj vezi.[3] U Mađarskom narodnom muzeju sačuvan je kalež, koji je darovao pečujski zlatar Šimun Radnić 1732. franjevcima u Pečuju. Kalež je izrađen od pozlaćena bakra, a urešen raznobojnim emaljem u žičanoj mrežici.[4] Šime Radnić izradio je 1721. srebrne svijećnjake: dikir i trikir, sačuvane u fruškogorskom manastiru Krušedolu, a sada pohranjene u Muzeju srpske pravoslavne crkve u Beogradu.[5] Ima primjera da su i naši zlatari u Budimu

[2] Peristil, br. 4, 1961, str. 94, bilj. 12.

[3] Mihalik Sándor, Régi pest-budai ezüstmüvésség, u časopisu »Budapest«, br. 12, 1946, str. 454. O hrvatskim naseljenicima u baranjskoj i šomoćskoj župi već od XIII stoljeća, a napose o Hrvatima u pečujskom kraju i u samom Pečuhu, pisao je Stjepan Pavičić, Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji, Zagreb, 1953, osobito na str. 127–132, 136–138. Još u vrijeme turske vladavine u XVII stoljeću nalazilo se u Pečuhu nekoliko hrvatskih katoličkih kuća, a u okolici bilo je gotovo 30 katoličkih sela, od kojih je većina bila hrvatska. Oko 1613. Hrvati su u Pečuhu imali svoga župnika don Stjepana Nikolića Radobilju. Oko 1700. doselili su u taj kraj Hrvati iz Bosne, te su u većem broju unišli i u sam Pečuh, pa su od početka XVIII stoljeća Bosanci u Pečuhu među Hrvatima bili najjači. U tim hrvatskim naseljima na pečuškom tlu bilo je tada starosjedilačkih iz savsko-dinarske i panonske struje, zatim bosanskih i od 1714. također ogulinskih i brinjanskih. Starinci su imali štokavski ikavski i ekavski govor, a o Bosancima u Pečuhu sačuvana je predaja da su podrijetlom iz srednje i istočne Bosne. Prvi su od njih u to vrijeme bili ikavci, i taj se govor nalazio među Hrvatima u Pečuhu još u XVIII i u XIX stoljeću. Ogulinci i Brinjani bili su čakavci ikavci. Području oko Pečuha donijeli su brinjsko-ogulinski doseljenici hrvatsko ime, kojim su još učvrstili ono staro, koliko se ono uspjelo do tog vremena održati na tom tlu. Od XVIII stoljeća a pogotovo od nešto kasnijih godina tog stoljeća hrvatsko je postalo općeno narodno ime cijeloga stanovništva u pečujskom području.

U pismu Josipa Radnića, pečujskog srebrnara, 1767. godine, koje ovdje objavljujem, nalazimo mnogo ikavskih riječi: ovdi, pobigao, posli (poslije), izminuti (izmijeniti), hotil, smiti (smjeti), cih (ceh), no ima i pokoja ekavska: odneo, leto, a usto se miješa kajkavština sa štokavštinom: npr. foringašu, kaj sam za njim hodil, – što sam ga tri leta učil meštrije, – da se što nauči, – ništa drugo nisam hotil.

[4] Archaeologiai értesitö, 1906, str. 85.

[5] Kalendar »Prosvjeta«, Zagreb, 1951, str. 255.

radili za naručitelje iz stare domovine. Tako je majstor Martin Ljubišić izveo 1763. lijep kalež za franjevački samostan u Đakovu, koji se danas čuva u franjevačkom samostanu u Slavonskom Brodu.[6] Upravo kod tog Ljubišića oslobođen je 15. I 1756. njegov naučnik Josip Radnić, a 17. VI 1768. završio je kod njega naukovanje Ivan Radnić.[7]

Spomenuti Josip Radnić vjerojatno je upravo onaj pečujski zlatar, kod kojega je 8 godina kasnije započeo svoje naukovanje Varaždinac Mihael Frank.

Naveo sam sve te primjere, kako bismo potpunije shvatili podatke sačuvane u Varaždinskom historijskom arhivu o naukovanju Mihaela Franka u Pečuju.[8] Majka tog zlatarskog naučnika imala je mnogo muke sa svojim sinom, jer nije htio čestito raditi. Unatoč tim negativnim stranama vrijedno je pobliže razmotriti spomenute podatke. Prvo zbog toga što nam sačuvano pismo majstora Josipa Radnića na hrvatskom jeziku svjedoči o tome kako su ti naši zlatari u Mađarskoj očuvali materinji jezik. Zatim iz Radnićeva pisma saznajemo mnoge pojedinosti o njegovu vlastitom radu kao i o njegovu naučniku Mihaelu Franku.

Josip Radnić uzeo je tog Varaždinca u nauk na četiri godine, ali je Mihael nakon tri godine pobjegao od majstora, kad ga je Radnić nekoliko puta bio uhvatio u krađi, pa se naučnik posljednji put zacijelo pobojao da bi mogao biti vrlo oštro kažnjen, te je utekao.

Dana 20. travnja 1768. uputio je Radnić putem pečujskog poglavarstva traženje varaždinskom poglavarstvu da bi ono posredovalo kod majke prebjeglog naučnika Ane Marije Frank, nastanjene u Ulici sv. Vida u Varaždinu, kako bi ona podmirila zlataru različite troškove nastale u vezi s naukovanjem njenog sina u Pečuju. Pečujsko poglavarstvo navodi da je naučnik pobjegao od majstora 5. srpnja 1767, a Radnić veli da je Mihael bio kod njega u nauku tri godine. Bit će, prema tome, da je Mihael negdje u ljetu 1764. počeo učiti kod Radnića. Iz majstorove tužbe saznajemo da je Mihael već prije jednom bio pobjegao od Radnića i tada je zlataru bio ukrao 4 lota srebra.[9] Zlatar ga je uhvatio u gostionici, no tada je naučnik već bio prodao srebro, a od novaca, koje je zato dobio, potrošio je 2 forinte i 50 krajcera. Majstoru je prouzročio i troškove kočijaša, kojeg je morao najmiti da pođe u potjeru za kradljivcem. Kad je Radnić načinio nekom pomoćniku – valjda srebrnu – glavicu za štap, Mihael je novce za taj rad uzeo i potrošio. Kad mu je Radnić dao da čizmaru plati za stavljanje potplata na opanke, Mihael je priznao Radniću da se napio za taj novac, a majstor je morao po drugi put platiti čizmaru. Drugom prilikom Mihael je uzeo majstorovog zlata i nekome pozlatio neki križ. Zatim je ukrao srebrn prsten i prodao

[6] Peristil, br. 4, 1961, str. 93.

[7] Peristil, br. 4, 1961, str. 95.

[8] Arhiv grada Varaždina, br. I–1, LXII–106, G 3743, No 4316.

[9] Lot je šestnaesti dio marke srebra. Dvije marke činile su jednu funtu odnosno libru srebra. Marka je bila teška blizu 234 grama, pa bi 4 lota odgovarala otprilike težini od 58 grama srebra.

ga, pa je majstoru uzeo pola lota srebra i ispričavao se da se materijal rasuo. Nekom djetiću je uzeo srebrn prsten, a zatim je ponovno ukrao majstoru srebrn prsten i to priznao, ali kad ga je već bio prodao i novac potrošio. Pošto je majstor ustanovio, da mu je Mihael također iz ladice ukrao 3 forinte i kad je privolio dječaka da mu vrati taj novac, već je manjkalo 85 krajcara.

Tada je Radnić bio odlučio da se riješi tog nepoštenog naučnika. Pisao je Mihaelovoj majci, da je njezin sin zbog te krađe zatvoren, a ona mu je odgovorila moleći ga neka se još jednom smiluje njenom sinu, a ona će podmiriti sve štete. S obzirom na mladost naučnika i na te majčine prošnje, Radnić je dalje zadržao Mihaela kod sebe u nauku. Poslao ga je zatim jednom prilikom da ponese zlatan prsten nekoj Pečujki, a Mihael je i opet potrošio novac, koji je od nje primio. Drugom prilikom dala je Salamonka, sestra nekog kanonika, Radniću kao uzorak zlatan prsten vrijedan 8 forinti. Mihael je priznao da ga je on uzeo, ali je tvrdio da mu ga je netko drugi ukrao, dok je on pijan u gostionici bio zaspao. Napokon je opet prisvojio novac, kad ga je majstor bio poslao da odnese nekom pečujskom provizoru lulu, koju je Radnić bio okovao. U vezi s time Mihael je najprije slagao Radniću da su mu rekli da će majstoru samom platiti, drugi put – kad ga je majstor poslao po novac – rekao je da nije nikoga našao kod kuće. Radnić je na to bez Mihaelova znanja sam pošao da primi novac, pa je saznao od provizorove supruge da su oni već davno platili Mihaelu. Da vidi što je sve kadar učiniti taj njegov nepošteni naučnik, Radnić ga je ponovno poslao da pođe podići taj novac kod provizora, a za njim je poslao svoju služavku i naputio je da izdaleka pazi što će Mihael sada uraditi. Služavka je radije ispričala Mihaelu zbog čega ju je majstor za njim poslao, a dječak se uplašio posljedica i pobjegao.

Budući da je majka Mihailova prigodom svog boravka u Pečuhu, a i inače nekoliko puta, obećavala da će podmiriti sve troškove koje bi njezin sin prouzročio, Radnić je sada tražio naknadu za sve naprijed navedene troškove i gubitke, a pored toga je naveo da je Mihael pobjegavši odnio sobom neku knjigu, vrijednu jedan forint, koja nije majstorova, pa je od njega zahtijevaju vlasnici. Zlatar spominje također da je on svojevremeno otkupio od Mihaela neki pečat, pa ga zatim povratio njegovoj majci, ali nije od nje dobio 30 krajcera, koliko je majka ostala dužna Radniću.

Povrh toga zatražio je pečujski ceh, da Mihaelova majka plati cehu određene pristojbe za naučnika u iznosu od 4 forinte i 50 krajcera, jer je Mihael već tri godine bio u nauku i trebalo je samo još godinu dana da izuči zanat. Pobjegao je zbog vlastitih nepodobština, pa zato ceh traži naplatu.

Sam majstor isticao je da i on ima pravo da zahtijeva naukovinu, zato što je Mihaela tri godine podučavao i trpio štete, kakve često nevješti naučnici naprave majstoru. Imao je mnogo brige pazeći na njega, a sada, kad bi mogao od njegove pomoći imati napokon koristi, dječak je pobje-

gao. Radnić je zamolio da bi samo poglavarstvo ocijenilo visinu odštete koju bi on kao zlatar trebao dobiti za podučavanje tog nezahvalnog učenika. Majstor napominje, da je svom naučniku bio dao, malo vremena prije negoli je taj pobjegao, nove hlače i nove opanke, a također mu je dao izmijeniti rukave i još neki dio odijela.

Svi troškovi, osim naukovine, kojoj bi visinu odredilo poglavarstvo, iznosili su 26 forinti i 26 krajcera. Pečujsko poglavarstvo zamolilo je varaždinsko poglavarstvo da ubere taj novac od Ane Frank, a zatim da novac preda pečujskom krojaču Pavlu Bertiću, donosiocu molbe pečujskog magistrata.

Dana 30. travnja 1768. bilo je to traženje pročitano na sjednici varaždinskog poglavarstva, te je 9. svibnja odgovoreno pečujskom poglavarstvu. Taj odgovor nije bilo zasada moguće pronaći u varaždinskom arhivu, jer se dio arhiva još nalazio u sređivanju. Bit će zanimljivo jednom saznati i odgovor varaždinskog poglavarstva, koji možda sadržava i neke druge podatke u vezi s naukovanjem Frankovim kod Radnića, a vjerojatno će naknadno biti pronađeni i podaci o daljem Mihaelovom životu.

Smatrao sam da su ovi do sada nađeni podaci vrijedni pažnje, jer nam svjedoče o vezi našeg zlatara u Pečuju s naučnikom iz Varaždina, a osvjetljuju nam i mnoge zanimljive pojedinosti o životu zlatara 18. stoljeća. Radnićevo pismo saopćujem u prijepisu, jer sadrži u hrvatskom jeziku, u ikavskom narječju, zanimljivo koncipiranu molbu.

Radnićeva molba je priložena latinski napisanom spisu pečujskog poglavarstva, a čuva se u Historijskom arhivu Varaždina pod ovom oznakom i glasi ovako: (Arhiv Grada Varaždina, broj I–1, LXII–106), G 3743, No 4316.

No 1° Literae Magistratus Quinque-Ecclesiensis, intuitu damnorum, Josepho Radnics, praelibatae Civitatis Civi, et Aurifabro, per Michaelem Frank causatorum, per matrem dicti Michaelis Frank, Annam quippe Mariam Frankin, Varasdini habitantem, bonificandorum, die 20. April 768 emanatae, cum adnexa damnorum specificatione.

Lect. et Publicat. die 30. April. 768. Respons. die 9-a May

Perillustres, ac Generosi Domini
Nobis Sing. Colendissimi!

Concivis noster Josephus quippe Radnits Magister Aurifaber, Instantionaliter Nobis exposuit; qualiter videlicet in medio praetitulatarum D. Vrar. signanter in Platea S. Viti nuncupata degens Anna Maria Frankin, etsi omnia damna per Filum Suum Michaelem utpote Frankl fine condiscendendae praeattactae Artis nominato Convivi nostro commendatum causata, ut ex isthic acclusa specifica deductione liqueret, dummodo usque exitum conventi Tyrocinii tempus eundem toleraret, verbotenus iteratis vicibus se refusuram spopondisset, et assecurasset. Nihilominus tamen, siquidem filius suus denuo procerto labore obvenientes tres ma-

rianos inscio Magistro suo exegit, et Consumpsit, quod dum advertisset medio Magistri sui inauditum esse, condignam animadversionem evitare volens, die 5-a Mensis Julii Anni praeterlapsi 1767 fuga sibi consuluerit, datae suae obligationi ad iteratas etiam requisitiones haud satisfecit non sine gravi et manifesto suo damno. Quo in merito siquidem Nostras Vices apud Praetitulatas D. Vras interponendas exorasset, Id circo ejusdem petito annuentes. Praetitulatas D. Vras debito cum honore requirendas esse duximus, quatenus suprafatam Inhabitatricem Varasdinensem adstringere haud gravarentur, ut Concivem Nostrum juxta susceptam obligationem excontentare non intermittat, desumptamque in ipsa paecuniam praesentium Exhibitori circumspecto Paulo Bertits Civi & Magistro sartori hujati admanuare. Quēis in reliquo dum pro quibusvis occursuris Circumstantiis Paria Servitia pronissime offerimus – una favoribus commendati jugiter manemus. Quinque Ecclesiis Die 20 Mensis Aprilis 1768.

obligatissimi Servi
N. N. Judex & Senatus
Eppal. ac Privil. Civitatis
Quinque: Ecclesiensis

Prilog: Ad N-um 3743 (olovkom No 4587)
Specificatio Damnorum per Michaelem Frank Josepho Radnics Quinque-Ecclesiensi Civi et Aurifabro causatorum

Kragye I. Kvari meni zdola
podpiszanomu ucsinyeni od Mihala
Frank. Ovdi Specifice Sztavleno

1-mo Kad je od mene pervi put pobigao bio i pokral Loti 4 Srebra Koga ufati u Bircausu Cerkutszkom, ali on prodavsi srebro ostale novcze kod nyega nasao sam vecse od nyih

	fl.	Xr.
falilo	2	50
Item Foringasu kaiszam za nyim hodil onda platil sam	—	45
Item Jednom Deticsu Csepegyinskom nacsinilsam na Palicu Gomb, koje novcze on uzeo i potrosio	—	41½
Item Za pod Platanye Jopanki Dalsamu da Csismaru da koje novcze popil kak sam valoval ja zato drugi put moraoszam Csismaru platit	—	25
Item Pozlatil je jedan krix moim Zlatom ukradom	—	30
Item Szrebren Persten na Golubove ukrao I. Prodao	—	35
Item Szrebra ½ loti ukral a pred menom Rekao dae Rasuo	—	50
Item Deticsu Drugom Tepecsinskom od Srebra persten	—	25

Item Drugi Persten od Szrebra ukal (!) kak je valoval i prodalgaje	—	30
Item kad iz moje ladice novcze f 3. ukral od koy dok sam zaznal i kako je posli sam kazal falilo je	—	85
Item Gombar Sandoriczi od zlata persten zvaril sam I. po nyem poszlal koi novcze od nye primivsi potrosil	—	28
Item Jednog kanonika Szestra Imenom Salamonka dalamie za mirtuk jedan zlatni persten kojeg on ukral kakje valoval I poszli dasu od nyega Drugi ukrali kad je bil pian zaspal u Birtsausu za koga od mene traze I. Iscsu	8	—
Item predtim kako je pobigao Csurd y Rukave dao sam Izminut nove Csakcsire nove Jopanke	4	16½
Item kad je pobigao ukro je I. odneo Szobom knigu fucska koja nie moja ali od mene trasu	1	—
Item pecsat koisam od nyega kupio i opet materi nyegovoi povratio sam zakoga ostali duxni	—	30
Item ovdi jednom Provizuru okivao sam faihu za koiu on novcze primivsi meni nie donesal vecs pred menom lagal vise put kad samga szlal Da neima nikog doma Drugiput kad biga poszlal Rekaobi Da oni Sami hocseju Meni platiti Jedanput Szam otisavsi ja za novcze Iskati zacsudilasze Gospa Recsenog Provizura Govorecsi daje ona vre Davno momu Slugi Platila Ja Dosavsi Doma Drugo nista niszam hotil vecs opet poszlalsam ga tamo Da Iscse novcze Za Izvidit hocseli Smiti tamo Icsi on otisavsi zanyim poszlalsam Sluxavku Dabi gledala iz Dalka budeli tamo Isao to nyemu Szluxavka kazala on pak uplasil sze je i zbog toga uzroka pobigal je za ovai pak posao	—	85
Item buducs 3 leta vecs kod mene na Mestrij I. Szamo jos 1 letoto (!) Imao bi sluxit zbog szvoga Zla csinyenya pobigao Zato I. ovo pretendira nas Cih da za oszlobagyanye i ucinenye Cihu ima platit	4	50
Summa	26	26

Item Stosam ga pak 3 leta ucsil mestrie I Snim Doszti brige Imal buducs da kod nase mestrie Iz perva mnogo kvara moxe Szluga ucsinit Dok se sto naucsi kak mie I. on ucsinil u poszlu illi Delu a szada kadbi Ja moral faidu imat tak ne zafalno ucsinil je zato Ja miszlim pravo bi bilo Dami za ler gelt Dadesze koliko Plemeniti magistrat naide na nyi ostavlam I. Ponizno Preporucsam Dami Snyegovom Materom csine na Platiti koja dobro zna kak sze je obligirala kad je ovdi bila Da Sve kvare od nyezinog Sina meni ucsinyeni hocse platit naimre kad je bil zatvoren ovdi Stomi iz ladice

novcze kral kojoi kad szam na znanye Dal od piszala i Prosila za volyu Boxju Daga jos Jedanput u Miloscsu primim I. da ona meni Sve hocse platiti. na koje Prosnyu I. mladost gledecs nyegovu Smilovalsamse I. opet primilsamga na obecsanye nyegovog pobolsanya. Ostajem nai ponizny

Sluga Plemenitog Magistrata

Josip Radnics
Szrebernar

U Pecsuju 20. April

Ljerka Pleša

PRILOG HISTORIJI POŠTE U HRVATSKOM ZAGORJU

Pošta u našim krajevima ima svoju dugu i neobično zanimljivu povijest. Prvi počeci javljaju se još za rimskih osvajanja teritorija današnje Hrvatske i izgradnje mreže vojno-strategijskih cesta na osvojenom području. Izgradnju tih cesta diktirale su vojne i upravne potrebe osvajača. Po njima se lako i relativno brzo moglo prebacivati legije, prenositi naredbe vlastima u novoosnovanoj provinciji i otuda primati izvještaje.

Radi prijenosa vijesti Rimljani su na teritorij Dalmacije i Panonije protegnuli svoju već ranije od cara Augusta organiziranu glasničku službu, poznatu pod imenom cursus publicus. Nju su obavljali kuriri pješaci (tabellarii) i kuriri konjanici (veredarii), koji su ujedno vršili i prijenos pošte i prijevoz službenih osoba upotrebom kola.

S tim u vezi uz ove ceste bile su uspostavljene postaje različitog ranga, već prema tome da li su bile određene za kratak predah, izmjenu konja i kola ili za kompletni smještaj putnika (stationes, mutationes, mansiones).

Rimska cesta Poetovia–Mursa, koja je prema Tabuli Peutingeriani i »Itinerarium provinciarum et maritimum inperatoris Antonioni Augusti« doticala jednim svojim dijelom sjeveroistočne granice današnjeg teritorija Hrvatskog zagorja, samo je nastavak mnogo starijeg, prethistorijskog puta u tom kraju. Arheološki nalaz, ostaci poštanskih kola iz II st. blizu Poljanca kod Ludbrega, svjedoči da je rimski cursus publicus doticao Hrvatsko zagorje. Naime, na osnovi sačuvanih dijelova ovih kola može se zaključiti da su ona služila ne u vjerske, obredne svrhe, nego naprotiv za prijevoz osoba.

Na relaciji Poetovia–Mursa kod mjesta Aqua viva (Petrijanec), koja je na spomenutoj Tabuli označena kao »statio«, račvala se spomenuta cesta obilazeći s obje strane goru Ivančicu. Jedan krak te ceste išao je prema Andautoniji (današnje Ščitarjevo). Pronađeni brojni spomenici

iz rimskog doba, ostaci naselja i slični nalazi u Hrvatskom zagorju, te nalaz poštanskih kola kod Poljanca nameću hipotezu postojanja rimskog cursusa publicusa ne samo na sjeveroistočnoj granici Hrvatskog zagorja nego i u samom Hrvatskom zagorju. Pravac kojim je išao drugi krak ove ceste ne može se tačno utvrditi.

Propast centralizirane rimske države i pojava nove ekonomski i politički decentralizirane države novonastalog feudalnog društva odrazile su se i na organizaciji prijenosa vijesti, tj. – u širem smislu – na poštu. Srednji je vijek naslijedio od Zapadnog Rimskog Carstva za ono doba prilično razgranatu mrežu putova, koja je za centralizirano Rimsko Carstvo imala stratešku, ekonomsku i političku važnost. Tim je ciljevima i služio spomenuti cursus publicus, za koji se smatra da je za život carstva bio jednako važan kao i same vojne snage.

Raspad Rimskog Carstva i totalna decentralizacija države u feudalnom društvu bili su jedan od uzroka propadanja, pa i nestanka rimskih cesta.

Naturalna privreda feudalnih burgova eliminirala je gotovo svaki znatniji saobraćaj, a otežavala je i samu razmjenu dobara, zbog kojih su ceste ranije upravo i bile građene. Čak ponovna pojava centralizirane državne vlasti i nastojanje gradova nisu u tom pogledu, ni u toku nekoliko stoljeća, bitno izmijenili situaciju.

Gradnja cesta počinje istom potkraj XVII stoljeća. Međutim, proces tehničkog razvitka cesta išao je tako sporo da su ceste sagrađene, u našim krajevima: karolinška 1728. godine, jozefinska cesta 1779. godine, lujzinska cesta završena je u doba francuske vladavine 1809. Napoleonske ceste u Dalmaciji (građene 1806–1814) bile su smatrane jedinim pravim cestama u Evropi.

Prijenos vijesti (pošta) sve do pojave željeznice pretežno se obavljao suhozemnim putovima. Nedostatak dobrih cesta u nas uvjetovao je prikladnu organizaciju prijenosa. Prijenos pošte u Evropi sve do kraja XVII st., a tako je bilo i u našim krajevima, obavlja se posredstvom glasnika: pješaka ili konjanika.

Od rimskog cursusa publicusa preko crkvene pošte (kojom rimski pape održavaju veze s hrvatskim knezovima i kraljevima) preko kurirske službe hrvatsko-ugarskih kraljeva do vojno kurirske službe bečkog i gradačkog ratnog štaba – pošta kod nas, sve do 1918. godine, stalno ima tendenciju osiguranja tuđinske vlasti, podjarmljivanja i eksploatacije naših naroda.

Prvi podatak o organiziranom državnom poštohodu u Hrvatskom zagorju javlja se krajem XVI st. Godine 1580. završena je izgradnja tvrđave Karlovac, koji od tada postaje centar i raskrsnica svih ondašnjih austrijskih vojnokraiških poštohoda koji su preko Slovenije saobraćali između Austrije i Hrvatske, i to:

»kranjskog poštohoda – koji je išao pravcem: Graz–Ljubljana–Novo Mesto–Metlika–Karlovac;

– štajerskog poštohoda – koji je išao pravcem: Graz–Varaždin–Zagreb–Jastrebarsko–Karlovac;

– primorskog poštohoda – koji je išao pravcem: Ljubljana–Karlovac–Ogulin–Slunj–Senj«.[1]

Štajerski poštohod od Varaždina do Zagreba prolazio je dakle kroz Hrvatsko zagorje, koje je na taj način bilo povezano sa zapadnom Hrvatskom. Tačan pravac toga poštohoda nije se mogao utvrditi, no pretpostavlja se da je prolazio kroz Krapinu, jer je cesta Varaždin–Krapina–Zagreb služila sve do pojave željeznice kao poštanska cesta. Iako vojnokurirska služba bečkog i gradačkog ratnog štaba u svom kasnijem razvoju prenosi i pisma privatnika, koji za ovu uslugu plaćaju određenu pristojbu, ona je po svom karakteru ipak poluvojnička, te se nije mogla smatrati poštom u punom značenju te riječi.

Uz vojnokurirske poštohode javlja se i glasnička služba feudalne gospode i gradova u Hrvatskoj. U XVI st. feudalni gospodari obavljali su prigodni prijenos vijesti u obližnja mjesta i susjedne feudalne posjede. Taj prijenos vršili su kmetovi kao podaničku tlaku. U izvorima se ta tlaka naziva »listarija« (deportatio litterarum), »glasom ići«, »ponos« i slično. Listarija je jedna od najstarijih kmetskih obaveza koja se od pojave »jus regale postale«, tj. od 1722. godine, računa u dopuštenu redovitu tlaku, a sastoji se u dužnosti redovitog i izvanrednog nošenja listova i manjih pošiljaka feudalnom gospodaru.

Prvi provjereni podatak o poštanskoj službi, osim spomenute vojnokurirske službe, nalazimo krajem XVI st. kada se kao poštari u Krapini, slobodnom kr. trgovištu, spominju: 1596. godine Seitnecki i Josip Miha, 1601. Juraj Spamer, 1603–1608. Miha Jančić te 1644. Marko Prašinski.[2]

Pošta je u Austriji, pa i u Ugarskoj i Hrvatskoj, bila sve do 1722. godine u rukama nasljednog generalnog dvorskog postmajstera kneza Paara kao leno. Te se godine obitelj kneza Paara odrekla tog lenskog prava za godišnju odštetu od 66.000 forinti. Od toga vremena kralj je ovlašten da po saslušanju svoga »velikog meštra pošta« donosi odredbe koje osiguravaju pravilno obavljanje poštanskog prometa. Obitelj Paar imala je i eksploatirala i one poštohode koji su iz Kranjske, Štajerske i Ugarske saobraćali sa civilnom Hrvatskom i Slavonijom, a koji počinju redovitije saobraćati potkraj XVI, odnosno početkom XVII stoljeća.

Kulturno-historijski spomenici, ostaci nekadašnjih feudalnih burgova koji i danas uljepšavaju pitome brežuljke Hrvatskog zagorja, bili su stoljećima vlasništvo hrvatskih feudalaca: Keglevića, Patačića, Oršića, Sermaža, Ratkaja, Babića, Erdedija i drugih. Sa sigurnošću možemo ne samo pretpostaviti nego i tvrditi da su gotovo svi veći feudalci u Hrvatskom zagorju obavljali i dužnost postmajstora Paarove pošte. Prvo, zato što se mjesto postmajstora davalo u zakup samo plemićima, a tek kasnije (poslije 1848. godine) i imućnijim posjednicima.

[1] Dr Velimir Sokol: »Ivan Rajnhard Valvasor prvi kroničar i historičar pošta kod nas«. PTT arhiv (Beograd 1959) II, br. 3, str. 14.

[2] Antun Kozina, Krapina i okolica kroz stoljeća, str. 224.

Drugo, zato što su prihodi od pošta predstavljali prihod u gotovu novcu, dok su ostali prihodi mnogih feudalaca u Hrvatskom zagorju krajem XVIII i početkom XIX st. predstavljali još uvijek pretežno prihode iz naturalne privrede, tako da su jedva podmirivali svoje novčane rashode.

Treće, zato što su se kao feudalci za prijenos preuzetih pošiljaka i manjih paketa služili kmetovima, kojima su ovu dužnost računali u redovitu tlaku, pa su tako naplaćene poštanske pristojbe u cijelosti zadržavali za sebe.

Osim listarenja kao tlake zagorski kmetovi bili su opterećeni i drugim nametima u vezi s poštom. Naime, od sredine XVIII st. zemaljski staleži počinju voditi nešto veću brigu za održavanje cesta i mostova. Na popravku »poštanskih cesta«, pod kojima se u ono doba podrazumijevaju prohodne kolne ceste, radna snaga su isključivo kmetovi. Za održavanje cesta kmet je pored vlastite radne snage bio dužan dati i opremu, i to po nekoliko konja i volova s kolima, te određeni broj članova domaćinstva s potrebnim kopačkim alatom. Ni slobodni gradovi nisu bili oslobođeni dužnosti održavanja i popravljanja poštanskih cesta. Gradovi su vrlo često dobivali od Ugarskog namjesničkog vijeća iz Požuna naloge da o svom trošku i brzo poprave poštanske ceste, mostove i nasipe, te da o izvršenom poslu podnesu izvještaj.

U vezi s time javlja se sve veći broj rasprava i zaključaka u saborskim spisima Hrvatskog sabora, kojima se županijama stavlja u dužnost popravak i održavanje cesta i mostova.

U to vrijeme počinju se u Austriji i njenim nasljednim zemljama javljati i prvi cjelovitiji propisi o obavljanju poštanske službe, koji pokazuju da je austrijska vojnokurirska služba u XVIII st. postepeno prerasla u poštansku instituciju.

Da bi prikazali ovaj razvitak na osnovi propisa za poštansku službu Karla VI od 4. III 1718, koji se propis odnosio i na naše krajeve, pa tako i na Hrvatsko zagorje, izabrali smo neke odredbe kojih su se morali pridržavati i postmajstori u Hrvatskom zagorju.

»1. Nijedan upravitelj pošte ili kočijaš nije dužan ni obavezan dati i ustupiti određenoga konja, ako tko kamo hoće putovati poštanskom prilikom, a nema za slobodan put cedulju koju daje naš kralj.

2. Svaki bilo kojega staleža i zanimanja, koji bi unatoč ovoj našoj odredbi od pošte i kočijaša nasilno uzeo za tu svrhu određene konje u privatne svrhe i poslove, a osobito bude li po svojoj volji i nahođenju skrenuo s određenog poštanskog puta, pak ih (konje) nakon upotrebe izvan redovnog puta povratio umorne, hrome i nesposobne i ako bi još poštanske službenike usudio se nepravedno napasti, neka se po zasluzi strogo kazni, a susjedne ili mjesne vlasti neka ga prisile i prinude da naplati počinjenu štetu.

3. Svaka vlast ili činovnik u susjedstvu Naših pošta i kočijaša, a naročito generali i podžupani u potrebi i na zahtjev imaju dati pomoć, zaštitu i podporu poštama, protivu nasilnih smutljivaca i štetočinaca, te su dužni i obavezni nevine i mirne (ljude) štititi i braniti.

4. Svaki teklić ili onaj koji putuje poštom prije nego što uzjaše dužan je platiti običnu i navadnu poštansku pristojbu, a ako pridolaze redovitom trkaćom poštom omoti pisama ili se imaju uputiti svežnjevi, koji se imaju na svoj način primati i slati po jahaču (vlasniku), nikako neka ne priječi. Od svakoga pak konja ili osobe – uzevši u obzir veći broj i posebno za glasnika – dužan je dati i platiti po pola krune ili pola carskoga talira ili 75 ugarskih denara. Idući (tj. vozeći se) pak ili jašeći neka se vlada kako je stari i navadni običaj na poštama: konje ne smije tjerati iznad snage, da ne bi zbog prevelike iznemorenosti postali neupotrebljivi i da ne uginu. Ako se to dogodi, dužan je, ma tko to bio, platiti pošti odštetu za konje. Izmjena konja neka se na svakom poštanskom uredu ne propušta, kako se ne bi dogodilo da se skretanjem mimo najbliže pošte (ili ovu puštajući) konji ne unište, a pošta ne pronevjeri.

5. Nijedan upravitelj pošte ili kočijaš nije dužan ni obavezan bilo kovčeg bilo prtljagu ili svežanj nositi ili voziti preko težine 40 ili 50 libara (funti).

6. Svi velikaši i plemići kao i gradovi, trgovišta, mjesta i sela u našoj Kraljevini Ugarskoj bilo gdje, a naročito u mjestima gdje je pošta, i koji imaju posjedovnu vlast – obavezni su i dužni onim poštama i kočijašima, koji su kod njih imali svoje kuće, pak su im oduzete i otuđene, da svim svojim mogućnostima prema javnim u tu svrhu izdanim zaključcima i odredbama istoga našega Kraljevstva Ugarskog ove (kuće) dati i povratiti, a onim poštama koje nemaju zgrada ni svratišta, obvezani su pod kaznu doznačiti pogodne urede i stanove prema starom redu i načinu ... zatim od stvari (dužni su) brinuti se i starati za prehranu i izdržavanje konja uz pravednu i prikladnu cijenu. Hoćemo i zapovijedamo da prigodom prolaza vojske budu izuzeti od davanja stanova, nameta, straža i ostalih prinosa i svih tereta i potražnja zbog spomenutih povoda i razloga.

7. Ovo pak strogo zapovijedam da se pazi i brani, da se ne bi dopustilo, kako se često događalo, da bi obične, redovite i tekuće poštanske pismene pošiljke bilo koje poglavarstvo ili činovnici ili tkogod drugi zadržali i zaustavili, a još se k tomu usudili obično povezane i od uprave pošta žigosane bilo oštetiti ili otvoriti i raskinuti.

8. I zadnje. Nikako ne želimo da bilo kakvi izvanredni prihod i štafete spomenute poštanske činovnike opterećuju i smetaju, nego smo odlučili da je dovoljno da se ponovnom redovnom tjednom poštom, koja ide ovamo i onamo, pisma šalju.«[3]

Iz naloga bana grofa Nadasda od 24. XI 1722. razabire se da »putnici unatoč izdanim propisima i zabranama nisu poštivali poštanski pravilnik iz 1718. g., pa je stoga Kr. namjesničko vijeće naredilo Gradskom poglavarstvu u Varaždinu da taj pravilnik ponovno proglasi.

Činjenica da se Nadupraviteljstvo pošta za Hrvatsku (Varasdiner Ober Postverwaltung) nalazilo u Varaždinu, sjedištu Varaždinske županije,

[3] PTT Arhiv, Beograd, 1958/I, str. 69–73.

koja je svojim većim dijelom obuhvaćala današnje područje Hrvatskog zagorja, nije imala s obzirom na centralističku politiku Bečkog dvora u XVIII st., i otpor koji su toj politici pružali hrvatski feudalci, većeg značenja za razvitak poštanskog saobraćaja u Hrvatskom zagorju.

Izvjesni napredak u širenju mreže poštanskog saobraćaja u čitavoj Hrvatskoj počinje ukidanjem feudalizma 1848. Banskom naredbom od 11. VIII 1848. ukinuto je Vrhovno upraviteljstvo Pošta u Varaždinu, a istim aktom osnovano je u Zagrebu C. kr. Hrvatsko-slavonsko upraviteljstvo pošta. Za vrhovnog upravitelja imenovao je ban Jelačić Josipa Klempaja, po riječima Jelačića »poznatog u zemlji ovog poštenjaka i veštog lekeničnog poštara«.[4]

Revolucionarna previranja u Austriji, Mađarskoj i Hrvatskoj 1848/49. zahtijevala su dobro organiziranu službu prijenosa vijesti kao i prijevoza službenih osoba. Toj se činjenici ima zahvaliti veća briga oko osnivanja novih poštanskih ureda i u Hrvatskom zagorju.

Već 1. IX 1848. otvorena je redovna svakodnevna linija listovne pošte (Briefpostkurs) od Zagreba preko Hrvatskog zagorja, Rogatca i Poličana do Beča. To je bila jedna od četiri stalne poštanske veze koje su svakodnevno odlazile iz Zagreba u Beč. U Bistri, Oroslavlju i u trgovištu Krapini »zavedene su prve poštanske postaje«. »Novopostavljeni banov upravitelj pošta pokazao je veliku aktivnost oko organizacije pošta u Hrvatskoj i Slavoniji, pa je tako učinio naredbe da se od ovoga roka na ovom poštanskom putu i štafete, a izvanrednom poštom i putnici otpravljaju ... P. N. gospoda štioci zagorski moći će na rečenih poštah i novinah naručiti i preko njih ji primati. Pošta će se ovamo svaki dan jutrom u 5 satih iz Zagreba otpremati«.[5]

Novoosnovane pošte u Oroslavlju i Krapini vršile su, dakle, pored prijevoza putnika i prijenosa vijesti još i pretplatu i dostavu novina pretplatnicima. Treba spomenuti da je u to doba u Zagrebu izlazilo nekoliko novina (Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske, Saborske novine, Prijatelj puka, Slavenski jug, na hrvatskom jeziku, te Südslawische Zeitung, a kasnije i Agramer Zeitung na njemačkom jeziku), pa je stoga vrlo vjerojatno da su gotovo sve te novine redovito dolazile poštom do zagorskih pretplatnika. Tako se, zahvaljujući citiranoj Klempajevoj naredbi, prvi put susrećemo i s kulturnom djelatnošću pošte na području Hrvatskog zagorja.

Kako je kasnije, u doba apsolutizma, trebalo ekonomski nerazvijenu Hrvatsku što tješnje povezati sa Austrijom i tako otvoriti put prodoru austrijske industrijske robe, trebalo je za ostvarenje toga cilja Hrvatsku administrativnim mjerama što potpunije uklopiti u centraliziranu austrijsku državu. U tu svrhu trebalo je izgraditi dobre putove i osigurati brz prijenos naređenja i direktiva, a to znači i na odgovarajući način organizirati i poštu.

[4] Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske, br. 89 od 19. kolovoza 1848.
[5] Isto, br. 93 od 29. kolovoza 1848.

O intenzivnijem poštanskom prometu u prvim danima apsolutizma na postojećim poštama u Oroslavlju i Krapini govori i ovaj podatak. Postmajstor u Oroslavlju bio je obavezan da početkom veljače 1851. g. uzdržava 5 konja i 2 kočije, a za plaću od 200 for. i pisarski paušal od 15 for. godišnje. U prosincu iste godine postmajstoru u Oroslavlju povećana je obaveza uzdržavanja konja, i to od pet na dvanaest, uz dvije kočije, a za istu novčanu naknadu. Postmajstor u Krapini za godišnju plaću od 200 for. i pisarski paušal od 24 for. godišnje bio je obavezan da uzdržava 10 konja, 2 kočije, jedna listovna kola i dvije torbe za štafete.

Poslije druge reorganizacije javne uprave u Hrvatskoj, izvršene 1854. g., čiji je cilj bila još jača centralizacija na današnjem području Hrvatskog zagorja u periodu od 1856. do 1859. g. osnovano je šest novih poštarskih otpravništava, i to ovim redom: 1. XI 1856. otvoreno je otpravništvo u Zlataru, 16. XII 1856. u Klanjcu i Pregradi, 26. VI 1857. u Donjoj Stubici, 1. I 1859. u Ivancu, a 1. IX 1859. u Krapinskim Toplicama.

Sva novootvorena otpravništva, osim u Donjoj Stubici i Krapinskim Toplicama, nalazila su se u sjedištima C. kr. upravnih kotara varaždinske županije.

Otpravništva u Pregradi, Zlataru, Klanjcu, Toplicama i Ivancu vršila su pismonosnu i voznopoštansku službu, a stajala su u vezi:

1) Pošt. otpravništvo Klanjec bilo je u vezi s poštanskim otpravništvom u Brežicama (Rann) 4 puta na tjedan preko pješaka.

2) Pošt. otpravništvo Pregrada bilo je u vezi s poštom u Rogatcu 4 puta na tjedan preko pješaka slanika (teklića).

3) Pošt. otpravništvo u Zlataru bilo je u stalnoj vezi s poštom u Oroslavlju, i to 4 puta na tjedan.

4) Pošt. otpravništvo u Krapinskim Toplicama bilo je u vezi s poštanskim uredom u Varaždinu, i to: za vrijeme kupališne sezone 6 puta na tjedan preko pješačke pošte, a zimi četiri puta na tjedan.

U periodu od 1860. do 1918. g. otvoreno je na području Hrvatskog zagorja još 20 novih pošta. Do 1918. bile su državne pošte samo u središtima C. kr. kotarskih oblasti, dakle u Ivancu, Krapini, Novom Marofu, Pregradi i Zlataru. Od svih neerarnih ureda u Hrvatskoj najveći prihod ostvarivala je pošta u Donjoj Stubici, gdje se nalazila tvornica »univerzalnog lijeka« Fellerovog »Elsa – Fluida«. Ova je pošta otpremala dnevno (oko 1908. g.) oko 300–400 pošiljaka »Fluida« i primala gotovo isto toliko pouzetnih novčanih uputnica, pa je godišnji prihod pošte iznosio 140.000 radnih jedinica, za koje ipak spomenuta pošta nije primala propisanu naknadu od 4 filira za radnu jedinicu, kao ostale ugovorne pošte u Hrvatskoj, nego samo 2 filira.

Ovakav postupak austrijsko-ugarske poštanske uprave još je jedan dokaz njezine eksploatatorske politike. Međutim, zahvaljujući proizvodnji kao i velikoj potrošnji Fellerova Elsa-fluida, pošta u Stubici je bila

prva pošta u Hrvatskom zagorju koja je već 1908, a vjerojatno i prije, sudjelovala u međunarodnom poštanskom prometu s Austrijom, Njemačkom, svim ostalim evropskim zemljama, s Afrikom (Egipat), s Azijom (Kina i Japan), te Amerikom, gdje se spomenuti »fluid« naročito izvozio u doba prohibicije krajem XIX st. i u prvim decenijama XX st., pošto je u velikom postotku sadržavao alkohol.[6]

Uz poštansku službu bila je oko 1888. g. već prilično razvijena i služba poštanske štedionice. Prema izvještaju o radu i rezultatima poštanske štedionice za 1887. g. najveći broj ulagača na poštama u Hrvatskom zagorju bio je: na pošti Ivanec 42 ulagača sa 211 uloga i uplaćenim iznosom od 1002 Kr., pošta Krapina imala je 39 ulagača sa 83 uloga i uplaćenim iznosom od 553 Kr. Pošta Zabok imala je samo 2 ulagača, kao i pošta u Vel. Trgovištu, a ukupni iznos uplaćenih uloga u Zaboku iznosio je 1934 Kr., a u Vel. Trgovištu 680 Kr. na 12 uloga. To pokazuje da su Veliko Trgovište i Zabok raspolagali u odnosu prema drugim mjestima zahvaljujući trgovini i privredi relativno znatnijim kapitalom.

Posljednja pošta u Hrvatskom zagorju za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije osnovana je 4. VII 1914. g. u Loboru.

U periodu 1918. do 1941. u staroj Jugoslaviji Ministarstvo PTT Kraljevine Jugoslavije nije otvorilo nijednu novu poštu, a broj pošta u periodu okupacije ostao je prema stanju 1918. nepromijenjen.

Kako kod nas nisu sačuvane statistike o prometu kod svake pojedine pošte do 1918, to nismo u mogućnosti dati sistematski pregled poslovanja u Hrvatskom zagorju. Također ni u »Poslovnim izvještajima i statistikama Kr. ministarstva PTT Kraljevine Jugoslavije« nema za period od 1918. do 1941. sačuvanih podataka o prometu pojedinih pošta. Izuzetak čine poslovni izvještaji za 1937. i 1938. g. Prema tim izvještajima najveći prihod sa pokrićem rashoda do 260% imale su državne pošte u sjedištima kotareva.

Pregled prihoda i rashoda državnih pošta 1938. godine

Ime pošte	Prihod u din	Rashod u din	Čisti prihod u %
Ivanec	205.800	70.079	260
Klanjec	64.863	54.905	18
Krapina	274.282	157.667	170
Novi Marof	119.737	55.167	200
Pregrada	93.259	60.863	155
Zlatar	127.227	76.068	167

[6] Poštanski viestnik, 1908/III, br. 1, str. 4.

Pregled prihoda i rashoda ugovornih pošta 1938. godine

Ime pošte	Prihod u din	Rashod u din	Čisti prihod u %
Oroslavlje	178.075	34.008	500
Zabok	91.796	33.211	270

Vidimo da su i pored velikog čistog prihoda državnih pošta ipak dvije ugovorne pošte, ona u Oroslavlju i u Zaboku, po iznosu ostvarenog čistog prihoda znatno nadmašile ostvarene prihode državnih pošta.

Ugovorna pošta u Oroslavlju, gdje su se nalazile »Preslica« d. d. tekstilna industrija, »Vera« d. d. tekstilna industrija i »Zagorska tvornica tekstila« d. d., ostvarila je 500% čistog prihoda zahvaljujući industriji Oroslavlja, a pošta Zabok, gdje se nalazila tekstilna industrija Milana Prpića i eksport jaja Jakoba Spitzera, ostvarivala je 270% čistog prihoda. U isto vrijeme državna pošta u kotarskom mjestu Klanjcu imala je tek 18% čistog prihoda. Ovdje treba spomenuti da u Klanjcu nije bilo industrije, kao ni jače razvijene trgovine, koje u prvom redu utječu na razvitak poštanskog saobraćaja i prometa.

Razvoj PTT mreže na području Hrvatskog zagorja prikazuje i ovaj popis pošta sa datumom njihova otvaranja:

Ime pošte	Datum otvaranja
Bedekovčina	31. VII 1887.
Bedenica	11. I 1853.
Bednja	31. I 1871.
Belec	20. IV 1950.
Budinščina	4. VI 1870.
Desinić	3. IX 1875.
Donja Stubica	26. VI 1857.
Donja Voća	(nema podataka o otvaranju)
Đurmanec	(nema podataka o otvaranju)
Golubovec	6. III 1891.
Gornja Stubica	(nema podataka o otvaranju)
Hrašćina Trgovišće	9. XI 1895.
Hum na Sutli	15. VI 1897.
Ivanec	1. I 1859.
Klanjec	16. XI 1856.
Konjščina	31. VIII 1887.
Kraljevec na Sutli	7. VIII 1901.
Krapina	3. I 1849.

Ime pošte	Datum otvaranja
Krapinske toplice	1. IX 1859.
Kumrovec	1. VII 1949.
Lepajci	6. XI 1949.
Lobor	4. VII 1914.
Mače	21. VI 1899.
Marija Bistrica	15. II 1862.
Mihovljan	1. V 1864.
Novi Marof	1. XII 1853.
Oroslavlje	3. I 1849.
Poznanovec	15. VII 1951.
Pregrada	16. XI 1856.
Radoboj	28. I 1946.
Stubičke Toplice	17. III 1949.
Tuhelj	30. XI 1893.
Varaždinske Toplice	16. XI 1856.
Veliko Trgovišće	31. VII 1887.
Vinagora	4. IX 1946.
Zabok	27. IV 1888.
Začretje	20. VI 1871.
Zagorska Sela	3. X 1898.
Zlatar	1. XI 1856.
Zlatar Bistrica	11. XII 1899.

Kako se iz iznesenih podataka vidi, do 1918. g. bila je osnovana u Hrvatskom zagorju 31 pošta. Iz nepromijenjenog brojčanog stanja poštanskih ureda u staroj Jugoslaviji izlazi da prema broju pošta osnovanih u Austro-Ugarskoj Monarhiji (ukupno 31) – monarhistička Jugoslavija nije unaprijedila poštansku službu u Hrvatskom zagorju.

Tridesetih godina XX st. počinje intenzivniji razvitak industrije i ostalih privrednih djelatnosti u Hrvatskom zagorju, koji zahtijeva širenje mreže postojećih ustanova i brže komuniciranje u gradskom, međugradskom i međunarodnom telegrafskom i telefonskom saobraćaju, pa se razdoblje od 1918. do 1941. g. može smatrati periodom povećanja telegrafsko-telefonskog prometa.

Pojava brzojava u Hrvatskom zagorju vezana je za otvaranje zagorske željeznice 1886. g., tj. za otvaranje pruge Zagreb–Zaprešić–Čakovec. Željezničke stanice na toj pruzi: Zaprešić, Pušća–Kupljenovo, Vel. Trgovište, Zabok, Bedekovčina, Zlatar Bistrica, Konjščina, Novi Marof, Varaždinske Toplice, te odvojak zagorske željeznice Zabok–Krapina sa željezničkim stanicama Krapinske Toplice, Krapina, bile su od 1886. ovlaštene da primaju i otpravljaju državne i privatne brzojave. Na temelju

raspoloživih izvora nismo mogli ustanoviti kada su ove brzojavne postaje na željezničkim stanicama bile premještene u poštanske urede, odnosno kada se je na području Hrvatskog zagorja brzojavna mreža proširila do poštanskih ureda. Vrlo je vjerojatno da je osamdesetih i devedesetih godina ova brzojavna mreža zadovoljavala potrebe političkog i ekonomskog života u Hrvatskom zagorju.

Kako je Hrvatsko zagorje dobilo prve brzojavne postaje 1886, tj. samo godinu dana prije uvođenja prvog telefona u Zagrebu (1887), to je i razumljivo da je početkom XX st. Varaždinska županija, kao javna uprava, zajedno sa privrednicima na području županije bila više zainteresirana za uvođenje telefonske mreže s obzirom na daleko veću brzinu i komunikativnost telefonskog saobraćaja pred telegrafskim.

Prema izvještaju Varaždinske županije za 1902. g. bila je u lipnju 1902. »provedena rasprava sa svim interesentima cijele županije u županijskoj dvorani glede uvođenja okolištne telefonske mreže, kako bi se oveća mjesta, naime sjedišta Kr. kot. oblastih i obć. poglavarstva spojila sa intraurbanom telefonskom centralom u Varaždinu, a preko ove sa Zagrebom, Budimpeštom, Rijekom, Bečom itd. Kako su pretplate toga uvođenja dosta umjerene, uspjela je rasprava povoljno, jer se za uvođenje telefona prijavilo osim općinah i privatnikah. Prema današnjem stanju bila bi slijedeća mjesta sa centralom spojena: Ivanec, Maruševac, Lepoglava, Krapina, Ludbreg, Novi Marof, Gornja Rijeka, Varaždinske Toplice, Pregrada, Krapinske Toplice, Vinica i Zlatar. Povodom toga rezultata zamoljeno je ravnateljstvo Kr. ugarskih pošta i brzojava u Zagrebu odpisom od 22. lipnja 1902. broj 7310, da taj posljedak uspjele rasprave podastre zagovorno visokom Kr. ugar. ministarstvu trgovine, kako bi se telefonska mreža što prije uvesti mogla.

Na to je stigao odgovor od 25. kolovoza broj 7859 od Ravnateljstva pošta i brzojava, da je Visoko ministarstvo izgradnju telefonske mreže uvrstilo u radnu osnovu za godinu 1903. te će ju koliko mu bude dozvoljena vjeresija na raspolaganje stajala i izvesti dati«.[7]

Na osnovu citiranog podneska Varaždinske Toplice dobile su 1905. g. telefonsku vezu sa Varaždinom. Zlatar dobiva telefon 1907. i ima 4 pretplatnika (od toga jedan u mjestu Mače). Krapina dobiva telefon 1908. sa 7 pretplatnika. Već 1909. ima Zlatar 8 pretplatnika (od toga jedan u mjestu Mače), dok Krapina ima 10 pretplatnika. Godine 1911. Donja Stubica ima 10 pretplatnika, Ivanec 7, Krapina 12, Krapinske Toplice imaju samo javnu telefonsku govornicu u pošti, Novi Marof ima 6 pretplatnika, Pregrada 5, Varaždinske Toplice 2, Zlatar 8 (od toga jedan u mjestu Mače). Godine 1916. neka mjesta na području Hrvatskog zagorja dobivaju telefonsku vezu, a u drugim se mjestima povećava broj telefonskih pretplatnika. Tako Donja Stubica ima 10 pretplatnika, Ivanec već 9, Klanjec 4, Hrašćina trgovište 7, Krapina 18, Krapinske Toplice imaju još uvijek samo telefonsku govornicu u pošti, Novi Marof ima

[7] Izvješće o javnoj upravi u Županiji varaždinskoj 1902, str. 134.

8 pretplatnika, Oroslavlje 3, Pregrada 6, Varaždinske Toplice 5, Zabok 3, Zlatar 8 (od toga jedan u Maču), Zlatar Bistrica također 8 pretplatnika. Interesantno je napomenuti da se broj pretplatnika u Zlataru, koji je inače bio kotarsko mjesto koje je imalo telefonsku vezu već 1907. godine, nije od 1913, pa sve do 1946. mijenjao. To pokazuje da je Zlatar kako za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije, za stare Jugoslavije, za okupacije, a tako i u prvim danima poslije oslobođenja bio samo administrativno politički centar bez izrazitijeg privrednog značenja.

Za vrijeme stare Jugoslavije, od 1918. do 1941, Hrvatsko zagorje je dobilo samo pet novih telefonskih veza. Godine 1939. 21 mjesto u Hrvatskom zagorju bilo je spojeno telefonskim linijama. Poneka mjesta, jači privredni i turistički centri Hrvatskog zagorja kao: Zabok, Oroslavlje, Veliko Trgovište, Krapinske Toplice, Varaždinske Toplice i Krapina bila su preko zagrebačke međunarodne centrale spojena i sa međunarodnim telefonskim linijama.

Godinu dana poslije oslobođenja broj telefonskih pretplatnika u pojedinim mjestima bio je gotovo jednak broju pretplatnika u staroj Jugoslaviji. Deset godina kasnije vidimo osjetan porast broja telefonskih pretplatnika.

Danas svaka pošta u Hrvatskom zagorju vrši telefonsku službu preko LB centrala i ima javnu govornicu za upotrebu korisnika koji nisu pretplatnici.

Na pošti Zabok 24. V 1964. otvorena je čvorna automatska centrala koja povezuje tri pripadajuće krajnje centrale, i to: Krapinske Toplice, Začretje i Oroslavlje. Broj pretplatnika u Zaboku veći je u 1964. g. za 600% prema broju pretplatnika u 1956.

Porast telefonskog saobraćaja i prometa u Zaboku i ostalim privrednim centrima Hrvatskog zagorja pokazuje da razvitak poštanskog saobraćaja i prometa zavisi u prvom redu o stupnju razvitka industrije i privrede.

MLADEN BOŠNJAK

OSVRT NA RASPRAVU V. MOLINA »VENECIJA, KOLIJEVKA GLAGOLJSKE I ĆIRILSKE ŠTAMPARIJE«

Nedavno objavljena rasprava »Venise, berceau de l'imprimerie glagolitique et cyrillique«, koju je napisao V. Molin[1], donosi mnogo zanimljivih podataka i novih hipoteza iz područja slavenske inkunabulistike. Rezultate svojih istraživanja donio je autor u navedenoj raspravi u zaključku ovako:

»1) Les livres de Macarios, les premier nécessaires à la Valachie (ainsi que ceux pour Cettigne), sont édités et imprimés à Venise.

2) L'impression a été faite sous les presses d'une des grandes maisons d'édition de Venise, d'après toutes les probabilités chez Torresani-Aldus Manutius, maison spécialisée aussi dans l'impression en glagolitique.

3) Les trois livres de Macarios ont à la base des livres manuscrits roumains de ceux connus comme typiques pour l'art calligraphique et de miniature, cultivé dans les écoles de monastères Moldaves (création dénommée »source moldave«), ce qui est prouvé par la lettre spécifique (»singulären typ«). L'aspect graphique de nos premiers livres reflette cet art cultivé avec soin, avec virtuosité et avec respect envers la tradition dont les célèbres foyers ont été ces monastères. Le matériel d'imprimerie (lettre et clichés xylographiés) a été créé ad-hoc grâce à la technicité jamais surpassée de specialistes de Venise de l'époque des incunables. Le papier est également purement italien.

4) Le moine ordonné prêtre Macarios n'a pas été un maître-ouvrier aux multiples aptitudes (fonctions) et n'a pas travaillé quelque part en Valachie (et ni à Cettigne). Il n'eut que le rôle d'homme de liaison avec le monde orthodoxe des Balkans et comme surveillant et conseiller en matière de livres religieux, pour la maison de publication de Venise avec laquelle il avait des rapports de coïntéressé.

5) Tous les livres religieux imprimés plus tard pour les sud-slaves et la Valachie, inclusivement ceux imprimés par le maître Božidar, restent

invariablement et de beaucoup sous le niveau des éditions de Venise gérées par Macarios. La précision dans l'exécution, la capacité technique et l'art de la gravure qui caractérisent ces beaux incunables, n'a plus été atteinte pendant des siècles par aucun des maîtres imprimeurs qui lui ont succédé, en tant d'autres lieux qu'a Venise.«[2]

Rasprava je u cjelini za nas osobito značajna, jer sadržava, između ostalog, i podatke koji su dosada bili nepoznati ili nepristupačni literaturi o iznesenim problemima. Tako npr. doznajemo da postoji i četvrti primjerak drugog izdanja glagoljskog brevijara koje je štampao A. Torresani u Veneciji 1493. Primjerak se nalazi u Biblioteci Brukenthal u mjestu Sibiu u Rumunjskoj, što dosada nije bilo poznato, premda je to autor objavio već 1958. na rumunjskom jeziku.[3]

Međutim, osnovne hipoteze autora da su prve hrvatske glagoljske knjige, crnogorske inkunabule i prve tri crkveno-slavenske rumunjske knjige štampane u Veneciji, najvjerojatnije u oficini Torresani, nije V. Molinu uspjelo dokazati, jer o tome, kako kaže, ne postoje nikakvi dokumenti. Stoga i nema razloga da podatke iz kolofona, iz tangiranih štampanih knjiga, iz predgovora, pogovora i drugih izvora, koji su općenito mjerodavni za inkunabulistiku, dovodimo u sumnju upravo kod tretiranih djela.

Inkunabula na hrvatskom jeziku ima, koliko je dosada poznato, devet. Od toga je pet štampano glagoljskim slovima, tri latinicom i jedna od koje se nije sačuvao nijedan primjerak, a pouzdano se znade da je štampana u Veneciji 1492. u oficini Peregrinus Bononiensis de Pasqualibus, pa se ne zna kakvim slovima. Moguće je da su to bila glagoljska slova, a isto tako mogla je to biti i latinica ili bosanska ćirilica. Od triju inkunabula štampanih latinicom jedna je štampana u Veneciji 1494. (Evanđelistar Bernardina Splićanina u oficini Damianus Gorgonzola Mediolanensis), a dvjema inkunabulama (»Molitvenik« i »Oficij sv. Krsta«) ne zna se izdavač, redaktor, štampar, ni mjesto i godina izdanja, a jednako je moguće i vjerojatno da su tiskane u inozemstvu, kao i negdje u Hrvatskoj.[4]

Što se tiče glagoljskih inkunabula (*Misal*, negdje u Hrvatskoj 1483, *Brevijar*, Kosinj 1491, drugo izdanje *Brevijara*, A. Torresani, Venecija 1493, drugo izdanje *Misala*, B. Baromić – S. Bedričić – G. Turčić, Senj 1494, i *Spovid općena*, B. Baromić, Senj 1496), V. Molin se osobito zadržava na misalu štampanom 1483. i drži da je tiskan u spomenutoj oficini A. Torresani. Pri tome od novije literature o tom misalu autor pretežno citira Z. Kulundžića. Pobija Kulundžićeve izvode iz tzv. »suhog tiska« i ostalo. Autoru nisu poznati mnogi noviji radovi na tom području, a to ga je dovelo do sasvim krivih zaključaka.

Prve tri glagoljske knjige tiskane su svaka drugim tipom slova, a samo je na trećoj (drugo izdanje brevijara 1493) naznačeno da je štampana u Veneciji u oficini A. Torresani. Nijedan grafički znak iz prve i

druge inkunabule nije upotrijebljen u trećoj inkunabuli, pa ih inkunabulistika ne može ubrajati u izdanja oficine Torresani, jer ne postoje nikakvi dokumenti. U istoj tiskari (kasnije Torresani – Aldus Manutius) tiskano je tek god. 1561. novo izdanje brevijara (treće izdanje), koje je priredio Nikola Brozić. Za to izdanje tiskara je sačuvala i upotrijebila ista slova iz god. 1493, ne upotrijebivši ponovo nijedno slovo iz misala iz god. 1483. ni iz brevijara 1491. Zar je moguće da tiskara koja čuva slova sedamdesetak godina (1493–1561) ne upotrebljava nijedno slovo od dvaju ranijih djela? Zar je moguće da ista tiskara štampa 1491. prvo izdanje brevijara jednim slovima, a već drugo izdanje 1493. novim slovima sasvim drugačijeg tipa i ligaturama? Da za treće izdanje brevijara ne upotrebljava nova slova, već ona upotrijebljena pred 68 godina, a od 1491. do 1493, dakle u razmaku od dvije godine, upotrebljava potpuno izmijenjena slova, i to, što se ljepote tiče, ni u kojem slučaju bolja?

Svi ti i mnogi drugi zaključci koji se sami nameću iz donijetih problema isključuju mogućnost da bi i prve dvije glagoljske inkunabule bile tiskane u oficini A. Torresani. Zaključci V. Molina ne mogu se prihvatiti u inkunabulistici, pogotovo ne za prvo izdanje brevijara, jer postoji vjerodostojni historijski dokument iz kraja 17. st. od biskupa S. Glavinića. On je sam vidio u kolofonu nekog glagoljskog brevijara štampanog p r i j e krbavske bitke 1493. naznaku da je štampan u Kosinju, te je prema tome to moglo biti samo prvo izdanje glagoljskog brevijara iz god. 1491, od kojeg se na žalost nije sačuvao nijedan primjerak sa zadnjim kvaternionom, na kojem je odštampan kolofon. Za misal štampan 1483. iznio sam sedam dokaza da je tiskan na našem tlu, a ne u Veneciji ili bilo gdje drugdje u inozemstvu, i nije ih potrebno ponavljati.[5]

Četvrta i peta glagoljska inkunabula štampane su istim slovima, ali različitim od slova prvih triju inkunabula. Četvrta glagoljska inkunabula, drugo izdanje misala, ima jasan i nedvojben kolofon da »ti misali biše početi i svršeni v seni«, a biše štampani »dopuščenem« Blaža Baromića 1494. Peta glagoljska inkunabula (Michael de Carcano, Spovid općena, 1496) nema oznake da je štampana u Senju, ali budući da se radi o istim slovima kao i u četvrtoj inkunabuli, nedvojbeno je, i to je za inkunabulistiku dovoljan razlog, da se kao mjesto njena izdanja uzima Senj.

Istraživanja papira hrvatskih inkunabula pokazala su da je papir pretežnim dijelom glagoljskog misala 1483. i glagoljskog brevijara 1491. najvjerojatnije njemačkog podrijetla.[6] Uspoređivanjem papira iz crnogorskih inkunabula s papirom iz hrvatskih utvrdilo se da je npr. znak kule u Psaltiru štampanom u Cetinju 1495. identičan sa znakom kule iz glagoljskog brevijara štampanog u Kosinju 1491, a za taj je znak utvrđeno da potječe iz mlina u Ravensburgu u Njemačkoj. Neki vodeni znakovi iz crnogorskih inkunabula imadu, nadalje, sličnosti s onima u češkim inkunabulama.[7]

Iz svega gore ukratko iznesenog ne može se, dakle, ni u kojem slučaju uzeti da je kolijevka glagoljskog štamparstva Venecija, jer je od pet do sada poznatih glagoljskih inkunabula tek treća štampana u Veneciji.

Što se tiče mjesta djelovanja Crnojevićeve tiskare, već su ranije Lj. Stojanović[8] i D. Vuksan[9] izrazili mišljenje da je ona možda prvotno djelovala u Veneciji. Međutim, noviji istraživači, do V. Molina, isključivali su mogućnost da bi Crnojevićeva tiskara djelovala u inozemstvu. V. Molin iznosi to pitanje ponovo u mnogo širem opsegu, uključivši u to (pored glagoljskih) i tri prve štampane rumunjske vjerske knjige na crkvenoslavenskom jeziku od god. 1508. do 1512. Međutim, smisao predgovora i pogovora Osmoglasnika – prvoglasnika, a naročito kolofon Psaltira, potvrđuju da je Crnojevićeva tiskara djelovala u Crnoj Gori.

U vrijeme pokretnih tiskara krajem 15. i u 16. stoljeću bilo je čak jeftinije dati lijevati slova i nabaviti sav ostali pribor za tiskaru nego naručivati više djela štampanih posebnim slovima u sredini koja ne poznaje ta slova, ni jezik, ni tekst, a ni ortodoksni obred. Đurad Crnojević bi za obavljanje poslova oko tiskanja obrednih knjiga trebao uzdržavati čitav štab ljudi u inozemstvu, dok je za vođenje vlastite tiskare bilo dovoljno osposobiti možda tek jednu osobu. U sredini gdje je već vjerojatno postojala pisarska radionica bilo je moguće da možda samo jedna osoba organizira i priuči ljude na novu tehniku umnožavanja knjiga. Pri tome, svakako, ne treba isključiti prestižni razlog vladara male zemlje da posjeduje vlastitu tiskaru. Isto tako, implicirani dokazi koje sam iznio za glagoljski misal iz 1483. da je štampan negdje u Hrvatskoj vrijede i za knjige iz Crnojevićeve tiskare da su štampane u Crnoj Gori.

Sve što je rečeno o Crnojevićevoj tiskari, vrijedi i za prvu rumunjsku tiskaru u Trgovištu (Tîrgovişte, Targovişte) u Rumunjskoj, koja je štampala »Liturghier« 1510, »Octoih« 1510. i »Evangheliar« 1512. Nema sumnje da je vojvoda Radu (i njegovi nasljednici) htio imati svoju tiskaru po uzoru na svog rođaka Crnojevića i štampati knjige, kao i to da je tiskara doista djelovala u Rumunjskoj.[10]

V. Molin se zadržao na pogrešnom podatku iz literature da je, naime, u Veneciji štampan brevijar ćirilskim slovima i posvećuje tom podatku preveliko značenje. Navodi da je zabludu u literaturu unio prvi V. Jagić u izvještaju Akademije nauka u Beču god. 1895. Očito je da se ovdje radi o glagoljskom brevijaru štampanom u Veneciji 1493. kod. A. Torresanija, a to je već 1883. donio I. Karatajev, koji je spomenuo brevijar tek uz put, jer je čuo samo za jedan primjerak koji je nestao u Nürnbergu. Kako Karatajev nije vidio brevijara, unio ga je u svoj popis kao djelo štampano ćirilskim slovima.[11]

Za prvu crnogorsku i prvu rumunjsku tiskaru smatrano je do sada u literaturi da je to jedna te ista tiskara, koja se pred turskom opasnošću u Crnoj Gori 1496. preselila u Rumunjsku.[12] Vjerojatni povod tom pogrešnom zaključku dao je istoimeni štampar monah Makarije koji radi u jednoj i drugoj tiskari.

Uspoređujući, nakon objavljivanja rada V. Molina, tipove slova iz prve rumunjske oficine (prema objavljenim reprodukcijama) sa slovima iz Crnojevićeve oficine,[13] može se utvrditi da to nisu ista slova. Uzimajući prema K. Haebleru[14] u prvome redu slovo *m*, ono u prvim rumunjskim knjigama ide ispod donje crte. U djelima iz Crnojevićeve oficine to slovo ne dolazi, a ne dolazi ni u drugim štampanim crnogorskim i srpskim djelima do kraja 16. st. To karakteristično *m*, koje je svakako starije, prema kodeksima, dolazi u prvim štampanim ćirilskim knjigama, koje je štampao S. Fiol u Krakovu 1491, i ono se pojavljuje poslije Fiolovih djela u prvim rumunjskim djelima. Nadalje, inicijali, zastavice, apostrofi i ostalo imade daleko više sličnosti s djelima iz oficine S. Fiola nego s djelima iz oficine Đ. Crnojevića. U svakom slučaju potrebna su još potanja uspoređivanja i mjerenja slova iz prve ukrajinske i rumunjske štamparije. I ovdje treba istaći, što sam već drugdje istakao, da je u literaturi premalo pažnje posvećeno uspoređivanju prvih ćirilskih štampanih djela s prvim crnogorskim izdanjima, a isto tako, očito, i s prvim rumunjskim štampanim djelima.

Moglo bi biti i nije isključeno da je tiskara S. Fiola, kojoj se gubi trag u Levoči u Slovačkoj, dospjela u Rumunjsku i tamo tiskala prve rumunjske knjige na crkvenoslavenskom jeziku. Na žalost, ne posjedujem fotoreprinte ni Fiolovih djela, a ni prvih rumunjskih knjiga kojima bi se to moglo utvrditi, kada već nema mogućnosti usporediti djela de visu. Iz svega rečenog može se zaključiti:

1) Slova kojima su štampana prva rumunjska djela na crkvenoslavenskom jeziku (1508–1512) nisu identična sa slovima upotrebljavanim u tiskari Đ. Crnojevića.

2) Štampar Makarije, koji se spominje kod prvih crnogorskih i rumunjskih knjiga, može biti ista osoba, unatoč tome što to nije bila ista tiskara. Tiskar je promijenio tiskaru, kao što su to radili drugi majstori u Italiji i drugim zemljama na zapadu.

3) Tiskara u Cetinju nije preselila 1496. u Vlašku u Rumunjskoj, već nekuda drugamo, ili je nastradala i uništena u ondašnjim političkim promjenama pod turskom okupacijom.

4) Moguće je i nije isključeno da je tiskara S. Fiola prenesena iz Krakova preko Levoče do Rumunjske i tamo štampala prve vjerske knjige na crkvenoslavenskom jeziku.

5) Ako slova iz prvih rumunjskih knjiga na crkvenoslavenskom jeziku nisu identična sa slovima iz tiskare S. Fiola, tada su to posebna slova izrađena upravo za prvu rumunjsku tiskaru. Nema sumnje da su u tom slučaju slova prve rumunjske tiskare nastala pod snažnim utjecajem prve ćirilske oficine S. Fiola.

LITERATURA

1. V. Molin, Venice, berceau de l'imprimerie glagolitique et cyrillique, Firenze–Venezia 1967, Studi Veneziani, 8 (1966), 347–445.
2. Ibid., p. 444.
3. V. Molin, Un incunabul in tipar glagolitic – Studi teologice, Bucurest 1958, No 7–8, p. 494–517.
4. M. Bošnjak, O problemu prvih hrvatskih tiskara u svjetlu slavenske inkunabulistike – Bulletin JAZU, 13 (1965), 167–183 i u knjizi: »Slavenska inkunabulistika« (u štampi).
5. Ibid.
6. M. Bošnjak – V. Hofman – V. Putanec, Vodeni znakovi hrvatskih inkunabula, Bulletin JAZU, 11 (1963), br. 3, str. 20–50.
7. M. Bošnjak, Slavenska inkunabulistika (u štampi).
8. Lj. Stojanović, Stare srpske štamparije, Beograd 1902.
9. D. Vuksan, Pregled štampe u Crnoj Gori 1834–1934. Cetinje 1934.
10. Bibliografia Românéscà veche 1508–1830. T. 1. I. Bianu – N. Hodoş, Bucureşti 1903, T. 4. I. Bianu – D. Simonescu, Bucureşti 1944.
11. I. Karataev, Opisanie slavjano-russkih' knig' napečatannyh' kirilovskimi bukvami, Sanktpeterburg 1883. Br. 6, str. 14–15.
12. Đ. S. Radojčić, Die erste Walachische Druckerei (1506–1512) – Gutenberg-Jahrbuch, 35 (1960) S. 167–171, i dr.
13. Usporedi table kod: D. Medaković, Grafika srpskih štampanih knjiga XV–XVIII, Beograd 1958.
14. K. Haebler, Typenrepertorium der Wiegendrucke, Halle a. S. 1905. Abt. 1.